Sarı Uygurlar

Eyüp Sarıtaş

SELENGE

SARI UYGURLAR

Bu çalışmamı, akademik hayata atılmamda büyük emekleri geçen ve beni değerli fikirleriyle yönlendiren muhterem hocam Prof. Dr. İsmail AKA'ya ithaf ediyorum.

Bu çalışma 11472 numaralı "Çin'de Yaşayan Sarı Uygur Türklerinin Kültürel Hayatı" adlı YADOP Projesi'ninin, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu vesile ile değerli katkılarından dolayı başta Prof. Dr. Mustafa Hamdi Sayar olmak üzere bize daima güler yüzle imkanları ölçüsünde yardımcı olan tüm birim görevlilerine çok teşekkür ederim.

SARI UYGURLAR

Eyüp SARITAŞ

Selenge Yayınları
İstanbul 2012

Selenge Yayınları No: 67
Tarih Serisi: 54

Kapak-Sayfa Düzeni
Ahmet Yanar

Tashih ve Redaksiyon
Mehmet Efendioğlu

BASKI
Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti.
Göztepe Mh. Bosna Cad. No.11
Bağcılar - İSTANBUL
Tel.: 0212.446 88 46
stepajans@stepajans.com
Matbaa sertifika no : 12266

ISBN 978-975-8839-94-0

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: 0212 514 45 73 Faks: 0212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
ARAŞTIRMANIN AMACI 15
ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM 19
ELDE EDİLEN VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ 25
KAYNAK TANITIMI VE TENKİDİ 27
SHI JI 27
HAN SHU 27
JIU TANG SHU 28
XIN TANG SHU 28
JIU WU DAİ SHI 28
XIN WU DAI SHI 29
SONG SHI 29
YUAN SHI 30
MING SHI 31
SU ZHEN HUA YI ZHI 31
GİRİŞ 33
I. SARI UYGURLARIN YAŞADIĞI COĞRAFİ ÇEVRE 41
A. Sunan İlçesi 42
B. Hongwansi Kasabası 43
C. Jiuquan Şehri 44
D. Huangnipu Kasabası 46
E. Kangle Kasabası 47
F. Minghua Kasabası 48
G. Dahe Kasabası 49
II. SARI UYGURLARIN NÜFUSU 51
III. SARI UYGUR ARAŞTIRMALARI 55
A. Türkiye'de Sarı Uygur Araştırmaları 55
B. Batı Ülkelerinde Sarı Uygur Araştırmaları 59

C. Çin'de Sarı Uygur Araştırmaları 62
D. Sarı Uygur Edebiyatı Araştırmaları 63
E. Sarı Uygur Dili Araştırmalar 64
F. Sarı Uygur Tarihi Araştırmaları 66
G. Sarı Uygurların Dini İle İlgili Araştırmalar 68
H. Sarı Uygurların Tarihi ve Kültürüne Dair Tercüme Faaliyetleri . 68
IV. SARI UYGURLARIN MENŞEİ 70
V. UYGUR SÖZCÜĞÜ 74
VI. SARI UYGUR SÖZCÜĞÜ 76
VII. SARI UYGUR BOYLARI 79
1. Türkçe Konuşan Sarı Uygur Boyları Şunlardır: 79
2. Moğolca Konuşan Sarı Uygur Boyları Şunlardır: 80
A. Yağlakar Boyu 81
B. Beglerbegi Boyu 82
C. Nayman Boyu 82
D. Mantay Boyu 83
E. Yangge Boyu 83
F. Sairdin Boyu 84
G. Guurhekie Boyu 84
H. Bayat Tavun Boyu 85
I. Art Nayman Boyu 85
J. Horongghed Boyu 86
VIII. SARI UYGURLARIN TARİHİ 87
SORU BİLİYOR BİLMİYOR 90
A. HEXI KORİDORU BÖLGESİNDE SARI UYGURLAR 90
IX. YUAN DÖNEMİNDE SARI UYGURLAR 94
A. Sarı Uygurların Batıdan Doğuya Göçü 98
1. Doğal Afetler 99
2. Askeri Birimler Arasındaki Ölümcül Rekabetler 99
3. Dini Sebepler 100
4. Sarı Uygur Edebiyatında Batıdan Doğuya Göçün Akisleri 100
X. MING DÖNEMİNDE SARI UYGURLAR 104
XI. QING DÖNEMİNDE SARI UYGURLAR 108
XII. SARI UYGUR-TİBET İLİŞKİLERİ 110
SARI UYGUR KÜLTÜRÜ 112

XIII. TOPLUMSAL YAPI 115
XIV. AİLE 117
XV. EKONOMİK HAYAT 121
XVI. EĞİTİM 125
A. Huangnipu Nahiyesinde Eğitim 130
B. Kangle Kasabasında Eğitim 131
C. Minghua Kasabasında Eğitim 131
XVII. MİMARİ 134
XVIII. MESKEN-BARINMA 136
XIX. GİYİM-KUŞAM 141
A. Düğün Giysileri 143
XX. EL SANATLARI 146
XXI. BESLENME KÜLTÜRÜ 149
XXII. DİL VE YAZI 155
A. Dil. 155
B. Yazı 160
XXIII. EDEBİYAT 164
A. Hikayeler 165
B. Efsaneler 167
Molla 167
C. Destanlar 171
XXIV. MÜZİK 174
A. Halk Müziği 175
1. Halk Türküleri 175
2. Hayvan Türküleri 175
3. Ot Biçme Türküleri 176
4. Tarihi Türküler 176
5. Düğün Türküleri 177
6. Dağ Türküleri 178
7. Sarhoş Türküleri 180
B. Dini Müzik 182
C. Müzik Aletleri 183
XXV. DİN 187
A. Şamanizm 188

B. Maniheizm 189
C. Budizm 189
1. Lamaizm 190
D. Sarı Uygurların Tapınakları 191
1. Changgou Tapınağı 194
2. Hongwan Tapınağı 195
3. Jingyao Tapınağı 195
4. Kanglong Tapınağı 196
5. Lianhua Tapınağı 197
6. Minghai Tapınağı 198
7. Shuiguan Tapınağı 199
8. Zhuanlun Tapınağı 200
9. Huangfan Tapınağı 200
10. Sıdalong Tapınağı 201
XXVI. GELENEKLER 202
A. Evlenme Geleneği 202
1. Daitou Evlilik Sistemi 204
2. Baoban Evlilik Sistemi 206
B. Ölü Gömme Geleneği 207
1. Yakma 208
2. Doğaya Bırakma 210
3. Toprağa Gömme 211
XXVII. SAĞLIK 213
A. Sarı Uygur Bölgesinde Sağlık Hizmetleri 213
B. Sarı Uygurların İlaç Yapımında Kullandıkları Şifalı Otlar 214
C. Hayvansal Ürünler 215
D. Geleneksel Tedavi Yöntemleri 215
E. Şamanlar ve Tedavi 216
F. Doğum Uygulamaları 217
G. Üşütme ve Soğuk Algınlığı Tedavisi 219
XXVIII. SARI UYGURLARIN DİĞER MİLLETLERLE OLAN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ 220
A. Sarı Uygur-Çin Kültürel İlişkileri 220
B. Sarı Uygur-Tibet Kültürel İlişkileri 220
1. Dini Eğitim 223
2. Kullanılan İsimler 224

3. Halk Kültürü 224
4. Giysiler 225
5. Çadır 226
6. Hayvancılık 226
7. Evlilik 227
C. Sarı Uygur-Moğol Kültürel İlişkileri 227
XXIX. DEVE KERVANI KÜLTÜRÜ 230
SONUÇ 233
TARİHTEN GÜNÜMÜZE TANINMIŞ SARI UYGUR ŞAHSİYETLERİ VE SARI UYGUR ARAŞTIRMALARI ALANINDA ÇALIŞAN BİLİM ADAMLARI 236
Angui Bushijia (1890-1958) 236
Anjisıke 237
An Luo (1898-1943) 237
An Liguo 237
An Yongshou 238
Ba Jiulu 238
Ba Zhanlong 238
B. X. Todayeva 239
C. Gustaf Mannerheim 239
Chen Zongzhen 241
Clark Larry 241
Du Yaxiong 242
Edhem Rahimoviç Tenishev 242
Gu Zifu 243
H. A. Baskakov 244
Hans Nugteren 245
He Duanxin 246
He Jixin 246
He Weiguang 247
He Xianzhi (1913-1975) 247
He Zhong 248
Izabella Horvath 248
Lang Jinrong (1918-1998) 248
Laozangsi Tiannima 249
Marti Ross 250

Matthias Hermanns 250
N. G. Potanin 251
Rona Tas 252
S. E. Malov 252
Seyrang Dancen 253
Timur 254
Tian Zicheng 255
Toru Saguchi 255
Tuo Qingde 255
Tuoman Namujia 256
W. Kotwicz 256
Wei Quanming 257
Wu Wen 257
Yang Yongjian 257
Zhong Fugu 258
Zhong Jinwen 258
BİBLİYOGRAFYA 261
DİZİN 277
RESİMLER 289

ÖNSÖZ

Orta Asya ülkeleri ile Çin'de yaşayan Türk soylu topluluklar arasında kültür tarihi en renkli ve zengin olan Uygurlardır. Büyük Uygur Kağanlığı'nın 840 yılında yıkılmasıyla, Uygur Türklerinin önemli bir kısmı eski yurtlarını terk ederek batı yöne doğru göç yoluna koyulmuşlardır. Onlardan kalabalık bir kitle günümüzde Çin sınırları içinde kalan Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'ne gelip yerleşmişler, söz konusu dönemlerde "Sarı Uygur" adı ile bilinen bir kitle de batı yönüne devam ederek günümüzde Gansu eyaletine dahil olan Hexi Koridoru'na gelip yerleşerek ana Uygur kitlesinden uzaklaşmaları nedeniyle, yeni komşuları ile siyasi, sosyal ve kültürel etkileşim içinde olmuşlardır.

Kendilerine daha çok "Sarı Yoğur" ya da "Sarı Yuğur" adını veren bu Türk topluluğu hakkında ülkemizde yapılan araştırmalar yok denecek kadar azdır. Bu araştırmaların tamamına yakın bir kısmı onların dil yapılarını tanıtır mahiyette olup, Sarı Uygurların tarihi ve kültürü alanında ayrıntılı araştırmalar, Merkezi Milletler Üniversitesi öğretim üyesi olan Uygur bilim adamı Dr. Abdülreşit Celil Karluk'un Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji bölümünde doktora tezi olarak hazırladığı "Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı" başlıklı araştırması hariç, kitap boyutunda henüz herhangi bir akademik çalışma gerçekleşmemiştir.

Ülkemizde Sarı Uygurlar ile ilgili araştırmaların büyük kısmı genelde Uygur Türkleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygur Türklerinin Çinceye vakıf olmaları ve ihtiyaç duydukları konu ile ilgili malzemelere ulaşma bakımından Türkiye Türklerine nazaran avantajlı olmaları bunun önde gelen nedenleri arasındadır.

Biz Rusya, Almanya, Hollanda, Macaristan ve Finlandiya gibi batı ülkelerinde oldukça popüler bir araştırma alanı haline gelen Sarı Uygur Türklerinin kültürel hayatı hakkında, zamanımızın ve imkanlarımızın el verdiği ölçüde bir araştırma yapmaya karar verdik. Bu gibi geniş kapsamlı araştırmalar yapmak için sadece ilgili ülkeye gidip kütüphanelerde kaynak araştırmaları yapmak, akademik olarak bu araştırmayı yapacak olan

araştırmacıya ve ortaya çıkacak eseri okuyacak okuyucuya değerli, güncel ve ilginç bilgiler veremeyeceği için, ayrıca konu ile ilgili saha araştırmalarına da en az kaynak araştırmaları kadar zaman ayrılmalıdır.

Bu nedenle biz Sarı Uygur Türklerinin kültürel hayatı hakkındaki araştırmalarımızın kaynak temin etme kısmını Çin Milli Kütüphanesi, Lanzhou Üniversitesi Kütüphanesi, Shanghai Üniversitesi Kütüphanesi, Dalian Milletler Enstitüsü Kütüphanesi ve Pekin Üniversitesi Kütüphanesi'nde gerçekleştirdik. Bu aşamada Sarı Uygurların tarihi ve kültürü alanında çok miktarda bilgiler içeren yazılı materyalleri temin ettik. Bu kütüphaneler arasında özellikle Pekin Merkezi Milletler Üniversitesi ile Gansu'da bulunan Kuzeybatı Milletleri Üniversitesi ve Lanzhou Üniversitesi kütüphanelerinde araştırma konumuzla ilgili pek çok makale bulduk.

Araştırma konumuz ile ilgili kaynak temin etmek ve saha araştırmaları gerçekleştirmek üzere Sunan'da bulunan Sunan Kültürü Araştırmaları Bürosu'nu ziyaret ettik. Oldukça mütevazi bir şekilde organize olan bu merkezde çalışanlar Sarı Uygur araştırmaları alanında derin bilgilere sahiptirler. Bu merkez sıradan bir devlet dairesi gibi çalışmakta ve araştırma sonuçlarını kendilerine ait süreli bir yayında yayınlamaktadırlar. Fakat yakın gelecekte araştırma sonuçlarını kendi dergilerinde düzenli olarak yayınlayacaklarını bildirdiler. Gerçi sözü edilen büroda görevli Arslan Bey (Resim-1), halen çıkarmakta oldukları bu derginin deneme amaçlı ve kısa süre önce yayın faaliyetlerine başladığını bildirerek bize bir kaç adet hediye etti.

Her ne kadar ilgili birim ile Sunan Kaymakamlığı'nın diğer birimlerinin ortak çalışmaları sonucunda Sarı Uygur edebiyatı ve kültürü alanında önemli ölçüde araştırma sonuçları yayınlanmış olsalar da, bu çalışmaların sayısı çok fazla değildir, fakat alanında uzman olan kişiler tarafından kaleme alındıkları için adı geçen merkez tarafından organize edilip yayınlanan Sarı Uygur kültürüne dair çalışmalar büyük oranda bilimsel bir disiplin içinde ele alınıp ortaya konmuştur.

Araştırmalarımız sırasında eksikliğini en fazla hissettiğimiz konu ise gerek Sunan ilçesi ve gerekse bu ilçenin bağlı olduğu Zhangye ili ile eyaletin başkenti Lanzhou'da Sarı Uygurlara dair maddi kültür kalıntılarının sayısının son derece sınırlı olmasıdır. Sunan ilçe kaymakamlığının tam karşısında Sunan Otonom İlçesi Sarı Uygur Müzesi'nde Sarı Uygurlara dair çok az sayıda kalıntı bulunmaktadır. Müzenin birinci katında Sarı

Uygurların ataları olan eski Uygurlara dair bazı az sayıda eski Uygur yazısı ile yazılmış bazı yazıtlar ise Sunan ilçesi yakınlarında arkeolojik kazılar sırasında keşfedilmiş Eski Taş ve Han dönemi gibi oldukça erken devirlere dair genellikle taş yazıtlar sergilenmektedir ki, bunların Uygur ya da Sarı Uygurlara ait olanlarının sayısı çok azdır. İkinci katta ise Sarı Uygurlara ait az fakat ilgi çekici bazı kalıntılar bulunmaktadır. Fakat bu katta kalıntıların sayısı son derece sınırlı olup, Sarı Uygurların göçebe hayvancılığını tasvir eden çağdaş dönemde sanatçılar tarafından vücuda getirilmiş sanat eserleri göze çarpmaktadır. Yayık yayan bir Sarı Uygur kızı, tekerlekleri oldukça büyük bir kağnı arabası, ip örmekte olan bir Sarı Uygur kadını bunlar arasında en fazla dikkat çekenlerdir.

Sunan Müzesi'nde uzun yıllar çalıştıktan sonra ilçede Sarı Uygurlara özgü hediyelik eşyalar ve giysiler satmak üzere bir mağaza açan bir bayana, müzede sergilenen Sarı Uygurlara ait kalıntıların sayısının neden az olduğu sorduğumuzda, kendisi tarafımıza, kendisinin birkaç yıl önce müzede görev yaptığı sırada Gansu eyaletinin başkenti Lanzhou'da bulunan eyalet müzesi yetkililerinin Sunan müzesinden çok sayıda kalıntıyı sergilemek üzere ödünç olarak alıp götürdüklerini ve bir daha da getirmediklerini söyledi.

Biz de bunun üzerine Sunan ve Jiuquan'e yaptığımız seyahat sona ermeden önce bir ayda ikinci defa Lanzhou'ya giderek Sarı Uygurların kültür kalıntılarını görüntülemek üzere Gansu Eyalet Müzesi'ni ziyaret ettik. Müze yetkililerine, sergiledikleri ya da depolarında bulunan Sarı Uygurlara ait kalıntıları görmek istediğimizi bildirdik. Bir müze yetkilisi ellerinde Sarı Uygurlara ait herhangi bir kalıntı olmadığını ifade etti. Çok sayıda azınlık milletlerin yaşadığı Gansu eyaletinin başkenti Lanzhou'da bir Etnografya Müzesi oluşturulsaydı, eyalette yaşayan çeşitli milletlerin kültürünün gelecek nesillere aktarılmasında önemli fonksiyonlar üstlenen araştırmacılar için çok faydalı olurdu diye düşünüyoruz.

Kaynak taraması işlemini tamamladıktan sonra, Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları Gansu eyaletinin Sichuan eyaleti sınırına yakın olan kuzeydoğu kesiminde yer alan ve 31 Aralık 1956 yılında kurulan Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'ndeki Sunan Sarı Uygur Kültürü Araştırma Bürosu ile irtibata geçerek 2011 yılının Şubat ayında kendilerini ziyaret ettik. Söz konusu araştırma biriminde görevli olan ve yüksek lisans öğrenimini Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamlamış bulunan

kıymetli Sarı Uygur araştırmacısı Arslan Bey'in Gansu eyaleti sınırların içinde yaşayan Sarı Uygurlar hakkında bize pek çok bilgi içeren son derece önemli materyallere ulaşmamızda büyük emekleri geçmiş, ayrıca Sunan ilçesi kaymakamlığında görevli yöneticilerle tanıştırarak, ilgili kaymakamlığın arşivinde bulunan Sarı Uygurlara dair eserlere ulaşmamızda büyük katkıları olmuştur (Resim-2). Dolayısıyla burada kendisine içtenlikle teşekkür ederim.

Sunan ilçesine araştırmalar yapmak üzere gittiğimizde değerli fikirleri ile sorduğumuz tüm soruları yetkinlikle ve büyük bir samimiyetle cevaplayan Sarı Uygur toplumunun önde gelen aydınlarından Timur Bey'e (Resim-3) ayrıca çok teşekkür etmeliyim. Zira kendileri edebiyat ve tarih alanında kaleme alıp yayımladığı kitapları tarafımıza hediye etmiş ve ulaşmak durumunda olduğumuz pek çok bilgiyi elde etmemizde de büyük yardımları dokunmuştur.

Araştırmalarımız sırasında bize büyük yardımları dokunan bir diğer meslektaşımız ise, kendisi de bir Sarı Uygur olan Prof. Dr. Zhong Jinwen'dır. Prof. Zhong Jinwen, 2011 yılının Şubat ayında Sunan'da yapacağımız saha araştırmaları öncesi gerekli bağlantıları kurarak, bir akrabasının düzenlenen düğününe katılmamızı sağlamış ve Sarı Uygurlara dair önemli kaynaklar temin etmemize yardımcı olmuştur.

Metnimizde Çince sözcüklerin telaffuzunda Çin Halk Cumhuriyeti'nde kullanılan Pinyin sistemini kullanmayı tercih ettik.

ARAŞTIRMANIN AMACI

Günümüzde araştırmacılar tarafından en çok ilgi gören Türk soylu topluluklardan olan Sarı Uygurlar, başta dini inançları olmak üzere, çeşitli şekillerde uygulanan gelenek-göreneklerini, göçebe hayvancılığını ve kullandıkları dillerini -Türkçe'nin en eski özelliklerini- günümüze kadar yaşatmayı başarmışlardır. Onlar, günümüzde her ne kadar nüfus olarak kalabalık bir kitleye sahip olmasalar da, eski Orta Asya Türk kültürünün önemli bir taşıyıcısı ve temsilcisi durumundadırlar. Ne var ki Türk tarihçilerinin sözünü ettiğimiz bu önemli Türk topluluğunun tarihi ve kültürünü araştırmaya ilgi duyduklarını söylemek zordur. Dolayısıyla Türkiye'de Sarı Uygurları unutulmuş bir Türk topluluğu olarak değil, gereken ilgiyi görmemiş Türk asıllı topluluk olarak nitelemekte fayda vardır. Malum olduğu üzere tarih araştırmalarını en önemli amaçlarından birisi de, kesintisiz olarak akan bir nehir timsali olan geçmiş ile günümüz arasında bir bağ kurmaktır. Biz de bu noktadan yola çıkarak 11. yüzyıldan itabaren Sarı Uygur Türklerinin kültürel hayatını imkanlarımız, kaynak ve malzemelerimizin el verdiği ölçüsünde ortaya koymaya çalışmaya karar verdik.

Ülkemizde Sarı Uygurlara dair yapılan araştırmalar kısmında da belirttiğimiz üzere, Türkiye'de bu Türk topluluğu üzerine ilk araştırmayı yapan tarihçi Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu olmuştur. Prof. Dr. Çandarlıoğlu, bu çalışmasında Gansu bölgesinde 9-11. yüzyıllar arasında yaşamış olan Sarı Uygur kabilelerinin ağırlıklı olarak siyasi tarihlerini incelemiştir. Dolayısıyla biz bu araştırmamızı yukarıda sözü edilen çalışmanın kaldığı yerden devam ettirmeye gayret ettik.

Araştırmamızın üç temel amacı vardır:

1. 11. yüzyıldan itibaren Sarı Uygur boylarının tarihini, Çin kaynaklarının ışığında genel hatlarıyla ortaya koymaktır: Sarı Uygurların, ana Uygur kitlesinden ayrılmalarından başlayarak, son Çin hanedanı Qing dönemine (1644-1911) kadar olan zaman kesitini incemek mümkün

olmasına rağmen, bu insanların yaklaşık olarak son 100 yıllık tarihini araştırmak çeşitli zorluklar içermektedir. Bunun nedeni ise, Çin kaynaklarının çağdaş dönemde onlar hakkında doyurucu bilgiler vermemeleri ve Sarı Uygurların kendilerine ait yazıları olmadığı için, kendilerini anlatan tarih eserleri ortaya koyamamalarıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Sarı Uygur araştırmaları alanında en büyük zorluk, kendini tarih araştırmalarında hissettirmesidir. Her ne kadar Yuan (1279-1369) ve Ming (1369-1644) hanedanlarının resmi yıllıklarında Sarı Uygurlara dair kayıtlar mevcut ise de, bu bilgiler Sarı Uygurların tarihini yeterince aydınlatmaktan uzaktır. Dolayısıyla gerek Sarı Uygur tarihi konusundaki tarih kayıtlarının çok sınırlı oluşu ve gerekse araştırma konumuzun sadece tarihi araştırma değil, onların kültürel hayatını da kapsaması sebebiyle, çalışmamızın Sarı Uygur tarihi kısmı çok fazla detaylı olmamıştır.

2. Bir tarihçi ve Sinolog gözüyle kaynak araştırmaları, saha araştırmaları ve edinilen gözlemler sonucunda ulaşılabilen kaynak ve materyaller ışığında Sarı Uygurların toplumsal yapı, ekonomik hayat, ev, aile, giyim-kuşam, beslenme kültürü, dil-yazı, edebiyat, müzik, dini inançlar ve geleneklerini (evlenme, ölü gömme) incelemek: Günümüzde yaşayan çağdaş Sarı Uygurların nüfusunun 15.000'in altında olmasına ve etnik yönden ait oldukları diğer Türk topluluklarının yaşadıkları bölgelerden coğrafi olarak uzak yaşamalarına rağmen, pek çok kültürel özelliklerini korumaları nedeniyle, Çinli ve batılı bilim adamları tarafından oldukça yoğun ilgi gösterilmektedir. Fakat bu tür araştırmalar ülkemizde hak ettiği büyük ilgiyi görmemiş, yapılan sınırlı sayıdaki araştırmalar ise ağırlıklı olarak Çince'ye vakıf olmayan akademisyenler (Uygur asıllı akademisyenler hariç) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Sarı Uygurların bölgesinde gerçekleştirdiğimiz saha araştırmamaları sırasında başlıca iki bilgi edinme kaynağımız olmuştur. Birincisi, yaşlı ve ileri gelen Sarı Uygurlarla yaptığımız mülakatlar, diğeri ise araştırma merkezleri, kütüphaneler ve kitapçılardan temin ettiğimiz yazılı materyallerdir. Tahmin edileceği üzere mülakatlar sırasında yeni ve ilginç bilgiler elde etme şansı bulduk. Fakat diğer taraftan mülakatlar sırasında elde edilen bilgilerin güvenilirliği konusunda zaman zaman şüphe oluşması, mülakatların olumsuz bir yönünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla biz, mülakatlardan elde ettiğimiz bilgileri yazılı malzemelerdeki bilgilerle karşılaştırıp gerektiğinde yorum ve analizler yoluyla, söz konu bilgilerin güvenilirliği sorununa ışık tutmaya çalıştık.

3. Küreselleşme ile geleneksel kültürün devamını sürdürme ikilemi arasında kalmış olan Sarı Uygur toplumunun tarihi ve sosyal özelliklerinin analiz edilmesi: Küreselleşmenin olumlu ve olumsuz etkilerinin yoğun olarak tartışıldığı günümüzde, Sarı Uygurların küreselleşme akımından önemli derecede olumsuz olarak etkilendiği gözlenmektedir. Zira onlar hem kendilerini, kendilerine ait yazı ile ifade etme imkanına sahip olmamaları ve dillerini konuşma haklarının bulunmasına rağmen, şimdilik eğitimin her aşamasında anadillerini kullanma imkanları bulunmamaktadır. Fakat ekonomik ve kültürel alanlarda büyük ilerlemeler kaydeden yeni Çin devlet anlayışında, bu konuda da ilerlemeler sağlanmasında umutlu olmak gerekir.

Kaynak araştırmaları sırasında zihnimizde, elde ettiğimiz materyalleri incelediğimizde, rengarenk kültürel zenginliklerle donatılmış bir Sarı Uygur toplumu tasarlamamıza karşın, saha araştırmaları gerçekleştirmek üzere Sarı Uygur toplumunun içine girdiğimizde önemli ölçüde hayal kırıklığına uğradık, zira çok sayıdaki kitap ve makalenin anlattığı otantik ve kendine özgü Sarı Uygur kültürünün, yazı metinler ya da sandıklarda gizlendiğini fark ettik. Evlilik, kız isteme, ölü gömme, dini eğitim, ibadetler ve benzeri başka milletlerde rastlanmayan ve göze hoş gelen renkli geleneksel giysilerin evlenme ya da bayramlar dışında giyilmediğini fark ettik. Dolayısıyla Sarı Uygur toplumu da küreselleşmeden payına düşen yıkıcı darbeleri almaya devam etmektedir.

Hedeflenen amaçları gerçekleştirme çerçevesinde yaptığımız saha çalışmaları sırasında edindiğimiz bilgilerle, kaynak taraması ve temini aşamasında elde ettiğimiz teorik bilgiler karşılaştırıldığında, arada büyük farklılıkların olduğunu fark ettik. Bu farklılıkların oluşmasında en büyük etkenin, yukarıda üçüncü amacımızda belirttiğimiz küreselleşmenin getirdiği etkiler olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat kendisini hissedilir derecede ortaya koyan küreselleşmenin etkileri karşısında Sarı Uygur toplumu, kaynağını tarihi geçmişten alan büyük bir azimle tarihi dokusunu ve gelenekselliğini, küreselleşmenin yıkıcı gücü ve hakim güç Çin kültürünün baskınlığı gibi etkenlere karşı korumada bir derecede başarılı olduğu gözlenmektedir.

Sarı Uygurlar kendi dillerinde eğitim alma imkanından mahrum olmalarına ve kendilerine mahsus yazı sistemleri olmamasına rağmen, dillerini günümüze kadar korumayı başarmışlardır. Gerçi küreselleşmenin yıkıcı etkileri sadece Sarı Uygur toplumu üzerinde değil, dünyanın pek

çok yerinde olumsuz etkilerini göstermektedir. Sarı Uygur toplumunda özellikle bozkırlarda ve köylerde yaşamlarını sürdürenler üzerindeki olumsuz etkileri daha az olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla biz saha çalışmalarımızı elimizden geldiğince Sarı Uygurların yaşadıkları küçük yerleşim yerlerinde gerçekleştirmeye gayret ettik.

Her ne kadar yukarıda kısaca değindiğimiz küreselleşmenin olumsuz etkileri kendini bariz bir derecede hissettirmiş olsa da, bu, gerçek Türk araştırmacılarının Sarı Uygurlar üzerinde çalışmayacağı anlamına gelmemektedir. Çin'de en az nüfusa sahip nadir azınlık milletlerinden birisi olması sebebiyle, Çinli dilci, edebiyatçı ve tarihçiler Sarı Uygur araştırmalarına büyük önem vermektedir. Bazı batılı araştırmacıları da bu gruba dahil etmek gerekir.

Bu çalışmayı yaparken bir diğer amacımız ise, Türk dilci, edebiyatçı, antropolog, müzisyen, sosyolog ve hatta sosyal psikologlarının Sarı Uygur araştırmalarına ilgi duyarak bu alanın nimetlerinden faydalanmak suretiyle araştırma sonuçlarını Türk ve dünya bilim alemi ile paylaşmaları konusunda bir vesile oluşturabilmektir.

1906-1908 yılları arasında Çin'e gerçekleştirdiği bilimsel bir gezi sırasında Sarı Uygurlar hakkında oldukça ayrıntılı bir yazı kaleme alan Finli araştırmacı Mannerheim, daha o yıllarda, yaklaşık olarak 100 yıl sonra Sarı Uygurların dillerinin ortadan kalkacağını öngörmüş olmasına rağmen, günümüzde bu tahminin tutarsız çıktığını büyük bir memnuniyetle müşahade ediyoruz. İşte bu nokta, Sarı Uygurların kültürlerini korumada ne kadar azimli ve başarılı olduğunun en bariz ölçütlerinden birisidir.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Araştırma konumuzu tasarlarken baştan itibaren genel olarak tarih araştırma metodunu uygulamaya karar verdik. İzlediğimiz yöntem, kaynak araştırmaları yaparak elde edilen bilgileri metnin gerekli yerlerinde kullanmak ve saha araştırmaları gerçekleştirerek, kaynak ve araştırma eserlerindeki bilgilerle karşılaştırmak suretiyle yeni bir senteze ulaşmaktan oluşmaktadır.

İlk olarak, 1992 yılından itibaren Çin'de araştırma yapmaya başladığımız yıllarda toplamaya başladığımız Orta Asya Türk tarihi ile ilgili malzemeler arasında Sarı Uygurlarla ilgili olan çalışmaları bir araya getirerek, bunları içerdikleri konulara göre sınıflandırdık ve çok fazla bir yekün tutmayan bu materyalleri inceleyerek Çin'den ve ülkemizin çeşitli üniversite kütüphanelerinden temin etmemiz gereken kitap ve makalelerin listesini hazırladıktan sonra, söz konusu listede yer alan gerekli araştırma sonuçlarını Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Çin Sosyal Bilimler Akademisi, Çin Milli Kütüphanesi, Pekin Üniversitesi Kütüphanesi, Çin Merkezi Milletler Üniversitesi Kütüphanesi, Çin'in Xi'an şehrindeki Kuzeybatı Üniversitesi Kütüphanesi, İç Moğolistan Üniversitesi Kütüphanesi, Ningxia Üniversitesi Kütüphanesi, Dalian Milletler Enstitüsü Kütüphanesi, Shanghai Üniversitesi Kütüphanesi'nden temin ederek, daha önce özel kütüphanemizde bulunan ve sınıfladığımız konumuzla ilgili diğer malzemelere ilave ettik.

Daha sonra ise, çalışmamızın yaklaşık olarak yarısını Sarı Uygurların tarihinin teşkil etmesi nedeniyle, Sarı Uygur Türkleri hakkında birinci elden kayıtların bulunduğu Song Hanedanı Tarihi (Song Shi), Yuan Hanedanı Tarihi (Yuan Shi), Ming Hanedanı Tarihi (Ming Shi) gibi Çin kaynaklarındaki Sarı Uygurlar hakkındaki kayıtları tespit ederek, bunları metnimizde kullandık.

Kaynak tarama, toplama ve ana kaynaklardaki gerekli metinlerin tercüme işlemi tamamlandıktan sonra metin inşasına başladık. Araştırmamızın tarih

kısmını tamamladıktan sonra Sarı Uygurların toplumsal ve ekonomik yaşamları, beslenme, giyim-kuşam, evlenme, ölü gömme gibi kültürel hayatlarına ilişkin saha araştırmaları gerçekleştirmek ve gözlemler yapmak üzere, 2011 yılının Şubat ayının ilk günlerinde Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları Çin'in Gansu eyaletinin Zhangye şehrine bağlı Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi (Resim-4) ile bu ilçe sınırları içinde kalan ve göçebe çobancılığı yaparak yaşamlarını sürdüren bazı Sarı Uygur çobanlar (Resim) ile bir hafta süre boyunca mülakatlar gerçekleştirdik. Sunan'a en yakın Sarı Uygur köyü olan Dahe kasabasına gittik ama, kasabada yaşayan tüm Sarı Uygurlar dağdaki kışlaklara çıktıkları için, bu isteğimizi gerçekleştirme imkanı bulamadık. Daha sonra ise Sarı Uygur Kültürü Araştırma Bürosu'nda görev yapan Arslan Bey, yine Sarı Uygur halkından göçebe hayatı yaşayan Bai Wenshan (Resim-6) ve annesi (Resim-7), Çin'in önde gelen Sarı Uygur araştırmacısı Timur Bey ve halktan pek çok kişiyle mülakatlar gerçekleştirdik. Bu mülakatlar sırasında seçilen kaynak kişilere öncelikle, mensubu bulundukları Sarı Uygurların Türklerle soy akrabalıklarının bulunduğunu bilip bilmedikleri, eknomik yaşamları, dini inançları, ölü gömme gelenekleri, evlilik sistemleri ve bu kültürel unsurlarla ilgili gözlemledikleri değişiklikler hakkındaki soruları sorduk.

Aynı yılın Ağustos ayının başında tekrar Çin'e giderek, Türkiye'de iken temin etmeyi planladığımız Sarı Uygur tarihi ve kültürüne dair araştırma sonuçları elde etmek üzere Çin Milli Kütüphanesi ile Pekin Üniversitesin'de bir hafta süreyle kaynak araştırmaları çalışmalarımızı sürdürdük. Daha sonra ise Sunan ilçesine giderek, Sarı Uygurların tanınmış araştırmacı yazarı Timur beyle Sarı Uygur kültürü ve geleneklerine dair mülakatlar gerçekleştirdik. Bunu takiben Sunan Sarı Uygur Araştırmaları Merkezi'nde görevli Arslan Bey ile birlikte Dahe kasabasını ziyaret ederek, kasabanın yöneticisini (Resim-8) ziyaret ettik ve bu kasabanın çevresinde yaşayan Sarı Uygurlara dair materyaller toplayıp, yönetici ve halktan bazı kişilerle görüşerek mülakatlar gerçekleştirdik.

Dahe'deki işlerimizi tamamladıktan sonra, Sarı Uygurların en eski ve en büyük tapınağı olarak bilinen Kanglonsi Tapınağı hakkında incelemeler yapmak ve Kangle kasabasında yaşayan Sarı Uygurlar hakkında bilgiler almak üzere Arslan Bey ile bu yerleşim birimine gittik. Fakat Arslan Bey'in küçük bir sağlık sorunu nedeniyle kendisini daha fazla rahatsız etmemek için Sunan'a geri gönderdik ve Kangle'da soruları yavaş ve de-

ğişik sözcüklerle tekrar sorduğumuzda iletişim kurma sorununu büyük oranda çözdük.

Kangle kasabasındaki çalışmalarımızı tamamladıktan sonra, buraya yaklaşık 20 km uzaklıktaki Dacaotan isimli bir köye gittik. Bu köy, Sarı Uygurların inançları bakımından çok önemlidir, zira ünlü Kanglong Tapınağı (Resim-9) bu köyün çıkışında yer almaktadır. Zanguar Meduk adlı yaşlı bir Sarı Uygur bayan (Resim-10) ile tanışıp bazı görüşmeler gerçekleştirdikten sonra birlikte köyün çıkışında bulunan tapınağa gittik, fakat tapınakta görevli 4 rahibin tamamı bir toplantıya katılmak üzere kasaba merkezine gitmiş olmaları nedeniyle onlarla görüşme imkanı bulamadık. Biz de bunun üzerine tapınaktan içeriye girerek önemli bölümlerini görüntüleme imkanı bulduk. Ardından bu köyün genel görünümü ve evlerini (Resim-11) inceleyip görüntüler aldıktan sonra, Sunan'ın bağlı bulunduğu Zhangye şehrine gittik. Bu şehirde çok büyük bir müze olmasına rağmen Sarı Uygurlara dair maddi kültür kalıntılarına rastlayamadık, fakat, müzenin satış merkezinde Sarı Uygurlara dair önemli ve geniş bilgiler içeren bazı kitapları temin etme imkanı bulduk.

Sunan'ın Zhangye şehrine bağlı olması nedeniyle burada araştırma konumuzla bazı kalıntılara rastlamayı umuyorduk. Fakat şehirdeki müzede Sarı Uygurlara ait herhangi bir kalıntıya rastlama imkanı bulamadık. Dolayısıyla Zhangye'de daha fazla vakit kaybetmeyerek, Zhangye'ye 226 km uzaklıktaki Jiuquan iline gittik. 400.000 civarında bir nüfusa sahip olan şehir ve çevresinde civarında yaklaşık olarak 3000 Sarı Uygur yaşamaktadır. Şehir merkezinde yaşayan Sarı Uygurlar tamamen dağınık bir şekilde yerleşmişlerdir ve şehir hayatına adapte olmuş vaziyettedirler. Dolayısıyla çalışmalarımızı daha verimli olması için bu şehre bağlı Huangnipu Sarı Uygur Otonom Kasabası'na gittik. 1600'den fazla Sarı Uygurun yaşadığı bu kasabanın ilk olarak yönetim merkezini ziyaret ettik. Görüştüğümüz görevlilerden herhangi bir yakınlık göremedik, hatta bazı görevliler bizi bir saatten fazla bir süre bekletmelerine rağmen, yörede yaşayan Sarı Uygurların kültür, gelenek, eğitim ve ekonomik durumlarına dair materyal talebimizi dikkate almadılar. Bunun üzerine biz de oradan ayrıldık.

Daha sonra Tuo Shengwu isimli 47 yaşındaki bir Sarı Uygur çiftçisi (Resim-12) ve eşi ile tanışarak evini (Resim-13) ziyaret ettik. Söz konusu kasabada yerleşik Sarı Uygurların sosyo-kültürel durumları hakkında geniş bilgiler edinme imkanı bulduk.

Sarı Uygurlar fiziki görünüm olarak genelde Han milletinden olanlara çok benzemektedirler. Dolayısıyla mülakat yapacağımız kaynak kişilerin öncelikle hangi millete dahil oldukları sorusunu yönelttik. Uzun yüzyıllar boyunca Tibetliler ve özellikle Han milletine mensup olanlarla birlikte iç içe yaşamalarından dolayı, ilk etapta karşılaşılan kişinin Sarı Uygur olduğunu anlamak kolay olmadığından söz konusu sorunun sorulması gerekiyordu.

Seçtiğimiz kaynak kişilere sorular yöneltirken, Sarı Uygur toplumunda sadece sosyal değişmeleri değil, sosyal ve kültürel değişimlerin arka planındaki tarihi gerçekleri de ortaya çıkarmaya çalıştık. Onlarca sorudan oluşan anket, kaynak kişileri sıkacağından ve anket yapan kişinin kaçınılmaz olarak pek çok soruya hemen arka arkaya cevap almaya çalışmasından dolayı bize verilen cevapların çoğu zaman doğru ya da doğal olmayacağını düşündüğümüz için, mülakat yaptığımız insanları sıkmadan, onlarla sohbet eder bir tarzda iletişim kurduk.

Kaynak kişilerin büyük çoğunluğu yöneltilen sorulara gayet samimi ve tarafsız cevap vermişler, bir kısım Sarı Uygur ise başta çekingen ve soğuk olmasına rağmen ilerleyen dakikalarda diğerleri gibi samimi bir şekilde cevaplamışlardır. Saha araştırmasını gerçekleştirdiğimiz kasabanın çok küçük olması, bizim Türkiye'den gelmiş olmamız ve bizden başka yabancının bulunmaması nedeniyle çeşitli zorluklara maruz kalmamak için, kaynak kişilere hoş karşılanmayacak herhangi bir soru yöneltmedik. Zaten araştırma konumuz sadece bilimsel bir araştırmayı içerdiği için kaynak kişilere siyasi amaçlı sorular sormamız da gerekmedi.

Kaynak kişilerle yaptığımız mülakatlar sırasında Sarı Uygur Türklerinin tamamının Türkiye Türkleri hakkındaki bilgilerinin çok fazla olmadığını tespit ettik. Gerek mülakatlar sırasında ve gerekse başka bir vesileyle tanıştığımızda Sarı Uygurlar hangi ülkeden olduğumuzu sorduklarında Türkiye'den şeklinde cevap verdiğimizde, herhangi bir ülke vatandaşı ile karşılaşmış gibi davranmaktadırlar. Bu durumu doğal karşılamamız gerek, zira onların Türkiye Türkleri ile doğrudan temasa geçmeleri için her hangi vesile husule gelmemiştir. Bu durum sıradan Sarı Uygurlar için geçerlidir. Onların aydın kesimi arasında Türkiye ve Türkiye Türklerine karşı olan ilgileri giderek artmaktadır.

Çin'de Sarı Uygurlar arasında ilk olarak doktora derecesine sahip olan Prof. Dr. Zhong Jinwen'ın bir süre ülkemizde bulunmuş olması ve özellikle

Uygur dili ve Sarı Uygur araştırmaları yapan akademisyenlerimizle irtibat halinde bulunması ve yeğeni bayan Guo Mei'in doktora öğrenimini Ankara Üniversitesi'nde yapıyor olması onların ülkemize olan ilgilerinin kanıtıdır ve birbirine coğrafi olarak oldukça uzak bir mesafede yaşayan Türkiye Türkleri ile Sarı Uygur Türklerinin ileride birbirlerini daha da yakından tanıma fırsatı bulacaklarına dair umutları güçlendirmektedir.

Mülakatlarımız sırasında söylenenlerinin tamamını kayıt altına aldık. Bu arada gerek sözünü ettiğimiz araştırma merkezinde muhafaza edilen Sarı Uygurlara dair kültürel hayata ait çok sayıda eşyaların görüntülerini elde ettik. Ayrıca Sunan ilçesi ve yukarıda sözü edilen kışlaklarda koyun besleyen Sarı Uygur göçebe çobanlarının yaşamlarını sürdüren Sarı Uygurların günlük yaşamlarını (Resim-14) nasıl sürdüklerini belgelemek için mümkün olduğunca fazla sayıda fotoğraf çektik, birçok Sarı Uygur ile mülakatlar sonucunda elde ettiğimiz bilgilerin tamamını bu çalışmamızda kullandık. Ayrıca Sunan Kaymakamlığı, Sunan Din İşleri Müdürlüğü ve Sunan Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları Bürosu'ndan geleneksel festivaller, evlenme (Resim-15), dini inanış (Resim-16), giysi, sanat (Resim-17), ekonomik hayat ve Sarı Uygurların diğer kültürel unsurları hakkında yazılı ve görsel materyaller temin ettik.

Araştırmamızın metinlerinden de anlaşılacağı üzere, Çin'de özellikle sosyal bilimler kapsamına giren eserler incelendiğinde, bilgiler genellikle Çin'in kurulmasından önceki ve sonraki dönemler gündeme getirilerek eski ve yeni bilgiler kıyaslanmakta, fakat devletin kurulmasından öncesine ait bilgiler çok geniş biçimde verilmemektedir.

Biz burada yaptığımız mülakatlarda, Çin'in çağdaş dönemi olarak kabul edilen Çin devletinin kurulmasından önceki döneme ait çok fazla bilgileri edinme imkanı bulduk. Bu yolla edindiğimiz bilgileri, araştırma eserlerinde verilen bilgilerle mukayese ederek bilgilerin doğruluğu ve Sarı Uygur toplum yapısı ve geleneksel uygulamalarda görülen değişiklikleri ortaya koymaya çalıştık. Sarı Uygur toplum yapısı ve kültürel uygulamalardaki değişikliklerin en önemlisi olarak, devlet tarafından müdahaleleri kaydetmek gerek. Çeşitli yasal kaygılar nedeniyle daha modern yaşama adapte olmak adına diyebileceğimiz sebeplerle resmi müdahelelerin yapıldığına inanıyoruz. Örneğin Çin'in kuruluşundan öncesine kadar Sarı Uygur toplumunda sıkça görülen bir evlilik türü devlet tarafından yasaklanmış, bu kültürel uygulama ile ilgili bilgiler halk öyküleri ile anılarda kalmıştır.

Burada sözünü ettiğimiz devletin toplum yaşamına müdahalesi sadece Sarı Uygurlar için değil diğer tüm azınlık milletlerini de kapsamaktadır. Çünkü Çin'deki sistem bazı istisnalar hariç, azınlıkların geleneksel özelliklerini korumalarına izin verirken, ülkede genel olarak belli bir birliği sağlamak hedefi de gütmektedir.

Kaynak taraması ve araştırmaları ile saha araştırmaları sırasında Çinli akademisyenler ve yöneticiler tarafından daima güleryüzle karşılandık. Yazılı materyal temini konusundaki taleplerimiz mümkün olduğu kadar yerine getirildi. Ayrıca kendilerine yöneltilen soruları ellerinden geldiğince cevapladılar. Bu gibi imkanlar sayesinde araştırmada uygulayacağımız yöntemin amacına ulaştığına inanıyoruz.

ELDE EDİLEN VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

İlk olarak Sarı Uygurların, ana Uygur kitlesinden ayrılıp kendilerine ait tarihi istikamet çizmelerinden itibaren çeşitli kaynaklarda dağınık olarak bulunan kayıtları bir araya getirerek tercüme ettik ve bu kayıtları belli bir tenkit süzgecinden geçirdikten sonra yukarıda isimleri sayılan Çin kaynaklarındaki Sarı Uygurlar ile ilgili bölümlerin tercümeleri temelinde metin inşasını oluşturmaya başladık. Metin inşası sırasında ağırlıklı olarak çağdaş Çinli araştırmacıların, sözü edilen kaynaklardaki kayıtları nasıl değerlendirdiklerini tespit ettik, gerekli gördüğümüz yerlerde analiz ve tenkitlerimizi ortaya koyduk. Sarı Uygurlarının Hexi Koridoru bölgesine göç edip yerleşmelerinden itibaren onların sözü edilen bölgelerdeki faaliyetleri hakkında birinci elden tarih kayıtları çok sınırlı olması nedeniyle, Sarı Uygurların tarihine hasredilmiş araştırmalar son derece azdır. Dolayısıyla bu alandaki araştırmaların büyük bir kısmı Sarı Uygurların kültürel hayatının araştırılmasına ayrılmıştır. İşte biz de yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, bu araştırmamızı ağırlıklı olarak Sarı Uygur Türklerinin tarihten gelen pek çok kültürel unsurlarını incelemeye ayırdık.

Sarı Uygurların ataları olan Uygur Türklerinin tarihini ana hatlarıyla genel olarak Türk tarihine benzetmek mümkündür, zira Uygurlar Şamanizm, Maniheizm, Budizm ve İslamiyet gibi farklı kültür ve inanç dünyalarına girip çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmeleri itibariyle Türk tarihinin genel özelliklerini yansıtmaktadırlar.

Kaynak kişilerle yapılan mülakatlar sırasında elde edilen bilgilerin tamamı kayıt altına alınmış ve bunlar sistematik bir sınıflamaya tabi tutularak mümkün olduğunda ana kaynaklar çağdaş Çin ve batılı araştırmacıların vardığı sonuçlarla karşılaştırılmıştır. Araştırma konumuz kültürel hayatı odak noktası olarak aldığı için, Sarı Uygurların ekonomik ve toplumsal hayatları, nüfusu, coğrafi ve kabilevi dağılımları gibi önemli konular hakkında mülakatlar sonucunda elde edilen bilgilerle yetinilmemiş, bunların yanında çeşitli araştırmacılar ve komisyonlar tarafından ortaklaşa kaleme alınmış resmi verilerden oluşan hacimli eserlerden de faydalanılmıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere araştırmamızda kullandığımız verilerin tamamına yakın bir kısmı Uygur, Çinli ve batılı bilim adamlarının araştırma sonuçlarından oluşmaktadır. Sarı Uygurların tamamının Çin'de yaşaması ve onlarla ilgili birinci ve ikinci el kayıtların Çince olması nedeniyle doğal olarak bu alanda çalışanların ezici çoğunluğunu Çinli araştırmacılar oluşturmaktadır. Bu nedenle biz de belli bir sistem dahilinde ve imkanlarımız ölçüsünde bu çalışmaları temin ederek analiz etmeye çalıştık.

Ülkemizde her ne kadar son yıllarda Sarı Uygur araştırmalarına karşı duyulan ilgi artmaya başlamış olsa da, bunlar ağırlıklı olarak Sarı Uygurların dillerine ayrılmış konular olup, Sarı Uygurların kültürel hayatlarını merkez alan araştırmalar çok sınırlıdır.

Sarı Uygur toplumunun kültürel hayatları konusunda yaptığımız araştırmalar sırasında, onların çağdaş dönemde kendilerine ait alfabenin olmamasından dolayı edebiyat çalışmalarına büyük önem verdiklerini tespit ettik. Yazılı edebiyat ürünleri çok eski bir geçmişe sahip olmamasına rağmen, nesilden nesile aktarıla gelen sözlü edebiyat hazinelerinin geçmişi yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Sarı Uygurların iç dünyalarını tüm renkliliği ile yansıtan efsane, hikaye, şiir ve halk şarkılarının belli başlı özelliklerinden bahsedip kısaca tanıtmakla yetinmedik, söz konusu alanlarda oldukça tanınmış olan edebiyat ve sanat ürünlerinin bazılarının Türkçe tercümelerin de araştırmamıza dahil ettik. Efsane, hikaye ve şarkılar, Sarı Uygur kültürü ve onların başta Uygurlar olmak üzere Tibetliler, Çinliler ve Moğollarla olan kültürel etkileşimleri konusunda bize değerli bilgiler sağlamıştır.

Sarı Uygurların dini inançlarını kavrayabilmek için Tibet inanç sistemini de mutlaka bilmek gerekir. Zira Sarı Uygurlar dini inanış ve uygulamalar ile ölü gömme (Resim-18) ve sınırlı da olsa bazı bölgelerde giyim tarzında Tibetlilerden oldukça fazla oranda etkilenmişlerdir. Bu yüzden biz bu araştırmamızı yürütürken zamanımızın ve imkanımızın elverdiği ölçüde Tibetlilerin inanç sistemleri hakkında bilgiler edinmeye çalıştık ve elde ettiğimiz bilgilerin Sarı Uygurlar bakımından ne ifade ettiğini ortaya koymaya çalıştık.

KAYNAK TANITIMI VE TENKİDİ

Sarı Uygurlar, onların ataları olan Uygurlar ve Çinliler, Tibetliler ve Moğollarla olan siyasi ve kültürel ilişkileri hakkında Çin kaynakları önemli kayıtlar içermektedir. Bu bölümde Sarı Uygurların anayurtlarında yaşadıkları dönemlerden başlamak üzere, yukarıda isimleri sayılan milletlerle olan münasebetleri hakkında bilgiler veren birinci elden kaynaklar olan bazı Çin kaynakları ve içerdikleri Türk tarihine ilişkin bölümler hakkında kısaca bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

SHI JI

Shı Ji, M.Ö. 206-M.S. 24 yılları arasında yaşamış olan Çinli tarihçi Sı Maqian'in 20 yıldan fazla bir süre harcayarak kaleme aldığı, 130 bölümden oluşan bir tarih külliyatıdır. Efsanevi Sarı İmparator döneminden (M. Ö. 2600-M.Ö. 140) Han imparatoru Wu Di dönemine kadar (M.Ö. 140-M.Ö.135) olan yaklaşık 300 yıllık bir dönemin tarihini anlatır. Bu eser Çin'de yazılmış ilk genel tarih kitabıdır. 110. bölümün tamamı Hunlara ayrılmıştır. Bu bölümde Hunlarla ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler yer almaktadır. Bundan başka tanınmış devlet adamlarına ait biyografilerde de dağınık olarak Hunlarla ilgili kayıtlar bulunmaktadır.

HAN SHU

Han hanedanı devrinde (32-92) yaşamış olan Çinli tarihçi Ban Gu tarafından yazılmıştır. Toplam 120 bölümden oluşur. 94. bölümün tamamı Hunlar hakkında kayıtlar içerir. Bu bölümdeki Hunlarla ilgili kayıtlar oldukça ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmıştır. Birinci kısımda, Xia Hanedanı (M.Ö. 21. YY-M.Ö. 16. YY) döneminden başlayarak, yaklaşık M.Ö. 58 yılına kadar olan siyasi tarihi, ikinci kısımda ise, bölünmeden sonra Hun Şanyüsü Hu Hanxie döneminden itibaren, yani M.Ö. 58 yılından başlamak kaydıyla yaklaşık M.Ö. 25 yılına kadar olan dönemin siyasi tarihi anlatılmaktadır.

JIU TANG SHU

Jiu Tang Shu, Sonraki Jin döneminde (936-9469) Çin hükümdarının emriyle (941-945) yazılmış olan eski Tang Hanedanı Kitabı'nın adı aslında Tang Shu'dur. Kuzey Song (960-1127) Hanedanı döneminde Ou Yangxiu ve Song Qi tarafından Tang Shu adını taşıyan yeni bir Tang dönemi tarihi yazıldıktan sonra, bu iki kitabı birbirinden ayırmak için önce yazılmış olan Eski Tang Hanedanı Kitabı, diğerine de Yeni Tang Hanedanı Kitabı adı verilmiştir. Çinli tarihçi Liu Xu tarafından 945 yılında kaleme alınmıştır. Bu eser 618-907 yılları arasındaki dönemi anlatmaktadır. Toplam 200 bölümden meydana gelen bu yıllığın 19. bölümünün tamamı Göktürklere ayrılmış olup, I. ve II. kısım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. 195. bölümde Uygurlar hakkında geniş bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu kaynaktaki Hükümdar Kayıtları ve Biyografiler kısmında da Türk tarihi ile ilgili ayrıntılı kayıtlar mevcuttur.

XIN TANG SHU

Xin Tang Shu, Ou Yangxiu, Song Qi, Fan Zhen ve Lu Xiaqing adlı tarihçilerin katılımından oluşan bir heyet tarafından yazılmıştır. Kitabın yazarı olarak Ou Yangxiu ve Song Qi'nin adı kaydedilmiştir. Bu kitabın yazımına 1064 yılında başlanmış, 1066 yılında bitirilmiştir. Toplam 225 bölümden oluşur. Göktürklerle ilgili kayıtlar 215. bölümde, Uygurlara ayrılan kısım ise 217. bölümdedir. Şato Türkleri ile ilgili kayıtlar ise 218. bölümde yer almaktadır. Ayrıca Yeni Tang Hanedanı Kitabı'nda Hükümdar Kayıtları, tablolar ve tanınmış kişilerin biyografilerinde de Türk tarihi ile ilgili az da olsa bilgiler bulunmaktadır.

JIU WU DAİ SHI

Xue Juzheng tarafından yazılmıştır. Toplam 150 bölümden oluşmaktadır. Bunların 61 tanesi imparator kayıtları, 77 tanesi monografi, 20 tane de biyografi kayıtlarıdır. Bu eserin daha önceki adı Wu Dai Shı idi daha sonra Xing Wu Dai Shı adlı kaynakdan ayırt etmek için sonraki yazılana Xin Wu Dai Shı ismi verilmiştir. 907 yılında Zhu Wenshou Sonraki Liang devletini kurmuş, bu tarihi izleyen 15 yılda Çin'de kurulan Nan Tang, Wuyue, Chu, Güney Han ve Nan Ping gibi küçük devletleri ortadan kaldırmış ve onların topraklarına hakim olmuştur. Bu tarih külliyatı sözü edilen dönemi kapsamaktadır. Tarihçi Xue Juzheng bu eseri 973 yılında

yazmaya başlamış ertesi yıl tamamlamıştır. Yazım aşamasında kendisine Lu Duosun, Hu Meng, Zhang Dan ve Li Fang gibi şahsiyetler de yardım etmiştir. Bu kaynak bir bütün olarak belli bir dönemi içerecek şekilde değil, beş devleti oluşturan hanedanlar zamanında kaleme alınmıştır. Örneğin Liang Shu 2 bölüm, Tang Shu 50 bölüm, Jin Shu 24 bölüm, Han Shu 11 bölüm, Zhou Shu ise 22 bölümden oluşmaktadır. Yabancı Ülkeler kısmını oluşturan 138. Bölümün yaklaşık tamamı Uygurlara ayrılmıştır. Her ne kadar Uygurları anlatan bu bölüm biraz kısa ise de, Uygurların söz konusu dönemdeki durumları Uygur-Tibet ilişkileri hakkında önemli bilgiler içermektedir.

XIN WU DAI SHI

Xin Wu Dai Shı, Ou Yangxiu tarafından kaleme alınmıştır. Kaynağın eski adı Wu Dai Shı Ji olup toplam 74 bölümden meydana gelmektedir. Bunların 45 tanesi biyografiye, 3 tanesi incelemeye 11 tanesi ise tanınmış sülaleri tanıtan kısımlara ayrılmıştır. Ülkenin yakınlarında yaşayan millet-lerle ilgili olarak da 3 bölüm mevcuttur. Jiangxi eyaletinin Jian şehrinde 1007 yılında doğan, kitabın yazarı Ou Yangxiu 1072 yılında vefat etmiştir. Yeni Tang hanedanı Tarihi gibi Çin tarihçiliğinin önde gelen külliyatın da iki yazarından birisi olan Ou Yangxiu, Xin Wu Dai Shı adlı kitabını Yeni Tang Hanedanı Tarihi adlı eserini yazmadan önce bizzat kendisi tamamlamıştır. Ou Yangxiu bu eserini 1036 yılında yazmaya başlamış ve 1053 yılında tamamlamıştır. Kitabını yazarken, gerekli açıklamaları öğ-rencisi Xu Wudang yapmıştır. Bu tarih külliyatında en fazla Kitanlara yer ayrılmıştır. Bu eserdeki Kitanlarla ilgili kayıtlar Jiu Wu Dai Shı kitabında bulunmamaktadır. Uygurlara ayrılan kısım Jiu Wu Dai Shı'ya oranla daha azdır. Sarı Uygurların menşei olarak kabul edilen Ganzhou Uygurları hakkında bu eserde önemli bilgiler yer almaktadır.

SONG SHI

Tuo Tuo başkanlığında bir ekip tarafından yazılmıştır. Toplam 496 bölüm vardır. Bunların 47 bölüm imparator kayıtlarına, 162 bölümü biyografilere, 32 bölüm tablolara, 255 bölüm de monografilere ayrılmıştır. 960-1279 yıllarını kapsayan 300 yıldan fazla bir dönemin tarihi anlatılmaktadır. Song Hanedanı tarihi Çin 24 Çin tarih kaynağı içinde en fazla bölüm içeren kaynaktır. Bu tarih kitabı Song dönemindeki tarihi kurumları sistemli ve

ayrıntılı bir şekilde tanıtmaktadır. Yiyecek ve Maddeler kısmında Çin'in ekonomik durumunu tasvir etmektedir. Ayrıca Song döneminde tarım, tuz sektörü, çay yaprağı sektörü, el sanatlarının durumunu ve ülkenin para sistemini de ayrıntılarıyla ortaya koymaktadır. Askerlik kayıtları bölümünde ülkenin ordu durumunu ve askerlik sınıfları askerlerin eğitim sistemi, belli yörelere yerleştirilmiş askeri garnizonlar ve silah sistemleri hakkında zengin kayıtlar bulmak mümkündür. Song Hanedanı Tarihi, Uygurlar hakkında çok önemli ve ayrıntılı bilgiler içermektedir. Başta Hotan olmak üzere Kuça, Gaochang, Beiting ve Ganzhou bölgelerinde yaşayan Uygurlar hakkında kayıtlar mevcuttur. Sarı Uygurların ataları olarak kabul edilen Ganzhou yöresindeki Uygurlar hakkındaki bilgiler, Sarı Uygur tarih ve kültürüne ilgi duyanlar için mutlaka okunması gereken kısımdır.

YUAN SHI

Song Lian tarafından yazılmıştır. Toplam 210 bölümden ibarettir. Bunların 47 bölümü İmparator Kayıtları, 58 tanesi monografi, 8 bölüm tablolara, 96 bölüm de biyografilere ayrılmıştır. 1206-1368 yılları arasındaki dönemin tarihini kapsamaktadır. Yuan hanedanı tarihi içindeki monografiler pek çok değerli belgelere dayanılarak yazılması sebebiyle mükemmel bir şekilde yazılmıştır. Bundan başka kaynak içinde yer alan rütbeler, seçim sistemi hukuk ve ceza kayıtları, askerlik kayıtları, yiyecek kayıtları gibi bölümler Yuan toplumu hakkında okuyucuya bütün olarak bir tablo çizmektedir. Fakat tanınmış tarihi şahsiyetler hakkında bilgiler içeren biyografilerin içeriğinde, isimlerin yanlış ifade edilmesi nedeniyle birçok sorunlar mevcuttur. Tarihi olayların yazımında çeşitli farklılıklar bulunması nedeniyle bazı tekrarlamalar ortaya çıkmıştır. Bu nedenlerden dolayı geçmişte pek çok kişi Yuan Hanedanı tarihi kitabına karşı ciddi eleştirilerde bulunmuşlardır. En büyük itiraz, kaynak yazılırken geniş bir materyale dayanmamış olması konusundadır. Dolayısıyla bu tarih kaynağı pek çok yanlışlıklar içermektedir. Tüm bunlara rağmen İmparator Kayıtları kısmında Yuan döneminden itibaren 13 bölüm Gerçek Kayıt içeriyordu, fakat bu kayıtların asılları günümüze kadar ulaşamamıştır. Monografiler kısmı tarihi malzemeler bakımından zengin ve değerlidir. Bu kısımlardaki bilgiler Yuan Wen Zong zamanında yazılan Jing Shı Da Dian adlı esere dayanılarak kaleme alınmıştır. Kitabın 121. bölümünden itibaren Moğol

devletinde müşavir, general ya da diğer makamlarda görev yapan Uygur tarihi şahsiyetler ile onların yaşadıkları yerler hakkında ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

MING SHI

Zhang Yanyu tarafından kaleme alınmıştır. Toplam olarak 232 bölümden oluşmaktadır. Bunlar arasında 24 bölüm İmparator Kayıtları, 75 bölüm monografiler, 13 bölüm tablolar, 220 bölüm de biyografilere ayrılmıştır. 1368 yılından 1644 yılına kadar olan Qing hanedanının başladığı yıla kadar olan Çin tarihini anlatmaktadır. 1645 yılında Ming Hanedanı Tarih Ofisi'ni açmış ve 1679 yılında Xu Yuanwen Ming Tarihi'ni yazmaya başlamış, bu arada Wan Sıtong'a eserin yazım işlerini yöneten ekibe katılmıştır. Daha sonraki aşamada Zhang Yushu ile Wang Hongzhu yazım işlerine yardımcı olmak üzere ekibe dahil olmuşlardır. Bu aşamada yazım işlerini ağırlıklı olarak Wan Sıxiang üstlenmiş fakat o 1702 yılında ölünce eserin biyografiler kısmını Wang Hongzhu tamamlamış ve en sonunda eseri Zhang Yanyu 1739 yılında bitirmiştir. Ming Hanedanı tarihi'nin yazımı oldukça başarılı bir şekilde tamamlanmıştır ve içerdiği konuları bir bütün olarak ortaya konmuştur. Ming dönemine ait bir diğer kaynak olan Ming Shı Gao ile Ming Shı Kitabı arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Fakat bu iki eser birbirlerini tamamlar mahiyettedir. Ming Shı Lu adlı Ming Gerçek Kayıtlar adlı bir diğer kaynak ise temel olarak Ming Shı temel olarak yazılmıştır. Ming Hanedanı Tarihi, 14-17 yüzyıllar arasında yaşamış olan Tatarlar ve Uygurlar hakkında çok değerli haberler vermektedir. Kitabın 327. bölümü Tatarlara ayrılmıştır. 330. bölümde ise başta Sarı Uygurlar olmak üzere Shazhou ve Xizhou'da yaşayan Uygur kitleleri hakkında değerli bilgiler bulunmaktadır. Ming döneminde yaşamış olan Uygurlara tarihi ve kültürüne ilgi duyanlar için bu kaynak bir hazine değerindendir.

SU ZHEN HUA YI ZHI

Yukarıda kısaca tanıtılan Çin tarihi yıllıkları dışında Sarı Uygurlar ne onların ataları hakkında kayıtlar içeren bir diğer önemli eser ise, Ming döneminde yaşamış olan Li Yingkui tarafından yazılan Su Zhen Hua Yi Zhı adlı eserdir. Li Yingkui, Sıchuan eyaletinin Neijiang ilçesinde doğmuş daha sonra devlet hizmetine girerek, günümüzde Gansu eyaleti sınırları içinde kalan Liangzhou şehrine tayin edilmiştir. Ming Hanedanı Tarihi'nde

yazarımız hakkında biyografi bulunmamaktadır. Onunla ilgili bilgiler Suzhou Xin Zhı Gao adlı eserde yer almaktadır. 4 bölümden oluşan bu eseri 1544 yılında Suzhou bölgesinin askeri bir yetkilisi olan Zhang Yuchuang tarafından yazılmaya başlanmış, ertesi yıl Zhang Yusheng yazım işine devam etmiş, 1617 yılında ise bir diğer askeri rütbe sahibi Li Yingkui tarafından yazım işi tamamlanmıştır. Bu kitap Jiuquan şehri ve civarı hakkında tarihi coğrafi ve tanınmış tarihi şahsiyetleri ile Hexi Bölgesine gelip burada 200 yıldan fazla bir süre kalan Çin ordusunun faaliyetlerini anlatmaktadır. Bu kitap aynı zamanda Jiuquan bölgesi hakkında en eski tarihi ortaya koymaktadır.

Elimizdeki bu kaynak, diğer sıradan kaynakların aksine sadece metinlerden ibaret olmayıp, söz konusu bölgedeki şehirlerin kaba çizimleri ile resimlenmiş toplam 22 adet görüntülü malzemelerini de vermektedir. Bu çizimler ayrıca bölgedeki dağları, ırmakları, tapınakları ve başlıca yolları da göstermektedir. Ayrıca bu kaynak Jiuquan ve yakınlarındaki doğal kaynaklardan burada yaşayan milletlerin folklörü, askeri durumları ve bu milletlerin şarkıları dini inanışları, okulları ve eğitim durumları, tarihi şahsiyetleri hakkında toplam 30'dan fazla konuda değerli bilgiler içermektedir. Kitabın yazarı Jiuquan ve yakınlarına dair bilgilere ulaşmakla yetinmemiş, ayrıca Ming dönemini anlatan pek çok tarihi malzemeye de ulaşarak bunları eserinde maharetle kullanmıştır.

Bu kaynak 17. yüzyılın ikinci yarısında, Gansu eyaletinin kuzeybatı kesimine düşen Jiuquan şehri ve yakınlarında yaşayan Sarı Uygurlar ve kültürleri hakkında sınırlı fakat değerli bilgiler vermektedir. Bu araştırmamızda sözü edilen kayıtlardan mümkün olduğunca faydalanmaya çalıştık.

GİRİŞ

Çin'de, başta Uygurlar olmak üzere Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Salarlar, Tatarlar ve Sarı Uygurlar olarak bilinen Türk soylu topluluklar yaşamaktadırlar. Ülkemizde akademik dünyada yukarıda sayılan Türk toplulukları arasında en fazla Uygurlar hakkında irili ufaklı pek çok araştırmalar yapılmış ve sonuçları bilim âleminin istifade ve bilgilerine sunulmuştur. Ne var ki ülkemizde, yaklaşık olarak sekiz asır önce çeşitli nedenlerle asıl Uygur kitlesinden ayrılıp günümüzde yaşadıkları Gansu bölgesine göç edip yerleşen Sarı Uygurlara dair bilimsel çalışmaların neredeyse tamamının dil alanında gerçekleştirilmesi, bizi Sarı Uygurların genel tarihi ve kültürel hayatı konusunda bir araştırmaya yöneltti. Türkiye'de Sarı Uygurlarla ilgili çalışmaların büyük oranda, onların dillerinin araştırılmasına ayrılmasının nedenlerini, dil çalışmalarının daha kolay yapılmasının düşünülmesi ve bundan daha da önemlisi Sarı Uygurların tüm kültürel unsurları hakkında bilgi veren materyallerin Çince olmasında aramak gereklidir. Oysa sanıldığı gibi dil araştırmaları sadece başka dillerden tercüme edilmiş malzemelerin bir araya getirilmesiyle yapılacak bir iş değildir. Aksine dil araştırması uzun ve meşakkatli saha araştırmaları gerektirmektedir.

Maalesef Sarı Uygurların dilleri ve kültürleri konusunda her yıl onların yaşadıkları bölgelere giderek saha çalışmaları yapan Türk bilim adamlarının sayısının fazla olduğunu söylemek çok zordur. Sarı Uygurların dillerine ilgi duyan araştırmacıların daha fazla olması sebebiyle, çalışmalar daha çok söz konusu alana kaydırılmış, onların gelenekleri, tarihleri, dini inanışları gibi kültürel konulara ayrılmış araştırmalar çok sınırlı kalmıştır. Her ne kadar günümüzde bu Türk topluluğu kendilerine "Sarı Yuğur" diyor ve resmi Çin literatüründe onlardan Yugur diye bahsedilse de, bilim çevrelerinde onlara "Sarı Uygur" adının verilmesi nedeniyle biz de bu kısa araştırmamızda sözü edilen "Sarı Uygur" sözcüğünü kullanacağız.

Bu araştırmamız, tarih ve kültürel hayat olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde Sarı Uygurların tarihini genel hatlarıyla incelemeye çalıştık. Uygurların, dahil oldukları kültürel çevre olan Türk

tarihi gibi oldukça geniş bir alanda siyasi ve kültürel anlamda hüküm sürmeleri nedeniyle, onların tarihi ya da kültürünü tek bir tarihçi kadrosuyla ortaya koyabilmeleri imkansız bir iş. Böylesine geniş bir çalışma, ancak kalabalık akademisyenler topluluğunun yıllar sürecek yorucu emekler sonucunda ortaya konabilir. Dolayısıyla bizim böyle bir araştırma yapmamızın nedeni, ilk olarak Sarı Uygur Türklerinin tarihine ulaşabildiğimiz kaynakların elverdiği ölçüde tarihçi gözüyle değerlendirip bir senteze varmak, bunun yanında, Türk insanına günümüzde yaşayan çağdaş Sarı Uygurların kültürel hayatları hakkında zamanımızın, kaynaklarımızın ve saha araştırmalarına ayırdığımız süre içinde edinebildiğimiz yeni bilgiler ölçüsünde bilgiler sunmaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan içerik etnoloji, halkbilim ve antropoloji gibi bilim alanlarını doğrudan ilgilendirmektedir. Fakat biz sözünü ettiğimiz disiplinlere ilişkin bilgileri tarihçi ve Sinolog gözüyle değerlendirmeye gayret ettik. Ülkemizde hakkında pek fazla araştırma yapılmayan Sarı Uygur Türklerine ilişkin bu çalışmamıza dahil ettiğimiz konulara ilgi duyan Etnolog, Antropolog ve Halkbilimcilere de katkılar sağlamak bir diğer dileğimizdir. Bu sahalara mensup akademisyen meslektaşlarımız bu çalışmamızda işlenen konuları kendi metot ve görüşleriyle işleyip analiz etmeleri, akademik dünyamız için çok daha anlamlı kazanımlar olarak katkılar sağlayacaktır.

Takdir edileceği üzere herhangi bir milletin tarihini tüm yönleriyle ile ele alıp incelemek, tarih metodu olarak mümkün değildir. Özellikle Uygurlar gibi çok zengin bir kültürel içerik eşliğinde oluşturdukları uzun bir geçmişe sahip olan bir Türk topluluğu söz konusu olduğunda, bu işi başarmak çok daha zor bir hal almaktadır. Bizim Sarı Uygurların kültürel hayatları hakkında bir araştırma yapmamızın nedeni, sahip olduğumuz imkanlarımız ve zamanımızın el verdiği ölçüde bilimsel camiada hak ettiği ilgiyi pek görmeyen bu Türk topluluğu hakkında mümkün mertebe detaylı bilgiler vermeye çalışarak, tarih, edebiyat, dilbilim, antropoloji ve etnoloji gibi alanlarda çalışmalar yapan bilim insanlarımıza ve Türk kültürüne yakın ilgi duyan insanlarımıza bilgiler sunmak suretiyle onların dikkatlerini Sarı Uygur araştırmalarına çekmektir.

Türkiye'de Sarı Uygur Araştırmaları kısmında da kısaca değinildiği üzere, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu, 1967 yılında tamamladığı doktora tezinde Sarı Uygurların 9-11. yüzyıllar arasında kalan dönemi incelediği

için, biz bu araştırmamızda Sarı Uygurların 12. yüzyıldan itibaren günümüze kadar olan dönemini ana hatlarıyla ortaya koymayı planlıyoruz.

12. yüzdan başlayarak başta Çin yıllıkları olmak üzere, konumuz ile ilgili kayıt ve bilgiler içeren kaynaklara dayanarak ağırlıklı şekilde Yuan, Ming ve Qing Hanedanı döneminde Uygur, ya da Sarı Uygur diye tabir edilen bu Türk topluluğunun Çinliler, Moğollar ve Tibetlilerle olan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini değerlendirmeye çalıştık.

Çin kaynaklarında doğrudan Sarı Uygurlara ait olmasa da, onların ataları olduğunu bildiğimiz için Uygurlar hakkında Çin resmi yıllıkları, ansiklopedik eserler ve özel tarih kitaplarında önemli miktarda kayıtlar mevcuttur. Fakat bu kayıtlar kaynaklarda oldukça dağınık bir halde bulunmaktadır. Bu kayıtların özellikleri ve hangi kaynakta hangi türden bilgiler olduğunu kaynak tanıtımı ve tenkidi bölümünde açıklamaya çalıştık.

Çin'in azınlık milletlerinden birisi olan Sarı Uygurlar Yuan (1271-1368) ve Ming (1368-1644) hanedanları döneminde Çin yazıları ile sırasıyla "Saliweiwu" ve "Saliweiwuer" şeklinde yazılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasını takip eden yıllarda Saliweiwuer, 1953 yılında ise Gansu eyaletinde Sarı Uygur Otonom İlçesi kurulduktan sonra, bu eski Uygur topluluğuna "Yugur" ismi verilmiştir.[1]

Sarı Uygur Türkleri, Türk toplulukları arasında oldukça özel ve seçkin bir yere sahiptir. Zira onlar, Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşayan asıl Uygur kitlesinin yaşadığı bölgelerden ayrılıp Hexi Koridoru'na gelip yerleştikten sonra yeni komşuları Çinliler, Moğollar ve Tibetlilerden özellikle dini inançlar bakımından etkilenmişler, zamanla kendi dillerini de unutarak Çince, Moğolca ve Tibetçe gibi dilleri konuşmaya başlamışlardır. Maalesef bu durum günümüzde de geçerlidir. Bugün Sarı Uygur şivesini konuşanlar daha çok yaşlı kuşaktır ve onlar da öldükten sonra bu değerli şivenin ortadan kalkma tehlikesi mevcuttur. Öyle ki bizim Çin'de tanıştığımız Sarı Uygur Türklerinin pek çoğunun ana dilinin Çince olması yukarıda belirtilen noktanın kanıtıdır.

Günümüzdeki çağdaş Uygurlar ile Sarı Uygurlar her ne kadar aynı menşeden gelseler de yaşadıkları coğrafi çevre ve sosyo-ekonomik yapılarının

---

1 Li Yutang, "Yuguzu (Sarı Uygur Milleti), Zhongguo Dabaike Quanshu (Büyük Çin Ansiklopedisi)", Minzu Ce (Milletler Cildi), Büyük Ansiklopedisi Yayınevi, Pekin 1986, s. 512.

birbirinden çok farklı olması nedeniyle bu iki Türk soylu topluluk arasındaki kültürel farkların önemli oranda arttığı gözlenmektedir. Bu farklılıkların bir diğer önemli kaynağı ise etkilendikleri dini ve kültürel çevredir. Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yerleşik Uygurlar Şamanizm, Manieizm ve Budizm gibi Orta Asya'da çok görülen dinlere uzun yüzyıllar inanmış olsalar da, en son benimsedikleri İslamiyete girdikten sonra, eski alışkanlık ve geleneksel uygulamalarından vazgeçmişler, dil alanında bile Arapça ve Farsçadan gözle görülür derecede etkilenerek dillerine bu dillerden çok sayıda ödünç sözcük girmiştir. Fakat durum Sarı Uygurlar için geçerli değildir. Zira onlar, ana Uygur kitlesinden kopuk bir vaziyette yaşadıkları için, iç içe yaşadıkları komşuları Çinliler, Tibetliler ve kısmen de Moğollardan önemli ölçüde etkilenmişlerdir. İslamiyetin çok az görüldüğü Sarı Uygurların çoğunluğu Tibet Lamaizmi'ne inanmaktadırlar.

Sarı Uygurlar arasında Çince isim alanlara sıkça rastlanmaktadır. Bu özellik Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşayan Uygurlar arasında asla görülmemektedir. Sarı Uygurlar Çince isim alma bakımından Salar Türklerine benzemektedirler. Sarı Uygurların Çin menşeye sahip olmamalarına rağmen Çin isimleri almaları, Çinli ailelerle olan sıkı ilişkiler nedeniyle vuku bulmuştur. Bazı Sarı Uygur ailelerine mensup Sarı Uygur kızları Çinli bir erkekle evlendikten sonra kendi soy ismi ile birlikte kocasının soyadını da kullanmaktadır.[2] Bu özellik ükemizde de son zamanlarda artış göstermiştir.

Tarihte Türk toplulukları arasında en zengin kültür tarihine sahip olanlar Uygurlardır. Bu zenginliğin nedenini, onların çok geniş coğrafyalarda Şamanizm, Budizm, Maniheizm ve Müslümanlık gibi değişik inanç dünyalarına dahil olmaları sebebiyle bu dinlere inanan pek çok milletlerle kültürel temaslarda bulunmalarında aramalıdır.

Bizim bu araştırmamız başlıca iki kısımdan oluşmuştur. Birinci bölümde, Uygurların Sarı Uygur adını almalarından itibaren yaptıkları tarihi ana hatlarıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken de Yuan, Ming ve Qing Hanedanları zamanındaki Sarı Uygurların siyasi ve kültürel tarihleri daha çok yazılı kaynaklar ışığında incelenmeye gayret edilmiştir.

---

2 He Xingliang, "Xinjiang Minzu Chuantong Shihui Yu Wenhua (Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi Milletleri- Geleneksel Toplum ve Kültürü)", Shangwu Yayınevi, Pekin 2003, s. 137.

Araştırmamızın ikinci kısmı ise, Sarı Uygurların kültürel hayatlarını elealmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmamız Sarı Uygurların kültürel hayatlarını da içereceği için, araştırmamızın önemli bir kısmını Sarı Uygurların kültür unsurları oluşturacaktır. Dolayısıyla bizim böyle bir araştırma yapmamızın nedeni Çin'de yaşayan önemli Türk soylu topluluklarından biri olan Sarı Uygur Türklerinin kültürel hayatları hakkında konuya ilgi duyan insanlarımıza aydınlatıcı bilgiler vermeye çalışmaktır.

Bu araştırmanın yazım aşamasında mümkün olduğunca bölüm ve kısımların kendi aralarında uyumlu olmasına dikkat ettik, fakat kaçınılmaz olarak yine de bazı bölüm ve kısımlar arasında bazı orantısızlıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin Sarı Uygurlar arasında görülen evlilik ile ilgili gelenekler, dini inanışlar, efsaneler ve halk hikayeleri oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğu için bu bölümler oldukça fazla yer kapladı. Sarı Uygurlarda yazı, giyim-kuşam kültürü ve beslenme kültürü gibi konular hakkında, yukarıda sözü edilen kültür unsurları kadar geniş bilgilere ulaşma imkanımız olmadı. Dolayısıyla az malumat içeren bölüm ve kısımları hiç yazmamaktansa, az da olsa bulabildiğimiz bilgiler temelinde değerlendirmeler yapmayı daha uygun bulduk.

Toplam nüfusları 15.000'in altında olan Sarı Uygurların zengin kültürlerini korumaları çok ilginçtir, zira her ne kadar ana Uygur kitlesinden yüzyıllar önce ayrılmış iseler de beslenme sisteminden ibadet şekillerine, göçebe yaşam biçimlerinden aile sistemi konusunda sahip oldukları özellikler bakımından eski Türk etkilerini günümüze kadar koruyarak gelmişlerdir. Bu arada şüphesiz, Lamaizm gibi, tarihte diğer Türk topluluklarının pek rağbet etmedikleri dine dahil olmaları nedeniyle, bir çok bakımdan Tibetlilerin etkilerine maruz kalmaları bir noktaya kadar normal karşılanmalıdır. Bunun yanında Moğollar ve Çinlilerden de geniş oranda etkilenmişler, fakat bu etkilenmeler onları asimile etmekten ziyade kültürel zenginliklerini daha da renkli hale getirmiştir.

Sarı Uygurlar arasından gerçekleştirdiğimiz saha araştırmaları sırasında fark ettik ki, bu Türk topluluğunun çok zengin kültürel hazineleri ülkemizin tarihçileri, dilcileri, antropologları ve sosyologları için zengin bir araştırma sahası oluşturmaktadır. Maalesef üzülerek belirtmek zorundayız ki, bu bilim alanlarının uzmanları Sarı Uygurların yaşadıkları başlıca yerler olan Sunan ilçesi, Wuwei ve Jiuquan şehirleri ile bu yerleşim merkezlerin etrafında yer alan diğer kasaba ve köylerde geleneksel

Sarı Uygur görenekleri yok olmak üzere olduğundan, daha çok yaşlı insanlarla yapacakları mülakatlardan bir takım yeni bilgi kırıntılarına rastlayabileceklerdir. Örneğin rengarenk geleneksel giysiler (Resim-19), eski dönemlerden kalmış coşkulu ve kalabalık düğünlere rastlamak artık hemen hemen imkansızdır.

Globalizmin tüm hızıyla dünyaya salgın olarak yerleşmesi Sarı Uygur geleneklerini de yozlaştırmış ya da ortadan kaldırmıştır. Globalimzin yanı sıra Sarı Uygur geleneklerinin yozlaşmasının ya da ortadan kalkmasının bir diğer önemli nedeni de baskın Çin kültürüdür. Diğer azınlık milletlerin kültürlerine olduğu kadar Sarı Uygurların kültürlerine de derin bir şekilde nüfuz eden Çin kültürünün bu denli güçlü etkisinin kaynağını Sarı Uygurların yazılı kültürlerinin olmamasına bağlamak mümkündür. Zira kendilerine ait yazı sistemi bulunmadığı için Sarı Uygurlar eğitimin her aşamasında Çinceyi kullanmak zorundadırlar. Bu durum da kaçınılmaz olarak Çin kültürünün baskın bir kendini devamlı bir surette hissetirmektedir.

Artık günümüzde, atalarının yüzlerce yıldır yaşadıkları topraklarda kalarak göçebe hayvancılık yaşam tarzını sürdürmek isteyen genç Sarı Uygurlar, ekonomik ve sosyal sebeplerden dolayı, anayurtları terk ederek şehirlerdeki apartman ya da modern evlerde (Resim-20) yaşamaya özen göstermektedireler. 2005 yılında yapılan nüfus sayım sonuçlarının, 2000 yılında yapılan nüfustan daha az çıkması, bu durumu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu durumu ülkemizdeki otantik ve kendine özgü Yörük kültürünün durumuna benzetmek mümkündür. Yörük tarihi ve folkloru hakkında çalışmak isteyenler bazı Yörük ileri gelenlerinin sandıklarında ve hafızalarında kalmış anılardan başka canlı ve ayrıntılı yeni bilgilere ulaşamayacaklardır.

Yukarıda yazılan satırlar her ne kadar oldukça karamsar bir tablo çizse de, Sarı Uygurların günlük yaşamlarında eski dönemlerden gelen kültürel davranış ve alışkanlıklarını sınırlı da olsa koruduklarını ifade etmek gerekir. Bu konuda en göze çarpan önemli özellik dillerini kullanma ve koruma konusunda gösterdikleri hassasiyettir. Fakat bu durum ağırlıklı olarak onların Sunan ilçesi ile buraya bağlı Minghua ve Kangle kasabaları ile köylerde yaşayan Sarı Uygurlar için geçerlidir. Sayıları bir kaç binlerle ifade edilen ve Gansu eyaletinin kuzeybatı yönünde yer alan Jiuquan ve çevresinde yaşayan Sarı Uygurlar, dil olarak Moğolca ve özellikle Çincenin

etkisinde kalması sebebiyle, tamamına yakın bir kısmı Çinceyi konuşmakta, kendi dillerini konuşan Sarı Uygurların dilleri ise önemli oranda Moğolcanın etkisini taşımaktadır. Öyle ki söz konusu bölgede yaşayan Sarı Uygurların pek çok gelenekleri ve tercih ettikleri mimari tarz bile sıradan Çin evlerinden herhangi bir farklılık göstermemektedir (Resim 21). Gerek Sunan'da ve gerekse bu ilçe dışında yaşayan Sarı Uygurların arasında pek çok alanda Çin etkisini göstermesinin en önemli nedeni olarak baskın Çin kültürünün zorlayıcı bir karaktere sahip olmasının yanında, iki millet arasındaki evlenmelerin son 10-15 yıldan bu yana hızla artmasıdır. Yaşları 40 ve daha yukarı olan orta ile ileri yaş grubundaki Sarı Uygurlar mümkün olduğunca dillerini kullanmaya gayret gösterseler de, kendi aralarındaki iletişimde dil kullanımının Sarı Uygurca ile Çince arasında gidip geldiğini fark ettik. Oysa genç nesil için durum dil kullanımı bakımından hiç de iç açıcı gibi görünmemektedir.

Gençlerin büyük bir kısmı mensubu olduğu milletin dilini konuşamıyor ve doğal olarak kendi gelenek ve göreneklerinden de zamanla uzaklaşıyor. Geleneksel Sarı Uygur kültür unsurlarının en fazla korunmaya çalışıldığı bölgenin Sunan ilçesi olması nedeniyle, Sarı Uygur dili ve kültürü alanında çalışan Çinli ve diğer ülkelerin araştırmacıları ağırlıklı olarak Sunan ve çevresinde yaşayan Batı Sarı Uygurları işle meşgul olmayı daha çok tercih etmektedirler.

Etnik olarak Türk soyundan gelmeleri nedeniyle Türkçenin ilk özelliklerini yaşatmaya devam etmeleri, binlerce yıl ötesinden gelen göçebe hayatı alışkanlıklarını bir çoğunu korumaya çalışmaları sebebiyle Sarı Uygur kültürü alanındaki araştırma sonuçları ülkemiz insanlarına ulaştıktan sonra, onların kültürlerine olan ilgi daha da artacak ve bu alanda aynı kökene mensup iki Türk topluluğunun kültürlerine ilişkin mukayeseli çalışmalar yoluyla taraflar birbirlerini daha da yakından tanıyacaktır.

Çok geniş bir coğrafyada binlerce yıl hüküm süren Türklerin herhangi bir topluluğunun, geçmişten günümüze kültürel hayatlarını incelemenin kalabalık bir akademisyen ekibinin uzun yıllar sürecek yorucu çalışmasının ancak bir bölümünü aydınlatabileceğinin farkındayız. Dolayısıyla bizim böyle bir çalışma yapmamızın başlıca amacı, oldukça sınırlı bir süre içinde Sarı Uygur Türklerinin kültürel hayatlarını ana hatlarıyla ortaya koyarak, konuya ilgi duyan aydınlarımızın dikkatini Sarı Uygur kültürüne çekmek ve onlara imkanlarımız ölçüsünde konu hakkında bilgiler vermeye çalışmaktır.

Bu bağlamda en büyük ümidimiz, başta tarihçi meslektaşlarımız olmak üzere dilciler, edebiyatçılar, antropologlar, sosyologlar ve sosyal psikologların ilgi ve dikkatlerini Sarı Uygur araştırmalarına yoğunlaştırarak, çok daha kapsamlı bilimsel çalışmalar ortaya koymalarıdır.

Araştırmamızın içeriğinin planını yaparken incelenen konuların kendi aralarında mümkün olduğunca aynı uzunlukta olmasına özen göstermeye çalışsak da, bazı bölümlerin diğer bölümlere göre oldukça sınırlı kalmasını önleyemedik. Bunun nedeni kısa olan bölümler hakkındaki bilgilerin oldukça sınırlı olmasıdır. Örneğin Sarı Uygurların kullandıkları müzik aletleri konusunda çok az bilgiye ulaşabilme imkanını bulduk. Dolayısıyla Sarı Uygur müzik aletleri kısmı Halk Türküleri kısmına göre çok daha yüzeysel seviyede kaldı.

I. SARI UYGURLARIN YAŞADIĞI COĞRAFİ ÇEVRE

Sarı Uygurlar genel olarak Gansu eyaletinin Zhangye şehrinin Sunan Yugur Otonom İlçesine bağlı Hongwansi, Kangle, Dahe, Minghua, Huangcheng ve Mati bölgesinin Youtai kasabasında toplanmışlır. Diğer kısımları ise Jiuquan ilçesinin Huangnibao bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Qinghai eyaletinin Qilian ilçesinde de az sayıda Sarı Uygur yaşamaktadır. Sunan Yugur Otonom İlçesi Hexi Koridoru'nun orta kısmında yer alan Qilian Dağı'nın kuzey yamaçları yakınlarındadır. Burası Gansu eyaletinin hayvancılık alanında başlıca merkezlerinden biridir. Aynı zamanda koyun yünü üretim merkezidir. İlçenin yüzölçümünün tamamına yakın bir bölümünü bozkırlar oluşturduğu için hayvancılığa çok müsaittir.

Hexi Koridoru Qilian Dağları'nın kuzey yamaçları boyunca uzanır. Dolayısıyla Sarı Uygurların yaşadıkları bölge Hexi Koridoru boyunca bir çizgi şeklinde uzanmaktadır. Bu bölgenin uzunluğu doğudan batıya 650 km, güneyden kuzeye ise 120 ile 200 km genişliğindedir. Başlıca Jiuquan, Zhangye ve Wuwei olmak üzere üç bölgeye ayrılır. Bölgenin etrafında 10'dan fazla şehir ve ilçe de yer almakta olup genel yüzölçümü 20.133 kilometrekadedir. Sunan ilçesi, sınırlarına bitişik olmayan üç kısma ayrılır: Doğuda Huangcheng ilçesinin bir kısmı, batıda Mati, Kangle, Dahe ve Qifengsi bölgesinin bir kısmı, Kuzeyde Minghua'nın bir kısmı. Otonom ilçesi toplam 6 bölge ve 23 nahiyeden oluşur. Uygurlardan başka Çinliler, Uygurların Dungan, Çinlilerin Huizu adı verdikleri Müslüman Çinliler, Moğollar, Tuji milleti, Mançular, Baoanlar ve Dongxianglar gibi 8 millet yaşar. Sarı Uygurların yaşadıkları yerleşim bölgeleri Gansu eyaletine dahil olan diğer şehir, kasaba ve köylerin yanı sıra Qinghai eyaletine bağlı toplam 16 şehir, ilçe ve kasaba ile sınır komşusudur. Bu sınırların toplam uzunluğu 1551 km'dir. Bu ilçenin 1993 yılında yapılan nüfus sayımına göre nüfusu 35.218 olup, bu nüfusun 9047'sini Sarı Uygurlar (%25.6), 8630'nu Tibetliler (%24.5), 16.201'ini Çinliler (% 46.1) oluşturmaktadır.[3]

---

3 Yan Tianling, "Zongjiao Ruohua Xianxiang Shitan-Sunan Yugu Zu Zang Chuan Fojiao de Diaocha Yanjiu Dinin Zayıflaması Fenomeni Üzerine Bir Açıklama

A. Sunan İlçesi

Sunan ilçesi Qilian Dağları'nın orta kısmında bulunmaktadır. Özellikle kış mevsiminde Sunan ilçesi sınırlarına girildiğinde, ilçeyi çevreleyen karlı dağlar kendini açık olarak belli etmektedir. Yapılan araştırmalara göre, üzeri donmuş karlarla kaplı olan dağların yüzölçümü 5000 km²'yi bulmaktadır ki, bu rakam ilçenin toplam yüzölçümünün % 22'sini oluşturmaktadır. Bu alana deniz seviyesinden 2000 metrenin biraz altında olan Hexi Koridoru Ovası da dahildir.

Sunan ilçesi civarında ormanlar, bozkırlar, çöller, donmuş otlaklar, meralar ve bataklıklar bulunmaktadır. Bunlar arasında otlaklar bölgenin % 78'ini, ormanlar ise % 13.82'sini kaplamaktadır. Ormanlar çam, selvi, söğüt, karaağaç, dut ve huş ağaçlarından oluşmaktadır. Yabani hayvanlar arasında ise beyaz çita, argali, geyik (Resim-22), sansar, vaşak Gansu at geyiği, yaban koyunu, yaban öküzü (Resim-23), yaban eşeği, Tibet antilobu, ceylan, bozkır koyunu (Resim-24) ve sarı koyun gibi 16 çeşit hayvan yaşamaktadır. Kuş türleri arasında Tibet kar tavuğu ve akbaba gibi kuşlar vardır.[4]

Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları bir diğer yer de Huangcheng Bozkırları'dır. Qilian Dağları'nın kuzey ile doğu kesimlerini çeviren Huangcheng Bozkırları'nın yüzölçümü 3830 kilometrekare, denizden yüksekliği ise 2500 ile 4500 metre arasındadır. Oldukça sulak ve ot çeşidi bakından zengin olan bu bölge Çin'in en verimli 6 büyük bozkırından birisidir. Sunan ilçesine 341 km, Zhangye şehrine 237 km, Gansu eyaletinin başkenti Lanzhou'ya 366 km uzaklıkta olan Huangcheng kasabası Qilian dağlarını orta kesiminde yer alır. Kasabanın yüzölçümü 2480.5 kilometrekaredir.[5]

1959 yılının ilk aylarında Gansu ile Qinghai eyaletleri arasındaki bozkır sınırı sorunu çözüme kavuştuktan sonra, Qilian Dağları'nın yakınlarında

---

Denemesi-Sunan Sarı Uygurlar Arasında Tibet Budizminin(Yayılması Hakkında Bir İnceleme)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1996 Sayı 1, s. 89.

4 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi Hakkında Konuşmalar)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 9.

5 He Jingnong, "Sunan Yuguzu Zizhiqü Biaozhun Diming Lu (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Standart Yer İsimleri Listesi)", Minzu Yayınevi, Pekin 2010, s. 78.

yer alan Hei Irmağı'nın yukarı mecralarındaki iki kıyısında yaşayan Sarı Uygurlar Huangcheng Bozkırları'na göç etmeye başlamışlardır. 3800 metreden yüksek dağlık bölgelere kalabalık insan ve hayvan kitleleri halinde 400 km'lik yolu 43 günde almışlar, sonunda Huangcheng Bozkırları'na ulaşmışlardır. Söz konusu dönemde üç yıl boyunca Çin'de ciddi boyutlarda kıtlık baş göstermişti. Yaşam için gerekli olan tüm gıda ve eşya sıkıntısı had safhadaydı. Bölgeye gelen 6000 civarındaki Sarı Uygurun da oraya ulaşmasıyla kıtlık çok daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Bölgeye Han milletinden kitlelerin de gelmesiyle Huangcheng bozkırlarına yerleşmiş olan Hanlar yarı göçebe hayatı, başta Sarı Uygurlar olmak üzere, Tibetliler ve Moğollar ise otlak ve sulak yerleri takip ederek göçebe hayvancılığını geçim kaynağı olarak tercih etmişlerdir (Resim-25).

Sunan ilçesi doğal kaynaklar bakımından oldukça zengin bir durumdadır. Bu ilçenin bağlı bulunduğu Zhangye şehri civarına yayılmış toplam 228 yerde başta alüminyum olmak üzere demir, manganez, bakır, kurşun, çinko, gümüş, altın, volfram, molibdenum, antimon, nikel, krom gibi 27 çeşit maden çıkarılmaktadır. Çin'de çıkarılan volfram madeninin en fazla miktarı bu bölgeden elde edilmekte, ayrıca demir madeninin % 86'sı da yine bu bölgeden çıkarılmaktadır.

Maden yataklarının büyüklüğü bakımından 7 büyük yatağı, 4 orta büyükte yatak ve 51 adet de küçük maden yatağı bulunmaktadır. Günümüzde ilçe sınırları içinde tam teşekkülü maden çıkarılan toplam 79 yer bulunmakta olup bunların 7'si volfram, 25 tanesi bakır, 17 tanesi demir, 3 tanesi alüminyum, 3 tanesi antimon, 1 tanesi demir-alüminyum, 3 tanesi kireçtaşı, 1 tanesi manganez, 5 tanesi kömür, 1 tanesi silikon taşı, bir tanesi de potasyum çıkarılan yerdir. Ayrıca 1 yerde de jeotermal tesis bulunmaktadır.[6]

B. **Hongwansi Kasabası**

Hongwansi 29 Nisan 1985 yılında kasabaya dönüştürülmüştür. Doğudan batıya 3.5 km., güneyden kuzeye uzunluğu ise 1.5 km.'dir. Toplam yüzölçümü 5.2 kilometrekaredir. 1990 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre Hongwansi kasabasında 1383 ailede 5637 kişi yaşardı. Bu nüfusun 1194 kişisi Sarı Uygur, 753'ü Tibetli, 3568'i Han, 122 kişi ise diğer milletlere

6 Sunan Yuguzu Zizhi Xian Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kayıtları), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 1994, 12-13.

mensuptu. Hongwansi'ya neden kasaba dendiğini anlamak biraz zor, zira burası Sunan ilçesinden ayrı bir yere kurulmuş kasaba değil, Sunan ilçesinin merkezini teşkil eden bir tür mahalle görünümündedir. Denizden yüksekliği 2300 metredir. Zhangye-Sunan karayolu üzerinde yer almaktadır. Sunan ilçesi kurulmadan önce bu bölgede bir Budist tapınağı vardı. Tapınağın kuzeybatı yüzünün baktığı dağın rengi kırmızı renkte olduğu için Hongwansi adı verilmiştir. Günümüzde Hongwansi Sunan'ın şehir merkezini teşkil etmektedir. Zira hükümet konağı, ilkokul ve diğer devlet dairelerinin hepsi Hongwansi mahallesi sınırına dahildir.[7]

C. Jiuquan Şehri

Yukarıda adı geçen Jiuquan şehri Sarı Uygurların yaşadığı bölge bakımından oldukça önemlidir. Jiuquan iline bağlı Huangnipu kasabası Hexi Koridoru'nda yer almaktadır. Bu kasaba Jiuquan şehrine 27 km uzaklıktadır. Bu bölge genelde geniş ovalardan meydana gelmekte olup göçebe hayvancılığı ile meşgul olan Sarı Uygurların hayvanlarını otlatmak için müsait otlaklara sahiptir. Bu bölgenin deniz seviyesinden yüksekliği 1394 metredir. Kışın en soğuk olduğu şubat aylarında sıfırın altında 15 derece, en sıcak olduğu zamanlar ise Ağustos ayında 22 dereceyi geçmemektedir.[8] Jiuquan ve çevresinde 2261 Sarı Uygur yaşamaktadır. Ayrıca Huangnipu Sarı Uygur kasabasında 924, 18 kasaba ile 94 köyde 1337 kişi yaşamaktadır. Bu şehrin toplam nüfusu 300947 olup, bu rakamın 4195'ini Sarı Uygurlar oluşturmaktadır.[9]

Jiuquan şehri ve civarında yaşayan Sarı Uygurlar başlıca üç kısma ayrılmaktadır:

a) Zhangye'ye bağlı kasabalarda Han milleti ile birlikte karışık olarak yaşarlar.

b) Önemli sayıdaki Sarı Uygurlar uzak bölgelerde yaşamlarını sürdürmektedir.

---

7 Sunan Yuguzu Zizhi Xian Zhi, a. g. e. s. 11.

8 Sali Yanyu, "Jiuquan Jingnei de Yuguzu (Jiuquan Sınırları İçindeki Sarı Uygurlar)", "Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng Çin Sarı Uygur Milleti İle İlgili Araştırmalar-Makaleler), Editör: Zhong Jinwen, Halk Yayınevi, Pekin 2002, s. 593.

9 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur (Tarihi Hakkında Konuşmalar)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 7.

c) Çin'in bir çok şehrinde dağılmış bir şekilde yaşayanlar. Bu gruba dahil olanlar, Çin'in kuruluşundan itibaren resmi görevli bulundukları yerlerde yaşayanlar ve onların evlatlarıdır.

Jiuquan ve civarında Sarı Uygur yerleşimi 17. yüzyılın son yıllarında başlamıştır. Öyle ki 1697 yılında Qing hanedanı yönetimi 7 Sarı Uygur kabilesini, Jiuquan'e 23 km uzaklıktaki Jiayuguan şehri yakınlarına yerleştirmiştir. 20. yüzyılın ilk yıllarında ise Sarı Uygur toplumunda geleneksel olarak kurulmuş olan kabile sistemi ortadan kaldırılmış, kurulan yeni sisteme göre Jiuquan ve yakınlarında yaşayan Sarı Uygurların bulundukları yerleşim birimleri iki küçük şehir ve 9 kasabaya ayrılmıştır. Çin devleti kurulduktan sonra Huangnipu kasabası, o dönemde ilçe olan Jiuquan'e bağlanarak kasaba yönetimi meydana getirilmiştir. 1954 yılının Nisan ayında sözü edilen kasaba ile Xinhu kasabası birleştirilerek Huangnibo Sarı Uygur Otonom Kasabası ve buraya bağlı 5 tane köy oluşturulmuştur. Günümüzde Sarı Uygurlar Huangnipu kasabasının batı kesiminde yaşarlar. Adı geçen kasabada toplam 449 Sarı Uygur ailesinde 1687 kişi yaşar. Bu sayı kasabanın toplam nüfusunun % 62'ni oluşturmaktadır. Bu kasabanın nüfusunun yarısından fazlasını Sarı Uygurlar oluşturmasına rağmen Jiuquan ilinin Suzhou semtine bağlıdır. Oysa Jiuquan şehrine yaklaşık 20 km uzaklıkta bulunan Wenshu Tibet Otonom İlçesi yönetim bakımından Jiuquan'e yaklaşık 200 km mesafedeki Sunan ilçesine bağlıdır. Mülakat yaptığımız bazı kaynak kişiler Wenshu'da Sarı Uygurların yaşadığını söyleyince 2011 Ağustos'unda hemen bu kasabaya gittik. Kasabanın ileri gelen yaşlı bir Tibet milletine mensup kaynak kişiyle konuşmamızda, bize kasabalarında yaşayan Sarı Uygurların sayısının çok az olduğunu ifade ederek, bu kasabada yaşayan Sarı Uygurların hemen her bakımdan Tibetlileri andırdığını vurguladı.

Doğal kaynaklar ve yer altı kaynaklar bakımından son derece zengin olması sebebiyle Hazine Dağı adı da verilen Qilian Dağları bölgenin üç büyük nehri olan Shiyang Nehri, Hei Nehri ve Shule Nehri'nin kaynağını oluşturur. Ayrıca sık ormanlıkları, çeşitli madenleri, yabani hayvanları ve yüzlerce çeşit bitkisiyle bölgenin hazine kaynağı durumundadır.

Hexi Koridoru aldığı yağmur miktarı bakımından fakir sayılmaz. Suya bağlı olarak yaşayan bitkiler Qilian Dağı'ndaki su ve kar sayesinde hayatta kalmaktadırlar. Halk arasında "ancak ormanın olduğu yerde yağmur vardır" şeklinde bir deyim vardır.

D. Huangnipu Kasabası

Jiuquan şehrine bağlı olan Hunagnipu kasabasınında yaşayan Sarı Uygurlar, halk arasındaki söylentiye göre, daha önceki dönemlerde Qilian Dağı yakınlarında yer alan Hongwansi ile Dahe kasabası civarında yerleşik idiler. 1958 yılı sonunda bu kasabada 87 Sarı Uygur ailesi yaşardı. Bu aileler 286 kadın ve 244 erkekten oluşurdu. Söylentilere göre Jiuquan şehrinin Nanxiang ile Beixiang nahiyelerinde ve Jiayuguan şehirlerinde de çok sayıda Sarı Uygur yaşardı, fakat sonraki dönemlerde çeşitli baskılar nedeniyle Çinlileşmişlerdir.[10] Bu asimile Çinlilerle yapılan evlilikler nedeniyle tedricen devam etmektedir.

1636-1662 yılları arasında sözü edilen bölgelerde yaşayan bir grup Sarı Uygur Huangnipu kasabasına göç etmişlerdir. Bu bölgeye gelen bir diğer grup ise Lianhua kasabasından Huangnipu'ya yerleşmişlerdir. Oldukça uzak bölgelerden Huangnipu'ya yerleşen Sarı Uygurlar eski dönemlerden itibaren koruyageldikleri geleneksel uygulamalarının önemli kısmını günümüze kadar korumayı başarmışlardır. Örneğin, Çin'in kurulmasında sonra Han milleti ile olan evlenmelere kadar kendi dilleri, geleneksel çadır evleri ile ölülerini doğaya bırakma ve yakma gibi ölü gömme gelenekleri kısmen de olsa günümüze kadar korunagelmiştir. Bu gelenekler arasında ölülerini doğaya bırakma ile çadır evlerde yaşama gibi gelenekler dışındaki uygulamalar halen etkilerini sürdürmektedir.

Sarı Uygurlar Huangnipu'ya göç edip geldikleri yıllarda sadece göçebe hayvancılığı yapıyorlardı. Uzun yüzyıllar boyunca Hanlarla olan kültürel ve ticari ilişkiler sonucunda tarım yapmayı da öğrenmişler ve onlar arasında tarım işleriyle iştigal edenlerin sayısı önemli ölçüde artmaya başlamıştır. Huangnipu'da Çin'in kuruluşundan önce yetiştirilen başlıca tarım ürünleri buğday, pirinç ve fasulye çeşitleri idi; fakat günümüzdeki tarım ürünlerinin çeşitleri daha da çoğalmıştır. Ayrıca yine Çin devletinin kurulmasından önce Huangnipu'da hayvan yetiştiriciliği sektörü çok yaygın idi. Yetiştirilen tüm hayvanların % 80'ini koyunlar oluştururdu.[11] Günümüzde ise Huangnipu'da yaşayan Sarı Uygurlar arasında hayvan yetiştiriciliği büyük oranda yerini tarım faaliyetlerine bırakmıştır. Tarıma dayalı hayvancılık sektörünün gelişmesiyle, yerleşik milletlerin yaşadıkları toprak evlerin

10 Yuguzu Dongxiangzu Baoanzu Shihui Lishi Diaocha, a. g. e. s. 13.

11 "Yuguzu Dongxiangzu Baoanzu Shihui Lishi Diaocha (Sarı Uygur, Dongxiang ve Baoanların Toplum Tarihi İle İlgili Araştırmlar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009, s. 14.

kullanımı da başlamış, Hanlarla olan yoğun sosyal ilişkiler Huangnipu'daki Sarı Uygurların dillerini de etkilemiş ve onlardan bir kısmı kendi dillerini bırakarak Çince konuşmaya başlamışlardır. Saha araştırmaları yapmak üzere bu kasabaya gittiğimizde Uygurca konuşanların sayısının hiç yok denecek kadar azaldığını tespit ettik.[12]

Huangnipu'da yaşayan Sarı Uygurlar diğer Sarı Uygurlara göre daha erken bir dönemde yerleşik hayata geçerek tarım ile meşgul olmaları nedeniyle Çinlilerle daha yoğun ilişkiler içine girmişler ve dolayısıyla Çin kültürü ile adeta bütünleşmişlerdir. Tüm bu nedenlerden dolayı Huangnipu'da yaşayan Sarı Uygurların kültürel ve eğitim seviyeleri, diğer bölgelerde yaşamlarını sürdüren soydaşlarına nazaran daha yüksek olmuştur.

E. Kangle Kasabası

Sunan'a 54 km, Zhangye şehrine 50 km uzaklıkta olan Kangle'nın yüzölçümü 2009.9 kilometrekaredir. Denizden yüksekliği 2000 ile 4824 metre arasında değişir. Kasabanın tüm bozkırlarının yüzölçümü 24.420.000 mu'dur. Kasabanın doğusundan batısına uzunluğu 47 km., güneyinden kuzeyine olan genişliği ise 69 km.'dir . Kasabanın bozkırlarının yüzölçümü 2.306.000 kilometrekaredir. Bu alanın 1.940.000 kilometrekaresi kullanılabilir durumdadır. Tarım yapılabilir alan ise 1980 mu genişliğindedir.[13] 1990 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre kasabada toplam 968 ailede 4466 kişi yaşamaktaydı. Bunların 1827'si Sarı Uygur, 257 kişi Moğol, 187 kişi Tibetli, 1961 kişi Han, 170 Çinli Müslüman ve diğer milletlere mensup 64 kişi vardı. Sunan çevresinin diğer bölgeleri gibi Kangle kasabasının çevresi de yüksek dağlarla çevrilidir. Denizden yüksekliği ortalama 3500 m. civarındadır. Kasaba çevresinde çok sayıda nehir olduğu için yöredeki yaylalar oldukça gür otlaklarla kaplıdır. Sıcaklık ortalamaları 28 ile 35 derece arasındadır.

Göçebe hayvancılığı Kangle kasabasının halkının başlıca geçim kaynağıdır. 1953 yılının istatistiklerine göre tüm kasabada hayvanların sayısı

---

12 Hui Hongsheng, Huangnipu Yuguzu de Lishi Gaishu (Huangnipu Sarı Uygurlarının Genel Tarihi), Sunan Wen Shi Ziliao (Sunan Edebiyat-Kültür Malzemeleri), Cilt II, Lanzhou 2000, s. 246-247

13 Cai Rangjia-Cao Yingyi, "Gan Qing Teyou Minzu Nongcun Laodongli Zhuanyi Wenti Yanjiu (Gansu ve Qinghai Eyaletlerinde Yaşayan Özel Milletlerin İşgücü Dönüşümü Sorunu Hakkında Araştırmalar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009.

39.547 idi, 2004 yılına gelindiğinde ise bu sayı 97.422'ye ulaşmıştır. Bu hayvanların % 67'sini merinos koyun cinsi oluşturmaktadır.[14]

Bu kasabaya Baiyin Moğol Otonom Nahiyesi, Hongshiwo Nahiyesi, Yangge Nahiyesi, Qinglong Nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı çok sayıda köy bulunur. Tarihi yer olarak Kanglong Tapınağı ile Hongshiwo Anıtı bulunmaktadır. Kasaba merkezinde 10 adet ilkokul vardır. Bu okullardan mezun olanlar lise öğrenimini Sunan'da yapmaktadırlar.

Yabani yaşam bakımından da oldukça zengindir. Öyle ki kasabanın dağlarında geyik, ayı, pars, yaban tavuğu, yaban keçisi gibi hayvanlar yaşar. İlaç yapımında kullanılan Xuelian, Dahuang, Huanglian, Xiangcao gibi ülkemizde bulunmayan bitkiler yaygın olarak görülür. Kömür, alüminyum, bakır ve yeşim taşı gibi 100'den fazla maden çıkarılır.[15]

Kangle kasabası Qilian Dağları'nın bulunduğu yerdedir. Çince Tianshan şeklinde ifade edilen dağ ismi Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde "Qilian" şeklinde söylenmektedir. Bu bölgede tarihi dönemlerde Di'ler, Wusunlar, İskitler, Yüeçiler ve Hunlar gibi göçebe kabileler yaşamışlardır.

F. Minghua Kasabası

Minghua Kasabası Hexi Koridoru'nun orta kısmında yer alır. Doğu-batı uzunluğu 70 km., güney kuzey genişliği ise 36 km.'dir. Kasabanın toplam yüzölçümü 1631 kilometrekaredir. 1990 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre kasabada 546 ailede 2418 kişi yaşardı. Bu sayının 2088'i Sarı Uygur, 307'si han, geriye kalan 23 kişi ise diğer milletlere mensuptu. 2004 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre ise kasaba nüfusu 883 ailede 2831 kişiden ibaretti. Bu yerleşim biriminde başta Sarı Uygur olmak üzere Han, Tibetli, Moğol, Tu halkı ve Kazaklar yaşamaktadır. Bu etnik topluluklar arasında Sarı Uygurların sayısı 1995 kişidir. Kasabada Matisi gibi yerlerden göçüp gelen 1660 kişi yaşar.[16]

---

14 Lan Li, "Kangle Qu Zhi-Gongyuan Qian 176-Gongyuan 2004 (Kangle Bölgesi Kayıtları-M.Ö. 176-M.S. 2004)", Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kangle Kasabası, Kangle Bölgesi Kayıtları'nı Oluşturma Komisyonu, Zhangye 2005, s. 3.

15 Sunan Yuguzu Zizhi Xian Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kayıtları), Gansu Halk Yayınevi Lanzhou 1994, s. 17-18.

16 Sunan Yuguzu Zizhixian-Minghua Qu Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi-Minghua Bölgesi Kayıtları), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2006, s. 2.

Bir kısmı çöl olan kasaba coğrafyası genelde dağlıktır. Denizden ortalama yüksekliği 1400 metre civarındadır. En sıcak olduğu temmuz aylarında dereceler 38-40'ı gösterir. Kasaba halkının başlıca geçim kaynağı göçebe hayvancılığıdır. Yaban hayvan olarak en fazla sarı koyun ile tilkiye rastlanır. Kasabada 5 ilkokul, 4 sağlık ocağı ve iki adet tapınak bulunur. Tang döneminden kalma küçük bir şehir kalıntısı başlıca tarihi kalıntı olup, eyalet yönetimi tarafından korumaya alınmıştır. Minghua'ya bağlı Minghai, Lianhua ve Qiantan isimli üç adet nahiyesi vardır.[17]

Minghua'da canlı bir hayvancılık ve ticari hayat hüküm sürer. 2003 yılı istatistiklerine göre tüm kasabada 30886 adet hayvan vardı. Bunların 66762'si yün koyunu, 2304'ü keçi, geri kalanları ise sığır, deve, eşek, at ve katır gibi büyükbaş hayvanlar oluşturuyordu. Ekilebilir arazilerin büyüklüğü 27591 mu'dur. 2004 yılına gelindiğinde kasabadaki hayvanların sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir: 51640 hayvandan 1557'si büyükbaş olup bunlardan 1205'i sığır, 133 eşek, 25 katır, 194 devedir. Küçükbaş hayvanların sayısı ise 50082'dir. Küçükbaş hayvanların 17451'i yün koyunu, 32631'i keçidir.

Kasaba, bozkırlar, doğal yer altı suları, güneş ve rüzgar enerjisi bakımından çok zengindir. Kasabanın dağlarında sarı koyun, tilki, yaban domuzu, yaban tavuğu gibi yabani hayvanlar yaşar.[18]

Çin devleti kurulmadan önce Minghua kasabası yağlakar kabilesinin reisleri tarafından yönetilirdi. 1950 yılının Şubat ayında yeni taksimat planına göre kasaba Jiuquan ilçesine başlanmış, 1954 yılında Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi kurulduktan sonra da yönetim bakımından bu ilçeye tabi olmuştur.[19]

G. Dahe Kasabası

Hexi Koridoru'nun orta kısmı ile Qilian Dağları'nın kuzey eteklerinde yer alan Dahe kasabası, doğudan batıya 90 km, güneyden kuzeye 70 km uzunluğundadır. Toplam yüzölçümü 3329 kilometrekaredir. 1949 yılından önce Dahe'da Sarı Uygurların Sekiz Boy, Beş Boy, Yağlakar Helangge boyları ile Tibetlilerin beş boyu yaşardı. Kasabada Sarı Uygur,

17 Sunan Yuguzu Zizhiqu Xian Zhi, a. g. e. 22-23.

18 Sunan Yuguzu Zizhixian-Minghua Qu Zhi, a. g. e. s. 2.

19 Sunan Yuguzu Zizhixian-Minghua Qu Zhi, a. g. e. s. 21.

Moğol, Tibetli, Çinli Müslüman, Han ve Tular yaşarlar. 1990 yılı nüfus sayımına göre bu kasabada 1228 ailede 5802 kişi yaşardı. Bunlar arasında Sarı Uygurlar 2129, Tibetliler 260, Hanlar 3174, diğer milletlere mensup olanların sayısı ise 239 kişi idi. Sunan ilçesine 22 km uzaklıktadır. Dahe kasabasının çevresinde çok sayıda ırmak mevcuttur. Kasabanın adı da bu ırmakların sayısının çokluğundan gelmiş olmalıdır, zira Dahe sözcüğü Çince'de büyük ırmak anlamına gelmektedir.

Dahe kasabasındaki göçebe hayvancılığı diğer yerleşim birimlerine göre daha da gelişmiş durumdadır. 1994 yılında bu kasabada beslenen tüm hayvanların sayısı 106831 idi. Beslenen koyun ve sığırlardan başka Dahe Dağları'nda beyaz geyik, ırmak geyiği, yaban sığırı, büyük kafalı koyun, ayı, pars, vaşak, dağ sıçanı, kar tavuğu, mavi at gibi yaban hayvanları yaşar. Kasaba sınırları içinde kömür, bakır, altın ve alçı taşı gibi madenler çıkarılır.[20]

20 Sunan Yuguzu Zizhixian-Minghua Qu Zhi, a. g. e. s. 20.

II. SARI UYGURLARIN NÜFUSU

Han milletinden başka 55 azınlık milletin yaşadığı Çin'de nüfusu 10.000'in altında olan 22 azınlık millet vardır ki, bunların toplam nüfusları 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 630.000 civarındadır. Sarı Uygurlarla birlikte nüfusu 10.000'in altında olan azınlık milletleri şunlardır: Maonanlar, Salarlar, Bulanglar, Tacikler, Achanglar, Pumiler, Ewenkelar, Nular, Jingler, Jinuolar Deanglar, Baoanlar, Ruslar, Özbekler, Menbalar, Oulunchunlar, Dulonglar, Tatarlar, Hezhelar, Gaoshanlar ve Luobalar.[21] İşte Sarı Uygurlar yukarıda isimleri sıralanan en az nüfusa sahip milletler arasında yer almaktadır. 1953 yılında Çin'de ilk olarak gerçekleştirilen nüfus sayımına sonuçlarına göre Sarı Uygurların toplam nüfusu 3. 861 iken bu sayı 1964 yılında 5. 717'ye, 1982 yılında yapılan ikinci büyük nüfus sayımı sonuçlarına göre ise 10.568'e ulaşmıştır.[22] 1990 yılı nüfus sayımına göre toplam nüfusları 12.297'dir.[23] 1988 yılında ilk baskısı yapılan bir kaynak ise onların nüfusunu 10.569 olarak vermektedir.[24] İki yıl gibi kısa bir sürede Sarı Uygurların nüfusunun 2000 kişiden fazla bir artış göstermesi pek mümkün görünmediği için verilen rakamda bir yanlışlık olmalıdır. 2000 yılında beşincisi yapılan nüfus sayımına göre Sunan ilçesinin toplam nüfusu 36.678 olup, bunun 9.523'ü Sarı Uygurdur. Bu yılda tüm

---

21 Wang Haifei, Wenhua Chuanbo Yu Renkou Jiaoshao Minzu Wenhua Bianqian-Yuguzu 30 Nian Lai Bianqian de Minzu Zhi (Kültürlerin Yayılması ve Nüfusu Oldukça Az Olan Milletlerin Kültürlerinin Değişimi-Sarı Uygurların 30 Yıldan Bu Yana Kültürel Değişimlerinin Etnik Olarak Açıklanması), Minzu Yayınevi, Pekin 2010, s. 228.

22 Li Tianxue, "Yugu Zu Minzu Guocheng Yanjiu (Sarı Uygur Milletinin Millet Olma Süreci Hakkında Araştırmalar)", Minzu Yayınevi, Pekin 2009, s. 1.

23 "Zhongguo Gudai Beifang Minzu Wenhua Shi (Çin Eski Kuzey Milletleri Kültür Tarihi)", Ed. Ma Xiujuan, Heilongjiang Halk Yayınevi, Harbin 1993, s. 1501.

24 "Minzu Zhisihi Shouce (Milletler Bilgisi El Kitabı)", Minzu Yayınevi, Pekin 1990 (Kitabın ilk baskısı Mart 1988), s. 129.

ülkedeki Sarı Uygur nüfusu 13.719 olarak verilmektedir.[25] 2003 yılında basılan bir diğer araştırma sonucuna göre ise Gansu eyaletinde 11809, Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde 278, Qinghai'da 97, Heilongjiang'da 29, Ningxia'da 24, Pekin'de 18, Shaanxi ile İç Moğolistan bölgelerinde daha az sayıda Sarı Uygur yaşamaktadır. Gansu'da yaşayan Sarı Uygurların % 80'i Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nde, geri kalanları ise Jiuquan ilçesine bağlı Huangnipu Sarı Uygur Otonom Nahiyesi ve Huaqu, Dahe bölgesi ve Kangle bölgesinde yaşamlarını sürdürmektedirler.[26] Çin'in önde gelen Sarı Uygur araştırmacısı Prof. Dr. Zhong Jinwen, 20. yüzyılın 60'lı yıllarında Jiuquan iline bağlı Huangnipu Sarı Uygur Otonom Nahiyesi'nden birkaç yüz Sarı Uygurun Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'ndeki Hami şehrinin Gedajiang köyüne yerleştiğini bildirmektedir.[27] Bu Sarı Uygur kitlesinin hangi amaçla Hami çevresine yerleştirildiği konusunda her hangi bilgi verilmektedir. Kangle kasabasının toplam nüfusu 2004 yılı sayım sonuçlarına 3998 olup bu sayının 1723'ü Sarı Uygurdur. Bu kasaba nüfusun % 73'nü Sarı Uygurların oluşturduğu ender yerleşim yerlerinden birisini oluşturmaktadır.[28] Sunan ilçesine 50 km uzaklıktaki Dahe kasabasında ise günümüzde 1900'den fazla Sarı Uygur vardır.[29] Bu sayıya Dahe'ya bağlı 17 köyde yaşayan Sarı Uygurlar dahil değildir.

Sarı Uygurların en yoğun olarak bulundukları Sunan ilçesinin nüfus yapısı, ülkenin diğer yerleşim merkezlerine nazaran daha değişik bir farklılık arz etmektedir. Bu farklılık adı geçen ilçede yaşayan azınlık Milletlerin sayısının oldukça fazla oluşudur. 6 nahiye, 2 kasaba ve 101 köyün bağlı bulunduğu Sunan'ın 2005 yılında yapılan nüfus sayımına

---

25 Yuguzu Jian Shi (Yugurların Kısa Tarihi), Sarı Uygurların Kısa Tarihi Yazma Ekibi, Minzu Yayınevi, Pekin 2008, s. 8.

26 He Xingliang, "Xinjiang Minzu Chuantong Shihui Yu Wenhua (Doğu Türkistan Milletleri- Geleneksel Toplum" ve Kültürü), Shangwu Yayınevi, Pekin 2003, s. 136.

27 Zhong Jinwen, "Yuguzu Wenhua Yichan (Sarı Uygurların Kültürel Mirasına Dair)", Zhongguo Shaoshu Minzu Wenhua Yichan Ji (Çin Azınlık Milletlerinin Kültürel Mirası hakkında Yazılar), Ed: Chen Li, Yunnan Eğitim Yayınevi, Kunming 2006, s. 300.

28 Lan Li, "Kangle Qu Zhi-Gongyuan Qian 176, a. g. e. s. 207.

29 Min Youde-Zhang Jie, "Chang he Xing Chen—Zhongguo Xibu Shaoshu Minzu Gansu Bu" (Chang He Xing Chen- Çin Batı Bölgesi Azınlık Milletler Gansu Yöresi)", Gansu Halk Güzel Sanatlar Yayınevi, Lanzhou 201 s. 11.

göre azınlık milletlerinin nüfusu 19777 olup, bu rakamın 9462'sini Sarı Uygurlar oluşturmaktadır. İlçede yaşayan diğer azınlık milletlerin nüfusu aşağıdaki gibidir:

Tibetliler 9027
Müslüman Çinliler 538
Moğollar 327
Tular 396
Mançular 17
Salarlar 2
Baoanlar 1
Dongxianglar 4
Koreliler 3[30]

Yapılan Nüfus sayımlarına göre Sarı Uygurların sayıları sürekli artan bir grafik izlemektedir. Fakat aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere 2005 yılı nüfus sayımı sonuçları 2004 yılındaki sayımdan 116 kişi daha az çıkmıştır. Bunun sebebini Sarı Uygurların 2005 yılında azaldığı şeklinde görmekten ziyade, ilçe dışına yapılan göç olarak görmekte fayda vardır, zira son yıllarda özellikle genç Sarı Uygurlar büyük şehirlere yerleşmeyi daha fazla tercih etmeye başlamışlardır. Fakat Sarı Uygur toplumu arasında yüksek öğrenim görenlerin sayısının oldukça sınırlı olması nedeniyle, toplumun ileri gelenleri gençlerin okullarından mezun olmalarından sonra memleketlerine geri dönüp resmi kurumlarda çalışmalarını istemektedirler. Tanıştığımız çok sayıda üniversite mezunu Sarı Uygur genci Sunan ve civarındaki resmi devlet kurumlarında çeşitli kademelerde memur olarak görev yapmaktadırlar. Resmi Çin rakamlarına göre yıllara göre Sarı Uygurların nüfusu şöyledir:

Yıl	Nüfus
1954	3499

30 Sunan Yuguzu Zizhixian Gaikuang (Sarı Uygur Otonom İlçesinin Genel Durumu), Halk Yayınevi, Pekin 2009, s. 78.

1964 4501
1974 6710
1984 8316
1994 8987
2004 9578
2005 9462[31]

Sarı Uygur toplumunun ileri gelenlerin ifade ettiklerine göre, yukarıda isimleri belirtilen çeşitli milletlerle iç içe yaşamalarına rağmen Sarı Uygurlar ile diğer milletler arasında günümüze kadar herhangi bir etnik ya da sosyal bir anlaşmazlık yaşanmamıştır.

31 Sunan Yuguzu, a. g. e. s. 14.

III. SARI UYGUR ARAŞTIRMALARI

A. Türkiye'de Sarı Uygur Araştırmaları

Ülkemizde Sarı Uygurların tarihi ve kültürü hakkında yapılan araştırmalar son derece sınırlı kalmıştır. Bizim tespit edebildiğimiz birkaç makale haricinde yayınlanan diğer tüm araştırmalar Sarı Uygurların dilini inceleyen çalışmalardır. Bunun nedenini, Sarı Uygurlar hakkında bilgi veren Çin klasik ve modern kaynakları hakkında araştırmacılarımızın yeterli ölçüde bilgi sahibi olmamaları ve bu konuya yeterli ilginin gösterilmemesidir.

Bizim tespitlerimize göre ülkemizde Sarı Uygurlar hakkında ilk bilgi veren eser, 1946 yılında Macarca'dan dilimize tercüme edilen Macar Türkolog Layos Ligeti'nin "Bilinmeyen İç Asya" adlı kitabıdır. Ligeti, bu akıcı üslupla yazdığı kitabında Sarı Uygurların tarihi ve onlar hakkında inceleme ve araştırmalar yapan Potanin, Mannerheim gibi araştırmacıların faaliyetleri hakkında özet bilgiler vermektedir.[32]

Ülkemizde Sarı Uygurların tarih ve kültürüne dair ilk araştırmayı yapan, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'dur. Prof. Çandarlıoğlu "Sarı Uygurlar ve Kansu Kabileleri (9-11. Asırlar)" başlıklı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Türk Tarihi'nde doktora tezi olarak sunduğu çalışmasında, 9-11. Yüzyıllar arasında, Uygurların Gansu bölgesine gelmelerinden sonraki durumlarını siyasi olayların açıklanmasına ve Uygurların Hotan ve Kitan ile olan ilişkilerine ağırlık verilerek açıklanmıştır.

1967 yılında kitap olarak da basılan bu tezde[33] Sarı Uygur sözcüğünün kökeni ve onların günümüzdeki önemli temsilcilerinden Sarı Uygurlar hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Wang Yande ve Gao Juhui gibi Uygurlar hakkında önemli bilgiler veren Çinli seyyahların seyahat-

32 Layos Ligeti, "Bilinmeyen İç Asya", Çev. Sadrettin Karatay, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

33 Gülçin Çandarlıoğlu, "Sarı Uygur ve Kansu Kabileleri (9-11. Asırlar)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1967.

namelerindeki Uygur kültür tarihine ait bilgiler yorumlanmamış, yeri geldikçe sözü geçen seyyahların verdikleri bilgilerin çevirileri sunulmuştur. Tezde Sarı Uygur kültürüne dair tatmin edici bilgiler ve değerlendirmeler de yer almamaktadır.

Ülkemizde Uygur dönemi Türk tarihi araştırmalarıyla tanınan bir diğer bilim adamı olan Prof. Dr. Özkan İzgi, Uygur Kağanı Kutluk Bilge Kül Kağan-Bögü Kağan ve Uygurlar isimli eserinde, Sarı Uygurların kurdukları ilk kağanlığın yıkılışından 12. Yüzyıla kadar olan dönemlerini ana hatlarıyla incelemiştir. Zaten yukarıda hakkında kısaca bilgiler verdiğimiz Prof. Çandarlıoğlu'nun eserindeki bilgilerin hemen hemen aynısını vermiştir. Prof. İzgi, sadece Kutluk Bilge Kağan dönemini incelediği için, daha geç dönem Uygur tarihi ve kültürü hakkında sınırlı bilgiler vermiştir.[34]

Ülkemizde Sarı Uygurlar üzerine yazılan ilk kitap, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi olan Uygur Türklerinden Doç. Dr. Erkin Ekrem, "Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Durumu" konulu doktora tezini 2002 yılında yayınlamıştır. Bu eser başta Sunan olmak üzere Sarı Uygurların yaşadıkları kasaba ve köylerde saha ve anket çalışmaları yapılarak çok titiz bir çalışmanın ürünü olarak ele alınmış ve Türk bilim aleminin hizmetine sunulmuştur. Dr. Abdürreşit Celil'in Çin vatandaşı olması ve Sosyoloji alanında doktora yapması nedeniyle bu kitabı yazma aşamasında Türkiyeli araştırmacılara nazaran önemli avantajlar sayesinde detaylı ve toplu bir eser ortaya koyabilmiştir.

Dr. Celil, Sarı Uygurların yaşadıkları "Sarı Uygurların Kökeni" adlı oldukça ayrıntılı bir şekilde yazdığı bir makalesinde, Sarı Uygurların tarihi sürecini Çin kaynakları ışığında kısaca açıkladıktan sonra, Sarı Uygur adı üzerindeki tartışmaları sadece Çinli akademisyenlerin değil, batılı araştırmacıların fikirlerini inceleyerek bir senteze varmaya çalışmıştır. Doç. Dr. Erkin Ekrem, ayrıca Sarı Uygurların menşei konusunda oldukça önemli bir yere sahip olan Yağlakar boyu hakkında da zengin açıklamalarda bulunmuştur.[35] Bu makale yukarıda hakkında kısaca bilgi verilen Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun kitabından sonra, ülkemizde

34 Özkan İzgi, "Kutluk Bilge Kül Kağan-Bögü Kağan ve Uygurlar", Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

35 Erkin Ekrem, "Sarı Uygurların Kökeni", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 3 2007, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 156-180.

Sarı Uygur tarihi ve kültürü alanında yayınlanmış ikinci değerli bir araştırma durumundadır.

Kendisi de bir Uygur Türklerinden olan ve Pekin'deki Merkezi Milliyetler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi olan Dr. Abdürreşit Celil, Türkiye'de bulunduğu yıllarda yayınladığı bir makalesinde Sarı Uygurlar arasında görülen Şamanizm inancını oldukça geniş olarak incelemiştir.[36]

Daha çok ikinci elden kaynaklardan oluşan çağdaş Çinli araştırmacıların araştırmalarına dayanılarak kaleme alınan bu makale, Yuan Shi ve Ming Shi gibi Çince ana kaynaklara da referans verseydi daha orijinal bir çalışma olurdu. Diğer taraftan Sarı Uygurlar arasında Şamanist inancın kökenlerini tespit etmek için onların yaşadığı bölgelere gidip mülakatlar yapması da bu çalışmaya canlı ve değerli unsurlar katmıştır. Bu çalışma genel olarak incelendiğinde sözü edilen bu Türk topluluğunun Şamanistik inançları ile ilgili tüm çağdaş araştırma sonuçlarından faydalandığını söylemek mümkündür.

Dr. Abdürrşit Celil'in ülkemizde yayınlanan ikinci çalışması ise, Sarı Uygurların Türkiye Türklerine yönelik tutum ve bilgilerini, gerçekleştirilen çeşitli anketler sonucunda kaleme aldığı makalesidir. Bir sosyolog gözüyle kaleme alınan bu çalışma sonucunda Sarı Uygurların Türkiye Türkleri hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadığını, fakat edindikleri ilk bilgiler neticesinde hemen ilgi duyduklarını ortaya koymuştur.[37] Fakat sonradan fark ettik ki, Celil, Sarı Uygurların Türkiye Türklerine karşı tutumunu müstakil bir çalışma olarak yazmamış, yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmasının ilgili bölümünü makale imiş gibi Türkiye'de yayınlamıştır.

Bizim tespitimize göre Sarı Uygurlar hakkında ilk makaleyi yazıp yayınlayan kişi ülkemizin önde gelen Türkologlarından Prof. Dr. Saadet Çağatay'dır. 1961 yılında Sarı Uygurların Dili başlıklı makalesinde, Sarı Uygurların konuştukları dilin ses özellikleri ile gramatik özellikleri konusunda kısa fakat çok değerli değerlendirmeler yapmıştır.[38]

---

36 Abdürreşit Celil, "Sarı Uygur Türklerinde Budist İnanç Muhitindeki Şamanizm İnancı", Avrasya Etüdleri, Sayı 24, İlkbahar-Yaz 2003.

37 Abdüreşit Celil Karluk, "Sarı Uygurların Türkiye Türklerine Yönelik Tutumları", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Mart 2006.

38 Saadet Çağatay, "Sarı Uygurların Dili", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1961, Sayı 188, 37-42.

Prof. Dr. Saadet Çağatay Türk Lehçeleri II adlı eserinde Malov'un Sarı Uygur folkloru ve dili hakkında yaptığı çalışmalarla ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verdikten sonra, eserinde bulunan Sarı Uygur dilinin temel bilgileri ile iki sayfalık Sarı Uygur sözlüğü ve iki sayfa da Sarı Uygur özdeyişlerini içeren bilgiler sunmuştur.[39]

Eski Uygur dili alanında ülkenin önde gelen akademisyenlerinden birisi olan Prof. Dr. Mehmet Ölmez "Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca" adlı kısa makalesinde, Sarı Uygurların Çin'deki durumlarıyla ilgili kısa bilgiler verdikten sonra onların dilleri hakkında Çince ve Rusça materyaller ışığında daha çok eski Türk dili tarihi araştırmacılarına hitap eden çok kısa bilgiler vermektedir.[40] Fakat makalenin içeriği ağırlıklı olarak Sarı Uygurların dilini merkez alması sebebiyle onların genel durumları hakkında sadece bir sayfa bilgi verilmekle yetinilmiştir. Prof. Dr. Zeki Kaymaz "Sarı Uygur Araştırmalarına Genel Bir Bakış" adlı kısa makalesinde, Sarı Uygurlar hakkında bir sayfalık bir tanıtıcı bilgi verdikten sonra ülkemizde batı ülkelerinde ve Çin'deki Sarı Uygurların dilleri alanında yapılan çalışmalara ulaşabildiği materyaller ölçüsünde değinmiştir.[41]

Genç yaşta aramızdan ayrılan meslektaşımız merhume Yard. Doç. Dr. Müesser Öztürk "Çin'de Sarı Uygurca" adlı makalesinde, Sarı Uygurlar, dilleri ve Çin tarih kitaplarında Sarı Uygur adına kısaca değinerek, kökbilgisi açısından Batı Sarı Uygurcayı ele almaktadır.[42]

Gazi Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi'nde görevli Gülsün Mehmet, "Sarı Uygur Türkçesinde Soluklu Ünlüler ve eski Türkçe Ünlü Sistemi ile Bağlantısı" adını taşıyan oldukça spesifik bir konuyu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.[43]

---

39 Saadet Çağatay, "Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Ankara, 1972.

40 Mehmet Ölmez, "Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca", Çağdaş Türk Dili, Sayı 8, Nisan 1996.

41 Zeki Kaymaz, "Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış", Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2005.

42 Müesser Öztürk," Türkiye'de Uygurca İle İlgili Yapılmış Çalışmaların Açıklamalı Bir Kaynakçası, Geng Shimin Xiansheng 70 Shouchen Jinian Wenji (Geng Shimin'in Doğumunun 70 Yıldönümü Anısına Makaleler), Halk Yayınevi,Pekin 1999, s. 435.

43 Gülsün Mehmet, "Sarı Uygur Türkçesinde Sokuklu Ünlüler ve Eski Türkçe Ünlü Sistemi İle İlgili Bağlantısı" Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 6,

Ülkemizde Sarı Uygurlar hakkında ülkemizde ilk tercüme, P. Matthias Hermanns'ın "Uygurlar ve Yeni Bulunan Soydaşları" adlı makaledir.[44] 26 sayfa uzunluğundaki bu makalede kısaca Uygurların ve Sarı Uygurların kısa tarihi tasvir edildikten sonra onların giyim, doğum ve düğün âdetleri ve Sarı Uygurların dini inanışları ile düğün ve ibadet sırasında okudukları dualar konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Fakat bu duaların büyük bir kısmı bozuk bir dille yazılmıştır. Tüm bunlara rağmen 50'li yıllar gelmeden ülkemizde Sarı Uygurlara dair böyle tanıtıcı bir yazının yayımlanması çok önemlidir.

İlhan Çeneli'nin Kaare Thomsen'den tercüme ettiği "Sarı Uygurların Dili ve Salarca" adlı makale Sarı Uygurca ile Salarca arasındaki ilişkiyi, Sarı Uygurcanın ses özellikleri güzel bir şekilde açıklamaktadır. Örneğin bu araştırmaya göre Lobnor Türkçesi ve Moğolistan'daki Hoton Türkçesinin de Sarı Uygurların dili ile ortak bazı çizgilere sahiptir.[45]

S. M. Abramzon tarafından kaleme alınan "S. E. Malov'un Etnografya Araştırmaları" başlıklı makalesi az da olsa Malov'un bu alandaki araştırmaları hakkında ışık tutmaktadır. Malov'un bu kısa araştırmasında Sarı Uygurlar arasında görülen Şamanizm inancının kökenleri ve Şamanistik uygulamalar hakkında bilgiler verilmektedir.[46]

B. Batı Ülkelerinde Sarı Uygur Araştırmaları

Sarı Uygur Türklerinin kültürleri her ne kadar Türk kültür dairesine dahil olan bir çalışma alanı olsa da, bu alandaki ilk araştırmalar Türk değil batılı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiş, dolayısıyla günümüzde bile Sarı Uygur araştırmaları konusunda bilimsel otoriteler daha çok batılı akademisyenlerdir. Bu dönemde batılı seyyah, antropolog ve diğer alanlarda çalışan batılı araştırma ekipleri Çin'in İç Moğolistan, Tibet, Xinjiang

---

Sayı 1, Mart 2009.

44 F. Matthias Hermanns, "Uygurlar ve Yeni Bulunan Soydaşları", Almanca'dan Tercüme Eden: Saadeddin Bulaç, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt II, Sayı 1-2, 31 Aralık 1947.

45 Kaare Thomsen, "Sarı Uygurların Dili ve Salarca", Çev: İlhan Çeneli, Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleteni, 1985, s. 194.

46 S.M. Abramzon, "S.E.Malov'un Etnografya Araştırmaları", Çev: Bahtiyar Abdildayev, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1, 2004.

Uygur Özerk Bölgesi, Gansu ve Qinghai gibi eyaletlerine giderek alan araştırmaları gerçekleştirmişlerdir ve buldukları materyaller sözü edilen bu bölgelerin tarihi, politik durumları, ekonomisi, coğrafyası ve buralarda konuşulan diller ve kültürleri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Bu araştırmacılar arsında G. N. Potanin, E. R. Tenishev, S. E. Malov, C. G. E. Mannerheim, N. A. Baskakov, M. Hermanns, Rona Tas, B. X. Todaera en önde gelenlerdir.[47]

Çin dışında Sarı Uygur araştırmaları 19. Yüzyılın son ayılarında başlamış, bu alanda ilk araştırmayı Rus bilgin G. N. Potanin yapmıştır (1835-1920). Daha çok biyolog kimliği ile tanınan Potanin, 1863'ten 1899'a kadar toplam 8 kez Asya'da ilmi gezilerde bulunmuştur. 1884-1886 yılları arasında Sarı Uygurların yaşadığı bölgelere de uğramış, bu gezinin sonunda Turgatsko-Tibetskaya okraina i Tsentralnaya Mongoliya adlı eserini yazmıştır. Kitabının Sarı Uygurlar için ayırdığı bölümde, Sarı Uygurların yedi uruğundan (aile birliği) oluşan köy ve otlağına gittiğini yazmakta ve şu bilgileri vermektedir: "Burada Çinliler tarafından Huangfan diye anılan Sarı Uygurlar bulunmaktadır. Sarı Uygurlar ikiye ayrılmaktadır. Biri Moğolca konuşan Şera Uygurlar, öbürü Türkçe konuşan Sarı Uygurlardır. Sarı Uygurlar sekiz Majia, beş Majia, dört Majia, Onbir Majia ve Onbeş Majia denen beş uruğdan oluşmaktadır. İdari bakımdan Ganzhou'ya bağlıdırlar. Sarı Uygurlar Nanshan civarındaki nehir kıyıları ve dağlı bölgelerde ikamet etmiş olup, Moğolcanın bir lehçesini konuşurlar. Sarı Uygurlar idari açıdan Suzhou'ya bağlıdırlar. Ovada yaşarlar ve Türkçe'nin bir lehçesini konuşurlar. Yağlak ve Hurungut denen iki uruktan oluşur. Sarı Uygurların tümü otoklardan oluşmaktadır. Onlar Xizhi-Hazhi diye bir yerden buraya göç ettiklerini söylemektedirler. Çinliler o bölgeye Shila devleti demektedir." Potanin kitabının sonunda Rusça karşılıklarıyla 300'den fazla Sarı Uygurca sözlük ve basit cümleler verilmektedir.[48]

20 yüzyılın ilk yıllarında Rus Türkolog Malov; 50'li yıllarda Rus Türkolog Tenishev ve Todaera bir ekiple birlikte gerçekleştirdiği araştırma seferinde

47 Zhong Jinwen, "Jin Ni Nian Guowai Yuguyu Yanjiu Gaishu (Son Yıllarda Çin Dışında Yapılan Sarı Uygur Dili Araştırmalarının Genel Durumu)", Tujueyu Yanjiu Tongxun (Türkoloji Araştırmaları Raporu), 1997 Sayı 1, s. 37.

48 Erkin Arız, "Sarı Uygurlar Üzerinde Yapılan Araştırmaların Kısa Tarihi", KÖK, Araştırmalar, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt III, Sayı 2, Bahar 2001, s. 130-131.

iki Sarı Uygur şivesine dair bilgiler derlemiş; bundan başka Baskakov ve Rona Tas da bu yönde çalışmalar gerçekleştirmişlerdir.

Yukarıda isimleri verilen Rus Türkologlarından G. N. Potanin, Sarı Uygurlar hakkında en fazla çalışan bilim adamıdır. 1835-1920 yılları arasında yaşayan Potanin 1863 yılında Asya bölgesine inceleme seferlerine başlamış ve adı geçen bölgeye toplam olarak 8 kez bilimsel gezi düzenlemiştir. Potanin 1884-1886 yılları arasında Çin'in Qilian Dağları civarında yaşayan Sarı Uygurlara dair araştırmalar yapmış, 1983 yılında ise özellikle Sarı Uygurları tanıtan bir eser yayımlamıştır. Ziyaret ettiği bölgelerde 7 boyun oluşturduğu köy ve çiftliklerde, Moğolca ve Türk dilinin bir şivesini oluşturan Sarı Uygurca konuşan iki kabileyi ortaya çıkarmıştır. Bu Sarı Uygur boyları ile oldukça fazla ilgilenen Potanin onların diline ilişkin olarak Rusça-Sarı Uygurca adlı küçük bir sözlük de yazmıştır.[49]

Sarı Uygurların dili alanında araştırmalar yapan bir tanınmış Rus bilim adamı da S. E. Malov'dur. 1957 yılında ölen Malov'un son yayımlarından olan "Sarı Uygurların Dili" adlı kitabı kısa olmakla birlikte çok değerli bir eserdir. Malov, bu eserin içindeki malzemeyi 1909-1911, 1913-1915 yıllarında Rus Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan Orta ve Doğu Asya Araştırma Komitesi'nin gezisi esnasında toplamış, Sarı Uygurların arasında da bir yıldan fazla müddetle kalabilmiştir. Malov bu eserinin önsözünde "diğer Türk halklarından birinin kısa bir müddet sonra kolaylıkla anlayabildiği bu düzgün Türkçeyi, nasıl koruyabildiklerine ilk bakışta hayret etmek gerekiyor, onlar bunu sadece ailelerinin içinde korumuşlardır" demektedir.[50]

Sarı Uygurların dili alanındaki araştırmalarıyla tanınmış olan bir diğer bilim adamı, Tatar kökenli E. R. Tenishev'dir. Malov'un öğrencisi olan Tenishev, 1976 yılında Moskova'da yayımladığı "Sarı Uygurca'nın Yapısı" adlı eserinde Sarı Uygur dilini fonetik, mortfoloji, sentaks ve kelime hazinesi açısından incelemiş, daha sonra metinlerin Rusça tercümeleri vermiştir.[51]

Sarı Uygurların dili alanında Avrupa ülkelerinde de oldukça erken bir dönemde rağbet görmeye başlamıştır. Batılı araştırmacılar arasında

---

49 Zhong Jinwen, "Yugu Zu Wenhua Yanjiu (Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları)", Çin Havacılık Yayınevi, Pekin 1995, s. 104.

50 Çağatay, a. g. m .s. 37-38

51 İlhan Çeneli, "Sarı Uygurca'nın Yapısı", Türk Kültürü, Sayı 179, Yıl XV, 1977, s. 60.

Finli bilim adamı, Sarı Uygurlar hakkında en zengin ve kapsamlı bilgiler derleyen uzmanlar arasında yer almaktadır. Mannerheim Sarı Uygurların yaşadıkları bölgeye giderek Sarı Uygur diline ait pek çok sözcük derlemiştir. 1906-1908 yılları arasında Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi ile Gansu eyaletinin pek çok bölgesine giderek 20 yüzyılın başlarında Sarı Uygurların sosyal, tarihi, ekonomik, ananevi ve dilsel bakımlardan edindiği bilgileri 36 adet görsel malzeme ile desteklemiş ve bu bilimsel seferinin sonuçlarını ülkesine döndükten sonra yayınlamıştır.[52]

Hollandalı Türkolog Marti Roos 1986 yılında Leiden Üniversitesi'nin Türk Dili bölümünden mezun olduktan sonra Batı Sarı Uygurcası üzerine araştırmalar yapmaya başlamış, doktorasını Batı Sarı Uygur, Hakas ve Tuva dillerinin mukayeseli araştırması alanında yapmıştır.

C. Çin'de Sarı Uygur Araştırmaları

Sarı Uygurlar her ne kadar Çin sınırları içinde yaşasalar da, onlara dair ilk araştırmalar Rus ve çeşitli Avrupa ülkelerinden gelen bilim adamları tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun sebebini, Çin'de söz konusu dönemde bilimsel anlamda araştırmalara ilginin olmaması ya da devletin organize olarak kültürel araştırmalara ön ayak olmamasına bağlamak mümkündür. Zaten bu nedenden dolayı Rus, Alman, Fransız gibi batılı arkeologlar Kaşgar, Urumçi, Niya, Turfan ve Dunhuang gibi tarihi kalıntı yerlerinden değerli kültür hazinelerini ele geçirerek kendi ülkelerinin müze ve araştırma merkezlerine götürmüşlerdir.

Çin'de arkeolojik alandaki araştırmalarda olduğu gibi Sarı Uygur tarihi ve kültürü alanındaki çalışmalar da oldukça geç bir dönemde artmış ve bu hızını kesmeden günümüze kadar ilerlemeye devam etmiştir. Çin'de sosyal bilimlerin diğer pek çok alanında olduğu gibi Sarı Uygur araştırmalarının sayıca çok olmasının en büyük nedeni, bu araştırmalara devlet kurumlarının önayak olması ve yapılacak araştırma konularının en kısa sürede bilimsel proje haline getirilerek vakit kaybetmeden çalışmalara başlanmasıdır.

Sarı Uygurların kültürü alanında yapılan araştırmalar başlıca dil, din, gelenek-görenekler, edebiyat ve sanat gibi disiplinleri haiz konuları

52 C. G. E. Mannerheim, Yugu Diqu Fangwen Ji (Sarı Uygur Bölgesi Ziyareti Kayıtları), Çince'ye Çev: He Weiguang, Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1995 Sayı 2, s. 268.

içermektedir. Bu konular arasında en fazla ön plana çıkanı, dile dair araştırmalardır. Maalesef dil ve din gibi alanlardaki çalışmalar nispeten zayıf kalmıştır. Bunlar da daha çok tanıtıcı mahiyette olup derin olarak bilgiler sunamamaktadır. Sarı Uygurların roman, şiir ve nesir gibi alanlarda ortaya koydukları ürünler çok rağbet görmemiştir. Halk türküleri ve milli gelenekleri kolnularında oldukça fazla ilgi görmüştür. Özetlemek gerekirse, Sarı Uygurların kültürel unsurlarına dair araştırmaların dengeli olduğunu söylemek oldukça zordur. İleride yapılacak araştırmaların zayıf olan noktalara ağırlık verilmesi halinde, hem bu alanlardaki bilimsel seviyeyi yükseltecek hem de zayıf olan konuların güçlenmesine yol açacaktır.

D. Sarı Uygur Edebiyatı Araştırmaları

Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan efsanelerden oluşan Sarı Uygurların eski edebiyatı hakkındaki ilk araştırmaları 20. yüzyılın 20'li yıllarında yukarıda da kısaca değinildiği üzere Rus Türkolog Malov yapmıştır. Ne var ki Malov bu konuda elde ettiği zengin malzeme yığınını değerlendirerek kendi ülkesinde Rusça olarak yayınlamıştır. Çin'de ise Sarı Uygur edebiyatına ilişkin malzeme toplama ve araştırma faaliyetleri ancak söz konusu yüzyılın 60'lı yıllarında başlamıştır. Araştırılıp derlenen bu malzemelerin bir araya getirilmesiyle Sarı Uygur edebiyatının birinci elden kaynakları oluşturulmuştur. 1960 yılında basılan "Gansu Gelan (Gansu Halk Şarkıları)" adlı kitapta Sarı Uygurların 8 şarkısı yer almaktadır.[53] Bu eser Sarı Uygurların ilk yazılı edebi malzemesi olarak büyük bir öneme sahiptir.

Aynı yıllarda Sarı Uygurlara ait hikayelerin kayda geçirilmesi ve araştırılmasına girişilmiş, 1962 yılında Gansu Halk Hikayelerinden Seçmeler adlı kitapta "Mola" ve "Shen Jian Shou She" ya isimli iki tanınmış Sarı Uygur hikayesi Gansu Halk Yayınevi tarafından basılan kitapta yer almıştır. 1981 yılında Shanghai Sanat Yayınevi yayınları arasında çıkan Çin Azınlık Milletleri Edebi Metinlerinden Seçmeler adlı kitapta "Konuşup Şarkıları Söylersen Ancak Anlayabilirsin" adlı Sarı Uygurlara ait uzun şiire yer verilmiştir.[54]

---

53 Li Jianzong, "Yugu Zu Wenxue Yanjiu 50 Nian Shuping (Sarı Uygurların Edebiyatının 50 Yıllık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi)", Minzu Wenxue Yanjiu (Etnik Edebiyatı Araştırmaları), 2008, Sayı 4, s. 136.

54 Li Jianzong, a. g. m. s. 136.

Sarı Uygur edebiyatı araştırmaları alanında, en fazla ön plana çıkan isimler arasında Zhong Jinwen ve Wu Wen gösterilebilir. Zhong Jinwen, Samanjiao Xinyang Yu Yugu Zu Minjian wenxue (Şamanizm İnancı ve Sarı Uygur Halk Edebiyatı) adlı eserinde, Sarı Uygurların efsaneleri ile halk edebiyatı araştırmalarını bir araya getirip değerlendirmiş, bunların yanında Asihasi, Mola ve Rimu Yuefu gibi oldukça tanınmış Sarı Uygur efsaneleri hakkında derin araştırmalar gerçekleştirmiştir. Wu Wen da yaptığı araştırmalarda Sarı Uygur edebiyatında, Uygurların kendi efsanelerinin izlerini sürüp bilinmeyenleri ortaya çıkarmıştır.

Sarı Uygurların halk edebiyatını konu alan makalelerin çoğunu tanıtım niteliğindeki makaleler oluşturmaktadır. Ancak halk edebiyatına dayanılarak, Sarı Uygur tarihindeki karanlıkta kalan bazı konuları işleyen makaleleri özellikle anmak gerekiyor. Ayrıca Sarı Uygurların göç destanı ve tarihi destanı Gesar üzerindeki makaleler de çok önemlidir. Özellikle Wang Xingxian'in Sarı Uygurlardaki Gesar ile aynı bölgede yaşayan Tibetliler ve Tulardaki Gesar üzerinde yaptığı karşılaştırmalı incelemesi çok değerlidir. Bu konuda Zhong Jinwen'ın Sarı Uygur Halk Edebiyatı ile Macar edebiyatındaki ortak unsurlar hakkındaki makaleleri de dikkati çeker.[55]

E. Sarı Uygur Dili Araştırmalar

Çin'de Sarı Uygurların diline dair araştırmalar 20. yüzyılın 50'li yıllarında başlatılmıştır. Bu büyük proje kapsamında, 1955 yılında Çin Bilimler Akademisi, Merkezi Milletler Enstitüsü ve Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki ilgili birimlerin Türk dili uzmanlarından oluşan 180 kişilik bir araştırma ekibi "Xinjiang Milletleri Dilleri İnceleme Raporu'nu yayınlamış, ertesi yıl bu ekip çalışma sahasını daha da genişleterek Gansu ve Qinghai eyaletlerine kaydırmış ve söz konusu bölgelerde yaşayan Uygur, Kazak ve Kırgızların yanı sıra Sarı Uygurların dili üzerine de saha araştırmaları gerçekleştirilmiştir.[56]

İlk dönemde kaleme alınan makaleler özellikle Sarı Uygurcanın başlıca özellikleri ve Sarı Uygurların Türkçe ve Moğolca olmak üzere iki dil kullanmaları hususunda durulmaktadır. Sarı Uygurların iki dil kullanmaları

55 Erkin Arız, Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu, a. g. e. s. 127.

56 Wang Yuanxin," Zhongguo Minzu Yuyanxue Shi (Çin Milletlerinin Dillerinin Araştırma Tarihi)", Merkezi Milleyler Enstitüsü Yayınevi, Pekin 1993, s. 212-213.

hususunda Chen Zongzhen ve Dong Wenyi'nin makaleleri önemlidir. Bu makalelerde, Sarı Uygurların asıl dilinin Uygurca olduğu, diğer kolunun Moğolca konuşması ise Sarı Uygurların tarihi gelişim sürecinde etnik terkibinde yeni faktörlerin çoğalması sonucunda ortaya çıkan bir olay olduğu ileri sürülmüştür.

Sarı Uygurcanın çeşitli konularını sistemli bir şekilde ele alan makaleler Chen Zongzhen'ın kaleminden çıkmıştır. Özellikle onun Sarı Uygurcadaki soluklu ünlüler, Sarı Uygurcanın sözvarlığındaki Öztürkçe kelimeler, erken döneme ait Çince ödünç kelimeler, dinî terimler, düğün ve cenaze törenlerinde kullanılan kelimeler hakkındaki makaleleri dikkati çeker. Ayrıca aynı yazarın Lei Xuanchun ile birlikte kaleme aldığı Sarı Uygurca ile Çağdaş Uygurcanın kelime yapısı karşılaştırılan makalelerini de anmak gerekir. Son yıllarda yazılan ve Sarı Uygurların bugünkü dil durumunu sosyolenguistik açılardan ele alan makaleler çok önemlidir. Bu konuda Tümen Yercan, Ba Zhanlong ve Zhong Jinwen'ın makaleleri çok değerlidir. Özellikle Wang Yuanxin'in Sunan'da Sarı Uygurların dil kullanımını etkileyen faktörler ve Sarı Uygurların dil tavrı hakkındaki makaleleri ve onun danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezi çok önemlidir.[57]

Çin'de Sarı Uygurlar hakkında yapılan ilk münferit kişisel çalışmayı ise 1977 yılında Chen Zongzhen adlı dilci gerçekleştirmiştir. Prof. Dr. Chen Zongzhen, yıllardan beri Sarı Uygur dili alanında çalışarak, bir takım yazı ve kitaplar yazıp, Sarı Uygur dilinin grameri, kelime hazinesi, fonetiği, özellikle faringalize ünlülerini derinlemesine incelemiştir. Prof. Chen, Sarı Uygurların sadece dilleri üzerine değil, dinleri ve halk edebiyatları üzerine de birkaç makale yazmıştır. Bunların yanı sıra Liu Xuanchun ile birlikte bir Sarı Uygurca-Çince sözlük de hazırlamıştır.[58]

Chen Zongzhen Xinjiang Üniversitesi Dergisi'nde yayımladığı Yuguzu Ji Qi Yuyan (Sarı Uygurlar ve Dilleri) başlıklı bu makalesinde ağırlıklı olarak Batı Sarı Uygur şivesini incelemiştir.[59] Aynı yazar 1982'de Xibu Yuguyu Gaikuang (Batı Sarı Uygurlarının Dillerinin Genel Durumu), 1985 yılında ise Xibu Yugu Yuyan Jianzhi (Batı Sarı Uygurların Dili Hakkında

57 Erkin Arız, Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu, a. g. e. s. 123.

58 Wang Yuanxin, "Çin'deki Türk Dili Araştırmaları İle İlgili Bazı Sorunlar", Türk Dünuyaı Araştırmaları Dergisi, Sayı 71, Nisan 1991, s. 68.

59 Chen Zongzhen, "Yuguzu Ji Qi Yuyan (Sarı Uygurlar ve Dilleri)", Xinjiang Üniversitesi Dergisi, 1977, Sayı 3-4.

Notlar) başlıklı araştırmalarını yayımlamıştır.[60] Burada bahsi edilen son iki araştırmadan sonra Çin'de Sarı Uygurlar hakkında herhangi bir çalışma gerçekleşmemiş, 90'lı yılların ortalarında bu sahadaki araştırmalar büyük bir hızla artmaya başlamıştır. Öyle ki 1995-2005 yılları arasında bu ülkede Sarı Uygurlara ilişkin olarak toplam 390'dan fazla makale yayınlanmış olup bunların yanında 6 adet yüksek lisans ve doktora tezi yazılmıştır.[61]

F. Sarı Uygur Tarihi Araştırmaları

Sarı Uygur Türklerinin tamamı Çin'de yaşadığı için ve onlarla ilgili tarih kayıtlarının hepsinin Çince olması sebebiyle, Sarı Uygur tarihine ilişkin en yoğun araştırmalar bu ülkede gerçekleştirilmiştir. Fakat ne var ki, özellikle Sarı Uygurların yakın dönemine ait tarih kayıtlarının son derece kısıtlı olması nedeniyle, Çin'deki Sarı Uygur tarihine ilişkin araştırmalar, onların dilleri, edebiyatları ve kültürel hayatlarına giren gelenek-görenekleri hakkındaki araştırmalara nazaran kaçınılmaz olarak oldukça sınırlı kalmıştır.

Fakat gerek Çinli tarihçiler ve gerekse diğer ülkelerden gelecek meslektaşlarımız, özellikle yaşlı ve halk kültürü hakkında bilgi birikimi zengin insanlar ile görüşerek sözlü tarih çalışmaları gerçekleştirmeleri, bu alandaki bilgilerin kaybolup gitmesini engelleyebileceği gibi, Sarı Uygurların yakın dönem tarihi hakkında yeni bilgiler edinmemizi de sağlayacaktır. Nitekim, Yugur akademisyen Prof. Dr. Zhong Jinwen, Sarı Uygurlarda deve kervanı kültürü hakkındaki araştırması yaparken çok sayıda Sarı Uygurla görüşmüş ve ortaya çok uzun olmayan fakat oldukça değerli bilgileri kayıt altına almayı başarmıştır.

Sarı Uygurların ataları olan Sarı Uygur tarihi alanında özellikle makale boyutunda önemli sayıda araştırma sonucu yayımlanmıştır. Bu yayınların bir kısmı müstakil makale olarak, diğer bir kısmı da, kuzeybatı milletlerinin tarihi ya da kültürünü genel olarak ortaya koymaya çalışan araştırma eserlerinin bir bölümünü teşkil etmektedir.

Sarı Uygur tarihi konusunda yayımlanan en kapsamlı makalelerin ilki, Xue Wenbo tarafından kaleme alınan iki kısımdan oluşan bir çalışmadır.

---

60 Wang Yuanxin, a. g. e. s. 215.

61 Li Guangyi, "Jin Shi Nian (1995-2005) Yugu Zu Yanjiu Zongshu (Son On Yıl İçinde (1995-2005) Sarı Uygur Milleti Hakkında Yapılan Araştırmalara Dair Bir Değerlendirme)", Gansu Mizu Yanjiu (Gansu Milletleri Araştırtmaları), 2006 Sayı 4, s. 80.

Bu çalışma Sarı Uygurların Hexi Koridoru'na gelmelerinden itibaren, Ganzhou Uygurları, Gaochang Uygurları (Hexi Uygurları)'nı ana hatlarıyla incelemiş, daha sonra Sarı Başlı Uygurlar ya da Sarı Uygurlar adı verilen Sarı Uygurların atalarını Yuan, Ming Hanedanları dönemindeki Sarı Uygurları Çin kaynaklarının ışığında ortaya koymaya çalışmıştır.

Çin'de Sarı Uygur tarihne en fazla ilgi duyan bilim adamlarının başında Gao Zizhou gelmektedir. Gao Zihou, Sarı Uygurların erken dönemlerine tahsis ettiği çalışmalarını Yuan Hanedanı Tarihi, Ming Hanedanı Tarihi gibi birinci elden Çin kaynaklarına dayanarak ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. En önemli makaleleri arasında şunları saymak mümkündür:

-Huangtou Huihe yu Hexi Huihu de Guanxi (Sarı Başlı Uygurlar İle Hexi Uygurları Arasındaki İlişkiler).

-Yuan Mo Ming Chu Meng-Wei Guanxi Bianhua Ji Qi Dui Saliweiwuer de Yingxiang (Yuan Döneminin Sonu ile Ming Döneminin Başında Moğol-Uygur İlişkilerinin Değişmesi ve Bunun Sarı Uygurlar Üzerindeki Etkileri).

-Ming Daizhong Hou de Saliweiwuer (Ming Döneminin Ortalarından Sonra Sarı Uygurlar).

- Shishi Ming Shi Xiyu Zhuan Zhong de Yasan (Ming Hanedanı Tarihindeki Batı Bölgeleri Biyografisinde Yer Alan Yasan).

-Sali Weiwuer Xin Shi (Sarı Uygurlar Hakkında Yeni Bir Analiz).

-Sarı Uygurların tarihi konusunda araştırmalar yapan bir diğer akademisyen ise Qian Boqian'dir. Onun başlıca çalışmaları şunlardır:

-Yugu Zu de Gudi Xizhi-Hazhi Kaosuo (Sarı Uygurların Eski Yerleri Olan Xizhi-Hazhi Hakkında Bir Araştırma).

-Qiuci Huihuguo Yu Yugu Zuyuan Wenti Yanjiu (Kuça Uygur Devleti ve Sarı Uygurların Menşei Sorunu Hakkındaki Araştırmalar).

-Huang Tou Huihe de Yuanliu, Judi he Mingyi-Qian Tan Yugu Zu de Zuyuan (Sarı Başlı Uygurların Menşei, Yaşadıkları Yerler ve İsimlerinin Anlamı-Sarı Uygurların Menşei).

Sarı Uygurlar hakkında araştırmalar yapan Uygur bilim adamı Dr. Erkin Arız, Sarı Uygur araştırmaları alanında yazılan makalelerin tarihle ilgili olanlarının en fazla onların tarihi ile ilgili olduğu görüşündedir.[62] Fakat bu makalelerin önemli bir kısmı Sarı Uygurların menşei hakkında kaleme alınan çalışmalar olup, Sarı Uygurların tarihini derli toplu ele alan

62 Erkin Arız, Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu, a.g.e. s. 133.

geniş çaplı araştırmalar ortaya koymak, yukarıda da belirttiğimiz üzere, tarih kaynaklarındaki kayıtların yeterli olmaması nedeniyle pek mümkün görünmemektedir.

G. Sarı Uygurların Dini İle İlgili Araştırmalar

Sarı Uygurların dini ile ilgili araştırmaların tamamı makale boyutunda olup bu konudaki çalışmalar son zamanlarda önem kazanmaya başlamıştır. Sarı Uygurların dini inancını tarihi gelişim sürecinde ele alan en kapsamlı makale Zhong Jinwen tarafından yazılmıştır. O, ilgili makalesinde, Sarı Uygurların tarihte Şaman, Mani, Buda ve Lama dinlerini benimsediklerini, bugün Lama dinini benimsemekte olan Sarı Uygurların günlük yaşamında çok dinli kültürünün izlerinin bulunduğunu dile getirmektedir. Sarı Uygurlardaki Şamanizmin izleri hakkında He Weiguang, Wen Wu, Tümen Yercan gibi araştırmacıların makaleleri önemlidir. Özellikle Chen Zongzhen'ın Sarı Uygur Şamanı üzerindeki makalesi anmaya değer. O, Sarı Uygurların yaşadığı bölgeden kendi derlediği malzemelere dayanarak, Sarı Uygurlarda bugün de yaşamakta olan Şaman Sigongzi'nın görevi, faaliyet çevresi gibi önemli konularda çok detaylı inceleme yapmıştır. Sarı Uygurlardaki Lamaizm hakkında He Weiguang ve Tang Jingfu'nun yazdıkları makaleler önemlidir.[63]

H. Sarı Uygurların Tarihi ve Kültürüne Dair Tercüme Faaliyetleri

Ülkemizde Sarı Uygur kültürü alanında doğu ya da batı dillerinden yapılmış tercümeler yok denecek kadar azdır. Sarı Uygurların tamamı Çin'de yaşadıkları için, başta İngilizce olmak üzer, Rusça, Almanca, Fransıza, Fince, Macarca ve Hollanda dilinden pek çok makale ve kitap Çince'ye tercüme edilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Sarı Uygur araştırmaları alanında ilk kaleme alınan eser ve derlemeler Rus dilindedir. Ülkemizde bu dile vakıf olanlar Sarı Uygurların tarihi, dili ya da kültürü ile ilgili olarak dilimize tercümeler gerçekleştirselerdi, bilim insanlarımız Sarı Uygurlara daha da yakın ilgi duyabilirlerdi.

Sarı Uygur tarihi ve kültürünün birçok alanında ilk bilimsel faaliyetleri gerçekleştirenlerin Çinli olmayan Rus ve Avrupalı araştırmacılar olması nedeniyle Sarı Uygurlar ile ilgili tercüme faaliyetleri bu çalışma alanının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Rusça ya da diğer batı dillerinden Sarı Uygurlara dair bazı kitapların

63 Erkin Arız, Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu, a.g.e. s. 141.

Çinceye tercüme edildiğini tespit ettik. Bu alanda Çinceye tercüme edilen makalelerin sayısı ise, bizim yaptığımız araştırmalara göre kitap tercümelerine göre çok daha fazladır. Bunların dışında sayıları çok sınırlı da olsa Sarı Uygurlar hakkında kısmen bilgiler içeren bazı kitaplar da Çinceye çevrilmiştir. Örneğin, Tenishev'in Türk Dili Araştırmaları rehberinde Sarı Uygurlar kısaca tanıtıldıktan sonra onların dili ve grameri hakkında yaklaşık olarak 25 sayfa uzunluğunda bilgiler verilmiştir.

Japon bilim adamı Toru Saguchi'nin "Sarı Uygurların Menşeine Dair Bir Araştırma" adlı makalesi ile Wu Yongming tarafından Çinceye tercüme dilerek 1979, "Sarı Uygurların Tarihi Gelişimi" başlıklı makalesi ise 1988 yılında Minzu Yicong dergisinin 1988 yılının 6. sayısında yayımlanmıştır.[64] Saguchi'nin bir diğer yazısı olan Sarı Uygurların Tarihi Gelişimi başlıklı makalesi 1988 yılında aynı derginin 1988 yılının 6. sayısında Dun Li tarafından Çinceye tercüme edilerek yayımlanmıştır.

Ünlü Türkolog Malov'un "Türk Dilleri Araştırmaları Rehberi" 1981 yılında Chen Peng; Sarı Uygurca adlı makalesi ise Chen Wei tarafından Çinceye tercüme edilerek Minzu Yicong dergisinde, Baskakov'un Batı Sarı Uygur dilindeki yüklemlerin yapısına dair bir makalesi Baxu Haofu'nun Çincesi ile Millet Dilleri Araştırmaları Raporları Hakkında Materyaller adlı dergisinin 1987 yılının 8. Sayısında, Tenişev'in Türk Dilleri Araştırmaları Rehberi adlı kitabı Cheng Peng tarafından Çinceye tercüme edilerek 1981 yılında Çin Sosyal Bilimler Akademisi yayınları arasında yayınlanmıştır. Baskakov'un Batı Uygur dilinin Yüklem Yapısının Eski Bir Türü başlıklı Xu Haofu tarafından tercüme edilerek Minzu Yuwen Yanjiu Qingbao Ziliao Ji adlı dergide 1987 yılında bilim aleminin hizmetine sunmuştur.[65]

Finli alim Mannerheim'in 1907 yılında Sarı Uygurlar bölgesine yaptığı ziyaretin notlarının tamamını Zhong Jinwen, 1995 yılında Çince olarak yayınlamıştır. Clark Larry'nin Sarı Uygurların Eski Dili ve Eski Dönem Türkçesinde Sayı Sistemi adlı makalesini Prof. Dr. Zhong Jinwen 1995 yılında Çince'ye tercüme ederek Türk Dili Araştırmaları Ajansı adlı dergide yayınlamıştır.

---

64 Zhong Jinwen, "Xizhi-Hazhi Kaolue (Xizhi-Hazhi Hakkında Bir Araştırma)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 28.

65 Gao Zihou-He Hongmei, "Yugu Zu Tong Shi (Sarı Uygurların Genel Tarihi), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2003, s. 9.

IV. SARI UYGURLARIN MENŞEİ

Sarı Uygurların eski Uygurların kolu olduğu gerçeği tüm bilim adamları tarafından genel bir kabul görmektedir. Çin kaynaklarında Huige (回 纥), Huihe (回 鶻) gibi çeşitli şekillerde kaydedilen Uygur Türkleri hakkında bir çok Çin kaynağında kayıtlar mevcuttur. Bu kayıtların çoğu zaman yüzde yüz kesinlik taşımaması, özellikle onların menşeileri ve tarihi gelişim seyirleri hakkında çeşitli teorilerin ortaya atılmasına sebep olmaktadır.

Yakın bir zamanda vefat eden çağdaş Uygur tarihçilerinden Turgun Almas'a göre "Gansu Uygur Kağanlığı 840 yılında batıya kaçan Yağlakar boyuna mensup şehzadeler tarafından kurulmuştur. Günümüzde Gansu'nun Sulan bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar arasında "Yağlakar" adı muhafaza edilmektedir ki, bu durum, Sarı Uygurların 840'ta batıya kaçan Doğu Sarı Uygurların torunları olduklarını göstermektedir."[66]

Yukarıdaki alıntıda geçen "Sulan" sözcüğü metne yanlışlıkla geçmiş olmalı, zira doğru şekli "Sunan" olmalıdır. Ayrıca Uygur Kağanlığını Yağlakar boyuna mensup derken isim verilmemekte, günümüzde Sarı Uygurlar arasında Yağlakar isminin varlığını sürdürmesinin Sarı Uygurların batıya kaçan Doğu Sarı Uygularının torunu olduklarını kanıtladığı belirtilmektedir.

Günümüzde Yağlakar kabilesi Gansu eyaletinin Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'ne bağlı Dahe bölgesi Jiaocaigou kasabası, Minghua bölgesi Haiming nahiyesi, Huangcheng bölgesi Maying nahiyesi Jinzitan köyü ve Dacha Çiftliği'nde yaşamaktadırlar. Sarı Uygurların Yağlakar kabilesi ile eski Uygurların hükümdar ailesinin kabilesi arasında çok yakın bir ilişkisi vardır.[67]

---

66 Turgun Almas, "Uygurlar", Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine Çeviren: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 223.

67 Tuman Yeerjiang, "Zai Tan Yugu Zu Yalegeer Buluo Yuanyuan Yu Xianzhuang (Sarı Uygurların Yağlakar Kabilesinin Menşei ve Günümüzdeki Durumları Hak-

Cesur ve güçlü anlamına gelen "Yağlakar" sözcüğü Yeni Tang Hanedanı Kitabı'nın 217-A Bölümünde 9 Uygur boyundan birisi olarak kaydedilmiştir.[68]

Her ne kadar Tursun Almas, bu fikrini kuvvetlendirecek yeterli kanıt getirmese de, Sarı Uygurlar konusunda pek çok araştırmalar yapan Çinli araştırmacılar da Sarı Uygurların kökeninin Yağlakar boyundan geldiğini, bu boyun Tang döneminde Huige'ların tanınmış bir boyu olduğunu, Song (960-1279) döneminde ise Hexi Uygurları arasında Yeluoge ( ) boyunun ismiyle tamamen özdeşleştiğini, bunun da onların kökenlerinin Yağlakar boyu olduğunu kanıtladığını ifade etmektedir.[69] Diğer taraftan Orhun nehri yakınlarındaki Uygur Hanlığı ortadan kalktıktan sonra, Yağlakar boyu da göç etmiş, onlardan bir kol Hexi Koridoru'na yerleşmiştir ki, bu boya Ming Hanedanı Tarihi'nde Yalan Sülalesi ismi verilmiştir.[70]

Günümüzde yaşayan Sarı Uygurların menşeinin Tang sülalesinin ilk yıllarında, Çin kayıtlarında Huihu şeklinde kaydedilen ve Hexi Koridoru'na yerleşen Uygurlara dayandığı konusunda bilim adamlarının önemli bir kısmı hemfikirdir. Zira konumuzla ilgili tarih kayıtlarının tamamına yakın bir kısmı bu tür fikirleri desteklemektedir. Fakat Sarı Uygur araştırmaları alanında önde gelen uzmanlardan olan Sarı Uygur asıllı Gao Zihou, onların menşeinin tamamen Uygurlara bağlanamayacağını, eski Moğolların da Sarı Uygurların menşeinin bir kısmını oluşturduğunu, Hexi Koridoru bölgesine yerleşip burada yaşamaya başlayan bir kısım Sarı Uygur kitlelerinin Subutay'ın Uygurları hakimiyet almasına kadar geçen dönemde yeni bir millet oluşturmadan varlıklarını sürdürdüklerini, fakat daha sonra bir kısım Uygur kitlesinin Moğollarla birlikte uzun süre birlikte yaşadıklarını göz önüne alarak böyle bir sonuca vardığını belirtmektedir.[71]

---

kında)", Gansu Minzu Yanjiu (Gansu Milletleri Araştırmaları), 2003 Sayı 3, s. 62.

68 Ou Yangxiu-Song Qi, Xin Tang Shu (Yeni Tang Hanedanı Kitabı), Bölüm 217-A, Cilt, 20, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 6111.

69 Gao Zihou, Jin Ri Yaoluoge "(Günümüzde Yağlakarlar-Sarı Uygur Toplumu Üzerine İncelemeler)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 342.

70 Zhang Yanyu, Ming Shi (Ming Hanedanı Tarihi, Xiyu Zhuan (Batı Bölgeleri Biyografisi), Bölüm 330, Cilt 28, s. 8554-8567.

71 Gao Zihou," Lun Yugu Zu Yuanliu de Liang Da Zhi Xi (Sarı Uygurların İki Büyük Menşe Koluna Dair)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırma-

Biz Gao Zihou'nun bu fikrine katılmıyoruz, zira Uygurların Moğol istilasına uğradığı dönemlerde Uygurların başka milletlerle yeni bir millet yarattıkları, bu yeni milletin de menşeinin bir kısmının Moğollar olduğu fikri tutarlı bir fikir gibi durmamaktadır. Bir milletin sadece bir kısmının tarihin bir döneminde başka bir milletle iç içe yaşaması ve birbirlerinden etkilenmesi, söz konusu milletin menşeinin, etkileşime girdiği millete bağlanması zorlama bir fikirdir. Örneğin ilgili bölümde de dile getirildiği üzere Sarı Uygurlar çok eski dönemlerden itibaren Tibetlilerle siyasi, ekonomik ve kültürel bakımlardan etkilenmişlerdir. Ancak Tibetlilerle olan bu tür ilişkiler sonucunda, bazı Sarı Uygurların menşeinin Tibetli sayılması da Sarı Uygur-Moğol ilişkisinde menşe problemi kadar zorlamadır. Zira Sarı Uygurların Moğollarla birlikte yaşayıp onlardan etkilenmeleri ile onların menşelerinin kimler olduğu meselesi tamamen farklı konulardır.

Her ne kadar Yuan Hanedanı zamanından itibaren yöneticilerinin büyük çoğunluğunun Moğol ve Sarı Uygurlara siyasi bakımdan hükmedenlerin daima Moğol olduğuna bazı Çinli araştırmacılar tamamen inansalar da, Sarı Uygurların Uygurlardan çok farklı ve bambaşka bir millet olduklarını kabul etmek zordur.[72]

Moğol istilası döneminden başlamak üzere, uzun yüzyıllar Moğol milleti ile iç içe yaşayan ve onlar tarafından yönetilen bir kısım Sarı Uygur her ne kadar Moğol dilinin etkisiyle dillerini Moğolcaya çevirseler de, onlar ana Sarı Uygur kültürünü asla unutmamışlar ve daima Uygur soyundan geldiklerinin bilincinde olmuşlardır.

Sarı Uygurların menşei hakkında ortaya atılan çeşitli görüşler şunlardır:

a. Ganzhou Uygurları görüşü: Bu görüş ilk olarak Wang Guowei tarafından ortaya atılmıştır. Bunu Li Futong, Fan Yuhai, Ma Manli, Chen Zongzhen, Dong Wenyi ve Guo Zihou gibi araştırmacılar izlemiştir.

b. Xizhou Uygurları Görüşü: Bu görüş ilk olarak Tang Kaijian tarafından ortaya atılmıştır. Bunu Gu Jichen izlemektedir.

c. Kuça Uygurları Görüşü: İlk olarak bu görüşü ortaya atan kişi Jian Boquan olmuştur. Sonra Tang Kaijian de ilk görüşünden vazgeçerek bu görüşü savunmaktadır.

---

ları), 1995 Sayı 1, s. 109.

72 Gao Zihou, "Lun Yuguzu Yuanliu de Liang Da Zhuxi (Sarı Uygurların İki Önemli Menşei Hakkında Bazı Görüşler)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1995, Sayı 1, s. 107.

d. Xizhou Uygur-Eski Moğol-Sarı Uygur Görüşü: Bu görüşü ilk olarak ortaya atan kişi Duan Wenbo olmuştur. Daha sonra Gao Zihou da onu destekleyerek, bugünkü Sarı Uygurların oluşumunda Moğol Hanı Chubo liderliğindeki Moğol birliklerinin çok önemli rol oynadığını savunmaktadır.

e. Son görüş ise Yang Fuxue tarafından ortaya atılmıştır. O Turfan'da bulunan ağaç tahtaya yazılı Uygurca bir metinde geçen "Sarığ Baş" kelimesine dayanarak, Sarı Uygurların Koço Uygurlarından geldiğini ileri sürmektedir.[73]

73 Erkin Arız, Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu, a. g. e. s. 133-134.

V. UYGUR SÖZCÜĞÜ

Sarı Uygurların kendilerine verdikleri isim konusunda bilim adamları arasında henüz fikir birliğinin sağlandığını söylemek zordur. Çince sarı baş anlamına gelen "Huangtou" sözcüğü ile Türkçe "sarı" sözcüğü arasındaki ilişki incelendiğinde, Sarı Uygurların kendilerine verdikleri isim hakkında temel bir fikir edinmek mümkündür. Sarı başlı Uygur anlamındaki Huangtou Huihe ismi klasik olmayıp oldukça yeni bir tabirdir, zira daha önceleri bu Uygur grubuna Çin kaynaklarında Hexi Huige adının verildiği Çin kaynaklarıyla sabittir. Buradaki Hexi sözcüğü Uygurların Gaochang bölgesine gelmeden önce yaşadıkları dönemde verilen isimdir. Gaochang'a gelip yerleştikten sonra bu Türk grubuna Gaochang Uygurları adı verilmiştir. Hexi Uygurlarından başka Sarı Uygurlara Çin kaynaklarında verilen diğer isimler Ganzhou Uygurları ve Shazhou Uygurlarıdır.

Sarı Uygurlar hakkında en fazla yayınların gerçekleştirildiği Çin'de, Sarı Uygurların tarihine ayrılan kısımların oldukça sınırlı olmasının sebebi, bu alanla doğrudan ilgili tarihi malzemelerin bulunmamasıdır. Dolayısıyla Sarı Uygurların tarihini aydınlatabilmek ve bilgiler elde edebilmek için takip edilebilecek en mantıklı ve sağlam yol, Sarı Uygurlarla ilgili Çin kaynaklarında kaydedilen isimlerden yola çıkarak değerlendirme ve analizler yapmaktır.

Eski ya da çağdaş Türk tarihinde Sarı Uygurlar ve atalarına verilen isimlerin sayısı 39'u geçmektedir. Aşağıdaki listede dönemlere göre aldığı isimler verilmiştir:

Song Hanedanı Dönemi: Ganzhou Huihu (甘 州 回 鶻), Shazhou Huihu (沙 洲 回 鶻), Hexi Huihu (河 西 回 鶻), Ganzhou Huiheer (甘 州 辉 何 和 尔), Huangtou (黄头回纥)

Yuan Hanedanı Dönemi: Saliweier (撒 利 畏 儿), Saliweiwu (萨利畏吾), 萨 Shalaweiguoer (沙 拉 卫 郭 尔), Xilaweiwuer (锡 拉 畏 吾 尔), Saliweiwu (駃 里 畏 吾).

Ming Hanedanı Dönemi: Saliweiwuer (撒 里 畏 兀 儿), Salaweiwuer (撒 拉 畏 吾 儿), Salaweiwuer (萨 拉 畏 兀 儿).

Qing Hanedanı Dönemi: Sali Huihu (萨 利回 鹘), Xilaguer (西 喇 伟 古 儿), Xilaguer huangfan (西 喇 古 尔 黄 番), Xilaguerfan (西 喇 古 尔 黑 番), Huangfan (黄 番),Huanghuangfan (黄 黄 番), Heihuangfan (黑 黄 番), Xilaguolemenggu (西 喇 郭 勒 蒙 古).

Çin'in Kuruluşundan Sonra:[74]

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce Sarı Uygurlara verilen isim, Çince söylenişi ile Yaohuer (尧 呼 尔) ya da Xilayaohuer 'dır (西 喇 尧 呼 尔). Bunun yanında bazı Yugur efsanelerinde Xilawoguer (西 拉 沃 固 尔) şeklinde de geçmektedir. Aslında Xilayaohuer, sözcüğü, Xilawoguer sözcüğünün değişik bir telaffuzudur.[75]

Yukarıda isimleri verilen Potanin, Mannerheim ve Hermann gibi batılı araştırmacılar, farklı tarihlerde Ganzhou'nun güneyindeki dağlık bölgede Çince (尧 呼儿) olarak tabir edilen Yoğur milletine rastlamışlardır. Burada sözü edilen Yoğur topluluğu Sarı Uygur ve Kara Yogur'lardan oluşmuş olup, Sarı Uygurlar doğu kesimini meydana getirir, Türkçe konuşurlar ve Jiuquan ilçesi yakınlarında yaşarlar. Malov, 1909-1911, 1913-1915 yıllarında iki kez Yugur bölgesine gidip araştırmalarını yaptıktan sonra Yugurları, "Sarı Yugur" (Türkçe konuşurlar) ve "Sarı Yugur" (Moğolca konuşurlar), "Sara Yugur" (Tibetçe konuşurlar), Yugur (Çince konuşurlar) olmak üzere 4 gruba ayırmaktadır.13 Ekim 1953 yılında Gansu eyaleti yerel hükümeti merkezi yönetime başvurarak, Sarı Uygurlara verilen ismin Çincesinde yer alan "–r" harfinin, halk tarafından istemediğini bildirerek -r sözcüğünün kaldırılarak "Yugu" olarak belirlenmesini istediler.[76]

---

74 Chen Zongzhen, "Guanyu Yugu Zu Mingcheng Ji Yuyan Mingcheng (Yugurların Millet ve Dil İsimleri Hakkında)", Minzu Yanjiu (Millet Araştırmaları), 1990 Sayı 1, s. 37.

75 Xue Wenbo, "Yugu Zu Lishi Chutan I (Sarı Uygur Milletinin Tarihi Hakkında İlk Mülahazalar)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1981, Sayı 2, s. 22.

76 He Guangyue, "Bei Di Yuanliu Shi (Kuzey Di'lerin Menşeilerinin Tarihi)", Jiangxi Eğitim Yayınevi, Nanchang 2002, s. 230.

VI. SARI UYGUR SÖZCÜĞÜ

Ülkemizde Hexi "Sarı Uygur" tabirine ilk olarak 1226 yılında işgal altındaki Sarı Uygur kabileleri ile Moğolların büyük generali Subutay arasında Lan (兰),Hui (会), Tao (洮) ve He (河) gibi yerleşim birimlerinde vuku bulan savaşlar ile ilgili bir kayıtta rastlanmaktadır. Gansu, Qinghai ve Doğu Türkistan sınırlarında yerleşmiş Uygurlara "Sarı Saçlı Uygur"un Çince karşılığı olan "Huangtou Huige", Moğol istilasından sonra ise bu Uygur gruplarına Sarı Uygur tabirinin Çince telaffuz şekli olan "Saliwe-iwu" adı verilmiştir.[77] Sarı Uygurlar, Sarı Saçlı Uygurların torunlarıdırlar. Bu konuda bilim adamları temelde aynı fikirdedirler.

11. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında Tangutlar Hexi bölgesini işgal etmişler, bu yıllarda Ganzhou Uygur devleti ortadan kalkmış, Ganzhou Uygurlarından bir grup kabile Ganzhou'un dışında kalan bölgeye yerleşmişler, çok daha fazla kabile grubu ise Ganzhou Uygur bölgesinden güneybatı yönüne giderek Qilian Dağları'nın güney yamaçları, Xizhou Uygurları ile aynı yerlerde yaşamaya başlamıştır. İşte Batı Bölgeleri'nde yaşayan Uygur kitlelerine Sarı Uygurlar adı verilmiştir.

14 ve 15. Yüzyıllarda Sarı Uygurların Gansu bölgesinde yaşamaya devam ettiklerini "Ming Shilu" adlı eser açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ming Hanedanı'nın ilk yıllarında ise Gansu bölgesinin batı kesiminde Andingwei, Gandongwei, Aruiwei ve Quxianwei olmak üzere 4 adet askeri amaçlı birim kurulmuştur. Bunlardan özellikle Andingwei'in kurulduğu yerler Sarı Uygurların yaşadıkları yerlerdi.[78] Japon araştırmacı Toru Saguchi, 16. Ya da 17. Yüzyılda ortaya çıkan Sira ya da Şara Uygur sözcüklerinin aynı milleti işaret ettiğini, muhtemelen bu isimleri taşıyanların Moğollaşmış

77 Song Lian, Yuan Shı (Yuan Hanedanı Tarihi) Bölüm 121, Subutay Biyografisi, Cilt 10, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 2977.

78 Lin Gan, "Huige Shi (Uygurların Tarihi)", İç Moğolistan Halk Yayınevi, Hohhot 1984, s. 237.

topluluklar olduğunu ileri sürmektedir.[79] Biz incelediğimiz kaynaklarda Saguchi'nin sözünü ettiği bu isimlere rastlamadık. Ayrıca hangi belgeye dayanarak bu bir kısım Sira ya da Şarı Uygur topluluğunun Moğollaşmış olduğunu ileri sürdüğünü de anlamış değiliz.

Sarı Uygur sözcüğü, kayaklardan başka arkeolojik kazılarda ele geçen el yazma eserlerde de rastlanmaktadır. Örneğin Turfan kazıları sırasında gün yüzüne çıkarılan Uygurca belgeler arasında IBA 4672 numaralı el yazmasının 16. satırında "Sarı Baş" sözcüğüne rastlanmıştır. Çin'in önde gelen klasik Uygur dili uzmanı Yang Fuxue, burada geçen "Sarı Baş" tabirinin Gaochang Uygurlarının bir kabilesi olduğuna inanmaktadır.[80]

Kaynaklarda Sarı Uygur kabile adındaki sarı sözcüğünün menşei ya da nereden geldiği konusunda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu konuda en geniş araştırmayı kendisi de bir Sarı Uygur olan Gao Zihou gerçekleştirmiştir. Ona göre Sarı Uygurların "Sarı" sözcüğünü almalarının sebepleri arasında şunlar sayılabilir:

a) Sarı Uygurların sarı renkli giysiler giymeleri;

b) Saçları sarı olduğu için;

c) Sarı Uygurların soy olarak Yağlakar kabilesinden gelmeleri sebebiyle;

d) Karasar yer isminin "Sar"dan gelmesi nedeniyle;

e) Sarı renkli şapka giymeleri nedeniyle;

f) Sarı Türgişlerin soyundan geldiklerine inandıkları için;

g) Sarı başlı Shiwei kabilesiyle olan ilişkileri sebebiyle;

h) Xizhou Uygurlarının başka bir adı olduğu için.[81]

Araştırmacılar arasında en fazla eğilim, Sarı ya da sarig sözcüğünün, Uygurların saçlarının sarı olmasından dolayı kullanıldığı kanaatidir. Jame

79 Zhang Yanyu, (Ming Hanedanı Tarihi), Bölüm 330, Batı Bölgeleri Biyografisi-II, Cilt 28, Zhonghua Yayınevi, Pekin 2010, s. 8550.

80 Toru Saguchi, "Saliweiwuer Zu Yuan Kao (Sarı Uygurların Menşei Hakkında Bir Araştırma)", Japonca'dan Çince'ye Çev: Wu Yongming, Tujue Yu Huige Lishi Lunwen Xuan ji (Göktürk ve Uygur Tarihi Makalelerinden Seçmeler), Cilt II, s. 791-792.

81 Yang Fuxue," Ye Tan Sarı Baş de Ming Yu Yi (Sarı Baş'ın İsmi ve Anlamı Üzerine Bazı Görüşler)", Dunhuangxue Jikan (Dunhuang Araştırmaları Dergisi), 1997, Sayı 1, s. 115.

Hamilton bu görüşü kabul etmektedir. Lazslo Rasonyi de Çin kaynaklarında onlara sarışın Uygurlar adının verildiğini belirtmektedir. Rasonyi, onların daha Tarım havzasında iken Toharlarla karışmaları ve bu yüzden sarışın yani açık sarı lakabını almış olabileceklerini ileri sürmektedir.[82]

Bizim fikrimize göre Sarı Uygurların bu ismi almış olmalarının sebebi, onların arasında sarı saçlı insanların çokluğu olabilir. Sarı Uygurların sarı renkli giysiler giymeleri nedeniyle bu ismi aldıklarına pek ihtimal vermiyoruz. Zira, kaynaklarda giydikleri elbiselerin rengine bakılarak her hangi bir Türk topluluğu ya da kabilesine böyle bir isim verildiğine rastlayamadık.

82 Gao Zihou, Saliweiwuer Xin Shi (Sarı Uygur Sözcüğü Hakkında Yeni Açıklamalar), Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1986, Sayı 2, s. 10.

VII. SARI UYGUR BOYLARI

Tarihte Sarı Uygurlar boylar halinde teşkilatlanmışlar ve her bir boy sahip oldukları kendi topraklarında yaşamlarını sürdürmüştür. Yeni Çin devleti kurulduktan sonra diğer pek çok alanda olduğu gibi yeni siyasi sistemin gerektirdiği yenilik hareketleri sonucunda, Sarı Uygur toplumunda kabile sistemi de büyük oranda eski önemini kaybetmiştir. Yeni kurulan devletin yeni sistem dayatması, globalizmin karşı konulamaz ezici etkisi ve çağın gerektirdiği yeni yaşam tarzı gibi etkiler sebebiyle Sarı Uygurlar için artık günümüzde hangi kabileye mensup olduklarını çok önemsemiyor ya da gündeme getirilmiyor gibi görünse de, orta ile ileri yaş grubuna dahil olanlar hangi kabileye mensup olunduğu yönündeki soruya net bir cevap verebiliyorlar. Bir ya da birkaç nesil sonra, böyle bir soruya verilecek cevabın net olamayabileceği ihtimal dahilindedir. Çünkü özellikle genç nesil arasında hangi kabileye mensup olunduğu pek önemsenmemektedir. Günümüzde Sarı Uygurların boyları hakkında yapılan araştırmalar, onların aldıkları Çince isimleri ile belirtiliyor; fakat özellikle yüksek eğitim almış Sarı Uygurlara hangi boya mensup oldukları sorulduğunda boyunun "Yağlakar" ya da "Basu" gibi Sarı Uygurca şeklini kullanmaktadırlar.

1. Türkçe Konuşan Sarı Uygur Boyları Şunlardır:

Sarı Uygurcası	Çincesi	Çince Soyadı
Ancan/Yancan	AnjiangAn	
Toğış/Türgiş	TuoeshiTuo	
Soğıl	SuogeleSuo	
Yağlakar	Yalage	Yang
Sına/Asına	SinaBai	
Aktatar	AketataerBai	
Basud, Buqıs	BasuBa	
Xorongot	HulanggeHe	
Xaralığ/Qarluk?	Huoerle	He, Lang

Cungal ZhonggeleZhong
Paltan, Partan PaletanFan
Çingıs Zengjian Zheng
Konurat, Onrud GongelateGuo
Qalqar KelekeerKe, ha
Qızıl, Qızlıq KezileHong, Huang
Glan, Eğlan AlangLang
Duman, Tümen DumanDu[83]

2. **Moğolca Konuşan Sarı Uygur Boyları Şunlardır:**

Sarı Uygurcası	Çincesi	Çince Soyadı
Ancan/Yancan	Anjiang	An
Bayat	Bayuete	Guo
Kered	Kelie	Bai, Wu
Eker/Kertçak	Egaier	Gao, Lİ
Geerqiahe		
Qalqa/Xalqa	KalekaGe	
Sultus	SuledusiSu	
Kulinnaqsu	GulinnaheshouGu	
Çanman	ChangmanChang	
Lançak	LanqiakeLan	
Kırgız	KeerkeziGeng	
Mongol	MengguleMeng	
Çonsa	ChongsaKong	
Hun/Xun	Hun	Huang, An
Çavros	ChuoluosiZuo	
Oyrat	WeilateAi, An	
Çilu	QiluShi	
Temurçin	TiemuerqinTie	
Kedan	*KedanDuo*	
Konurat, Onrud	GonggelateGuo	

83 Erkin Ekrem, Sarı Uygurların Kökeni, a. g. m. s. 163.

Glan, Ağlan AlangLang

Duman, Tümen DumanDu

Turguş Tuergusi[84]?

Çin'in kurulmasından önceki döneme kadar Sarı Uygurlar 10 boydan oluşurdu.

A. Yağlakar Boyu

Günümüzde Sarı Uygur boyları arasında, tarihi en eski devirlere kadar takip edilebilen tek boy, Sarı Uygur boyudur. Tang dönemine ait Çin kaynaklarının verdikleri bilgilere göre Wu Hou'nun saltanatı zamanında Mochuo'nun baskısına maruz kalan Uygurlar, Chıbiler, İzgiller ve Hunlar, ülkelerini terk edip Çin'e doğru kaçmaya başlamışlardır.[85] Kaçan bu boylar Ganzhou ve Liangzhou şehirlerinin yakınlarına yerleştirilmişler.[86]

Tang döneminde Hexi bölgesine yoğun Uygur göçü uzun bir süre devam etmiştir. Kaynaklarda Yağlakar kabilesinin sözü edilen bölgeye yerleştirildiğine dair her hangi bilgi bulunmadığından, muhtemelen bu Sarı Uygur boyu, günümüzde yoğun Sarı Uygur Türk'ünün yaşadığı bölgeye getirilerek yerleştirilmiş olmalıdır.

Bu boy Sunan ilçesine bağlı Minghai ile Dahe bölgesine bağlı Yale ve Changgou köylerinde yaşamaktadırlar. Minghua'da 50, diğer yerleşim birimlerinde yaşayanlarla birlikte toplam 190 aileden oluşurlardı.[87] Orhun Uygur Kağanlığı ve Gansu Uygur Kağanlığı'nın yönetici ailesinin çekirdeğini oluşturan Yağlakar boyu kendi içlerinde Ak Yağlakarlar ve Kara Yağlakarlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Günümüzde Yağlakarlar Sarı Uygurların nüfus olarak büyük bir kısmını oluştururlar. Bu boy, doğu yönünde göç ettikten sonra göçebe hayvancılığı ile uğraşmıştır. Yağlakar boyuna ait uruklar şunlardır: Ancan, Konurat, Sokalığ, Tümen/Duman, Yaxlaq, Qalqar, Aktatar. Günümüzde Sunan'a bağlı Dahe bölgesinin Xiling, Dongling, Guanghua, Dapan Çiftliği; Minghua bölgesinin Minghai Köyü,

84 Abdürreşit Celil Qarluq, Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı, Atılım Yayınevi, Ankara 2002, s. 39.

85 Abdürreşit Celil, Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı, a.g.e. s. 40.

86 Ou Yangxiu- Song Qi, Xin Tang Shu (Yeni Tang Hanedanı Tarihi), Bölüm 217 A, Zhonghua Yayınevi, 1975, s. 6114.

87 Liu Xu, Jiu Tang Shu (Eski Tang Hanedanı Tarihi), Bölüm 199 B, Zhonghua Yayınevi, 1975, s. 5349.

Huangcheng bölgesinin Maying Köyü'nün Jinzitan gibi yerlerinde, kasaba ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadırlar.[88]

B. Beglerbegi Boyu

Moğolca konuşan bir boy olan Nonlar, "Beglerbeyi Boyu olarak da bilinir. Xike Otok olarak da bilinir. Altan Urug ya da Anjiang sülalesinin torunlarının bir araya gelmesiyle oluşmuşlardır. Burada sözü edilen Anjiang bir yer ismidir. Sarı Uygur ve Non boyu uzun süre bu bölgede yaşadağı için yaşadıkları yer isimlerini boy adı almışlardır. 16. yüzyılın ilk yıllarında Sarı Uygurlar söz konusu yerlere yerleştikten sonra burada Huangfan (Huangzang adı da verilir) Tapınağı'nı kurmuşlardır. Bu tapınak Sarı Uygurların ilk tapınağı olduğu için, onların Budizmi kabullenip geliştirmeleri bakımından da önem arzetmektedir. Qing hanedanıyla yapılan savaşlar ve bulaşıcı hastalıklar yüzünden boyun nüfüsunun azalması nedeniyle, kabile reisleri, nüfusun eski haline gelebilmesi için başka kabile ve boyların bir kısmının kendi boyunun yaşadığı yerlere göç etmelerini sağlamıştır. Buraya yeni yerleştirilenler Türkçe konuşan boylar idi. 19. Yüzyılın ortalarında bu boyun toprakları Tangutlar tarafından işgal edilmiş, bunu izleyen yıllarda sürekli olarak göçler ve savaşlar nedeniyle nüfus kaybına uğrayan Non boyları, Kangle kasabasına bağlı Kangfeng, Baying ile Hongwansi kasabası civarına yerleşmişlerdir.[89] Ancan, Sultus, Mongol, Eker, Onrud, Konurat, Yaxlaq, Türgiş/Toğış ve Bayat, Beglerbegi boyuna bağlı uruklardır.

C. Nayman Boyu

Moğolca konuşan Nayman boyuna Çince'de "Doğu Sekiz At Boyu" anlamına gelen "Bagemajia" adı verilir. Bu boydan ayrı olarak bir de Batı Bagemajia boyu vardır. Bu boy göçebe hayvancılığının yanında domuz avcılığı işini de çok sevmektedir. Bu yüzden Naymanların Qilian Dağları yakınlarında uzun süre domuz avcılığı ile meşgul oldukları bilinmektedir. Qing hanedanının ortalarına doğru Naymanlar Qilian Dağları'nın güney yamaçlarından Kara Irmak Nehri'nin yukarı mecralarına kadar olan bölgedeki Hulusitai, Çahanbulak Lagaidaban bölgelerine kadar yayılmışlardı.

88 Yuguzu Dongxiangzu Baoanzu Shihui Lishi Diaocha/Sarı Uygur, Dongxiang ve Baoan Milletlerinin Toplumsal Tarihi Hakkında İncelemeler), Millet Yayınevi, Pekin 2009, s. 1.

89 Abdürreşit Celîl, Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel, a. g. e. s. 41-42.

20. yüzyılın ilk yıllarında bu sözü edilen bölgelerde yaşayan Nayman ailelerinin sayısı 140'dan fazla idi. Günümüzde Naymanların dağınık olarak yaşadığı yerler Sunan'ın Kangle kasabasına bağlı Hongshiwo köyü, Dacaotan köyü, Sidalong köyü ve Huangcheng kasabasının Yingpan ile Dahutan köyünde yaşamaktadırlar.[90] Nayman boyuna bağlı olan uruklar şunlardır: Ancan, Lançaq, Bayat, Eker, Çanman.

D. Mantay Boyu

İjini boyu adı da verilen ve Moğolca konuşan Mantay boyu, ismini Tibetçe'den almıştır. Tibetçe Monte şeklinde telaffuz edilen bu sözcük, kıvrık boynuz anlamına gelmektedir. Rivayete göre Mantay boyunun kabile reisi şapkasının üzerinde küçük bir boynuz taşıdığı için bu ismi almıştır. Qing hanedanının son yıllarında, bu boyun yaşadığı bölgelere Tibetliler gelip yerleşmişler ve onlarla olan yoğun ilişkiler sonucunda Mantay boyu pek çok alanda Tibetlilerden etkilenmişlerdir. Gününümüzde bu boya mensup olan aileler Tibet dilini konuşmaktadırlar. Mantay boyuna mensup aileler, Qing döneminin son yıllarında azalarak 40 aileye düşmüş, Çin devleti kurulduktan sonra ise Tayman boylarının Qilian Dağları'nın kuzey kesiminde yer alan Huangcheng kasabası ile Hongwansi nahiyesi yakınlarına yerleşmeleri sağlanmıştır. Bu boya dahil insanlar günümüzde Sunan ilçesinin kuzeyindeki Huangcheng kasabası, ve Hongwansi nahiyesinde yaşamlarını sürdürmektedirler.[91]

E. Yangge Boyu

Moğolca konuşan Yangge boyu, Bazidunchuan'da göçebe hayvancılığı ile uğraşmışlar, burada Sarı Uygurların ilk tapınaklarından birisi olan Manchusumei Tapınağı'nı inşa etmişlerdir. Günümüze kadar bu tapınağın az da olsa izleri ulaşmıştır. Yangge boyunun yaşadığı yerler Qilian Dağları'nın güneyindeki Bazidunchuan'dan Surituolai ve Wulanmuren'ın yukarı taraflarıdır. 20. yüzyılın ilk yıllarında Bazidun Irmağı, Heizangdaban, Rimuqiaodaban, Xiaobaiquan, Yanggoudaban ve Heihetan yakınlarına gelip yerleşmişlerdir. Qing hanedanının son yıllarında Çin'e vergi olarak

90 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), Çin Gansu-Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Sunan 2007, Sayı 1, s. 9.

91 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 10.

23 at verirlerdi. 20. yüzyılın ilk yıllarında nüfusları 20 ailenin altına düşmüştü. Günümüzde Sunan ilçesinin Kangle kasabasına bağlı Yangge köyü, Hangcheng kasabası ve civarı, Huangpan ve Hutan Köyü ve Hongwansi kasabası yakınlarında yaşamaktadırlar. Ancan, Konurat ve Ekar urukları Yangge boyuna bağlıdır.[92]

F. Sairdin Boyu

Moğolca konuşan Sairdin boyuna, devlete dört atı vergi olarak verdikleri için Çince'de Dört At Boyu anlamına gelen Sige Majia" adı da verilmektedir. Qing hanedanın ortalarında Sairdin sülalesi, Luoer ve bazı diğer sülalelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş yeni bir boydur. Sairdinlerin menşei, Moğollar arasındaki Sairdin kabilesinden gelmektedir. Bu boy günümüzde Qinghai eyaletinin Haisi ve Gansu eyaletinin Sunan ilçesinin kuzey kesimlerinde yaşamaktadır. Güneyde Xiwo Irmağı ile batıda Liuyuan Irmağı ve güneybatıda Kongganbudaban'a kadar olan bölgelerde göçebe hayatı sürmüşlerdir. Hongwansi ile Kangle kasabası çevrelerinde halen Sairdin boyuna mensup topluluklar yaşamlarını sürdürmektedir.[93]

G. Guurhekie Boyu

Sarı Uygurca'da "Koreki Otok" olarak bilinen Guurhekieler Moğolca konuşmaktadırlar. Daha önceleri bu boy ile Yanke Otok aynı kabileye mensuptu. Qing hanedanının ortalarında Koreki boyunun kabile reisnin her biri ayrı yerlerde yaşayan iki karısı vardı. Daha sonra bu kabile de zamanla iki kısma ayrılmıştır. Qing hanadenı zamanında bu boyun insanları güneyde Konggangmu, Haiyagou, kuzeyde Nahetudaban, doğuda Shiwo ırmağı, batı yönünde ise Dongliaogou civarlarında görülmüşlerdir. Qing hanedanının son yıllarında devlete dokuz atı vergi olarak vermişlerdir. 20. yüzyılın ilk yıllarında nufüsları 18 aileye kadar gerilemiştir. Günümüzde ise Kangle ile Hongwansi kasabaları çevresinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Koreki boyuna mensup uruklar şunlardır: Ancan, Çunsa, Lançak, Hun, Toğış, Konurat, Sokalığ, Tümen[94] Duman, Onrud, Eker, Kırtçak.

---

92 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 10-11.

93 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 11.

94 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 11.

H. Bayat Tavun Boyu

Biedtawen Otok olarak da bilinir. Çince'de Baqiate Tawu şeklinde ifade edilir ki, bu sözcüğün anlamı 5 Baqiate boyu anlamındadır. Bu boy devlete 23 atı vergi olarak verirdi. Wugemajia ismi de verilirdi. Liuyuan Irmağı'nın batısında Sairdin boyuna komşu olarak yaşarlardı. 20. yüzyılın ilk yıllarında nüfusları 300'den biraz fazlaydı. Yeni Çin devletinin kurulmasından sonra, 50'li yıllarda kademeli olarak göçebe hayvancıların yaşadıkları bozkır bölgelerine dağılmışlardır. Bu boyun yaşadığı bölgeler Doğu ve Batı Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerin birleştikleri yerleri teşkil etmektedirler. Dolayısıyla gelenekler ve dil bakımından onların etkisinde kalmışlardır. Bu yüzden Bayat Taven boyu insanları arasında Türkçe ve Moğolca konuşanlara rastlanmaktadır. Günümüzde ağırlıklı olarak Datan, Hongwan, Guanghua, Huangcheng kasabasının Xicheng Köyü, Dahe kasabasının civarlarında yaşamlarında sürdürmektedirler. Ancan ve Bayat urukları bu boya bağlıdır.[95]

I. Art Nayman Boyu

Sakhes Otok olarak da bilinir. Buradaki Sakhes, Türkiye Türkçesindeki sekiz anlamındadır. Çince'de Xibagemajia olarak ifade edilir ki buradan bu boyun her yıl 8 atı vergi olarak verdikleri anlaşılmaktadır. Bu boy, Moğolca konuşan Doğu Sarı Uygurları ile Türkçe konuşan Batı Sarı Uygurlarının birleşmesinden oluşmuştur. Daha sonraki dönemlerde batı Sarı Uygurcasını konuşanlar hızla çoğalarak daha etkin bir duruma gelmişlerdir. Giysiler ve çeşitli gelenekler bakımından Moğolca konuşan Doğu Sarı Uygurların etkilerini güçlü bir şekilde almışlardır. Art Naymanboyu Qilian Dağları'nın güney yamaçlarındaki Bazidunchuan, Surituolai ve Wulanmuren çevresinde göçebe hayatı sürmüşlerdir. Qing döneminin son yıllarında Liu Yuan Irmağı'nın yukarı mecraları ile Hongwansi yakınlarına göç ederek yerleşmişlerdir. Her yıl devlete 23 atı vergi olarak ödeyen Art Naymanların nüfusu 20. yüzyılın ilk yıllarında 30 aileye kadar düşmüştür. Bu boya mensup uruklar arasında Ancan, Paltan/Partan, Sokalığ, Tümen, Çingıs, Qalqar, Sulduslar vardır. Art Naymanlar günümüzde Dahe kasabasına bağlı Dapan Çiftliği Laohuguo ve Huangcheng kasabasının Maying Köyü ile Sunan ilçe merkezinde yaşamaktadırlar.[96]

---

95 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 11.

96 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 11.

J. Horongghed Boyu

Horongghed boyu, Yağlakar boyunun batısında yaşamakta ve göçebe hayvancılığı ile geçinmektedir. Bir diğer kısım Horongghedler de Tibetlilere yakın yerlerde yerleşmişlerdir. Qing döneminin son yıllarında devlete her yıl 18 atı vergi olarak ödemekteydiler. Günümüzde sunan ilçesinin Minghua kasabasına bağlı Lianhua, Qiantanpian, Dahe kasabasının Xigou Irmağı, Minghua kasabası yakınları, Huangcheng kasabasının Masicheng civarı ve Hongwansi yakınlarında yaşarlar. 1949 yılında Çin Hak Cumhuriyeti kurulduktan sonra, bu boya mensup olanların büyük bir kısmı kasaba merkezlerine yerleştirilmişlerdir.[97] Horongghed boyuna bağlı uruklar şunlardır: Ancan, Qarelığ, Türgiş/Toğış, Cungal/Cunul, Eğlan, Qızıl.

1949 yılında Çin'in kurulması ve 1959 yılında yayla sınırlarının yeniden çizilmesi sonucunda ortaya çıkan değişiklikle bu 10 boydan başka iki grup Sarı Uygur dışarıda bırakılmıştır. Yani Huangnipu'da yaşayanların, Sarı Uygur Otonom İlçesi'ne bağlanmamasının yanında, bu köyde yaşayanlar komşu Sarı Uygurlardan ayrı kalmışlardır. Huangnipu'daki Sarı Uygurlar, Huangnipu Sarı Uygur Otonom nahiyesinin kurulmasıyla Jiuquan şehrine bağlanmıştır. Bu nahiyede yaşayan Sarı Uygurlar aslında Türkçe konuşanlardan olup, büyük çoğunluğu Horongghed boyundandır. 1958 yılında bu nahiyedeki Sarı Uygurların toplam nüfusu 112 hane idi. Bunlardan başka, bugün Mati kasabasının Xishi köyünde yaşayan Banta Otok denilen bir grup daha bulunmaktadır. Ancak onlar, bugün Tibetçe konuşmaktadırlar. Sarı Uygurlar onların aslında kendilerinden olduğunu, zamanla Tibetlileştiklerini iddia etmektedirler. Sarı Uygurlar bu gruba "Çağan Noyon Otok, yani Ak Beg Boyu, diğer bir deyişle Banta Uygur adını vermektedirler. Tibetliler Uygurları tarihten beri "Hor" olarak adlandırmışlardır. Moğollar ise bu gruba "Çağan Yuğur" adını verirler.[98]

97 Youhur Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), a. g. m. s. 12.

98 Karluk Abdürreşit Celil, "Sarı Uygurların Sosyo-Ekonomik Yapısı", Atılım Yayınları, Ankara, 2002, s. 44.

VIII. SARI UYGURLARIN TARİHİ

Sarı Uygurların tarihi konusuna geçmeden önce, en yoğun olarak yaşadıkları Sunan ilçesi hakkında kısaca bazı tarihi bilgiler vermek faydalı olacaktır. 1953 yılında Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi kurulmadan önce bu bölge "Zoulang Nanshan" olarak adlandırılırdı. Tarihi bakımdan çok önemli bir mevkide bulunan söz konusu ilçe, eski dönemlerden itibaren doğudan batı yönüne geçit yolu üzerinde bulunuyordu. Tarihte pek çok millet yer değiştirmeler sırasında bu yolu kullanmak zorunda kalmış ve bu bölgeye hakim olmaya çalışmıştır. Han Hanedanı Kitabı'nın Coğrafya Kayıtları bölümünde yer alan bilgilere göre İlkbahar-Sonbahar ve Savaşan Beylikler dönemlerinde Hexi Koridoru bölgesinde Yüeçiler, Wusunlar ve Hunlar gibi İç Asya'nın belli başlı halkları yaşıyorlardı. Bu tarihi halklar genel olarak Dunhuang ile Qilian bölgesi arasında kalan yerlerde yaşamlarını sürdürürlerdi.

M.Ö. 176 yılından sonra Hunlar Hexi Koridoru'na girmişler Qilian bölgesinde yaşayan Yüeçilere saldırarak onları yerlerinden sürmüşler ve bu bölgeyi atlama noktası olarak kullanmaya başlamışlardır. Shi Ji'nin Hunlar kısmındaki kayıtlarda, Hunların tüm Hexi Koridoru ile Qilian bölgesine hakim oldukları nakledilmektedir. Büyük Yüeçiler daha da batıya göç ettikten sonra onlardan bir kitle Qilian Dağı yakınlarına gelmiş ve daha sonraki dönemlerde bu Yüeçi kitlesi Küçük Yüeçiler adını almıştır.[99]

M.Ö. 133 ile M.Ö. 119 yıllarında Han imparatoru Wudi tarafından Batı Bölgeleri'ne elçi olarak gönderilen Zhang Qian, Hun ülkesinden geçerken Hunlara esir düşmüş, Hexi bölgesini geçtikten sonra, burasının Hunların eline geçmesi nedeniyle, bölgenin eski sahipleri "Qilian Dağı'nı kaybettik" şeklinde başlayan ağıtlar söylemişlerdir. M. S. 111 yılında Zhangye ve çevresi Çin topraklarına katılmış, böylece Qilian Dağı yönetim olarak

99 Si Maqian, Shi Ji (Tarih Kayıtları) Hunlar Kısmı, Bölüm110, Cilt 9, Bölüm 110, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 2909.

adı geçen şehre ait olmuştur. 397 yılında Beiliang yönetim biriminin kurulmasıyla Qilian Dağı sözü edilen yönetime tabi olmuş, Kuzey Wei (386-534) döneminde Beiliang'ın ortadan kaldırılmasıyla Zhangye şehrine Ganzhou adı verilmeye başlanmıştır.

742 yılında Tang hanedanı yönetimi Hexi bölgesinde Hexi Jiedushi yönetim birimini kurmuş, 764 yılında Tibetlilerin ataları olan Tubolar Hexi'ye saldırmışlar ve 766 yılında Hexi ile Qilian Dağı ve çevresini egemenlikleri altına almışlardır. 848 yılında Çinliler Tubo'ya hakim olmuşlar, dolayısıyla Hexi'yi de ele geçirmişlerdir. Tang döneminin son yılları ile Beş Devlet Dönemi'nin başında Uygurlar daha da güçlenmişler ve 890 yılında Uygur kağanı otağını Zhangye şehrine kurmuş, aynı zamanda Qilian Dağı ve çevresi 110 yıldan fazla bir süre Uygur Kağanlığı'nın hakimiyeti altında kalmıştır. 1028 yılında Dangxianglar Uygurlara saldırarak Tangut devletini kurmuşlar ve burayı merkez edinerek Zhangye şehri bölgesini 190 yıl boyunca ellerinde bulundurmuşlardır.

Yuan Hanedanı Tangutları ortadan kaldırdıktan sonra burada özel bir yönetim birimi kurulmuştur. 1368 yılında Ming Hanedanı bu bölgede Ganzhou Wuwei birimini kurmuş, bir süre sonra ise bu birimi ilçeye çevirmiştir. 1725 yılına gelindiğinde Ganzhou Yönetim Birimi Zhangye ile Qilian bölgelerini kapsamı altına almıştır. Çin'de 1911 Devrimi'nin gerçekleştirilmesiyle bu bölgede Ganliang Ansu birimleri kurulmuş, 1935 yılında Ganliang 6. Yönetim ve Denetim Birimi'ne; Ansu ile 7. Yönetim ve Denetim Birimi'ne dönüştürülmüştür. 7. Yönetim ve Denetim Birimi'ne bağlanan yerleşim merkezleri şunlardır: Jiuquan, Gaotai, Linze, Zhangye ve Mingle ilçesi. 1949 yılında yeni Çin devletinin kurulmasından sonra Qifeng ve Minghua kasabaları tekrar Jiuqauan şehrine bağlanarak Minghua Yönetim bölgesi oluşturulmuş, Dahe Gaotai ilçesine bağlanarak kasaba haline getirilmiştir. 1954 yılında Suna İlçesi kurulmuş ve Kangle ile Gaotai kasabaları Sunan'a bağlanmış, 1972 yılında ise Qifeng bölgesi Sunan ilçesine bağlanmıştır.[100]

Sarı Uygurların kendilerine ait yazıları olmadığı için, kendi tarihlerini doğrudan ilgilendiren tarihi materyallere de sahip değildirler. Elbette bu durum onların tarihlerinin olmadığı anlamına gelmez. Fakat onların uzun yüzyıllardan beri kuşaktan kuşağa aktarılarak gelen efsaneleri günümüze

100 Sunan Yuguzu Zizhixian Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kayıtları), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 1994, s. 8-9.

kadar gelebilmiştir. Dolayısıyla Sarı Uygurların sözlü edebiyatı alanında araştırma yapmak isteyen bir uzman, onların tarihlerini araştırmak isteyenlere göre daha çok şanslıdır.

Sarı Uygurların günümüzde yaşadıkları bölge Hexi Koridoru (河 西 走 廊) olup, Qilian (祁 连) Dağı'nın kuzey etekleri civarıdır. Yugur tarihini araştırmak isteyen bir tarihçi, mutlaka Hexi Koridoru'ndaki Qilian Dağı ile Qinghai eyaleti sınırları içinde kalan bölgelerde yaşamış Uygurların faaliyetlerini mutlaka incelemelidir, aksi takdirde yapılacak araştırma eksik kalacaktır. Günümüzde yaşayan çağdaş Uygurlara Tang döneminde Huige (回 纥) adı verilirdi. Bu sözcük tarihte ilk olarak Eski Tang Hanedanı Kitabı'nın Uygurlara ayrılmış 195. bölümünde kaydedilmiştir.[101] Huige isminden önce ise, Yuange (袁 纥) olarak adlandırılırdı.[102]

Hexi Koridoru bölgesinde yaşayan Uygurların tarihi Sarı Uygurlar açısından önemli olduğu için ilk olarak adı geçen bölgedeki Sarı Uygurların tarihi hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır.

Çin'de pek çok tarihçi Hexi Koridoru'nun bir kısmında yaşayan Uygur topluluğuna "Hexi Uygurları" ismini vermektedir. Her ne kadar bu tür adlandırma ülkemizde pek tercih edilmese de, böyle bir kullanımın bilimsel bakımdan herhangi bir sakıncasının bulunmaması nedeniyle biz de "Hexi Uygurları" tabirini kullanmayı uygun bulduk.

Hexi Uygurları, bu bölgede yaşadıkları dönemde çok geniş bir bölgeyi hakimiyetleri altında bulunduruyorlardı. Aslında Hexi Koridoru çok geniş bir bölgeyi kapsamakta olup Guazhou Uygurları, Shazhou Uygurları, Ganzhou Uygurları ve Liangzhou Uygurları gibi tarihte önemli Uygur topluluklarının yaşadıkları yerler bu bölgeye dahil idi. Bu Uygur toplulukları arasında en güçlü olan Ganzhou Uyguları idi.[103]

Sarı Uygur Türkleri, daha önce de belirtildiği üzere, anaokulundan itibaren kendi dillerinde değil, Çince olarak eğitim almaktadırlar. Halk arasında özellikle orta ve yüksek eğitim almayan Sarı Uygurların kendi milletinin tarihi ile bazı sorular hakkındaki bilgilerinin çok sınırlı, bazı konular hakkında ise oldukça ileri derecede bilgili oldukları gözlenmiştir.

---

101 Liu Xu, Eski Tang Hanedanı Tarihi (Jiu Tang Shu), Bölüm 195, Cilt 16, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 5195.

102 Wei Shou, Wei Hanedanı Kitabı (Wei Shu), Bölüm 103, Gaochelar, Cilt 6, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1987, s. 2307

103 Xue Wenbo, "Yugu Zu Lishi Tanchu, a. g. m. s. 25.

An Weiwu ile Wang Yanjun'un Sunan'a bağlı Yangcheng kasabasında gerçekleştirdikleri Sarı Uygurların tarih bilincine ilişkin bir anket çalışmasında yöneltilen sorular ve verilen cevaplar aşağıdaki gibidir:

SORU	BİLİYOR	BİLMİYOR
Sarı Uygurların atalarının Tang dönemindeki hangi millet olduğunu biliyor musunuz?	%11.7	%88.3
Sarı Uygur adının tarihi menşeini biliyor musunuz?	%10.8	98.2
Sarı Uygurların tarihinde kaç kez göç yaşanmıştır?	%41.7	%58.3[104]

Yukarıdaki anket çalışması, her ne kadar nüfusu oldukça küçük bir kasabada gerçekleştirilmiş olsa da, bize, Sarı Uygurların kendi tarihleri hakkındaki tarih bilinciyle ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Ankete katılanların % 88.3'ü Tang dönemindeki Uygurlardan geldikleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir. Aynı durum, Sarı Uygur adının menşei konusunda da geçerlidir. Fakat tarihlerinde kaç kez göç yaşandığı sorusu yöneltildiğinde bilenlerin oranı % 41.7'dir. Bu konuda bilgi sahibi olmayanlar ise % 58.3'tür. Göç konusunda yöneltilen soruya doğru cevap verenlerin oranının yüksek olmasının nedeni, Sarı Uygurlar arasında göç ile ilgili olarak destan ve hikayelerin günümüzde bile önemli günlerde anlatılıyor olmasıdır.

A. HEXI KORİDORU BÖLGESİNDE SARI UYGURLAR

Eski Uygur Türklerinin ilk olarak faaliyetlerde bulunduğu bölgeler Bayıngır Irmağı ile Orhun Vadisi'dir. Bilindiği üzere Uygurlar ilk devletlerini sözü edilen ırmağın güney tarafında kurmuşlardır. Uygurlar Orhun bölgesinde devletlerini kurmalarından önce güçlü Göktürk Kağanlığı'nın hakimiyeti altında yaşıyorlardı. Daha sonraki dönemde Göktürk hakimiyetinde daha fazla kalmak istemeyen Uygurlar, Hexi Koridoru'nda yer alan Ganzliang[105]

---

104 An Weiwu-Wang Yanjun, "Sunan Xian Huangcheng Yuguzu Xuesheng Xiangtu Zhishi Xianzhuang Diaocha Yanjiu (Sunan İlçesi Huangcheng Kasabasındaki Öğrencilerin Genel Kültür Bilgileri Hakkında Bir Araştırma)", Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Merkezi, 2006, Sayı 2, s.18.

105 Ganzhou, günümüzde Sunan Sarı Uygur Otonom ilçesi'ne 100 km uzaklıktaki Zhangye şehri'dir.

bölgesine yerleşmişlerdir. Uygurların bu bölgeye göçlerine dair bir Tang hanedanı kaynağında kayıt bulunmaktadır.[106] Fakat Uygurların güçlenip 744 yılında devletlerini kurmalarına kadar olan sürede Çin kaynakları çok az bilgiler vermektedirler. Ganliang civarına göç eden Uygurlar çok geçmeden daha sonraki yıllarda kuzey yönünde ilerleyerek Orhun Uygurları ile mi birleşmişlerdir, yoksa Ganliang bölgesinde yaşamaya devam mı etmişlerdir? Tarih kaynaklarımız bu konuda bize herhangi bir bilgi vermemektedir.

Hexi Koridoru'nu zapteden Uygurların toprakları çok geniş bir alanı kapsıyordu. Bu bölgede Ganzhou Uygurlarından başka Guazhou Uygurları, Shazhou Uygurları, Liangzhou Uygurları ve Qingzhou Uygurları yaşıyorlardı. Burada sayılan tüm Uygur grupları aslında aynı kökten gelirlerdi. Söz konusu dönemlerde kabilelere isim verilirken, kabile isminin başına yaşadıkları bölgeler ya da şehirlerin isimleri getirilirdi. Peki Uygurlar Hexi Koridoru'na tam olarak ne zaman gelmişlerdir? Bu konudaki cevabımız 840 yılı olacaktır. Uygurlar bu dönemde aşırı kar yağışı nedeniye doğal bir felakete maruz kalmış, hayvan sürülerinin büyük bir kısmı telef olmuş, tüm bunlara toplumların iç yapısında meydana gelen karışıklıklar ve büyük komşuları Kırgızların saldırı ve tehditleri de eklenince çöküş kaçınılmaz olmuştur. Devletleri ortadan kaldırılan Uygurlar dört bir tarafa dağılmış, her bir grup farklı bölgelere doğru göç etmeye başlamıştır. Beş Devlet Tarihi adlı Çin kaynağının bir kaydına göre, dağılan bu gruplardan bir kısmı Hexi şehrinin batı kesimine yerleşerek Tibetlilere teslim olmuşlardır.[107] 907 yılında Tibet devleti zayıflayıp dağıldıktan sonra, Tibetliler koridorun geri tarafına çekilmişler ve Shazhou'ya tabi olmuşlardır. Bu arada özgür kalan Uygurlar daha da güçlenmişler ve Uygur kağanı otağını[108] Ganzhou'ya kurmuş, dolayısıyla Hexi Uygurlarının merkezi Ganzhou'ya taşınmıştır. Bununla ilgili olarak bir Çin kaynağında "Beş Devlet zamanında zayıflayan Tibetlilerin toprakları Uygurlar ve diğer

106 Ou Yangxiu, Xin Tang Shu (Yeni Tang Hanedanı Kitabı), Bölüm 217, Xinhua Yayınevi, Pekin 1992, Cil 19 s. 6114.

107 Ou Yangxiu, Xin Wu Dai Shı (Yeni Beş Devlet Tarihi), Cilt 3, Bölüm 74, Kuzey kavimleri Ek-3, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1986, s. 916.

108 Xue Juzheng, Jiu Wu Dai Shı (Eski Beş Devlet Tarihi), Cilt 6, Bölüm 138, Yabancı Devletler Biyografisi, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1987, s. 1839.

kuzey kabileleri tarafından ele geçirilmiş ve kağanlık otağı Ganzhou'ya kurulmuştur" şeklinde bir kayıt vardır.

Gerek Sarı Uyurların ataları ve gerekse Sarı Uyurların klasik ve modern tarihlerinde Hexi Koridoru çok önemli bir yer tuttuğu için, burada yaşayan Uygurlar ve bu bölgenin Sarı Uyur tarihi ve kültürü bakımından ne anlam ifade ettiğini kısaca gözden geçirmekte fayda var.

Hexi Koridoru üzerinde ilk olarak devlet kuranlar Çin kaynaklarında Ganzou Uygurları olarak belirtilmektedir. Burası Batı Bölgeleri'nin merkezinde yer alması nedeniyle Hun döneminden başlamak üzere Hunlar, Göktürkler, Uygurlar ile Tibetliler ve Çinliler ile siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda etkileşimin yoğun olarak yaşandığı bir bölge durumuna gelmiştir. Hexi Koridoru'nun batı ucunda yer alan Dunhuang'dan geçen güney, orta ve kuzey yolları burada birleşmektedir ve bu yol kavşağı aynı zamanda tarihi İpek Yolu'nun en önemli noktasını oluşturmaktadır. Orta Asya'dan gelen tüccarlar Çin'in iç bölgelerine geçmek istedikleri zaman Ganzhou Uygurlarının kontrolü altındaki noktadan geçmek zorunda idiler ki, bu nokta Çin'in Batı Türkistan'a açılan kapısı fonksiyonunu görüyordu. Ganzhou'dan geçerek Çin'e geçen tüccarlardan alınan vergiler, Ganzhou Uygurları için büyük bir gelir kapısı idi.

Ganzhou Uygurlarının böylesine işlek ve stratejik bir bölgeyi kontrol altında tutmaları, onların başta Çinliler olmak üzere, Batı Bölgelerinde yerleşik milletlerle bir çok bakımdan ilişkiler geliştirmeleri için fırsatlar ortaya koymuştur. Bu yoğun siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler özellikle 8-15. yüzyıllar arasında zirveye ulaşmıştır. Söz konusu dönemde kendilerine mahsus bir yazı sistemi geliştiren Uygurlar, başta dini metinler olmak üzere edebiyat, sanat gibi alanlarda pek çok eser kaleme almışlar, dolayısıyla Song ve Yuan hanedanları döneminde Uygurca Hexi bölgesinin genel kullanım potansiyeline sahip iletişim dili haline gelmiştir.

Söz konusu kültürel ilişkiler pek çok milletler arasında geliştiği için tercüme faaliyetlerinde gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Tercüme faaliyetlerin önemli bir bölümü, başka dillerden Uygurca'ya yapılan tercüme faaliyetlerini kapsamaktadır. 1028 yılından 1036 yılına kadar Hexi Uygurları Tangut Hükümdarlığına tabi olmuşlar, bu suretle adı geçen devlette ve yakın komşuluğunda yaşayan diğer milletlerle Uygurlar arasında ekonomik ve kültürel ilişkiler tesis edilmiştir. Yuan döneminde Hexi bölgesinde çok sayıda Uygur yerleştirilmiştir. Ganzhou ve Suzhou

şehirleri ve civarında dağınık olarak yaşayan Uygurlar kendilerine Sarı Uygur ismini verirlerdi. Dolayısıyla Sarı Uygurları Hexi Uygurlarının bir kısmı olarak telakki etmekte bir sakınca yoktur. Bunlardan başka, Hexi bölgesinde, günümüzde Uygurların yaşadıkları yerlerden göç ederek gelip yerleşen Xizhou Uygurları da vardı. 1209 yılından başlamak üzere Hexi Uygurlarının yöneticileri Moğol İmparatorluğu hakimiyetine girmişlerdir. 1275 yılından sonra ise bir takım Xizhou Uygurları Hexi bölgesine yerleşmişlerdir.

Ming döneminden sonra Hexi Uygurları siyasi güç olarak zayıflamaya başlamışlar ve unutulmaya yüz tutmuşlardır. Dolayısıyla tarihi eserler bile onlardan çok az bahseder olmuştur. 19. yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başında Gansu eyaleti sınırları içinde kalan Dunhuang'daki Tibet Budist mağaralarında keşfedilen Budist yazılı belgeler arasında sadece bir kısım yazılı belge klasik Uygurca ile yazılmıştır.[109]

109 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi Hakkında Konuşmalar)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 71-72.

IX. YUAN DÖNEMİNDE SARI UYGURLAR

Hexi Uygurları ortadan kaldırıldıktan sonra Hexi Koridoru ile Qilian Dağı civarında yaşayan çok az sayıdaki Uygur'un faaliyetleri hakkında kayıt bulunmaktadır. Yuan Hanedanın ilk yıllarına kadar tarih kitaplarında "Sarı Uygur" ismi ancak görülmeye başlamıştır. Yuan Hanedanı Tarihi kitabında Uygurlar Çin yazısı ile Weiwuer (畏 兀 儿) şeklinde ifade edilmektedir. Sarı Uygur sözcüğü Çin kaynaklarında ilk olarak 1226 yılına ait kayıtta yer almaktadır. Yuan Hanedanı Tarihi'ndeki kayda göre, Hexi Koridoru bölgesinde Sarı Uygurlar yaşıyorlardı. Yuan Hanedanı Tarihi'ndeki Subutay Biyografisi'nde yer alan bir kayda göre, Subutay katıldığı bir savaş sırasında Sarı Uygurların Tele kabilesini hakimiyet altına almış, bunu takiben Lanzhou, Huizhou, Taozhou ve Hezhou şehirlerine ordusuyla giderek işgal ve zapt altına almıştır.[110] Ayrıca aynı kaynaktaki bir başka kayda göre 1331 yılında Ganzhou'ya nakledilen 1000 kişilik bir bir süvari birliğinin 500 askeri Sarı Uygurlardan oluşuyordu ve adı geçen yeri korumakla görevlendirilmişti.[111]

Cengiz Han tüm Moğol ve Türk milletlerinden oluşan imparatorluğunu kurduktan sonra 1206 yılında Moğol bozkırlarına siyasi bakımdan bir hareketlilik gelmiştir. Cengiz Han Ounen Irmağı kaynağı yakınlarındaki yazlık çadırında, atların semirme ve doğum vakti geldiği sıralarda büyük bir kurultay toplamış ve Büyük Kağan olarak seçilmiştir.

1226 yılında Cengiz Han'ın 7 yıllık istila hareketleri sona ermiş ve Subutay emrindeki birliklerle ülkesine geri dönmüştür. Bu uzun istila seferi, Doğu Avrupa'dan Altay Dağları'nın güney ve kuzey yamaçlarında yaşayan Sarı Uygurların yerlerine kadar uzanmıştır.

---

110 Song Lian, Yuan Shı (Yuan Hanedanı Tarihi), Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. Cilt 10, Bölüm 121,s. 2977.

111 Song Lian, Yuan Shı (Yuan Hanedanı Tarihi), Bölüm 35, Cilt 3, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s.788.

Başta günümüzün önde gelen Sarı Uygur tarihçilerinden Timur Bey olmak üzere, tarihçiler, Moğolların Sarı Uygur bölgelerinde gerçekleştirdikleri tarihi faaliyetlere olumlu gözle bakmaktadırlar. Dolayısıyla Timur Bey, Subutay'ın istila dönüşü, Sarı Uygurlar tarafından büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandıklarını ifade etmektedir. Öyle ki Timur Bey, söz konusu dönemde Tanrı Dağları'nın güneyi ve doğusunda yaşayan Sarı Uygur kabilelerinin herhangi bir savaş felaketi ya da zararına maruz kalmadıklarını vurgulamaktadır.[112]

Peki burada sözü edilen Sarı Uygurlar nereden gelmişlerdir? Sarı Başlı Uygurların doğuya göç etmeleriyle mi? Bizim bu konudaki görüşümüz, Çinli araştırmacı Xue Wenbo ile aynıdır. Burada bahsi geçen Sarı Uygurlar Sarı Başlı Uygurların batıya doğru göç etmeye zorlanmaları nedeniyle bölgeye gelip yerleşmek zorunda kalmışlardır. Bu noktanın tam olarak aydınlığa kavuşturabilmek için Yuan ve Ming dönemlerinde Sarı Uygurların faaliyetlerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Yuan hanedanı zamanında Sarı Uygurların faaliyet alanları Hexi Koridoru'ndan uzakta Hotan'ın doğusundaki Sarı Uygurların bulundukları yere kadar uzanıyordu. Bu konuda Yuan Hanedanı Tarihi'nin 121. Bölümünü oluşturan Subutay Biyografisinde şöyle bir kayıt vardır:[113]

Subutay'ın, bir takım Sarı Uygur kabileleri üzerinde hakimiyet kurduktan sonra, ilk gerçekleştirdiği faaliyet, Sarı Uygur toplumunda Daluhuachı adı verilen bir tür yönetim biriminin oluşturulmasıdır. Bu birimin başına genellikle genç bir Moğol yönetici getirilirdi. Yönetici, yeni görevine başlarken kendi sülalesinin mensupları ile kendi halkından olan göçebeleri yöneteceği bölgelere yerleştirirdi. Moğollar söz konusu dönemde, Sarı Uygurların günümüzde yaşadıkları bölgeler olan Qilian Dağları'na kadar olan geniş sahada yaşayan Sarı Uygurlar'ı hakimiyetleri altına almışlardır.

Günümüzde sosyal, etnik ve dil bakımından Sarı Uygurların önemli bir kısmının Moğol etkilerini taşımalarını, yukarıdaki kayıtlar göz önüne alındığında doğal karşılamak gerek. Öyle ki Yuan Hanedanı zamanında Sarı Uygurların Moğollar ile uyumlu ilişkiler kurup sürdürebilmelerinin

112 Timur, Gansu Yuguzu Shı Hua (Sarı Uygur Tarihi Konuşmaları), Gansu Kültür Yayınev, Lanzhou 2009, s. 27.

113 Song Lian, Yuan Shı (Yuan Hanedanı Tarihi), Bölüm 121, Subutay Biyografisi, Cilt 10, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 2977-2979.

en önde gelen nedenlerinden birisi de, Moğol ordularında görev alan Sarı Uygurların sayısının oldukça fazla oluşudur.

Yuan Hanedanı zamanında Sarı Uygurların yaşadıkları bölgeler yönetim bakımından Beşbalığ Eyaleti'ne bağlı idi. Söz konusu bölgenin yönetimine Moğol bir general getirilirdi. Moğol hakimiyetinin çok güçlü olduğu dönemlerde Moğollar buralarda çok sayıda posta istasyonları kurmuşlardı. Bu istasyonlar, ulaşımda araç olarak kullanılan atların barındırıldıkları, bakımlarının yapıldığı ve yola çıkacak atların tutulduğu yerlerdi. Bu istasyonlar arasında en fazla bilinenler Luobu ile Qietai'dır.[114]

Sarı Uygur bölgelerini savunan Moğol askeri liderlerin başka görev yerlerine sevkleri çok sık görülen işler arasında idi. Bu liderler arasında halkın en fazla bildikleri arasında Wu Hunli, Mang Gela, Bie Shudai, Ai Yachı, Ou Luchı, Zhanmuer Buhua ve Shuo Sıban vardır. 12. yüzyılın ortalarından sonra, Moğol hanedanı yöneticileri, veliahtlar arasındaki taht mücadelelerini önlemek amacıyla güçlü ordularını stratejik yerlere yerleştirirlerdi. Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın torunu Çağatay, kendine bağlı kalabalık ordularını Sarı Uygurların yaşadıkları bölgeler ile Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nin doğu kesimi ve Hexi Koridoru'na yerleştirirlerdi. Kubilay'ın kardeşi Haidu, Duwa ve Kubilay arasındaki mücadeleler 40 yıldan fazla bir süre (1269-1307) devam etmiştir. Bu süre içinde Haidu ve Duwa ölmüşler, 1304 yılında Chubo (Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın torunu) Xining Hükümdarı olmuştur. Sorumluluk sınırlarına Sarı Uygur bölgeleri de dahil olmuştur. Chubo'nun yönetimi altındaki halkın bir kısmı Türkçe konuşan kabilelerdi. Bunun yanında, kendisi ile birlikte gelen bazı Moğol kitleler de vardı.

Yuan dönemi zamanında, Çin'in kuzeybatı bölgesinin güvenliğini Hami hükümdarı sağlardı. Kendisine Sarı Uygurlardan oluşan askeri birlikler de gerektiğinde destek sağlardı. Adı geçen bölgenin hükümdarı, Hami hükümdarı ve Sarı Uygurların hükümdarları Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın torunu olarak kabul edilirdi.

Yuan hanedanı yöneticileri 8 Sarı Uygur kabilesinin yaşadıkları bölgelerde 8 adet askeri birimler oluşturmuştur. Yuan hanedanından sonraki Ming hanedanı da bu 8 kabilenin temelinde oluşurulan askeri birimleri askeri koruma garnizonuna dönüştürmüştür. Bunlardan üç tanesi olan Anding, Arui ve Quxian Garnizonları Sarı Uygurların yerleşik olduğu

114 Timur, Gansu Yuguzu Shı Hua, a. g. e. s. 28.

yerlerde, diğer beş garnizon ise Moğolların Sarı Uygurlar ile karışık olarak yaşadıkları yerlerde idi. 15. yüzyılın ortalarında Turfan güçlendikten sonra bu garnizonlar aralıksız olarak saldırılara maruz kalmışlar, bunun sonucunda 16. yüzyılın ilk yıllarında Sarı Uygurlar doğu yönüne doğru göçe başlamışlardır.

Sarı Uygurların bölgelerindeki hayvan besleyici göçebe Sarı Uygurlar ile göçebe Moğollar arasında gelenek ve görenekler bakımından önemli benzerlikler mevcuttu. Burada yaşayan Moğollar Moğolca konuşurlar ve geleneksel Moğol kıyafetleri giyerlerdi. Yaklaşık olarak 300 yıl sonrasına kadar bu şekilde yaşayan Moğollar, daha sonraki yıllarda doğuya doğru yönelmiş Qilian Dağları yakınlarına göç ederek burada yaşamaya başlamışlardır. Sarı Uygurlar ile karışık olarak yaşamaya başlayan Moğolların bir kısmı kendilerine Sarı Uygur ismini vermişlerdir. Günümüzde hâlâ Moğolca konuşan Sarı Uygurların burada sözü edilen Moğol kitleleri olduğu aşikardır. Moğol asıllı Sarı Uygur kitleleri her ne kadar anadilleri Moğolcayı konuşsalar da, yeni yurtlarında yaşarlarken Sarı Uygurcanın dahil olduğu Türkçenin, Tangutçanın ve Çincenin etkilerini de almışlardır. Tüm bu güçlü etkilere rağmen 13. ve 14. yüzyıllarda Moğolca bir şive olarak etkinliğini korumayı başarmıştır.

Bu olaylar bize aynı zamanda Sarı Uygurların oluşum süreci hakkında da önemli ipuçları vermektedir. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Moğollardan etkilenip onlarla karışan Sarı Uygurlar, Moğol Sarı Uygurları, Türk soylu topluluklarla çeşitli ilişkilerde bulunan kitleler ise Türk Sarı Uygurları diyebileceğimiz başlıca iki kısma ayrılmışlardır. Burada sözü edilen Sarı Uygurlar, ana Uygur kitlesinden ayrılmadan önceki Sarı Uygurlar ile aynıdır, zira yeni yurtlarına yerleşen Sarı Uygurlar bir ırk birliği değil bir siyasi birlik oluşturmuşlardır. Zamanla oluşan bu birlikler içinde birbirinden farklı diller mevcuttu.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, geniş Orta Asya'nın bir çok bölgesine dağılan Sarı Uygurlar arasında hızla farklılıklar oluşmaya başlamış ve her bir Sarı Uygur kabilesi kendine özgü ve birbirinden farklı gelişme istikametleri takip etmeye başlamıştır.

21. yüzyılın ilk çeğreğini yaşadığımız şu yıllarda Sarı Uygur ve Moğollar arasında birçok bakımdan önemli farklılıklar mevcuttur. Resmi Çin görüşüne göre, adı geçen üç milletin her biri, her ne kadar az ya da çok Sarı Uygur kanını taşısa da ayrı milletlerdir. Bizim fikrimize göre

Uygurlar ve Sarı Uygurlar tamamen birbirinden farklı milletler olmayıp, aynı kökene mensup etnik topluluklardır.

A. Sarı Uygurların Batıdan Doğuya Göçü

Sarı Uygurların tarihi ve edebiyatında doğudan batıya yapılan göç, en büyük tarihi ve sosyal olay olarak kabul edilmektedir. Halk arasında anlatılanlara göre bir kısım insanlar, Sarı Uygurların uzak Xinjiang Uygur Otonom Bölgesin'den gelmişler, bir diğer kısım insanlara göre ise eski ataları Bin Buda Mağaraları'ndan geçip günümüzde yaşadıkları yerlerden göç ederek gelmişlerdir. Efsanevi unsurlarla örülü bu tür söylenceler her ne kadar yüzde yüz kesinlikle kanıtlamak mümkün değilse de, bir takım gerçekleri de işaret etmektedir. Bunlardan birincisi Uygurların anayurdu olan Xinjiang Uygur otonom Bölgesi, diğeri ise Bin Buda Mağaralarıdır. En eski dönemlerden itibaren, anayurt ve Budizm inancı Sarı Uygurların benliklerinde ve düşüncelerinde çok önemli bir yer işgal etmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Sarı Uygurların doğudan batıya göçü meselesi çok karmaşık bir sorun halindedir. Çünkü bu göç olgusu tarih, etnoloji, sosyoloji, din, coğrafya, edebiyat ve mitoloji gibi bilgi alanları ile iç içe girmiş bir vaziyettedir. Sarı Uygurların göç hareketini zorlaştıran unsur, konunun yukarıda sıralanan çok sayıda bilgi alanları ile ilişkili olmasından değil, sorunu tamamen aydınlatabilecek tarihi kanıt ve kayıtlardan yoksun olmamızdır.

Günümüzde resmi yönetim tarafından "Yuguzu" adı verilen bu millete Ming hanedanı zamanında Sarı Weiwuer deniliyordu. Daha doğrusu, Çin kaynaklarında, söz konusu dönemde Sarı Uygurlar "Saliweiwuer" şeklinde kaydedilmiştir.

Kaynaklar incelendiğinde Sarı Uygurların doğudan batıya göçünün Ming hanedanının başında başladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemde Çin'in batı yönündeki istila hareketlerine ağırlık veren Ming hanedanının ünlü generali Feng Sheng, ilk olarak Hexi bölgesini ele geçirmiş ve Jiayuguan şehrini kurmuştur. Eski dönemlerde Batı Bölgeleri diye bilinen bu bölgede yerleşik bulunan azınlık milletleri kotrol altında tutmak amacıyla Ming yönetimi, Jiayuguan şehrinin batı kesiminden başlamak üzere 8 askeri garnizon kurmuştur. Burada sözü edilen askeri garnizonlar sadece askeri birliklerden oluşan yerler olmayıp, şehir büyüklüğündeki yerleşim birimleri şeklinde oluşturmuş, söz konusu şehri kontrol etmek amacını gütmüştür.

Bu gibi birimler anlaşıldığı kadarıyla sınır bölgelerinde kurulurdu. Kurulan 8 askeri birimin isimleri şunlardır: Hami, Chıjin Moğol, Anding, Quxian, Arui, Handong, Handongzuo. Bu birimlerden sadece Anding, Arui, Quxian ve Handong birimlerine Sarı Uygurlar yerleştirilmişlerdi.[115]

Bu birimlerden Arui Sarı Uygurlara ait bir yerdi. Anding şehrinin eski adı ise Sarı Uygur idi.[116] Bu şehirlerde sadece Sarı Uygurlar değil diğer milletler de yaşarlardı. Anding şehri Ganzhou'nun güneybatısına 1500 li uzaklıkta idi. Bu uzaklık yaklaşık olarak 750. km.'dir.

Sarı Uygurların göç hareketine girişmelerinin başlıca 3 nedeni vardır:

1. Doğal Afetler

Tarihin hangi dönemide gerçekleşirse gerçekleşsin, yurdunu terk edip başka bölge ve ülkelere yerleşmek zorunda kalan insan toplulukları savaşlar, başka devlet ya da milletlerin saldırılarına maruz kalmış, açlık ve buna benzer diğer zorluklarla mutlaka karşılaşmıştır. Örneğin 1439 yılının nisan ayında Shazhou ve Moğolistan'daki askeri birimlerde açlık baş gösterince Ganzhou Bölgesi'nin Genel Komutanı Ning Yuanbo halkına dağıtmak üzere tohum ve tahıl talebinde bulunmuştur.[117] Kıtlık ve çöl şartları Sarı Uygurlar için en büyük tehditlerin başında gelmiştir. Sarı Uygurların bu dönemde karşılaştığı en acıklı durum, altın kaplamalı mimari bir tarzda yapılan bir tapınaklarının kum altında kalmasıdır. Efsanevi söylentilere göre, böylesine büyük bir felakete maruz kalmalarının ardından doğuya göç etmek zorunda kalmışlardır. Burada anlatılanlar ister efsaneye dayalı olsun, isterse sanatkarane bir anlatış biçimiyle olsun, sonuçta Sarı Uygurlar dayanılması zor bir felaketla karşı karşıya kalmışlardır.

2. Askeri Birimler Arasındaki Ölümcül Rekabetler

Sarı Uygur Türkleri her ne kadar aynı kökene mensup olsalar da, farklı sülalelere bağlı kabilelerden oluşmaları nedeniyle aralarında bir birlik sağlayamamamışlar ve kabileler kendi aralarında ölümcül müdacele yürütmüşlerdir. Örneğin, Quxian kabilesi, Anding kabilesinin hükümdarını

115 An Yongxiang, "Shıshu Saliweiwuer Dongqian (Sarı Uygurların Doğuya Göçü Hakkında Bir Deneme), Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1988, Sayı 1, s. 139.

116 Zhang Yanyu, Ming Shı (Ming Hanedanı Tarihi), Batı Bölgeleri 2, Bölüm 330, Zhonghua Yayınevi, Pekin 2010, Cilt 28, s.8553.

117 Yong Anxiang, Shıshu, a. g. m. s. 142.

öldürmüş, Hami ve Chijin kabilesi Shazhoululara mensup iki kişiyi tutuklayınca toprakları istilaya maruz kalmıştır.

Diğer taraftan Ming hanedanının ilk yıllarında Gansu bölgesine sığınan Duoerzhıba, Sarı Uygurların yaşadıkları bölgeye gelmiş, onların batı kesiminde yaşayan iki garnizonunda iç karışıklıklar çıkmasına sebep olmuş, bunun üzerine Sarı Uygurlar onu 22 yıldan fazla bir süre alıkoymuşlardır. 1414 yılına geldiğinde özgürlüğüne ancak kavuşabilmiştir.[118]

3. Dini Sebepler

15. yüzyılın başında Tanrı Dağları'nın güney ve kuzey yamaçlarında yaşan Sarı Uygurların bir kısmı İslamiyeti' kabul etmiş, Hami ve Turfan'daki bir kısım Sarı Uygur ise Budist inançlarını muhafaza etmiştir. 15. yüzyılın son yıllarında İslamiyet Hami ve Turfan'a kadar ulaşmış, fakat özellikle Hami'de oldukça zayıf kalmıştır.

4. Sarı Uygur Edebiyatında Batıdan Doğuya Göçün Akisleri

Xizhi Hazhı, Sarı Uygurların batıdan doğu yönüne doğru göçlerini anlatan ünlü bir destandır. Oldukça uzun olan bu destan incelendiğinde, Xizhi Hazhı tabirinin bir yer ismi olduğu anlaşılmaktadır. Burada sözü edilen yer isminin tam olarak nerede yer aldığına dair elimizde kesin bir bilgi yoktur, zira Sarı Uygurlar hakkında oldukça sınırlı bilgiler içeren Çin kaynaklarında yer ismi olduğuna inanılan Xizhı Hazhı hakkında hiçbir bilgi verilmemektedir. Muhtemelen bu tabir 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde çağdaş araştırmacılar tarafından Sarı Uygurlar arasında derlemeler yapan çağdaş araştırmacılar tarafından kayda alınmış olmalıdır.

Çin kaynaklarında, Sarı Uygurların yeni yurtlarına göç ettiği yıllardan itibaren Xizhı Hazhı şeklinde kaydedilen bir yer ismi bulunmaması nedeniyle, bu Çince sözcüklerin tam olarak geçmişte ve günümüzde hangi yerleşim birimlerini işaret ettikleri konusunda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Sarı Uygurlar yeni yerleştikleri topraklarda, Çin kültüründen büyük oranda etkilenmeleri nedeniyle kendilerine özgü pek çok değerleri kaybetmişlerdir. Göç ettikleri dönemlerden başlamak üzere, yazı ile kaydetme geleneğine sahip olmamaları nedeniyle, yeni yerleştikleri yer adları zamanla değişikliğe uğramış ve sonuçta "Xizhı Hazhı"

118 Lin Gan, Huihe Shı (Uygur Tarihi), İç Moğolistan Halk Yayınevi, Hohhot 1989, s. 261.

şeklinde ifade edilen bir yer ismine dönüşmüştür. Xizhı Hazhı'nın Hotan, Kaşgar, Semerkant ve hatta günümüzdeki Turfan yakınlarında yer alan Xizhou ya da Huozhou şehri olduğu iddia edilmiştir. Sarı Uygurlar ile ilgili yazılan bir kitapta ise Xizhı Hazhı'nın Dunhuang'ın batısı ile Hami şehrinin güneyi arasındaki Saydam Havzası'nın bulunduğu yer olduğu ileri sürülmüştür.[119] Fin araştırmacı Mannerheim, Rus bilim adamı Malov ve Wu Wen, Sayrang Danzhu, Chen Zhongzhen, Tang Kaijian ve Qian Buquan gibi Çinli araştırmacılar Xizhı'nın Xizhou'yu, Hazhı'nın ise Huozhou'yu işaret ettiğine inanmaktadırlar.[120] Şüphesiz tüm bu görüşler, kesin kayıtlara dayanmadıklarından bir teoriden ileri gidememişlerdir.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere, Xizhı Hazhı'nın hangi yerleşim birimi ya da bölgeyi gösterdiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu tabirin menşei hakkında fikirler ileri sürülürken kimi zaman lenguistik benzerlikler, kimi zaman da tarihsel olaylar göz önüne alınarak sonuca varılmaya çalışılmıştır. Fakat biz Çin kaynaklarından biliyoruz ki, Tang ve Song hanedanları dönemlerinde Çinliler Turfan ve yakınlarına genel olarak Xizhou adını vermişlerdir. Uygurlar hiçbir zaman Xizhı Hazhı ya da Xizhou şeklinde Çince yer isimleri kullanmamışlardır. Aksine onlar bu bölgeyi "Turfan" şeklinde adlandırmışlardır. Çok uzun bir mısralar zincirinden oluşan Sarı Uygurların göç destanındaki Xizhı Hazhı'nın, Sarı Uygurların ana yurdunu işaret ettiğine şüphe yoktur. Dolayısıyla tüm Sarı Uygurlar Xizhı Hazhı'nın ne olduğunu bilirler fakat tam olarak hangi bölgeyi işaret ettiği konusunda aralarında herhangi bir fikir birliği yoktur.

Uygurların Hexi Koridoru'na göç eden kısmı bugünkü yer adıyla Gansu'nun Zhangye şehri, Dunhuang şehri Tianshui, Jiuquan gibi bölgelere yerleşmişler ve o dönemde Hexi Uygurları diye adlandırılmışlardır. Onlar önceleri Tibetlilerin kontrolü altında bulunmuşlardır. Sonra Ganzhou'yu merkez edinip güçlenerek M.S. 9. yüzyılda Ganzhou Uygurları diye adlandırılmışlardır. Ganzhou Uygurları çok geniş coğrafyaya sahipti. O dönemde onların nüfusu 300 binden fazla idi. 9. Yüzyılın başlarında Hetao etrafını ele geçiren Tangutlar Uygurların bölgesine saldırmışlardır. Ganzhou Uygur Hanlığı bu savaşlar nedeniyle güç kaybedince M.S. 1028 yılında

119 Zhong Jinwen, "Yugu Zu Wenhua Yanjiu (Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları)", Çin Havacılık Yayınevi, Pekin 1995, 142.

120 Abdürreşit Celil Karluk, "Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel Yapısı", Atılım Yayınları, Ankara (basım yılı belirtilmemiş), s. 22.

Tangutlar tarafından ortadan kaldırıldı. Böylece 130 yıldan fazla saltanat süren Ganzhou Uygurlarının hakimiyetine son verildi. Ganzhou Uygur Kağanlığı yıkıldıktan sonra Ganzhou Uygurları her tarafa dağıldılar. Bir kısmı Tibet Hanı Cüysilo'ya sığınıp göçebe hayvancılık hayatına devam ettiler. Bunların çoğu yavaş yavaş Tibetlileştiler. Diğer bir kısmı Dunhuang Shazhou bölgesine giderek oradaki Uygurlarla birleştiler. Onlar tarihte "Sarı Uygurlar" diye adlandırıldılar.

Sarı Uygurların en tanınmış destanı Xizhi Hazhi adını taşımaktadır ve onların tarihi olayları hakkında çok değerli bilgiler vermektedirler:

Xizhi Hazhi Destanı'nın bir kısmını tarafımızdan yapılan Çince çevirisi şöyledir:

Bu destanı söylediğimizde anladık ki,
Biz Xizhi hazhi'dan gelmişiz.
Yaşlı insanlarımız söylediğinde anladık ki,
Xizhi Hazhi atalarımızın memleketi imiş.
Çok uzun süre önce orada felaketler meydana gelmiş,
Şiddetli rüzgarlar hayvan sürülerini alıp götürmüş,
Kum dağları çadır evlerimizi yok etmiş.
O yıllar çok korkunç imiş.
Düşman gelip saldırmış, bıçak ve kılıçlarını ateşte parlatmışlar.

Sarı Uygurların Xizhı Hazhı Destanı'nın ilk mısraları aşağıdaki gibidir:[121]

Annelerin türküsünden öğrendik,
Yuğurlar gelmişler batı diyardan.
Çocuklar türküden öğrendi şunu,
Yuğurlar aradılar yeşil bir mekan.
Ming Öy'de[122] heybetli buda resmi,
Venfuşia, bir ılık güneşli mekan.
Giyiyorlar ayaklarına kısa bot[123] onlar,
İz bırakır yollarda çarıklı net.

121 Uygur araştırmacı Rahile Davut tarafından Çince'ye tercüme edilmiştir.

122 Buda Tapınaklarının bulunduğu mağaralar.

123Buradaki bot sözcüğü "çizme" olarak tercüme edilmelidir.

Yerliler bırakıyorlar pencerelerden,
Yuğur'a getirirler bulgur ve yemek.
Biz geldik sonunda kışlık kaleye,
Eski bir revakta çalar zil sesi.
Kabile lideri yalvardı gelip,
Saraya mektup sundu Suzhou'nun beyi.
Merhamet eyledi padişah Hongven,
Yuğur'a verildi Suzhou'nun şarkı
Türkü ve masaldan anladım, Yuğur,
Bazıdong bağrına geldi sonunda.
Bir yurt sahibi oldu Yuğurlar,
O bereketli Qilian Dağlarında.[124]

Sarı Uygurların en önemli destanları arasında sayılan Xizhı Hazhı'nın yukarıdaki satırlarından, onların yaşadıkları yerlere batıdan geldiklerini annelerin ninnilerinden öğrendiklerini, çocukların Sarı Uygurların geldikleri yeni yurtlarında yeşillikleri bol olan yerler aradıkları ve yerli insanların Sarı Uygurlara tahıl ve yemekler sundukları ifade edilmektedir. Göç hareketinin Sarı Uygur toplumunda ne kadar önemli yer tuttuğu, annelerin çocuklarını göç olgusunu dokunaklı melodilerden oluşan ninniler aracılığı ile anlattığından anlaşılmaktadır. Yukarıdaki satırlardan da anlaşıldığı üzere, göç yolculuğunun bitmesini müteakip Sarı Uygurların ilk yaptıkları iş, hayvanlarını otlatabilecekleri yeşil meralar bulmak olmuştur. Çünkü Sarı Uygurlar Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşadıkları dönemde ağırlıklı olarak yerleşik hayat sürüp ticaret ile meşgullerken, yeni yurtlarında yapabilecekleri en uygun meşgalenin göçebe hayvancılığı olduğunu anlamışlar ve verimli otlarla kaplı geniş bozkırlar aramaya başlamışlardır.

124 Rahile Davut, "Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine I", Uygurca'dan Aktaran: Alimcan İnayet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Sayı V, Ankara 1998, s. 457-458.

X. MING DÖNEMİNDE SARI UYGURLAR

Ming dönemi Çin tarih kitaplarında Uygurlara verilen isim, Yuan zamanında verilen isimle aynıdır: Weiwuer (畏 兀 儿). Yuan Hanedanı ortadan kalıp, Ming Hanedanı iktidara geldiği yıllarda Uygurların yaşadıkları bölgelerde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.[125] Örneğin Çağatay Hanlığı tarihe karışmış, onların torunları Tanrı Dağları'nın güney kesiminde kendi siyasi hakimiyetlerini kurmuşlardır

Yuan zamanındaki Sarı Uygurlar ile Ming döneminde yaşayan Sarı Uygurlar aynı olup, zamanla Tanrı Dağları'nın kuzey kesiminde yaşayan Uygurlar yaşadıkları bölgelerden ayrılmışlar, böylece onlar farklı bir yönde gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Ming döneminde yazılmış bir özel tarih kitabında Sarı Uygurların Gaochang Uygurları ile aynı oldukları ve Hami'de yaşayan Sarı Uygurların buraya sonradan geldikleri bildirilmektedir.[126] Aynı kaynak Hami'ye yerleşen bu Sarı Uygur kitlesinin, günümüzdeki Qinghai eyaletinin başkenti Xining'den göç edip geldiklerini, fakat burada rahatsız edildiklerinden dolayı, kendilerini güvende hissetmemeleri nedeniyle halen yaşadıkları Ganzhou bölgesine yerleştiklerini haber vermektedir.[127] Buradan da anlaşılmaktadır ki Sarı Uygurların göç maceraları oldukça meşakketli ve ıztırap dolu evrelerden geçmiştir.

Ming döneminin ilk yıllarında batı istilası faaliyetleri kapsamında Çin generali Sarı Uygur lideri Puyen Timur, ilk olarak birlikleriyle gelip Ming yönetimine teslim olmuştur. Ming Hanedanı Tarihi'nin 330. bölümünün Batı Bölgeleri Biyografisinde 1370 yılında Uygurlara gönderilen elçi ile 1374 yılında Puyan Timur'un karşılık olarak Çin'e zırh, kama ve

125 Luo Xianyou, "Zhongguo Minzı Shi Gangyao (Çin Milletleri Tarihine Giriş)", Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, Pekin 2009, s. 318.

126 Li Yingkui, Su Zhen Hua Yi Zhı (Su Zhen'daki Çin-Kuzey Milletleri Kayıtları), Yayına Hazırlayanlar: Gao Qian-Tai Huili, Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 2006, s. 275.

127 Luo Xianyou, "Zhongguo Minzı Shi Gangyao, a. g. e. s. 281.

kılıçlardan oluşan haraçları getirdiğini kaydetmektedir.[128] 1391 yılında da bir Sarı Uygur kabile reisi olan Alugeshıli, Ming sarayına gelerek haraçlarını sunmuştur.[129]

Bunu izleyen yıllarda Ming yönetimi bazı tedbirler alarak Sarı Uygurların gelişimlerini desteklemiştir. Çinliler önce onları dört kısma ayırıp hediye olarak her bir boya damga göndermiş ve Uygur boyları üzerindeki hakimiyetini sınırlamıştır.

16. yüzyılın başı, Asya bozkırlarında yaşayan göçebe milletlerin göç ettiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, Sarı Uygurlar için tipik bir sığınmacılar topluğundan oluştukları bir dönemdir. Bu dönemde Sarı Uygurlar doğu yönündeki Qilian Dağları'na göç ederlerken, Moğolların bir kolu olan Weiwute kabilesi de Hetao Irmağı yakınlarındaki Ordos bölgesinden kalkarak Qilian Dağları'nın güney-kuzey taraflarına yerleşmişlerdir. Bu kabile daha önceleri Çağatay Hanlığı sınırları içinde yaşarken, sonraki yıllarda Hami'nin kuzeyindeki Barkol'da göçebe hayatı yaşamaya başlamıştır. 15. yüzyılın sonunda bu kabilenin reisi maiyetindeki kabilesiyle Ordos civarına göç etmiştir.[130]

Sarı Uygurların doğuya göçmeleri Ming döneminde yaşamış olan Sarı Uygur tarihinde çok büyük bir öneme sahiptir. Bu büyük sosyal ve tarihi olay, gelecek yüzyıllarda Sarı Uygur tarihi ve kültüründe çok derin izler bırakmıştır. Zira Doğu yönünde göç eden Sarı Uygurların büyük bir kısmı hayvanlarını otlatacak yerler bulamamışlar, ayrıca eskiden olduğu gibi kalabalık hayvan sürülerine sahip olamamışlardır. Bunun farkına varan Ming hanedanı yöneticileri geniş bozkırları çarvacılıkla geçinen Sarı Uygurlar arasında paylaştırmış ve onların yaşadıkları bölgelerde savunma amaçlı kaleler ve duvarlar inşa etmiştir.[131]

Günümüzde bile Sarı Uygurların yaşadıkları bozkırlarda devlet her bir göçebe aileye 100 ile 3000 dönüm araziyi paylaştırarak, bunları tel örgülerle çevirmelerini sağlamış durumdadır.

1509 yılında Weiwute kabilesinin lideri Yibolaitaiji ve Manbulaiaguletaiji, Hetao bölgesinde Batumengkedayan Han'ın oğlu Wulusebaihu'yu

---

128 Zhang Yanyu, Ming Shi, Cilt 28, Bölüm 330, Batı Bölgeleri, Anding Wei Zhuan, Zhonghua Yayınevi, Pekin 2010, s. 8550.

129 Zhang Yanyu, Ming Shi, Cilt 28, Bölüm 330, Batı Bölgeleri, a. g. e. 8559.

130 Timur, Gansu Yuguzu, a. g. e. s. 37.

131 Lin Gan Huihe Shı (Uygur Tarihi), a. g. e. s. 264.

öldürmüşler ve akabinde Batumengkedayan ile Daqing Dağı'nda büyük bir savaş yapmışlardır. Fakat Batumengkedayan tarafından yenilgiye uğratılınca, kabileleriyle birlikte batıya yönelerek Qilian Dağları ile günümüzdeki Qinghai eyaletine gitmişlerdir. Bu dönemde Qilian Dağları ile Qinghai bölgesi dört bir taraftan gelmiş sığınmacı milletlerle dolu idi. Çok karışık bir şekilde yaşayan bu sığınmacı milletler hakkında ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır.

1532 yılında Batumengkedayan'in torunu Altan Han ve ağabeyi ilk kez Qingzang Bozkırlarını istilaya çıkmışlar, iki yıl sonra Altan Han ve ağabeyi Qinghai'ın Guoerbalelu şehrinde Weiwutelarla savaşa tutuşmuşlar, savaş sırasında Manbulaiagulehu ölmüştür.

16. yüzyılın ortalarında Altan Han Doğu ve Batı Moğolistan'a hakim olmayı başarmış, bu suretle Çin'in kuzey kısmında yaşayan kabileler arasında kısa süreli bir barış ve sükûnet dönemi yaşanmıştır. 1573 yılında Altan Han'ın generalleri Qinghai Dağı'ndan yola çıkarak ikinci kez Qingzang ve Orta Asya istilası hareketine başlamışlardır. Altan Han bu sefer sırasında ikinci kez Qilian Dağları bölgesine ulaşmıştır. Sözü edilen bu yılda Altan han ve maiyeti Ganzhou ile Qilian Dağları'nın yamaçlarında yer alan Sarı Uygurların yaşadıkları bölgeleri istila etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Sarı Uygur bölgeleri Altan Han ve oğlunun hakimiyeti altına girmiş, 1574 yılında Altan Han'ın oğlu Binmian Han Qinghai Gölü'nün yakınlarında Chabuqile Tapınağı'nı inşa ettirmiştir.

5 yıl sonra Altan Han tekrar Qinghai'a gelerek 1579 yılının Mayıs ayının 15'inde Chabuqiyale Tapınağı'nda Tibet Budizm'i rahibi Suonuomuzhasu ile görüşmüş ve ona çeşitli hediyeler sunmuştur. 3. Dalay Lama ünvanını da taşıyan Chabuqiyale Tangut, Moğol, Çinli ve Sarı Uygurlardan oluşan 10000 kişiden fazla kişiye kutsal Budist duaları okumuştur. Dua okuma töreninin sona ermesinin arkasında Qinghai Gölü yakınlarındaki bozkırlarda at yarışları, ok atma yarışları düzenlenmiş ve büyük çapta yemekli bir şölen havası içinde ziyafet verilmişti.

Bu şölen ve faaliyetlere çok sayıda Sarı Uygur ve liderleri katılmıştı. Burada sözü edilen Dalay Lama belirtilen tarihten itibaren Sarı Uygurların ruhani lideri olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

17. yüzyılın başında Sarı Uygurların Qilian Dağı civarına gelişleri üzerinden 100 yıl geçmişti ki, Sarı Uygur toplumunda huzursuzluklar baş göstermeye başladı. Qilian Dağları bölgesinin her yerinde Sarı Uygurların

kalabalık sığır ve koyun sürüleri mevcuttu. Bu dönemde Moğol Uyratları Orta Asya'nın merkezi durumundaki Cungarya bölgesinde güçlenmeye başlamıştı. "Cungar" sözcüğü Moğolca sol taraf, doğu taraf anlamına gelmektedir. Bu sözcük ilk başlarda Tanrı Dağları'nın güney yamaçlarını ifade etmekte idi.

1635 yılında 5. Dalay Lama Erdenibaturhan Taiji zamanından başlamak üzere, Sarı Uygurlar, Cungarya'nın Uyrat Moğolları arasında siyasi, ekonomik ve günlük yaşamla ilgili alanlarda yakın ilişkiler kendini hissettirmeye başlamıştı. Bu yıllarda Altan Han'ın ölümünden sonra Moğolistan'ın doğu kesimleri tedricen zayıflamaya yüz tutmuştu. Batı Moğol Cungarya'sındaki Uyratlar, Sarı Uygurlar ve bir kısım Tangutlardan koyun, sığır, at, deve ve sülfür gibi hayvan ve maddeleri vergi olarak alıyorlardı

17. yüzyılın ilk yıllarında Ming hanadenı Hexi Koridoru boyunca askeri bakımdan oldukça güçlü bir duruma geldi buralara askeri garnizonlar kuruldu. 1628 yılında Ganzhou'nun 40 km güneybatısında armut bahçeleri kuruldu ve bu bölgelerin savunulması amacıyla 300'den fazla asker yerleştirildi. Yönetimin söz konusu bölgede dikkat ettiği bir diğer nokta da, buradaki Sarı Uygur ve diğer milletleri birkaç bakımdan kontrol altında tutmaktı. Ming yönetimi Sarı Uygurlarla daha iyi geçinmek ve iyi izlenimler bırakmak amacıyla onlara ipek kumaşlar, çeşitli kumaşlar ve çay yaprağı gibi hediyeler göndermeyi ihmal etmezdi.[132]

132 Timur, Gansu Yuguzu, a. g. e. s. 38.

XI. QING DÖNEMİNDE SARI UYGURLAR

Qing hanedanı kurulduktan sonra Ming hanedanında takip edilen sınırları koruma sistemi devam ettirilmiş, bu bağlamda Qilian Dağları boyunca uzanan Ganjun Kalesi (Liyuan Kalesi) ile Hongya Kalesi gibi iki önemli noktaya 300-400'den fazla koruyucu asker yerleştirilmiştir. Bu askerlerin bir diğer görevi de her türkü askeri silahları temin etmekti. Bu hanedanlık zamanında Hexi Koridoru boyunca güney sınırında doğu ve batı yönünde Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede uzanan yerlerdeki Hongshui Kalesi, Baocheng Kalesi, Longshou Kalesi, Huacai Kalesi, Xidong Kalesi, Ziyao Kalesi, Liyuan Kalesi, Weidi Kalesi, Shunde Kalesi Nuanquan Kalesi ve Hongya Kalesi'ndeki çok sayıdaki işaret fenerleri tamir edilmiştir.

Tüm bu önemli ve stratejik yerlerde inşa edilen kaleler, Qing hanedanının ilk yıllarında diğer milletlerin Qilian Dağları'nı işgaline ve Cungarya Moğollarına karşı tedbir amacıyla vücuda getirilmiştir. Hexi Koridoru'nun kuzey tarafındaki uzun Çin Seddi ise bu hanedan zamanının başında ülkeyi çeşitli saldırılardan koruma fonksiyonunu görmüştür. Bu kaleler sınırları koruma ve gözetlemenin yanı sıra, sınır bölgelerinde yaşayan diğer milletlerin hareketlerini takip etme görevini de üstlenmiştir.

Qing hanedanı boyunca Sarı Uygurlar, adı geçen hanedanın kurucusu Mançuların hakimiyetleri altında kalmışlardır. Bu hanedan zamanından başlamak üzere Sarı Toumu adı verilen Uygur kabile reisleri Altan Wurıgu kabilesinden çıkmıştır. Bu kabile Anjiang Kabilesi adıyla da bilinir. Anjiang adının Altay Dağları civarında bir yer ismi olduğu rivayet edilmektedir. Anjiang kabilesinin zamanla Altay Dağları yakınlarında kalmış olması nedeniyle bu adı almış olmalıdır. Anjiang kabile adı ile ilgili bir diğer rivayet ise "Oujinni" adından gelmektedir ki, bu sözcük hükümdar anlamındadır. Anjiang aynı zamanda Orta Asya bölgesinde bir yer adıdır.

Sarı Uygurlar arasında Altan Wurıgu sülalesine mensup olmayanlar boy ve kabile reisi olamazlardı. Anjiang sülalesi ve kabilesinin siyasi gücü elinde tutması geleneği Cengiz Han döneminden itibaren 20. yüzyılın 40'lı yıllarına kadar 700 yıldan fazla bir süre devam etmiştir. Minguo döneminin

(1912-1949) ilk yıllarından itibaren Sarı Uygurların Horongged ve Yağlakar boyları arasında Çince soy isimleri alma geleneği başlamıştır.[133]

Qing hanedanı, Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelere hakim olduktan sonra, ilk olarak 7 Otok boyunu tekrar bir düzene sokarak her bir Sarı Uygur boyuna ayrılacak arazi ve vergi miktarlarını belirlemiştir. 1862-1873 yılları arasında Sarı Uygurlar Hexi bölgesine düzenlenen askeri seferler sırasında çok zarar görmeleri nedeniyle, devlete ödeyecekleri miktarlarda indirime gidilmiştir. Dolayısıyla bu hanedan sona erip Minguo dönemi başladığında Sarı Uygurların ödeyecekleri vergi 113 at olarak belirlenmiştir. Qing hanedanının ortalarında her bir Sarı Uygur boyunun aldıkları soyisimleri değişmiştir. Örneğin doğu tarafında yaşayan 5 boy Moğolca konuşmaya, batıda yaşayan iki boy ise Türkçenin bir kolu olan Sarı Uygurca konuşmaya başlamışlardır. Sarı Uygurların günümüzde genel olarak doğu ve batı olmak üzere iki kısma ayrılmasının kökeni buraya dayanmaktadır. Batı Sarı Uygurları Doğu Sarı Uygurlarına Angeer adını verirler ki, bazı Uygurlar ve Moğollara göre bu sözcük bir Hun kabilesinin adıdır. Güney Sibirya'daki vadinin adı Angeeer'dır. Bu arada Moğolca ve Uygurca'da Macaristan'a "Angeer" denmektedir. Dolayısıyla bu sözcük çok eski ve köklü bir sözcüktür.

Çok eski dönemlerden bu yana göçebe kabilelerin oluşumu ve menşelerini araştırmak ve tespit etmek her zaman karmaşık bir problem olmuştur. Bu özellik bir noktaya kadar birbirinden farklı diller konuşan, ortak bir hayat tarzı olan ve göçebe hayatı süren Sarı Uygurlar için de geçerlidir.

Qing hanedanı zamanındaki Sarı Uygurların durumu ile ilgili kaynaklardaki bilgiler çok sınırlıdır. Dolayısıyla bu noktada belirgin bir bilgi eksikliği vardır. Bu eksikliği, Çin'de Sarı Uygurların tarihi ile ilgili yayınlarda görmek mümkündür.

133 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi Hakkında Konuşmalar)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 48-49.

XII. SARI UYGUR-TİBET İLİŞKİLERİ

Tarihten günümüze kadar tüm milletlerin geçmiş dönemlerden itibaren geçirdikleri evreler, bu milletlerin kendilerine özgü çizgiler oluşturmasına sebep olmuştur. Sarı Uygurların uzun tarihleri genel olarak incelendiğinde, doğu yönünde gerçekleştirdikleri göç, ait oldukları ana kitleden ayrılma ve kültürel ilişkiler sonucunda diğer milletlerle karışma gibi aşamalardan geçerek günümüzdeki durumuna ulaştıkları anlaşılmaktadır. Uygurlarla aynı atalara sahip olan Sarı Uygurlar 9. yüzyılın ortalarında devletlerini kaybettikten sonra, bir kısmı yaşadıkları bölgeleri terk ederek doğu yönünde göç etmeye başlamışlar ve yeni yerleştikleri bölgelerde Çinliler, Moğollar ve Tibetlilerle kültürel ilişkilerde bulunmuşlardır. Özellikle Tibet kültürünün Sarı Uygurlar üzerinde çok büyük etkiler bıraktığı, tarihi materyaller sayesinde net olarak anlaşılmaktadır.

Sarı Uygurlar ile Uygurların atalarının aynı olduğu bilinmektedir. IX. yüzyılın ikinci yarısında Gaochang Uygur Kağanlığı çöktükten sonra farklı yerlere göç ermek zorunda kalan Sarı Uygur kitleleri bu nedenle farklı kültürlerinin etkisinde kalarak her bir Uygur kitlesi kendilerine kaçınılmaz olarak farklı yönlerde gelişme istikameti çizmişlerdir. Daha çok Han, Tibet ve Moğol gibi milletlerin kültürel etkileri altında diğer Türk topluluklarından farklı kültür özelliklerine sahip olmuşlardır.

Çin kaynaklarına göre Tibetlilerle Uygurlar arasındaki ilk ilişkiler Ganzhou Uygurları döneminde başlamışur. 840 yılında Uygur Kağanlığı parçalandığı yıllarda Uygurlar göç yollarına düşmüşler, onlardan bir kol günümüzde Gansu sınırları içinde kalan Hexi Koridoru'na gelip yerleşmişlerdir. Tang Sülalesi'nin son yıllarını yaşadığı bu dönemde, Tubo adını taşıyan Tibetlilerin devletinin siyasi gücü Hexi Koridoru'na kadar uzanıyordu. Böylece Uygurların bir kısmı daha sonraki yıllarda Tubo hakimiyeti altına girmişlerdir. Eski Tang Hanedanı (Jiu Tang Shu) adlı Çin yıllığında bu konu ile ilgili kayıt bulunmaktadır.[134] Ayrıca Beş Devlet

134 Liu Xu, ,Jiu Tang Shu (Eski Tang Hanedanı Kitabı), Bölüm 195, Cilt 16, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 5195-5218

Tarihi Kayıtları adlı Çin kaynağı da Uygur-Tibet ilişkileri hakkında bazı bilgiler içermektedir.[135]

Yukarıda belirtilen Çin kaynaklarındaki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere, o dönemde Sarı Uygurların ataları olan Uygurlardan Tibetlilerin yaşadıkları yakın yerlere yerleşenleri bir süre Tibet yönetimi altında yaşamışlardır. Fakat çok geçmeden Hexi Uygurları Tibet hakimiyetinden kurtulmuşlar ve isim olarak da olsa Çin'e bağlı olarak yaşamaya başlamışlardır. Zhang Yichao dönemi ismi verilen bu dönemde Uygurlar ile Tibetliler arasında büyük çaplı savaşlar yapılmıştır. Fakat bir süre için Tibetliler Hexi Uygurları ile yakın ilişkilerini muhafaza etmişlerdir.

Beş Devlet zamanında artık eski gücü kalmayan Tibetlilerin eski topraklarını bazı Yi kabileleri ile birlikte Uygurlar da ele geçirmişler, 928 yılında ise Uygurlar ile Tibetliler arasında bazı elçi gidiş-gelişleri de görülmüştür. Bu yıllarda bu iki milletin Çin sarayına ortaklaşa elçilik heyeti göndermeleri Uygur-Tibet ilişkilerinin ne kadar uyumlu olduğunu açıklamaktadır. Dolayısıyla Ganzhou Uygurları döneminde Tibet ile olan ilişkilerin genel olarak iyi seyir ettiği söylenebilir.

Hexi Uygurlarından sonra, Sarı Uygurların ataları Hexi Koridoru'ndan ayrılarak, onlardan büyük bir kalabalık kitle şimdiki Gansu, Qinghai ve Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'ne gelmişler, Ming döneminin ortalarına kadar doğu yönünde ilerlemeye devam etmişler ve geldikleri Çin'in iç kesiminde yer alan bu bölgede 400-500 yıl yaşamışlardır. Ne var ki bu dönemle ilgili tarihi kayıtlar yeterli bilgi vermekten uzaktır. Dolayısıyla Sarı Uygur milletinin Tibetlilerle olan ilişkiler ve bu ilişkilerin gelişimi ile ilgili durum tam olarak ortaya çıkarılamamaktadır. Bu bakımdan Tibetçe kaynaklar ile Dunhuang belgelerindeki bilgiler bu konu bakımından çok anlamlıdır. Sarı Uygurların atalarının doğu yönünde göç etmelerinden önce Tibet Budizmine inandıkları kesin olarak kabul edilebilir. Bu bilgiler ışığında söz konusu dönemde Sarı Uygurlar ile atalarının Tibetlilerle olan yakın ilişkilerin çok yakın olduğu ortaya çıkmaktadır.[136]

---

135 Xue Juzheng, Wu Dai Shi Ji (Beş Devlet Dönemi Tarihi Kayıtları), Bölüm, 138, Cilt 6, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 1841-1846

136 He Weiguang-Zhong Fuzu, "Yugu Zu Yu Zang Zu Guanxi Shulun (Sarı Uygular İle Tibetliler Arasındaki İlişkiler Hakkında Bazı Görüşler)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1998, Sayı 3, s. 17.

Ming Hanedanının ortalarından sonraki dönemde, 15. yüzyıldan sonra Sarı Uygurlar günümüzde hayvancılığa uygun bölgeye gelip yerleşmişler ve bu yıllardan itibaren iki millet arasındaki ilişkiler daha somut bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Şöyle ki;

a. Günümüz Sarı Uygurları ile Tibetliler kimi yerde komşu olarak kimi yerde de karışık olarak yaşamaktadırlar Doğuya göç ettikten sonra Sarı Uygurlar Qilian Dağı bölgesi ile Hexi Koridoru'na yerleşmiş, daha sonra ise Tang hanedanı sonrası dönemden başlamak üzere bu bölgeye çok sayıda Tibetli gelmiş, sonraki dönemde ise Tibetlilerden bir kısmı Qilian Dağı bölgesine göç edip yerleşmişlerdir. Günümüzde Sunan Sarı Uygur Otonom Bölgesi sınırları içinde kalabalık sayıda Tibetli nüfus yaşamaktadır.

b. Doğuya göç ettikten sonra Sarı Uygurlar yavaş yavaş Tibet Budizm'ine inanmaya başlamışlar, dolayısıyla ortak bir dini inanç iki millet arasında önemli bir unsur haline gelmiştir.

SARI UYGUR KÜLTÜRÜ

Sarı Uygurlar Çin'de 15.000'in altında bir nüfus kitlesine sahip olmasına rağmen, nüfusunun tamamı olmasa da önemli bir kısmı geleneksel yaşam şekilleri olan göçebe hayvancılığını sürdürmeleri, ilginç evlilik geleneklerine sahip olmaları ve tamamına yakın bir kısmı yakın döneme ait sözlü edebiyat geleneğine sahip olmaları nedeniyle, en fazla ilgi duyulan azınlık milletlerden birisi durumundadır.

Sarı Uygurların kendilerine özgü geleneklerini yüzyıllardır sürdürmeleri, atalarından kalan geleneksel göçebe haycancılığını bazı bölgelerde kısıtlı imkanlarla da olsa devam ettirmeye çalışmaları ve bu unsurlardan daha da önemlisi kültürel tarihleri hakkında Çin kaynaklarının çok az bilgiler sunmaları sebebiyle, Sarı Uygurların kültürü alanındaki akademik araştırmalarının çok büyük bir kısmı halk arasında gerçekleştirilen saha araştırmalarına dayanmak zorunda kalınmıştır.

Saha araştırmalarını gerçekleştirirken, özellikle yaşlı kişilere kaynak kişi olarak müracaat etmek çoğu zaman pek ciddi bir sorun teşkil etmemektedir. Ama Sarı Uygurların kültürel yaşamları hakkında araştırmalar yapmak isteyen Çin dışından gelenler için, kaynak kişilerle yapılan sözlü mülakatları yazılı kayıt ve belgelerdeki ile karşılaştırp doğruluklarını ispat etme aşamasında, ihtiyaç duyulan yazılı bilgilere ulaşma zorluğu ortaya çıkmaktadır. Yabancı araştırmacılar için ortaya çıkan bir diğer sorun ise, Sarı

Uygurların yaşadıkları bölgelerde saha araştırmaları yaparlarken zamanlarının çok fazla olmamasıdır. Özellikle dil ve edebiyat araştırmaları sırasında yabancılar birkaç ay gibi uzun sürelerde bu bölgelerde araştırma yapmaları durumunda daha ilginç ve sağlıklı sonuçlara ulaşabileceklerdir.

Daha önceki bölümlerde de vurgulandığı üzere Sarı Uygur Türklerinin tüm kültür unsurlarının kaynağı yazılı olmayıp nesilden nesile ağızdan ağıza aktarılarak gelen gelenek ve inançlara dayanmaktadır. Her ne kadar onlar yaşadıkları bölgelerde Çin'de yaşayan diğer Türk soyuna mensup topluluklarla herhangi bir kültürel ya da sosyal ilişkiler kurmamış olmamakla birlikte Altay Dilleri Ailesi'ne mensup dillerinin özelliklerini korumayı başarmışlardır. Yaşam tarzı olarak Çinlilerden, dil bakımından Moğolcadan önemli ölçüde etkilenen Doğu Sarı Uygurlarını bu konuda istisna tutmak gerekir. Her ne kadar Doğu Sarı Uygurları bu tür etkiler altında kalsalar da Uygur Türklerinden geldiklerinin her zaman farkında olmuşlar ve milli benliklerini mümkün olduğunca korumaya çalışmışlardır.

Sunan gibi Sarı Uygurların yoğun olarak bulunmadığı yerlerde yaşayanlar bazı geleneklerini azimle korumaya çalıştıkmaktadırlar. Gansu eyaletinin kuzeybatı kesiminde yaşayan ve Sunan'a yaklaşık 200 km. uzaklıkta olan Jiuquan şehrinin Huangnipu kasabasında yaşayan bazı topluluk üyeleri atalarından gelen ölü gömme ve evlilik gelenekleri gibi eski alışkanlıklarını sürdürdüklerini ifade etmişlerdir. Özellikle büyük şehirlerden ya da başka ülkelerden misafirler geldiği zaman çok mutlu olan Sarı Uygur Türkleri hemen çok değer verdikleri bu misafirleri küçük müstakil odalardan oluşan lokantalarda yemeğe davet etmekteler ve yemekte servis yapan bayan garsonların rengarenk geleneksel elbiseler içinde olmasına dikkat etmektedirler (Resim-26). Sarı Uygur kültüründe içki çok önemli bir yer tuttuğundan, alkol oranı oldukça yüksek olan içkiyi Sarı Uygur kızları bizdeki kahve fincanının yarısı kadar büyüklükteki bir bardakta desenli küçük bir tepside sunarken duygulu ve içten gelen bir sesle Sarı Uygur halk türküsü söylerler. Oldukça yüksek perdeden söylenen bu türkü, misafir sunulan içkiyi içmediği sürece devam eder. Eğer misafir içki içmemekte direnirse dakikalarca yüksek sesle söylenen türküleri dinlemek zorunda kalır. Misafirperver olduğu kadar anlayışlı ve samimi olan Sarı Uygurlar, Müslümanlıkta içki içmenin yasak olduğu söylendiğinde hiç itiraz etmez ve Müslüman misafirlerine çay ya da diğer alkolsüz içeceklerden ikram ederler.

Genel olarak incelendiğinde özellikle Sunan ilçesi dışında yaşayan Sarı Uygurlar ile ilişkileri, düğün, evlilik geleneği, göçebe hayvancılı tarzındaki hayat gibi manevi yönü daha ağır basan geleneksel uygulamalarda benliklerini korumada oldukça başarılı oldukları görülür. Bizim fikirimize göre burada sözü edilen ve çok eski dönemlerden bu yana uygulanagelen kültürel alışkanlıkların korunması, Sarı Uygurların yaşadıkları evlerin Çinlilerin evlerine benzemesi, evdeki eşyaların düzeninin Çin tarzını andırması ve hatta sadece Çince konuşmalarından çok daha önemlidir. Fakat şu noktayı vurgulamak gerekir ki, sadece Çincenin konuşulduğu Sarı Uygur ailelerinin fertleri geleneksel kültürden hızla uzaklaşmaktadırlar. Gelecek nesil Sarı Uygur gençleri, özellikle dillerini öğrenmeye önem vermezlerse, kültürel anlamda da asimile oranı hızla artacak ve kendine mahsus seçkin Sarı Uygur kültür unsurlarını sadece kitaplarda ya da kayda alınmış film ve VCD'lerde görme imkanımız olacaktır.

Bu bölümde zamanımızın ve imkanlarımızın elverdiği ölçüde Sarı Uygur Türklerinin kültürel hayatını incelemeye çalışacağız. Hangi millet olursa olsun, onların kültürel hayatlarının tam olarak incelenmesinin bir araştırmacının bir bütün olarak ortaya koyamayacağının farkındayız. Zira Sarı Uygurlar gibi oldukça özel kültürel zenginliklere sahip bir Türk topluluğunun kültürel hayatını ancak kalabalık bir araştırmacılar topluluğu uzun sürecek bir emek sonunda ortaya koyabilir. Fakat bizim burada gerçekleştirmeye çalıştığımız, sonsuz merdivenler silsilesi olarak kabul edilebilecek bilim dünyasına bir basamak eklemeye çalışmaktır.

Çok geniş olan kültürel hayat kapsamında Sarı Uygur Türklerinin başta toplumsal yapıları olmak üzere, eğitim durumları, yaşadıkları meskenler ve özellikler, aile yapıları, giyim-kuşamları, beslenme kültürleri, dini inanışları, edebiyatları, evlilik ve ölü gömme gelenekleri ile komşu milletlerle olan sosyal ve kültürel ilişkileri ve deve kervanı kültürü gibi konular hakkında aydınlatıcı bilgiler vermeye gayret edeceğiz.

XIII. TOPLUMSAL YAPI

Sarı Uygurlar toplumsal yapı bakımından diğer tüm ülkelerdeki toplumlar gibi hızlı bir değişim halindedirler. Fakat küçük yerleşim birimleri olan köyler toplumsal değişim konusunda oldukça düşük bir hız trendi izlemektedir. Bunun nedenleri arasında onların geleneksel yaşam tarzlarına olan bağlılıkları, modern gelişmelerin yoğun olarak yaşandığı büyük şehirlerin etkilerinden uzak oluşları sayılabilir. Çin'in kuzeybatı kesiminde yaşayan azınlık milletler için geçerli olan bu özellikler, bize onların geleneksel toplumsal yapılarının korunmasında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sadece Sarı Uygur Türkleri için değil, Çin'deki diğer azınlık milletlerin toplumsal özelliklerinin nasıl bir değişime uğradığını anlamak için, batılı araştırmacılar gibi, mümkün olduğu kadar onların arasında yaşamak gerekmektedir.

Çoğu zaman bu mümküm olmadığı için, biz de Sarı Uygurların yaşadıkları şehir ve köylerde kısa süreli de olsa saha araştırmaları gerçekleştirmeye çalıştık.

Sarı Uygurlar hakkında bilimsel araştırmalar yapan Çinli akademisyenler, halkın her alanındaki durumunun devletin kuruluşundan önceki dönemden daha iyi olduğunu vurgulamak için hali hazırdaki durumlarının çok daha modern ve gelişmiş olduğununun altını çizerler. Bu özellik Sarı Uygurların toplumsal yapılarının açıklanması için de geçerlidir. Çinli araştırmacı Chong Xiaobo, Çin'in kuruluşundan önce Sarı Uygurlarda kabile sisteminin geçerli olduğunu, onların kabileye "jia"; kabile reislerine ise "toumu" adını verdiklerini belirtmektedir.[137]

Yeni Çin devleti kurulmadan önce Sarı Uygur toplumu kendine özgü eski kabile sistemi özellikleri taşırdı. Sarı Uygurlar, Hexi Uygurları döneminde

137 Chong Xiaobo, "Yugu Zu Xiangcun Jiating Bianqian Diaocha (Sarı Uyguların Köy Ailelerinin Değişimleri İle İlgili bir Araştırma)-Sunan ilçesi Hongshiwo Nahiyesi Xiangbayin Köyü Örneğinde", Minzu Yanjiu (Millet Araştırmaları), 2006, Sayı 4, s. 57.

bir kağanın yönetimi altında kabileler topluluğu hayatı yaşarlardı. En üst makam olan kağandan sonra, vezir diyebileceğimiz ikinci büyük yönetici bulunurdu. Her kabilenin reisi aynı zamanda kağana bağlı yönetici durumunda idi. Askeri bakımdan kabile reisi aynı zamanda yönettiği kabilenin askeri gücünün de lideri idi. Sarı Uygurlar Hexi Uygurları döneminde de göçebe hayatı sürdüklerinden, askerlik görevini de görürlerdi. Diğer bir deyişle söz konusu dönemde Sarı Uygurlar yarı göçebe yarı askerlik görevini görürlerdi. Savaş zamanlarında askerlik yaparlar, normal zamanlarda ise göçebe hayatlarına devam ederlerdi. Çoğunlukla kalabalık sürüleri ile meşgul olan Sarı Uygurlar at koşum takımları, bıçak, kama, ok ve yay gibi gereçleri günlük hayatlarında kullanırlardı. Bu gereçler savaş zamanlarında kendilerini düşman saldırılarına karşı koyacak askeri silahlara dönüşürdü. Kağanın yönetimi altındaki kabileler birliğini oluşturan her bir kabilenin diğer kabilelerle çok zayıf ilşikileri vardı. İç işleyişinde her kabile özgür bir hayat yaşarlardı.[138]

Günümüzde Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde geleneksel sosyal yapısı neredeyse bütünüyle ortadan kalkmıştır. Bunun en önde gelen nedenleri arasında, çağdaş dönemde Sarı Uygurların homojen nüfusu oluşturdukları bölge ya da yerleşim yerlerinin olmamasıdır. Fakat tüm bu olumsuz durumlara rağmen yaşı genç olanlara nispetle daha da yaşlı toplum üyeleri hangi kabileye dahil olduklarını bilirler.

Geleneksel Sarı Uygur toplumunda dini inancın ve din görevlilerinin mevkileri çok yüksekti. Dini inançlar kısmında da dile getirildiği üzere halk başına gelen en ufak bir rahatsızlıkta hemen tapınakta görev yapan Buda rahibine danışır, kötü durumunun düzelmesi için dua etmesini rica ederdi. Zamanımızda Sarı Uygur toplumunda din adamı olarak görev yapan Sarı Uygurların sayısı oldukça sınırlı ve bu sınıfa mensup olanlar eskiden olduğu gibi günümüzde de toplum tarafından çok itibar görüyorlar.

138 Gao Zihou-He Hongmei, Yugu Zu, a. g. e. s. 159.

XIV. AİLE

Karı-koca ve çocuklardan oluşan genel Sarı Uygur ailesinde başka üçüncü kuşağa mensup dede ya da büyükanneye de. Genellikle ailenin kontrolü ana-babanın elindedir, fakat onların yaşlılık ya da zayıflık gösterdiği zamanlarda evin oğlu ana-babanın fonksiyonunu üstlenir. Bu tip bir aile geneksel Uygur ailesini teşkil eder ve özellikle göçebe hayatı süren Sarı Uygurlarda her bir çadır halkı bir aile sayılır.

Geleneksel Sarı Uygur aile yapısında genel olarak üç kuşak birlikte yaşardı. Çocuklar, anne-babaları ve babanın anne-babası. Fakat anne-baba ve çocukların yaşadıkları çekirdek aile yapısı da sıkça görülen aile türü idi. Sarı Uygurlar çadır evlerde yaşadıkları dönemlerde, çekirdek aile yapısı her bir aile için kurulan çadır ailelere göre belirlenirdi. (Resim-27) Sarı Uygurların önde gelen şahsiyetleri ile yaptığımız mülakatlarda Sarı Uygurların çadır evlerde oturma sürecinin 1955 yılında sona erdiğini, bu tarihten sonra kerpiç evlerde yaşamaya başladıklarını bildirmişlerdir. (Resim-28)

Biz, Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde gerçekleştirdiğimiz saha çalışmaları sırasında çadır evlerde yaşayan hiçbir aileye rastlamadık, dahası, Sarı Uygur ileri gelenleri artık günümüzde çadır evlerde yaşayan hiçbir Sarı Uygur ailesinini bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Bazı Çinli uzmanların araştırmalarına göre, Sarı Uygurlarda aile üyeleri arasında uyumlu olmak esastır, yaşlı insanlar daima saygı ve hürmet görürler, Tibet Budizm'i olan Lamaizm dinine inandıkları için erkek çocukların fazla olduğu ailelerde kardeşlerden birisi tapınağa Lama olmak için gönderilir. Evlenen erkek çocuklar aileleri ile iyi ilişkiler kuramadığı zamanlarda ayrı bir çadıra çıkmaları sağlanarak ikametlerini ayırırlar. Aile üyeleri farklı işlerde çalışırlar. Erkeklerin en fazla tercih ettiği işler arasında avcılık, bozkırda ot biçme, yakmak için odun toplama, koyun kırkma, keçeden ev yapma gibi meslekleri saymak mümkündür. Bazı zamanlarda çobanlığı tercih edenler de vardır. Kadınlar ev işleri yapmanın yanında

hayvan gütme, toplayıcılık, ip eğirme, kazak örme, süt sağına, tereyağı yapımı gibi uğraşlarla da meşgul olurlar.[139]

Günümüzde Sarı Uygur kadınlarının (Resim-29) sosyal statüsü oldukça yüksektir. Sarı Uygur toplumunda saha çalışmaları sırasında gözlemlediğimiz kadarıyla kadın-erkek eşitsizliğine dair herhangi bir işarete rastlamadık. İşlerin ağırlığı ya da hafifliğine göre evde yapılması gereken işleri kimin yapacağı belirlenmiştir. Çamaşır yıkama ve yemek yapma gibi işler kadına ayrılmasına rağmen, gerektiğinde bu tür işler erkekler tarafından da yerine getirilmektedir. Örneğin Sunan ilçesinin en büyük kasabası durumundaki Minghua'da erkeklerin çamaşır yıkayıp yemek yapmalarına sıkça rastlanmaktadır. Diğer taraftan bazı evlerde, misafir geldiği zaman, erkek, eşinin misafire eşlik etmesini, onlarla sohbet edip birlikte çay içmesini isteyebilir. Bu arada kendisi de mutfakta yemek yapmakla meşgul olur. Bazı Sarı Uygur evlerinde ise aşçılığı meslek olarak yapan erkekler, yemek yapmanın kadınlara ait iş türü olduğuna inanması nedeniyle, kendi evlerinde yemek işlerinin karısına ait olduğunu bildirmektedir. (Resim-30) Sarı Uygur toplumunda kadının yeri ile ilgili araştırma yapan bir Çinli bilim adamı, özellikle köylerde, evde hiç bir işe yardımcı olmayan ve alkol alan erkeklerle evli kadınların büyük kısmının boşandığını, boşanan kadınların ikinci evliliğini yapanların sayısının da az olmadığını ifade etmiştir.[140]

Fakat günümüzde Sarı Uygurlardaki ailelerin yapıları ile aile yaşantıları konusunda bazı değişiklikler meydana geldiği gözlenmektedir. Çin devletinin kurulmasından önce tam anlamıyla göçebe hayatı süren Sarı Uygurlar, eski Türkler ya da Moğollarda olduğu gibi kalabalık aile üyelerinden oluşurdu. Günümüzde ise Sarı Uygur aileleri yılın belli zamanlarında tüm aile üyeleri olarak bir araya gelebilmektedir. Şöyle ki, okul çağında olan çocukların bakımı için anne okul zamanlarında köy ya da şehirde bulunan evinde kalmakta, hafta sonu ya da yarıyıl veya yaz tatillerinde göçebe evlerinde kalabilmektedirler. Daha önce de dile getirildiği üzere

---

139 Ma Zixiang-Ma Zhaoxi, "Gansu Shaoshu Minzu Wenhua Gailan (Gansu Azınlık Milletlerinin Kültürleri Hakkında Genel Bilgiler)", Minzu Yayınevi, Pekin 2005, s. 150-151.

140 Wang Yadan, "Yuguzu Nuxing Diwei Diaocha Yanjiu (Sarı Uygur Kadının Toplumsal Statüsü Hakında Bir Saha Araştırması)", Chongqing Keji Xuryuan Xuebao (Chongqing Bilim ve Teknoloji Dergisi), 2010, Sayı 8, s. 48.

özellikle genç kuşağa mensup Sarı Uygurlar geleneksel göçebe hayatına çok az ilgi duymaktadırlar. Saha çalışmaları yaptığımız sıralarda ziyaret ettiğimiz göçebe aile mensuplarından genç olanlarına hayatından memnun olup olmadıklarını sorduğumuzda, mecburen böyle bir hayatı yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Resim-31).

Diğer taraftan, aile büyüklerine duyulan saygı konusunda herhangi bir dejenerasyon yaşanmadığı ifade edilmelidir. Dolayısıyla Sarı Uygur aileleri eski dönemlerden gelen saygı duygularını kaybetmemişlerdir. Ülkemizde de görüldüğü üzere Sarı Uygur ailelerinde bayanlar ile erkekler arasında iş bölümü vardır, ama diğer birçok doğu toplumunlarında olduğu gibi bu iş bölümleri kesin sınırlarla belirlenmemiştir. Örneğin yemek yapma, bulaşık yıkama ve inekleri sağma gibi işler her ne kadar kadınların üstlendikleri işler arasında olsa da, gerektiğinde bu işler ailenin erkekleri tarafından da üstlenilmektedir.

Sarı Uygur toplumunda annenin yeri oldukça yüksek olmasına rağmen, bazı araştırmacılar babaya duyulan sevginin biraz zayıf kaldığı kanaatini taşırlar.[141] Biz bu fikre katılmıyoruz, zira çocuklar (Resim-32) daima anne ile daha çok zaman geçirmeleri nedeniyle ilişkileri daha sıcak ve samimi, baba ile olan ilişkileri ise biraz daha mesafeli olmaktadır. Bu durum babaya duyulan sevginin zayıflığı olarak algılanmamalıdır.

Sarı Uygurlarda aileye yeni katılan çocuklara düzenlenen geleneksel uygulamalar oldukça ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Doğum olayları Sarı Uygur ailelerinin en çok sevdiği mutluluk kaynağıdır. Çocuk bir ya da üçüncü yaşını doldurduğunda[142] saçları ilk olarak traş edildiğinde, ilk traş töreni düzenlenir. İşte bu traş töreni sırasında ona göbek adını vermek işi de yerine getirilir. Bu sırada orada Lama rahibi dua için hazır bulunur ve ana-baba çocuğa bir isim verir. Bu isim çoğu zaman uğur ya da şans anlamı içerir. Çocuk büyüdükten sonra bir isim daha verilir.

Yaşlı Sarı Uygurların inançlarına göre çocuğun ilk traşı, atların yelelerinin ilk olarak kesilmesine benzetilir. Bu inanca göre yelesi ilk kesilen at ancak bu olaydan sonra at sayılır, ilk traş olan çocuk da büyümeye başlamış kabul edilir. Bu ilk traştan sonra çocuğun ailesi dua için lama

141 Chong Xiaobo, "Yugu Zu Xiangcun Jiating Bianqian Diaocha, s. 58.

142 Wu Wen'a göre çocuk doğduktan 3 yaşına gelinceye kadar saçları kesilmez, 3 yaşına bastığında sözü edilen tören düzenlenir. (Wu Wen, Yugu Zu Minjian Xi Su, a. g. m. s. 67).

rahibini çağırır. Törenin düzenlendiği gün aile davet ettiği misafirlere bir yemek verir. Yemeğe gelen misafirler töreni kutlamak için çocuğun ailesine hediyeler sunarlar. Zhong Jinwen, ilk traşı çucuğun dayısının kestiğini bildirir, fakat Wu Wen ilk traşa çocuğun dayısının başladığını, daha sonra ise diğer yakın akrabaların sıra ile bir miktar traş yaptığını belirtir. Bu törene katılan akrabalar ekonomik durumlarına göre çocuğa çeşitli hediyeler verirler. Sarı Uygurlar arsındaki söylentiye göre, traşı yapılan çocuğun büyüdükten sonra ilk olarak bindiği atın, bu tören sırasında kendisine hediye edilen at olduğu söylenir.[143]

Bazı araştırmacılar bu geleneğin geleneksel Sarı Uygur uygulaması olmayıp Lamaizm kültüründen geldiğine inanırlar.[144] Bu fikri kabul etmekte fayda vardır, zira, sözü edilen geleneğin tüm Lamaizme inanan milletlerde mevcut olması ve tören sırasında bir Lama rahibinin dua etmesi bu fikri desteklemektedir.

143 Wu Wen, Yugu Zu Minjian Xi Su, a. g. m. 67.

144 Zhong Jinwen, Minzu Yugu zu Minjian Wenhua Zhong de Duozhong Zongjiao Yinsu Ji Qi Bianxi (Yugur Halk Kültüründe Sık Görülen Dini Unsurlar ve Onların Ayırt Edici Özellikleri)", Wenhua Tanmi (Milli Kültürün Sırları Hakkında Bazı Görüşler)", Tianjin Guji Yayınevi, Tianjin 1993, s. 67.

XV. EKONOMİK HAYAT

Sunan ilçesi, Hexi Koridoru'nun orta kesiminde bulunmaktadır. Çok geniş bir alanı kapsayan bu bölge uçsuz bucaksız bozkırlarla kaplıdır. Bu nedenle çok eski dönemlerden bu yana Hexi Koridoru boyunca uzanan yerleşim yerlerinde yaşayan Sarı Uygurlar yaşamlarını tamamen göçebe havyacılığına dayanarak sürdürmüşlerdir.

Diğer Türk toplulukları ile birlikte Sarı Uygurları da ataları olan Hunlar ve Göktürklerde olduğu gibi, Sarı Uygurlar otlakları takip ederek göçebe yaşamını tercih etmişler, daha sonraki dönemlerde ise göçebe hayatından hayvan beslemeye daha çok önem vererek göçebe hayvancılığına yönelmişlerdir. Onların bir sonraki evrede takip ettikleri yaşam tarzı ise kısmen yerleşik hayata geçerek yarı göçebe havyancılığını uygulamışlar, en son safhada da yerleşik hayvancılık usulü yaşamı seçmişlerdir.[145]

Sarı Uygur Türklerinin ekonomik hayatında hayvancılık ve hayvan ürünleri daima çok önemli bir yer tutmuştur. Sarı Uygurların yaşadıkları Sunan bölgesindeki kabileler hakkında değerli bilgiler veren 1544 yılında yazılmış bir tarih kitabında, bölgede yaşayan diğer milletlerde olduğu gibi Sarı Uygurların ihtiyaç duydukları tarımsal ürünleri kendilerinin yetiştirdiklerini, yılın belli zamanlarında kurulan pazarlara giderek Çinlilerin getirdikleri ipek ve çayı genellikle tereyağı, inek ya da koyun vererek takas karşılığında temin ettiklerini bildirmektedir. Örneğin Çinlilerin verdikleri 5 paket çaya bir tane koyun verirlerdi.

Sarı Uygurlar eğer hayvan vermek istemezlerse 6 birim para da verebilirlerdi. Bir top ipek almak istediklerinde bir adet koyun verirlerdi. 16. yüzyılda Sarı Uygurların en çok sevdikleri maddeler arasında bakırdan yapılmış eşyalar, yemek yapımında kullanılan tavalar ve askeri silahlar yer alıyordu. Ne var ki, dönemin yöneticileri bakırdan silah yapılabildiği

145 Hui Yong, Su Zhu Lian-Yibu Jieshi Gulao er You Shenqi Shansui de Shiwu Shuxin , (Bir Kısım Eski ve Mükemmel Dağlık ve Sulak Bölgesi Zenginliklerinin Açıklanması), Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2011, s. 370

için, bü tür eşyaların ticaretini yasaklamışlardır. Dolayısıyla yasak eşyalar için belli bir fiyat da belirlenmemişti.[146]

Günümüzde genel olarak bakıldığında Sarı Uygurlarının yarı göçebe hayvancılığı, yarı-yerleşik yaşam tarzını devam ettirdiğini, ama diğer tarftan küçük bir kısım Sarı Uygur kitlesinin ise tarım ve ormancılık gibi iş kollarıyla meşgul olduğunu söylemek mümkündür. Sarı Uygurların en kalabalık kesimi Sunan ilçesinde yaşamaktadır. Burada yaşamlarını sürdürenlerin ailelerinin bir kısmı küçük ölçekteki işletmelerde ticari faaliyetlerde bulunurlar, ailenin diğer fertleri ise yazlak ya da kışlaklarda hayvanlarını beslemektedirler. İlçeden uzaklaşılıp kasaba ve köylere doğru gidildikte göçebe hayvancılığı faaliyetlerinin yoğunlaştığını gözlemlemek mümkündür.

Günümüzde Sarı Uygurların geleneksel göçebe hayvancılığı yaşamının tercih edildiği bölgelerde, halkın gelirlerinin çok yüksek olmaması ve halkın kültürel seviyelerinin genelde düşük olması, Sarı Uygurları şehir hayatına yönlendirmektedir. Özellikle genç nesile mensup olanlar atalarının göçebe hayvancılığı hayatına ilgi göstermemektedirler. Örneğin yakın zamanlarda Kangle kasabasında yapılan bir araştırmada yerleşik hayata geçenlerin oranı % 70, şehirlerden uzak bozkırlarda kalmayı tercih edenlerin oranı % 40, düşük gelire sahip olunması nedeniyle şehirlerde yaşamayı istemeyenlerin oranı ise % 30 civarındadır.

Söz konusu saha araştırmasını gerçekleştiren bilim adamları, Kangle bölgesindeki Sarı Uygurların düşük gelir seviyesi ve geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olmalarından ve doğduğu yerlere olan bağlılıklarından dolayı büyük bir kısmının şehirlere gitmediklerini ve bu yönde bir planlarının bulunmadığını ileri sürmektedirler, fakat biz bu görüşe katılmıyoruz, zira şehirlere göçmeyen için isteksizlik değil, çaresizlik söz konusudur. Doğduğu yerlere bağlı olanlar çoğunlukla yaşlı kimseler olup, onların da nüfusu tüm Sarı Uygurların nüfusu içinde oldukça küçük bir yekün tutmaktadır. Aynı araşurma sonuçlarına göre araştırmaya katılanların % 55'i gelirlerinin oğul ve kızlarının eğitimine harcamaktadırlar.[147]

---

146 Li Yingkui, Su Zhen Hua Yi Zhı (Su Zhen'daki Çin-Kuzey Milletleri Kayıtları), Yayına Hazırlayanlar: Gao Qian-Tai Huili, Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 2006, s. 293.

147 Cai Rangjia-Cao Yingyi, "Gan Qing Teyou Minzu Nongcun Laodongli Zhuanyi Wenti Yanjiu (Gansu ve Qinghai Eyaletlerinde Yaşayan Özel Milletlerin İşgücü

Bozkırlarda hayvan besleme imkanı olmayanlar, eğitim düzeyleri düşük olduğu için inşaatlarda işçilik, lokantalarda garsonluk gibi işlerde çalışmaktadırlar. Bu kesimin en büyük ideali çocuklarına köy ve bozkırlardan uzak şehirlerde iyi bir eğitim imkanı verebilmektir. Dolayısıyla denilebilir ki, orta yaş kesimine mensup Sarı Uygurlar çocuklarının eğitimine son derece önem vermektedirler. Fakat bu, ailelerin ekonomik durumları ile ilgilidir.

Sunan ilçesine yaklaşık olarak 250 km uzaklıktaki Jiuquan ilinde 3000 civarında Sarı Uygur yaşamaktadır. Şehre 30 km uzaklıkta Huangnipu Sarı Uygur Otonom Nahiysi'nde yerleşik olan Sarı Uygurların büyük bir kısmı hayatlarını tarım faaliyetlerine dayanarak sürdürmektedirler. Tarla işlemenin yanında çoğunlukla koyun ve inek beslemeyi de tercih etmektedirler. Jiuquan şehrinde yaşayan Sarı Uygurlar ise işçilik ya da devlet memurluğu yapmaktadırlar. Sözü edilen bu şehirde yaşayan Sarı Uygurlar devamlı olarak Hanlarla birlikte yaşamalarından dolayı atalarından kalan göçebe hayvancılığı yaşam tarzını büyük oranda terk ederek yerleşik tarımcı ya da hayvan besleyicisi olmuşlardır (Resim-33).

Günümüzde Çin devleti Sarı Uygurların bozkırlarda göçebe hayvancılığı yapmalarını desteklemektedir. Bu tür bir destek geleneksel göçebe hayvancılığı ile geçinen toplum için hayati derecede önemlidir, zira devlet uçsuz bucaksız bahar ve yaz aylarında yemyeşil otlaklarla kaplı bozkırları göçebe aile başına 1000 ile 3000 mu arasında tel örgülerle bölüp göçebelerin hizmetine sunmaktadır. Dahe kasabasında yaşayan yaşlı bir göçebe, yaklaşık 2000 m^2 genişliğinde otlağa sahip olduğunu, artık yaşlandığı için kasabada yaşadığını, bozkıra pek çıkmadığını, çocuklarının 300'den fazla koyuna sahip olduklarını ve yılda toplam olarak 120.000 Yuan civarında gelir elde ettiğini ifade etmektedir ki, Çin'in kuzeybatı kesiminin ekonomik bakımdan çok fazla gelişmediği dikkate alındığında, yıllık gelir olarak yukarıda telaffuz edilen rakamın çok yüksek olduğu anlaşılır.

Sayıları 100'lerle ifade edilen koyunları beslemek, onları gütmek ve otlaklarda otlatmak dışında koyun ve sığırları için yem temin etme gibi yoğun yorucu işlerden Sarı Uygur göçebeleri tarım gibi ekonomik faaliyetlere zaman ayıramamaktadırlar. Fakat Huangnipu gibi kasaba ya da köylerde çok fazla koyun ve sığıra sahip olmayan aileler 2-30 koyun

---

Dönüşümü Sorunu Hakkında Araştırmalar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009, 77.

ve birkaç inek beslemenin yanında sınırlı büyüklükteki tarlasında tahıl, meyve ya da sebze yetiştirebilmektedir.

Sarı Uygurların Sunan ve çevresinde yaşayanlar, büyük şehirlere uzak olmaları nedeniyle, kendi yaşadıkları yerlerin dışı ile pek iletişim içinde bulunmamaları ve eğitim düzeylerinin düşük olması gibi nedenlerle çalışan işgücünün % 70'inin sigorta hizmeti almadıklarını, çalışanların % 85'inin ise sigorta kavramı hakkında hiçbir bilgilerinin olmadığını ortaya koymuştur.[148]

148 Cai Rangjia-Cao Yingyi, "Gan Qing Teyou Minzu Nongcun, a. g. e. s. 76.

XVI. EĞİTİM

Çin eğitim yasalarına göre azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları Uygur, Tibet ve Moğol otonom bölgelerinde Çincenin yanında ilgili milletlerin dillerinde de eğitim verilmektedir. Örneğin Uygur Xinjiang Otonom Bölgesi'ndeki her seviyeden eğitim kurumlarında Uygur Türkleri Çince ile birlikte Uygur dilinde de eğitim görmektedirler. Fakat ilçe seviyesindeki Sunan gibi otonom ilçe ve kasabalarda, azınlık milletlerin kendi dillerinde eğitim görme hakkı olmayıp, tüm eğitim kurumlarında Çince eğitim görmektedirler. Dolayısıyla Sunan ve çevresindeki yerleşim merkezlerinde tüm Sarı Uygurlar okullarda Çince olarak eğitim almaktadırlar. Ayrıca dil ve edebiyat bölümlerinde de dile getirildiği üzere Sarı Uygurlar günümüzde yaşadıkları bölgelere gelip yerleşmelerinden itibaren dini inanç ve kültürel yönden Tibetlilerin etkilerine maruz kaldıklarından kendilerine ait yazı sistemine sahip olmamışlardır.

İşte Sarı Uygurların ana Uygur kitlesinden ayrılmalarından itibaren Song, Yuan ve Ming hanedanları dönemleri boyunca siyasi, sosyal ve kültürel bakımlardan istikrarlı bir hayat sürememeleri nedeniyle daima kendilerine ait dilleri olmuş; ama yazı sistemine sahip olamamaları yüzünden söz konusu dönemlere ilişkin Sarı Uygur toplumunda eğitim ile ilgili tarih kayıtları mevcut olmamıştır. Sonradan yerleştikleri coğrafyada başta Tibetliler olmak üzere Moğollar ve Çinlilerle çok uzun süre birlikte yaşamaları nedeniyle kaçınılmaz olarak onlardan etkilenmişler, dolayısıyla muhtemelen eğitim alanında da özellikle Tibetlilerin dini eğitim sistemini benimsemişlerdir. Örneğin Sunan ilçesine bağlı Dahe kasabası ve çevresinde Qing hanedanından itibaren eğitim genel olarak manastırlarda verilirdi. Bu manastırlarda eğitim veren rahipler sadece Tibet kültürü ve diline vakıftılar. Bölgede Çince eğitim ise 1938 yılında başlamıştır.[149]

Fakat Sarı Uygurlar hakkında bilgi veren Çin kaynakları incelendiğinde görülür ki, 20. yüzyılın 30'lu yıllarına gelinceye kadar Sarı

149 Dahe Qu Zhi (Dahe Bölgesi Kayıtları), a. g. e. s. 155.

Uygurların yaşadıkları bölgelerde sistemli ve sabit bir eğitim geleneği oluşmamıştır.[150]

Çin Halk Cumhuriyeti kurulmadan önce Sarı Uygur toplumunda eğitim denildiğinde akla gelen tek şey daima dini eğitim olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar gelen dönemde Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde Tibet dilinde dini eğitimin verildiği çok sayıda Budist manastırı bulunmaktaydı. Bazı kaynaklar söz konusu bölgelerde Tibetçe ile birlikte Sanskritçe eğitiminin verildiğini belirtseler de biz bu görüşe katılmıyoruz, zira Sanskritçe dini eğitim çok daha eski dönemlerde görülmekte idi.

20. yüzyılın 30'lu yıllarından sonra Rixinyu, Gujia Kanbu ve Ma Laozang gibi üst düzey dini makamlarına sahip şahsiyetler, Budizm dini alanında eğitimi veren okullar açmışlardır. Örneğin 1935 yılında Qilian Dağın'da bulunan Xigou Tapınağı'nda eğitim süresi 6 yıl olan bir ilkokul açılmıştı. 3 Çinli öğretmenin çalıştığı bu okula her yıl 30'dan fazla Tibetli öğrenci alınmaktaydı. Her ne kadar bu okullar hakkında bilgiler içeren kaynaklar bu okullara devam eden Sarı Uygurlar hakkında herhangi bir bilgi vermese de, çok eski dönemlerden itibaren Tibetlilerin dini tesirlerini alan Sarı Uygurlar da mutlaka Tibetlilerin dini okullarına öğrenci göndermekteydiler.

Tibet Budizminin Sarı Uygur toplumunda yayılıp gelişmesi, Sarı Uygurlarda genelde eğitim ve özelde din eğitimi faaliyetlerinin güçlenmesine vesile olmuş, fakat bu durum Sarı Uygurcanın bir eğitim dili olarak gelişmesine herhangi bir fırsat vermemiştir. Zira Sarı Uygur Türklerinin kendilerine ait alfabelerinin olmaması nedeniyle her seviyedeki eğitim Çin yazısı ile yapılmıştır. Oysa Tibetliler çok uzun bir geçmişe sahip kendilerine özgü alfabelerinin olması nedeniyle Sarı Uygurlara nazaran daha avantajlı bir duruma gelmişlerdir. Özellikle Çin devletinin kurulmasını takip eden yıllarda Çince öğretiminin Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde geliştirilmesine çok özel önem veren devlet yöneticilerinin bu tür çabaları ve yukarıda sözü edilen Sarı Uygurların kendi yazı sisteminin olmaması nedeniyle Tibet yazısı Sarı Uygur toplumunda pek fazla yayılma imkanı bulama-

150 Ma Jinling, "Sunan Yuguzu Xuexiao Jiaoyu Chansheng Shulue (Sunan Sarı Uygurlarında Okul Eğitimi Hakkında Bazı Açıklamalar)", Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng (Çin Sarı Uygur milleti İle İlgili Araştırmalar-Makaleler), Editör: Zhong Jinwen, Halk Yayınevi, Pekin 2002, s. 484.

mıştır. Böylece devamlı Çin yazısını kullanmaları nedeniyle Sarı Uygurlar kültürel anlamda Çinlilere daha yakın bir duruma gelmişlerdir.

Özellikle yukarıda sözü edilen Tibetli eğitimci Gujia Kanbu, Sunan bölgesinde oldukça yakından bilinmektedir. 1879 yılında Sunan'a bağlı Hexi köyünde hayvancılıkla geçinen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, çok küçük yaşlardan itibaren babasının rehberliğinde dini eğitim almaya başlamıştır. Babasının Tibetli, annesinin Sarı Uygur olması nedeniyle Tibetçe ve Sarı Uygurca ile birlikte Çinceyi de çok iyi bir derecede öğrenmiştir. Gujia Kanbu her ne kadar uzun yıllar boyunca klasik Budist kitaplarını okuyup özümsese de, çağdaş kültür unsurlarına vakıf olmayı da ihmal etmemiş, zamanın siyasi, ekonomik ve kültürel özelliklerini araştırmıştır.

Ailesinin göçebe hayvancılığı ile geçinen Budist geleneğinden gelmesi nedeniyle Gujia Kanbu, eğitim faaliyetleri sırasında avcıları asla dişi hayvanları avlamamaları konusunda onları usanmadan eğitmiştir. Eğitim faaliyetlerinin hemen hemen tamamını Sunan bölgesinde oldukça geniş bir alanda dağınık şekilde yaşayan hayvancı göçebelerin hayvan besleme ve toprağı işleme konusunda yapmıştır. Öyle ki bazı köylerde eğitime başlamadan önce okulların inşa edilmesine bizzat önderlik etmiştir.[151]

Eğitime azami önem veren Gujia Kanbu açtığı okulda eğitim verecek öğretmen ve eğitim alacak öğrencileri özenle seçmeye gayret etmiş, büyük bir avludan okul binalarının bir kısmını öğrenci yurdu olarak kullanmıştır. Okulda okutulan dersler arasında Tibetçe, Çince, aritmetik, müzik ve spor vardı. Okul müdürlüğü görevini de üstlenen Gujia Kanbu Tibetçe derslerini bizzat vermiştir.[152]

20. yüzyılın 50'li yıllarının başında Suzhou Öğretmen Okulu'na Sarı Uygur ve Tibetli öğrenciler ayrı sınıflar halinde kabul edilmeye başlanmıştır.[153]

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, diğer bölgelerde olduğu gibi, Sarı Uygurların yaşadıkları Sunan ilçesi ve çevresinde de ge-

---

151 An Yongxiang, "Zangzu Jiaoyujia Gujia Kanbu (Tibetli Eğitimci Gujia Kanbu)", Zhangye Shihua (Zhangye Tarihi Hakkında Konuşmalar), Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2007, s. 174.

152 Guan Lianji, "Feng Ming Long Shan- Gansu Minzu Wenhua-(Feng Ming Long Shan Milletleri Kültürü)", Gansu Eğitim Yayınevi, Lanzhou 1999 s. 202.

153 Sunan Yuguzu, a. g. e. s. 194.

leneksel eğitim veren okulların eğitim sistemlerini kaldırarak, tüm ülkede eğitim alanında birlik sağlamak amacıyla Komünist düşünce sisteminin temel alındığı okullar açmışlardır. Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nin kurulduğu 1953 yılına kadar, tüm ilçede 11 öğretmenin denetiminde 307 öğrencinin eğitim gördüğü 8 adet ilkokul bulunmakta idi. Yeni devletin kurulmasıyla, devlet Sarı Uygurların yaşadıkları yerleşim birimlerine okullar açarken, onların sürdürdükleri yaşam tarzlarını da dikkate alarak çok sayıda okullar açmıştır. Bunlar arasında 1 adet ortaokul, eğitim süresi 10 yıl olan 2 okul, 1 adet milliyet okulu, eğitim süresi 8 yıl olan 8 okul, eğitim süresi 5 yıl olan 45 ilkokul ve 19 adet köy ilkokulu açmıştır. 20. yüzyılın 50'li yıllarının başında Sunan ilçesinden Merkezi Milletler Üniversitesi ile Kuzeybatı Milletler Üniversitesi'ne ilçenin ihtiyaç duyduğu insan gücü ve memur temini amacıyla önemli sayıda kız ve erkek öğrenci eğitim almak amacıyla gönderilmiştir. 1981 yılına gelindiğinde, ilçe nüfüsünden eğitim alanında 350 personel ve 151 öğretmen olduğu bilinmektedir. İlkokul ve ortaokullarda eğitim gören öğrenci sayısı ise 7834'e ulaşmıştır ki, bu sayı 1953 yılına göre 25 kat daha fazladır.[154]

1979 yılında Sunan Kaymakamlığı'nın aldığı kararla, Hongwansi kasabasında yöre halkının eğitim seviyesini yükseltmek, eğitim faaliyetlerini yaygınlaştırma ve Sunan ilçesi ve çevresinin ihtiyaç duyduğu yetişmiş insan gücünü artırmak üzere toplam 12 sınıflık 600 öğrencinin eğitim gördüğü 1 adet lise ve ortaokul açılmıştır. Bu okul azınlık milletlere mahsus yatılı okul olarak tasarlanmıştır.[155]

Sarı Uygurların yaşadıkları Sunan ilçe sınırları içinde açılan bir diğer okul türü ise, alışılmışın dışında seyyar okul ya da at üstündeki ilkokul adı verilen okullardır. İlk seyyar okul Kangle kasabasının bozkırlarında açılmıştır. Bu tür okullar eğitime başlama yaşına gelip de köy ya da şehir merkezlerinde okula gitme imkanı olmayan ailelerin çocukları için son derece faydalı olmuştur.

İlk olarak 1965 yılının Eylül ayında açılan seyyar okullar Çin'de oldukça ilgi görmüş, 1975 ve 1977 yıllarında ülkenin önde gelen bazı gazetelerinde bu okul türleri ile ilgili geniş yayınlar yapılmış, hatta bir

154 Sunan Yuguzu, a. g. e. s. 194-195.

155 Yan Chenglin, "Sunan Wenshi Ziliao (Sunan Edebiyat-Tarih Materyalleri)", Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Komisyonu, Sunan 2000, s. 180.

filme bile konu olmuştur.[156] Fakat Çin'de yaptığımız kütüphane ve saha araştırmaları sırasında seyyar okullar hakkında çok fazla bilgiye ulaşma imkanı bulamadık.

Gansu eyaletinde Han milletinden sonra en fazla azınlık millet Tibetlilerdir. 1982 yılında kendi dili ve yazısı olan Tibetlilerin eğitim ve kültürel seviyesini yükseltmek için ilçe yönetimi aldığı bir kararla Tibetçe eğitim yapacak 3 yıllık okulun açılması onaylanmış, buradan mezun olan öğrencilerin Qinghai eyaletindeki Eğitim Enstitüsü'ne devam etme imkanları sağlanmış, fakat Sarı Uygurlar için buna benzer bir uygulamaya gidilmemiştir. Sarı Uygur çocuklarının kendi dillerinde eğitim görme imkanları olmadığı için ana dillerini konuşamama tehlikesi ile karşı karşıya kaldıkları gözlenmektedir. Yaptığımız mülakatlar sırasında, ana dilleri ya da kültürleri konusunda eğitim alıp almadıkları yönündeki sorumuza hayır yanıtını aldık. Diğer taraftan son birkaç yıldan bu ya anaokullarında Sarı Uygur kültürü ile derslerin verildiğini ifade etmişlerdir.

Sarı Uygur Türklerinin Gansu eyaleti bünyesinde Sunan ve Huangnipu olmak üzere bir otonom ilçe, bir de otonom kasabaya sahip olmalarına rağmen okullarda kendi dillerinde eğitim yapılmamaktadır. Bizim düşüncemize göre Sarı Uygurların kendilerine ait yazıya sahip olmamaları anadillerinde eğitim yapmalarının önünde engel değildir. En azından geleneksel kültürleri hakkında bazı dersler konulabilir. Mülakat yaptığımız bazı kaynak kişiler Huangnipu'da Sarı Uygur kültürü ve gelenekleri konusunda öğrencilere ders konulabilmesi için ilgili mercilere başvuruda bulunulduğunu ve cevap beklendiğini söylemişlerdir.

Mülakat yaptığımız bazı Sarı Uygurlar, çocuklarının yüksek öğrenime devam etmelerini içtenlikle desteklediklerini, çocuklarının önemli bir kısmının okullarından mezun olduktan sonra memleketlerine dönerek devlet dairelerinde göreve başladıklarını ifade etmişlerdir. İlköğretim, ortaöğretim ya da yüksek öğretimde olan çocuk ve gençler okulların tatil olduğu dönemde hangi ekonomik faaliyetle meşgul olurlarsa olsunlar, ailelerine yardıma gelmektedirler.

Çin'de yaşayan 55 azınlık millet içinde, en çok eğitim gören 10 milletten birisi Sarı Uygurlardır. Çin'de eğitim alanında istatistik çalışmaları yapılırken alınan temel ölçülerden birisi de 10.000 rakamıdır. Örneğin

156 Gao Linjun," Zhongguo Yuguzu-Chuantong Wenhua Tujian (Çin Sarı Uygurlarının Geleneksel Kültürü)", Millet Yayınevi, Pekin 2010, s. 58.

2000 yılında yapılan bir istatistiğe göre 10.000 Sarı Uygur içinde lise eğitimi alanların sayısı 654, meslek liselerinde eğitim alanların sayısı 528, üniversitelerde meslek yüksekolullarında eğitimi alanların sayısı 362, lisans eğitimi alanların sayısı 104, lisanüstü seviyedeki öğrencilerin sayısı ise 6'dır.[157]

Sarı Uygurların yaşadıkları kuzeybatı bölgesinin ekonomik gelişmişlik ve yaşam koşullarının oldukça zor olduğu göz önüne alındığında, eğitim gören Sarı Uygur sayısının fazla oluşundan, Sarı Uygur toplumunda eğitim ve kültürel bilincin giderek arttığı anlaşılır.

A. Huangnipu Nahiyesinde Eğitim

1949 yılından önce Huangnipu'da sadece bir adet özel okul vardı. Bu okulda Çinli öğrenciler dahil 20 civarında öğrenci bulunuyordu. 1956 yılının ikinci yarısında açılan bir milliyet ilkokulunda öğrenim gören 98 öğrencinin 60 tanesi Sarı Uygur idi. Sözü edilen yılda nahiyede yaşayan tüm Sarı Uygurlar okula devam etme şansına sahip olmuştur. 1957 yılında açılan yeni bir ilkokulda ise öğrenci sayısı 115'e yükselmiştir ki bu sayının 66'sı Sarı Uygur öğrencilerden oluşmuştur. Ertesi yıl (1958) hizmete açılan ilkokulda okuyan 186 öğrenci içinde 97 Sarı Uygur öğrencisiden yalnızca dördü ortaokula devam etmiştir. Bu yıllarda öğrencilerin okula daha rahat devam edebilmesi için okulların yanına 12 odalık yurt da inşa edilmiştir.

Huangnipu'da eğitim alanındaki faaliyetlerde sadece ilkokul açılmakla yetinilmemiş, çiftçilerin eğitim düzeyinin yükseltilmesi için de çaba gösterilmiştir. Örneğin 1952 yılında açılan bir okuma-yazma kursuna toplam 43 kadın ve erkek Sarı Uygur devam etmiştir. 1956 yılında açılan bir milliyet ve ilkokuluna 17 Sarı Uygur öğrencisi devam etmiş, iki yıl sonra (1958) mezun olan Sarı Uygur öğrencilerden bir tanesi muhasebeci, yedi tanesi de Tarım Müdürlüğü'ne atanmıştır.[158]

Huangnipu kasabasında tanıştığımız bir ilkokul öğretmeni, (Resim-34) bize görev yaptığı ilkokulu (Resim-35) gezdirdi ve burada eğitim gören

157 Ba Zhanlong-Ba Yuhuan, Shaoshu Minzu Jiaoyu Yuanzhong de Qipa Yuguzu Jiaoyu (Azınlık Milletleri Eğitimi-Sarı Uygurlarda Eğitim), Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), 2006, Sayı 2, s. 42.

158 Yuguzu Dongxiang Baoanzu Shihui Diaocha, a. g. e. s. 16-17.

Sarı Uygur öğrenciler hakkında bilgiler verdi. Söz konusu öğretmenin ifadesine göre bu okulun öğrencilerinin % 70'ini Sarı Uygurlar oluşturmaktadır. Bunu takiben tanıştığımız okulun müdür yardımcısı bize bu okul ve okulda öğrenim gören Sarı Uygur öğrecileri hakkında bilgiler verdi. Müdür Yardımcısının bize karşı tavrı oldukça samimi idi.

B. Kangle Kasabasında Eğitim

Çin devleti kurulmadan önce Kangle bölgesinde yaşayanların eğitim düzeyi son derece düşük idi. Kangle ve çevresi hakkında resmi bilgilerin bulunduğu yayınlarda 1949 yılından önce her hangi bir eğitim faaliyetinin yürütüldüğüne dair herhangi bir kayda rastlayamadık. Bu bakımdan Huangnipu nahiyesi ve civarında yaşayan Sarı Uygurların kangle kasabasında yaşayanlardan çok daha şanslı olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Kangle kasabasında ilkokul ilk olarak 1953 yılında açılmıştır. Zhangye şehrinden özel olarak yeni açılan ilkokula tayin edilen öğretmen 19 öğrenciye Çince ve matematik derslerini vermekle görevlendirilmiştir. 1958 yılında açılan ikinci bir ilkokulda öğrenci ve öğretmen sayısında ciddi bir artış görülmüş, fakat 1960-1962 yıları arasında bölgede meydana gelen doğal felaketler nedeniyle bir çok aile bölgeden göç etikleri için okula devam eden öğrencilerin sayısı hızla düşmüş; 1963-1964 yıllarında, ülke ekonomisindeki ekonomik gelişmeler nedeniyle eğitim alanında yapılan yeni yatırımlarla eski gelişim düzeyi yakalanmış, daha sonraki yıllarda ise bozkırlarda yaşayan göçebe Sarı Uygurlar için seyyar okulların açılmasına büyük önem verilmiştir. 2004 yılında tüm kasaba bazında 4 ilkokulda görev yapan eğitim personeli 38'e, öğrenci sayısı ise 213'e ulaşmıştır. Bu öğrencilerin 23'ü ortaokul, 155'i ilkokul, 35 tanesi ise okul öncesi öğrencisidir. Sözü edilen yıldan başlamak üzere, bölgede kız öğrencilerin okula devam etme oranı %100'e ulaşmıştır.[159]

C. Minghua Kasabasında Eğitim

Minghua kasabasında ilk okul 1939 yılında açılmıştır. Bu okul normal eğitimin verildiği sıradan bir ilk okul değil, Sarı Uygurların tanınmış Budist rahiplerinden Gujia Kanbu tarafından inşa ettirilen dini bir okuldu.

---

159 Lan Li, "Kangle Qu Zhi-Gongyuan Qian 176-Gongyuan 2004 (Kangle Bölgesi Kayıtları, a. g. e. s. 113-114.

Sözü edilen yılda aynı anda 4 okul hizmete açılmıştı ki, bunlardan birisi de Minhgua'da açılan okuldu. 1941 yılının Eylül ayına gelindiğinde sözü edilen kasabada bulunan Minghai Tapınağı bünyesinde bir ilkokul açılmıştır. Adı geçen yılda iki okulda öğrenim gören öğrencilerin sayısı 49, öğretmen sayısı ise 2 idi. Bu okullarda öğrenciler sadece Çince ile matematik dersleri görüyorlardı. 1953 yılında Sunan Otonom ilçesi kurulmadan önce Minghua kasabasında 2 ilkokulda 91 öğrenci 2 öğretmenin refakatında öğrenim görüyordu.

1956 yılının Eylül ayında ilçe yönetimi tarafından Lianhua Tapınağı bünyesinde öğrenim süresi 6 yıl olan bir ilkokulun açılmasına onay verilmiş, aynı yıl bu okuldan 6 öğrenci mezun olmuşur. 1958 yılına gelindiğinde kasabada eğitim gören öğrencilerin sayısı 310'a ulaşmıştır ki, bu sayı Çin'in kurulmasından öncesine göre 6 misli fazla idi. 1961 yılında Qiantan'da da bir ilkokulun açılmasıyla 3 ilkokuldaki kayıtlı öğrenci sayısı 215, öğretmen sayısı da 13'e yükselmiştir. 20. yüzyılın 70'li yıllarından itibaren, Sunan ilçesine bağlı kasaba ve köylerinde yaygınlaştırılan seyyar okulların açılması faaliyetleri Minghua'ya bağlı köy ve bozkırlarda da gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 1973-1978 yılları arasında yörede kurulan okulların sayısı 16 idi. Bu yıllar arasında Minghua ve çevresindeki öğrencilerin sayısı 599'dur ki bunların 527'si ilkokul, 72'si ortaokul öğrencisi idi. Öğretmen sayısı da 42 idi. Günümüzde bu kasaba ve çevresinde birisi 5 yıllık olmak üzere toplam 6 adet okul faal haldedir. Bu okullardan bir tanesi 9 yıllık, 3 tanesi 6 yıllık, bir tanesi de seyyar okuldur. Bu okullarda toplam 48 öğretmen ve 526 öğrenci vardır.[160]

Yukarıda da belirtildiği üzere Çin'de yaşayan Sarı Uygurların tamamı eğitimin her seviyesinde Çince'yi kullanmak durumundadırlar. Kendilerine ait yazıları olmadığı için bir bakıma eğitim faaliyetleri sırasında Çince'yi kullanmaya mecburdurlar. Sarı Uygurcayı evlerinde kendi aralarında konuşmaktadırlar. 2011 yılında Sunan'da saha çalışmaları yaptığımız sırada bazı Sarı Uygur aydınları ve kaynak kişilerine, Sarı Uygurca'nın eğitim faaliyetlerinde kullanılması hakkında neler düşündüklerini sorduğumuzda, bu konuda çok istekli olduklarını ifade etmişlerdir. Nitekim 2003 yılının Eylül ayında Sunan ilçesi Milli Eğitim Müdürlüğü yetkililerinin girişimiyle, ilçenin merkezindeki Hongwan İlkokulu' Sarı Uygurca'nın

160 Sunan Yuguzu Zizhixian-Minghua Qu Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi-Minghua Bölgesi Kayıtları), a. g. e. s. 82-83.

kullanılması konusunda pilot okul seçilmiş, Çince öğretmeni Zhong Yuqin günlük hayatta en çok kullanılan Batı Sarı Uygurca sözcükleri ile ilgili derslere başlamış, ne var ki bir yıl geçtikten sonra bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

2008 yılının güz döneminde Minghua kasabasındaki bir ilkokulda Batı Sarı Uygurca derslerinin yapılmasına başlanmış, fakat bu faaliyet de bir yıl sonra sona ermiştir. Ayrıca ilçedeki bir anaokulunda Sarı Uygurcanın eğitimde kullanılması için gerekli hazırlıklar tamamlanmış ve haftada iki saat olmak üzere Sarı Uygurca dersleri yapılmaya başlanmıştır. Halen bu faaliyet günümüze kadar devam ettirilmektedir.[161] Bazı okullarda Sarı Uygurca derslerinin başlatılması çok önemli görülmektedir. Zira dillerini eğitim alanında kullanılması konusunda istekleri günden güne artan Sarı Uygurlar, dillerinin ortaokullar ile liselerde de öğretilmesi konusunda daha duyarlı olacakları kuvvetle muhtemeldir.

161 Arslan, Duoyuan Wenhua Huanjing Xia de Yuguyu Jiaoxue Shulue (Çok Kültürlü Şartlar Altında Sarı Uygurca Dilinde Eğitim Hakkında Görüşler)Zhongguo Yuguzu Yanjiu (Çin Sarı Uygur Araştırmaları), Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin, 2011, s. 469.

XVII. MİMARİ

Tarihi dönemlerden itibaren Sarı Uygur toplumunda görkemli bir şekilde inşa edilen mimari yapılar ile halkın barınmada kullandıkları çadır ve evler birbirinden tamamen farklı bir yol izleyerek gelişmeler göstermiştir. Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde mimarlık sanatı, ağırlıklı olarak dini ibadette kullandıkları tapınaklar inşa etmek alanında daha etkin bir biçimde gelişmiştir. (Resim-36) Dini faaliyetlerin gerçekleştirildiği tapınaklar, çadır ve köy tipinde inşa edilen evlerin gelişimine göre daha geç bir dönemde gelişme kaydetmiştir.

Dini inançlar kısmında da vurgulandığı üzere, Lamaizm Sarı Uygur toplumunda hızla gelişme imkanı bulmasından itibaren, birden fazla erkek çocuğa sahip olan aileler oğullardan mutlaka birisini rahip olarak yetiştirilmek üzere hemen her yerleşim biriminde inşa edilen tapınağa göndermiştir. Ming hanedanı döneminin son yıllarından itibaren Sarı Uygurların yaşadıkları dar coğrafyada Lamaist tapınakların inşasına hız verilmiştir. Burada sözü edilen tapınaklar, inşa edilmeye başlamalarından itibaren sadece ibadetlerin yapıldıkları yerler olmakla kalmamış, çeşitli kültürel ve ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği birer merkez fonksiyonunu da üstlenmeleri nedeniyle, Sarı Uygurlar arasında güzel sanatların önemli dalı olarak mimari sanatı da gelişme imkanı bulmuştur.

Sarı Uygurların, kendi yaşadıkları bölgelerde inşa ettikleri tapınakların mimari tarzları ile Qinghai'da inşa edilen tapınaklar, mimari üslup bakımından büyük benzerlikler göstermektedir. Bunun yarunda, Çin tarzında yapılan bazı mimari yapıların etkilerinin daha da derin olduğu gözlenmektedir.[162] (Resim-37)

Sarı Uygurların güzel sanatları ve meskenleri hakkında araştırma yapanların eserlerinde açıkça belirtilmese de, tapınaklar inşa edilirken Tibet

162 An Suran, "Yuguzu Meishu Shi Lue (Sarı Uygur Güzel Sanat Tarihi Üzerine)", Xin Meishu (Yeni Sanat), 1992, Sayı 4, s. 45.

tarzı mimari üsluptan büyük oranda etkilenilmiştir. Zira Lamaizm Sarı Uygur toplumuna girerken Tibet mimari sanatının tüm özelliklerini de beraberinde getirmiştir. (Resim-38) Sarı Uygurların barınmada kullandıkları çadır ve özellikle ev mimarisinde Tibet özelliğinin bulunmayışı oldukça dikkat çekicidir.

Sarı Uygurlar bozkırlarda kullandıkları çadır mimarisinde eski atalarında aldıkları kültürel temelleri, köylerde barınmada kullandıkları evler ise Anadolu'da görülen ve bizim Kara Dam diye tabir ettiğimiz tarzda inşa edilmişlerdir. 1980'li yıllardan itibaren orijinal tarzına göre görkemli bir şekilde inşa edilen Sarı Uygur tapınakları, 20. yüzyılın 80'li yıllarından itibaren tekrar inşa edilirken, orijinal mimari özellikleri gözetilerek yapılmıştır.

Yukarıda kısaca tanıtılmaya çalışılan tapınak mimarisinin dışında Sarı Uygurlarda kendilerine özgü her hangi mimari tarza rastlanmamaktadır. Fakat Sunan ve bu ilçeye bağlı bazı kasabalarda bir çok iş hanı ve binanın üst kısımları Sarı Uygur kızlarının başlarına giydikleri silindir biçiminde kırmızı renkli şapkalar şeklinde inşa edilmişlerdir. (Resim-39 ve Resim-40) Bu görünüm, Sarı Uygur yerleşim birimlerine dikkat çekici bir mimari özellik kazandırmaktadır.

XVIII. MESKEN-BARINMA

Uygur Kağanlığı döneminden başlamak üzere, Uygurlar örtüsü sığır derisinden, iskeleti ise ağaçtan imal edilmiş çadır evlerde yaşarlardı. Sarı Uygurların ataları doğuya göç ettikten sonra, göçebe hayvancılığı temeline dayalı ekonomileri geliştikten sonra ise sığır ya da koyun yünü kullanılarak dokunmuş örtülerle çevrelenmiş çadır evlerde barınırlardı. Fakat burada sözünü ettiğimiz çadır evler, Sarı Uygur toplumunda yaşayan ekonomik durumu iyi olan aileler için geçerli idi. Fakir olan aileler ise dağ yamaçlarını oyarak oluşturdukları kovuklarda yaşamak durumunda idiler.[163]

Kağanları dahil tüm Uygur halkı bir yere göç etmeleri gerektiğinde çadırlarını da beraberlerinde getirirler ve seyyar denebilecek evlerini kurarlardı. Uygurlar ağaç parçaları ve sığır derisinden yaptıkları çadırları çok uzun bir süre kullanmayı tercih etmişlerdir. Öyle ki Çin devleti kuruluncaya kadar Sarı Uygurlar göçebe toplumlara mahsus bu tür barınakları kullanmaya devam etmişler, fakat 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra devletin teşvik etmesiyle kısmen yerleşik hayata geçerek toprak ve tuğladan oluşan, Anadolu'da kara çatı olarak tabir edilen üzeri düz şekilde inşa edilen evleri inşa etmeye başlamışlardır. Yukarıda da sözü edildiği üzere Genellikle sığır ya da koyun derisinden yapılan çadır örtüsü, evin iskeletini sarmalar vaziyette yapılırdı. Eski Uygur evleri Moğol çadır evlerine benzemezdi ve dört ya da altı tahta ayaktan oluşurdu.

Uygurların çadır evlerini oluşturan ve yere çakılan tahta kazıkların sayısının 9 adet olmasına dikkat edilirdi. Eski ve belirli bir inanışın temelini oluşturduğuna inanılan bu gelenek 1000 yıldan fazla bir süre kullanılmıştır. 9 direkten meydana gelen çadır evler geniş, aydınlık, havadar ve oldukça geniş bir yer kaplardı, öyle ki bu boyutlarda bir çadır ev 100'den fazla misafiri içine alabilirdi.

---

163 Tian Zicheng-Duo Hong, "Yugu Zu Fengqing (Sarı Uygur Gelenekleri)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 1994, s, 134.

Günümüz Sarı Uygur çadırları ise dış kısmı kare şeklinde olup çadırın her bir duvar kesiminde 5 chi[164] uzunluğunda direklerle ayakta tutulur ve çadır toplam 12 direkten oluşur. Bunun yanında 6 ya da 9 direkten oluşanlar da mevcuttur. Sağlam bir şekilde tasarlanan bu tür çadırlarda yaşayanlar için yağmurdan ya da rüzgardan endişe etmeye gerek yoktur. 12 direkli çadırların çok rağbet görmesinin nedeni 12 hayvanlı takvim ile yakın bağlantılı oluşudur.[165]

Çadır kuracakları yerin rüzgardan korunacak ve güneşli bir yer olmasına dikkat ederler, çadırın içine yukarı gelecek şekilde bir Buda heykeli koyarlar, yatacakları zaman çadırın girişinin sol tarafına yatak serip uyurlar, zemine çadır ya da hayvan derisinden yapılmış yaygı sererler. Mülakat yaptığımız bazı kaynak kişiler günümüzde çadırların yeni tarzda yapıldığını belirtmişlerdir, fakat yeni tarzdaki çadır örneklerine gittiğimiz yerlerde rastlamadık. Belki bizim gitme olanağı yada zamanı bulamadığımız uzak bozkır bölgelerinde bu tür yeni çadır örneklerinden mevcuttur. Yazlık ya da kışlık evlerde çadırlara keçe ve kilimler serilirdi, Yaygı yayma geleneği de artık kalkmak üzeredir, zira fayans döşeli evlere Çinlilerde olduğu gibi ayakkabı ile girilmektedir. Dolayısıyla keçe ve kilim gibi yaygılara gittiğimiz yerlerde rastlamadık.

Dağlık olmayan düz bölgelerde hayvancılık ya da çiftçilikle uğraşan Sarı Uygurlar yerleşik hayata geçmiş olup kerpiçten yapılan evlerde otururlar. Çadırın sol tarafı erkek misafirlerin oturmaları için ayrılmıştır. Sağ taraf ise kadın misafirlere aittir, burada aynı zamanda ocak gibi yemek yapmakta kullanılan eşyalar konur. Çadırın tam ortasında soba yer alır. Burası yemek yapılan ve ısınılan yerdir.

Minghua bölgesinde yaşayan göçebe Sarı Uygurlar, Çin kurulmasından 40-50 yıl önce toprak evlerde yaşarlardı. Fakat evin kızı evlendiğinde, düğün çadırlarda düzenlenirdi. Develerini güttükleri yerlere ve dua etmek üzere uygun bir yere tapınak yerine geçecek çadırlarını kurarlardı.[166]

Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede yaptığımız saha araştırmaları sırasında bir kaç köy, kasaba, ilçe ve kışlakları görme ve inceleme imka-

---

164 1 chı metrenin 1/3'ü uzunluğundadır.

165 Tian Zicheng, "Yugu Zu Juzhu Wenhua Chutan (Sarı Uygurlarda Barınma Kültürü Hakkında Bazı Görüşler), Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 322.

166 Yugu Zu Jian Sji (Yugurların Kısa Tarihi), a. g. e. s. 83-84.

nını bulduk. İlçe ve şehirlerde yaşayan Sarı Uygurların tamamı modern apartman dairelerinde yaşarlar. Fakat bazı ilçelerin kenar mahalleleri ile kasaba ve köylerde ikamet eden Sarı Uygurlar toprak ve tuğla evlerde yaşamaktadırlar. Görme imkanını bulduğumuz kasaba ve köylerde toprak evlerin sayısının oldukça az olduğunu fark ettik.

Yeni nesil artık bu tür evlerde yaşamayı tercih etmemektedir. Hatta kasaba ve köylerde yıkılmış ve terk edilmiş evlerin daha çok toprak evler olduğu dikkati çekmektedir. Türkiye'de de olduğu gibi çamur diyebileceğiz bir maddeden imal edilen ve kerpiç diye ifade edilen inşaat malzemeleri artık Çin'de de imal edilmemektedir.

Giyim ve kuşam kültüründe olduğu gibi günümüzde Sarı Uygur evlerinin kendisine mahsus özellikleri bulunmamaktadır. Pek çok alanda olduğu gibi mesken inşa etme konusunda da Han etkisini almışlardır. Çinlilerde olduğu gibi kasaba ve köylerdeki evlerin tamamına yakın bir kısmı büyük bir avlu içine inşa edilmiştir. Hayvancılığın yanında tarımla da uğraşan ailelerin evlerinin avlularının nisbeten daha geniş olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedeni tahıl depolama ve traktör ve tarım aletleri için inşa edilmiş yapıların varlığıdır. Avlu kapısının hemen üstünde porselen üzerinde yapılmış renkli resimler vardır. Bu resimler daha çok yaz ya da kışın doğa resimlerinden oluşmakta, kapının sağ ve sol yanında Çince mutluluk ve bereket anlamına gelen büyük sözcüklerin yazılı olduğu kırmızı kağıtlar asılmıştır.

Günümüz Sarı Uygurları genel olarak iki tür mesken kullanmaktadırlar:

1. Modern Evler: Bu tür evler bildiğimiz modern anlamdaki apartman daireleridir. Sunan ilçesinde yaşayan Sarı Uygurların tamamı bu tür apartman dairelerinde ikamet etmektedirler. Yüksek binaların pez fazla görülmediği bu ilçedeki meskenlerin önemli bir bölümü apartman dairelerinden oluşmaktadırlar. Tüm dünyayı etkisi altına alan globalizm burada da kendini göstermektedir. Bildiğimiz anlamdaki modern apartman yaşamı Sarı Uygurların geleneksel göçebe çadır yaşam tarzını dejenere etmiştir. Halk arasında yaptığımız mülakatlarda, orta ve yaşlı kuşağa mensup kişiler şehir hayatından pek hoşlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Fakat genç nesil büyüklerinin bu fikirlerini hiçbir şekilde kabul etmemektedirler. Genç nesil, göçebe hayvancılığı ve mensup oldukları milletin geleneklerine

pek fazla ilgi göstermemekte, modern yaşamın nimetlerinden faydalanıp şehir hayatına ilgi duymaktadırlar.

Bu ilçenin nüfusu 10.000'den fazla olmasına rağmen çok tenha bir görüntüsü gözlerden kaçmamaktadır. Bu durum kışın böyledir, fakat yaz mevsimlerinde de aynı özellik önümüze çıkmaktadır. Zira çok eski zamanlardan bu yana göçebe hayvancılığından vazgeçmeyen Sarı Uygurlar kışın kışlaklarda, yazın ise yazlaklarda yaşamlarını sürdürmektedirler. Acil ihtiyaçları için şehir ya da köylerdeki evlerine kısa süre için gelirler. Dolayısıyla yerleşim yerlerinde, özellikle kasaba ve ilçelerde devamlı olarak kalan Sarı Uygurların sayısı oldukça sınırlıdır. İhtiyaçları görmek üzere ilçe ya da kasabalara gelenlerin dışında okul çağında çocukları olan aileler de kaçınılmaz olarak en azından yaz aylarında çocuklarının okula devam edebilmeleri için yerleşim yerlerinde ikamet etmektedirler.

2. Köylerde yaşayan Sarı Uygurlar, topraktan inşa edilmiş, bizim Anadolu'da kara "dam" diye tabir etiğimiz, evin çatısının kallar ve hasırlarla örtüldüğü köy evlerinde yaşamlarını sürdürmektedirler. Sunan ve çevresinde tamamı Sarı Uygurlardan oluşan köy pek fazla görülmemektedir. Bazı köylerin nüfusunun çoğunluğu Sarı Uygurlardan meydana gelir, diğer kısmı ise Han, Moğol ya da Tibetlilerden oluşmaktadır. Fakat ilçe, kasaba ya da köylerde yaşayan Sarı Uygurlar eğer göçebe hayvancılığı ile geçiniyorsa, yılın yaklaşık olarak dokuz ayını yazlak ya da kışlaklardaki evlerinde hayvanlarını otlatarak yaşamaktadırlar. Biz 2011 yılının Şubat ayının son günlerinde Sunan ilçesinden ayrılıp kışlak bölgelere düzenlediğimiz araştırmayı tamamlayıp geri dönerken, yok üzerinde olan Dahe köyünde durduk ve köyün bakkalına gidip konuşabileceğimiz bir Sarı Uygurun olup olmadığını sorduk. Bakkallık yapan Çinli vatandaş kışın köylerinin nüfusuna kayıtlı Sarı Uygurların tamamının kışlak evlerinde bulunduklarını, dolayısıyla köyde herhangi bir Sarı Uygurun bulunmadığını ifade etti.

Bu köyün evlerinin de diğer köylerde olduğu gibi çoğunlukla topraktan yapılmış olduğunu fark ettik. Fakat evlerin tamamına yakın bir kısmı yüksek duvarlarla çevrilmiş avlunun ortasında bulunmakta idi

Sarı Uygurların kırsal kesiminde yaşayan göçebe ve tarımla uğraşan kesimleri yatak odalarında soba kullanmamaktadırlar. Isınmak için oldukça ilginç bir yöntem uygulamaktadırlar Şöyle ki: Yaklaşık 6 ya da 7 metrekare büyüklüğündeki çift kişilik tahtadan yapılmış yatak, odanın

duvarına yerleştirilmekte (Resim-41) ve duvarın dışından bir futbol topu büyüklüğünde delik açarak önce bir miktar köz konmakta ve köz ateşe dönüştüğünde büyük bir elekle elenmiş koyun gübresini bu delikten kürekler dolusu atarak yatağın alt kesiminin ısınması sağlanmaktadır (Resim-42). Tahtadan yapılmış büyük divanın ateşten zarar görmemesi için yatağın alt kesimine çok kalın olmayan demir saclar yerleştirilmektedir. Bazı Sarı Uygur vatandaşları bu yöntemin çok eski zamanlardan bu yana Han milleti tarafından kullanılagelmekte olduğunu, dolayısıyla Sarı Uygurların bu tür oda ısıtma yöntemini Han Çinlilerinden aldıkları görüşünü taşımaktadırlar. Bu yöntem kalabalık koyun sürüleri ile gün boyu meşgul olan ve ev işlerine çok fazla vakit ayıramayan yazlak ve kışlak evlerde yaşayan göçebe hayvan yetiştiricileri için çok daha pratik olmaktadır.

Bazı Sarı Uygur ileri gelenleri, alttan kömür ya da tezekle (Resim-43) yatağı ısıtma geleneğinin çok uzun yüzyıllardır bilindiğini ve bu usulün şehirlerde pek kullanılmadığını, ilçelerin kenar mahallelerinde, köylerde ise her evde mutlaka tercih edildiğini söylediler.

Bozkırlarda genelde bir oda bir salon şeklinde inşa edilen yazlak ve kışlak evlerin tamamı ihtiyaç duydukları elektrik enerjisini yaptırdıkları özel düzeneklerle kendi imkanları ile üretmektedirler. (Resim-44) Bu şekilde üretilen elektrik enerjisi çok daha ekonomik olmaktadır. Bu tür evlerin önünde birkaç metre derinliğinde mutlaka büyükçe bir kuyu bulunmaktadır. (Resim-45) Kışın bu bölgeye çok miktarda kar yağdığı için kuyuya doğru açılan arklardan eriyen temiz kar suları içeri akmakta ve evin sakinleri için temiz ve ucuz su kaynağı olmaktadır. Bu gibi kuyu suyu kullanma geleneğinin Sarı Uygurların yaşadıkları Huangnipu gibi kasabalarda olduğunu bizzat görme imkanını bulduk.

Sarı Uygurların yaşadıkları yerlerde yaptığımız saha araştırmaları sırasında ilçe, kasaba ve köylerde, birbirine benzeyen ve bitişik olarak inşa edilen evlerin sayısının artığı gözlenmektedir. 100-150 yıl önce ya da daha önce inşa edilmiş eski evler ya olduğu bırakılarak yerleşim biriminin daha yukarı kısımlarında kooperatif şeklinde evler inşa edilmekte ya da eski evler tamamen yıkılarak yerine modern müstakil evler inşa edilmektedir. Bu gibi tek tip evlerin kapılarının yaklaşık yarım metre üstüne Sarı Uygurların evlenirken giydikleri geleneksel kırmızı şapka şekli yapılmaktadır (Resim-46).

XIX. GİYİM-KUŞAM

Geleneksel Sarı Uygur giysilerinde kendilerine özgü, kendi milli zevk ve beğenilerini yansıtan otantik giyim-kuşam geleneği mevcuttur. Özellikle kadın giyimlerinin en büyük özelliği, çok renkli giysileri, Sarı Uygur el işi sanatlarının giysinin üzerinde yansıtılmasıdır. Giysilerin özellikleri mevsimine göre değişmekle birlikte, uzun yakalı, pamuk, deri ya da kumaştan yapılmış, alt kesiminde iki delik bulunan, mavi renkli ama daha çok yeşil rengin hakim olduğu bir tür pelerin giymeyi çok severler.

20 yüzyılın ikinci yarısına kadar Sarı Uygur kadınlarının giydikleri giysilere bakarak onların evli mi yoksa bekar mı olduklarını anlamak mümkündü. Örneğin evlenmemiş kadınları bellerinin ön taraflarına "Shungaer" (舜 尕 尔) sırtlarının arka taraflarına ise "Quwaidaiga" (曲 外 代 尕) adını verdikleri kumaştan yapılmış bir tür süs eşyası takarlardı (Resim-47).[167]

Evlenmemiş Sarı Uygur kızları saçlarını beş ya da yedi örük halinde örerler, evlendikten sonra ise saçlarını üç örük haline getirirlerdi.[168] Bu örüklerin ortasındakini sırtına, diğer örükleri ise göğüslerinin üzerine doğru sarkıtırlardı. Henüz evlenmemiş Sarı Uygur kızları başlarına Sarı Uygur dilinde "Manım" adı verilen, üzeri renkli iplerle işlenmiş bir çeşit takı takarlardı. Ayrıca Sarı Uygur kızları evlenme yaşına gelene kadar saçlarını çok sayıda örgü hali halinde tutarlar, evlendikten sonra ise bu örgülerin sayısı 3 tane olurdu. Küçük kızlar genellikle saçlarını kestirip sadece bir belik bırakırlar. On yaşından sonra saçlarını uzatırlar. Evleninceye kadar saçlarını beş ya da yedi belik olarak örerler. Kızlar şapkalarının önüne ya da saçlarının alınlarına sarkacak kadar çeşitli mercan, incilerden yapılan

167 Ma Zixiang-Ma Zhaoxi, "Gansu Shaoshu Minzu, a. g. e. s. 155.

168 Li Yingkui'nin kitabındaki bir kayda göre, Sarı Uygur erkekleri saçlarını kafalarının arka tarafına topuz şekline getirerek bağlarlardı. (Li Yingkui, Su Zhen Hua Yi Zhı, a. g. e.s 290. Bu geleneğin ne zaman terk edildiği hakkında herhangi bir bilgiye çağdaş kayıtlarda rastlayamadık.

"şadartka" (takı) asarlar. Boyunlarına da gümüş, mercan ve incilerden yapılmış takılar takarlar. Kızlar evlendikten sonra uzun elbise ve üzerine de yelek giyerler. Uzun, renkli kenar bağlarlar. Küpe, yüzük, bilezik takarlar. Saçlarına takı takarlar. Takı üç olur. İkisi yandaki iki bileklerine takılıp önlerine sarkıtılır ki, buna "kan" derler. Diğeri de arkasındaki bileklerine takılır. Buna "tongdisik" denir Bu takıların uzunluğu dizlerinden aşağıya kadar gelir. Takılar genellikle 15-20 cm. genişliğindeki uzun kumaşın üzerine mercan, inci, midye kabuğu, nazar boncuğu gibi süs eşyalarını güzel bir şekilde düzerek onlara kumaşa dikmek suretiyle elde edilir. Her bir takı üçe ayrılmış olup, gümüş küpelerle bağlanmıştır. Her bir takının ağırlığı 2-3 kg. vardır. Uzun elbise ve yeleklerinin yakalarına, pantolonlarının paçalarına çeşitli şekilde nakış yaparlar. Kadınlar üzerine kırmızı perçem takarlar. Ayaklarına deriden yapılmış çizme giyerlerdi. Kızların giydikleri bu çizmeler başlarına taktıkları başlıklar gibi renkli ve çeşitli işlemeler içerirdi. Kadınlar her yıl bayramlarda ve festivallerde, ucu ince bir tür yumuşak kumaş ayakkabı giyerler. Erkekler yandan ilikli uzun elbise üzerine kemer bağlarlar. Ayaklarına çizme (Resim-48), başlarına kalpak giyerler. Erkeklerin giydikleri geleneksel çizmeler. Kızların çizmelerine göre daha sade idi. Sadece çizmenin üst kısmı, fazla sıcak olmayan renklerle süslenmiş bir vaziyette olurdu.

Batı Sarı Uygur kadınları başlarına üst tarafı kafanın tam gireceği kadar silindir şeklinde, alt tarafı ise daha geniş çevreli keçeden yapılmış şapka giyerlerdi.[169] Bu şapkaya "Zhala" adını verirler. Şapkalarının alt kısmında kenarları boyuncak koyun yününden imal edilmiş beyaz şeritle çevrelenmiştir. Doğu Sarı Uygur kadınları ise batıdakilere nazaran yuvarlak fakat daha büyük şapka giyerlerdi.

16. yüzyılda yazılmış bir özel tarih kitabı Sarı Uygur kadınlarının başlarına şapka giymeyi sevdiklerinden bahsetmekte, fakat bu şapkaların rengi konusunda herhangi bir ayrıntı vermemektedir.[170] Fakat muhtemelen günümüzde olduğu gibi keçeden yapılmış beyaz renkli koli şeklindeki kadın şapkalarının üzerinde kırmızı renkli iplerden oluşan bir tür püskül de bulunmakta idi.

---

169 "Dahe Qu Zhi (Dahe Bölgesi Kayıtları)", Sunan Yuguzu Zizhixian Dahe Qu Zhi Bianweihui (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Dahe Bölgesi Kayıtları Yazım Komisyonu), Ed. Quan Youjun, Zhangye 2008, s. 36.

170 Li Yingkui, Su Zhen Hua Yi Zhı, a. g. e. s. 290.

Şapkanın silindir şeklindeki kafanın ancak girebileceği kısmı daha yüksek, alt kısmına daha geniş halka kısmı ilave edilmiştir. Kadınların şapkalarının üst kısmında kırmızı renkli "cala" adı verilen bir tür püskül vardır. Bu püsküller pek kalın olmayan iplerden meydana gelmiştir. Evlenmemiş kızlar bu tür başlıkları giymezler.

Sarı Uygur kadınların giydikleri şapkalar "jiji" adı verilen dayanıklı bir tür ot ile koyun yünü karıştırılarak yapılmış maddeden yapılmaktadır. Şapkanın iç tarafı kırmızı renkli bir bezle, dış kısmı ise kırmızı renkli bir başka bezle sarılmıştır. Sarı Uygur bayanları, ister batı ister doğu kısma dahil olsun, dış kısmı kırmızı şeritli şapkaları giymeyi tercih ederler. Evlenme bahsinde de anlatıldığı üzere, başına çok renkli karmaşık şapka giyen bayanlar bununla kendilerinin evli olduğunu işaret ederler.[171]

A. Düğün Giysileri

Düğün elbiseleri genellikle düğün günlerinde giyilir. Gelin adayı öncelikle bekarken giydiği elbiselerini, uzun cekete benzer cübbesini düğüne gelen misafirlerin önünde çıkartır ve evli olduğunu belli eden yeni elbiselerini giyer (Resim-49). Dayısının söylediği türkülerin eşliğinde, gelin adayına manım takılır. Günümüzde genç ve orta yaşlıların büyük çoğunluğu manımın nasıl telaffuz edildiğini bilmemektedirler. Ancak köylerdeki ve kırsal kesimlerdekiler bilmektedirler. Bu nedenle günümüzde yaygın olarak sadece Çincesi söylenmektedir: Tuomian, Tuoshi.

Manım, genelde çeşitli değerli taşlar ve gümüş takıların takılarak yapıldığı el işlemeli özel ve çok değerli bir giysidir. Manım üç parçadan oluşur: Ön taraf göğsün üstünden aşağıya doğru sarkan iki parçası eşit uzunlukta olup görkemli ve işlemelidir. Bunların her biri, dörder parçadan oluşur. Diğer bir tanesi ise kulağının üstünden başına geçirilir ve saçıyla üst üste gelecek şekilde arkasında omuzlarından aşağıya sarkar. Sarı Uygurlar buna "Art Salga" derler. Manım genellikle kız evlendiğinde, düğünden bir gün önce takılır. Genelde genişliği 15 cm ve uzunluğu bir metre civarındadır. Sarı Uygur kızlarının evlendiğinde manım takma geleneği aslında onların milli kahramanı Şaramak'ı anmak için gelenekselleştirilen bir çeşit anma idi.[172]

---

171 Tian Zicheng, Yugu Zu de Fushi, a. g. m. s. 313.

172 Abdürreşit Celil Karluk, Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel, a. g. e. s. 62.

Sarı Uygur erkeklerin giysileri de kendilerine özgü bazı karakteristik çizgiler içermekteydi. Sarı Uygur erkekleri genellikle, büyük yakalı, uzun cüppe giyerlerdi. Çoğunlukla bez kumaş ya da ipekten dikilirdi. Koyun yününden yapılanlarına da rastlanırdı. Elbisenin bel kısmında bıçak, sigara ya da çakmaktaşı gibi gereçleri koymaya yarayan bir tür cep de bulunurdu. Çorapları koyun yününün eğirilmesiyle elde edilen iplerden örülürdü. Bu bakımdan Anadolu'da sıkça görülen yün çoraplarına çok benzemektedir.

Kadınlar gibi onlar da beyaz renkli şapkalar giymeyi severler, yalnız onların şapkalarının ön tarafı yüksek, arka tarafı düşüktür ve şapkanın etrafı desenli bezlerle sarılmıştır. Erkeklerin başlarına giydikleri börkler keçe ya da tilki derisinden imal edilirdi. Dağlık bölgelerde yaşayan Sarı Uygurların giyim tarzları Tibetlilerin giysilerine çok benzemektedir. Günümüzde bile bazı yerleşim birimlerinde yaşayan Sarı Uygurlar tamamen Tibet giysileri giymeyi tercih etmektedirler.

Erkekler sağ ve solu yırtmaçlı, sol tarafa doğru iliklenen dizin alt kısmına kadar uzanan paltoyu andıran elbise giyerlerdi. Zengin olanların bu giysileri kumaştandı. Fakir erkekler ise koyun yününden veya keçeden yapılmış olanları tercih ederlerdi. Bu giysilerin dışından uzunca bir kuşak sararlar. Erkek şapkaları da keçeden yapılmışur fakat kadınların giydikleri kadar gösterişli değildir. Ayaklarına da siyah ya da beyaz renkli çizme giyerlerdi.[173]

Sarı Uygur kadınları diğer milletler gibi takı takmayı çok severlerdi. Tercihleri daha çok gümüşten yapılmış küpe, yüzük ve bileziklerdi. Küpeler çok çeşitli olmakla birlikte yaklaşık 4 cm çapında küçük gümüş yaprağı biçimindedir ve üst kısmında renkli olarak çizilmiş resimler yer alırdı. Bilezikleri genellikle yeşim taşı veya diğer renkli ve göze hitap eden taşlardan yapılmıştır.

Sarı Uygurların giyim-kuşam gelenekleri yas günlerinde değişik bir hal almaktadır. Ölülerini defnedecekleri zaman erkekler, şapkalarının dış kısmına sardıkları renkli şeritleri çıkarırlar ve bunun yerine beyaz renkli şerit sararlar. Eğer bunu yapmazlarsa başka insanlara karşı saygısızlık olarak algılanır. Hatta ailenin tüm üylerinin şapkalarının etrafına beyaz şerit sarılır.

173 "Minzu Zhishi Shouci (Milliyetler Hakkında Bilgiler El Kitabı)", Milet Yayınları, Pekin 1990, s. 130.

Sarı Uygurların ölüm ya da yas günlerinde beyaz şerit kullanmaları Çinlilerin etkisinden kaynaklanabilir. Zira Han dediğimiz Çinliler de yakınları öldüğünde beyaz elbiseler giyerler, bazı yerlerde elbiselerinin dış kısmına beyaz kuşaklar sararlar.

Yukarıda kısaca anlatılan Sarı Uygurların giyim-kuşam özellikleri yaklaşık olarak geçen yüzyılın ortalarına kadar geçerli idi. Globalizmin etkisinin hızla artması, insanların geleneksel giyim eşyalarına pratik hayatta pek yer ayırmaması gibi nedenlerle, günümüzde Sarı Uygur erkek ve bayanları, yukarıda sözü edilen geleneksel giysilerini günlük hayatta değil, sadece düğünlerde ve nişanlarda giymeyi tercih etmektedirler. Fakat özellikle düğünler ve önemli bayramlarda, festivallerde ve çeşitli resmi temsil faaliyetlerinde devamlı surette geleneksel giysilere ihtiyaç duyulduğundan, Sarı Uygurların toplu olarak yaşadıkları Sunan ilçesi ile Minghua ve Kangle gibi kasabalarda geleneksel Sarı Uygur elbisesi dikiminde kullanılan rengarenk kumaşlar ve çok çeşitli elbise süsleri satılmaktadır.

Yazlık ya da kışlık ev olarak kullanılan dağ evlerinde göçebe Sarı Uygur kadını pantolon, blüz, kazak, bayan ceketi giymekte ve başına pembe, kırmızı mavi ya da yeşil gibi oldukça sıcak renkli hiç de ince olmayan iple dokunmuş baş örtüsü takmaktadırlar. Erkekler ise normal gömlek, ceket, pantolon giymekte, bizim Anadolu'da yaygın olan şapkalara benzer bir başlık takmaktadırlar. Bu yazdıklarımızdan da anlaşılacağı üzre, çok eski dönemlerde olduğu gibi artık günümüzde ilk bakışta Sarı Uygur olduğu anlaşılan geleneksel giyimli insanlar günlük hayatta görülmektedir.

XX. EL SANATLARI

Sarı Uygurlar günümüzde yaşadıkları bölgelere yerleşmelerinden itibaren, tamamen yerleşik hayat tarzını bırakıp yüksek bozkırlarda göçebe hayatı sürmeye başlamışlar ve bu yeni hayat tarzları onların el sanatlarının başlıca temaları olmuştur. Günlük yaşamda kullanılan özellikle bayan giyim eşyalarından at koşum takımlarına, ilaç kutu ve torbalarından çeşitli aletlere ve çadır evlerinde kullandıkları yaygılarına kadar Sarı Uygurların el sanatlarında geleneksel yaşam tarzının özelliklerini açık olarak görmek mümkündür.

Sarı Uygurların el sanatı ürünlerinin en bariz örneklerini, erkek ve bayanların evlenirlerken giydikleri giyim eşyaları ile bu giysilerle birlikte kullanılan çeşitli süs eşyalarında görmek mümkündür. Evlenen Sarı Uygur kızlarının şapkaları, alt tarafı yuvarlak ve üst tarafı tepe kısmına çıktıkça daralan koli şeklinde, en üst kısmında kırmızı renkli püskül şeklinde aşağı doğru sarkıtılmış ipler vardır. Ayrıca şapkanın üst yuvarlak kısmı el yapımı çeşitli renklerden oluşan nakışlarla süslenmiştir. Elbiseler gelinin omuzlarından topuklarına kadar uzanan büyüklükte olup, genelde kırmızı ya da mavi renkli, üzeri çeşitli nakış ve desenlerle süslenmiştir.

Bu düğün elbisesine gelinin ön ve sırt kısmına gelecek şekilde iki parçadan oluşan ve üzerinde irili ufaklı boncukların ve güzel görünümlü nakışların işlendiği yaklaşık 2 metre uzunluğunda bir tür takı takılır. Bu takıların en basit ve en ucuzu 500 yuandan başlayıp 400 ya da 5000 yuan'a kadar yükselebilmektedir. Elbisenin ortasına ise siyah ya da yeşil renkli kuşak bağlanır.

Damatların giyimi ise gelinlere nazaran çok daha sadedir. Damatlar genelde mavi renkli uzun elbiseler giyerler ve elbisenin etrafına kadınlarda olduğu gibi bir de kuşak bağlarlar. Kazak Türklerinin şapkalarına benzer şapkaların etrafı nakış süslemeleri ile bezenmiştir. Damatların ayakkabıları uçları kalkık potinleri andırmaktadır. Şapka ve potinlerin üst kısımları keçeden yapılmıştır. Düğünlerde geline eşlik eden sağdıç kız da gelinin

giydiklerinin aynısını giyer. Fakat sağdıç bayanın evli olması gerektiğinde, giydiği şapkanın üst kısmı dar değil geniştir. Diğer yaşlardaki Sarı Uygurların kendilerine mahsus giyim tarzları yoktur. Evlenmesinin üzerinden kaç yıl geçerse geçsin, erkek ya da bayan her Sarı Uygur, düğünlerde giyilen bu geleneksel giysileri ömür boyunca sandıklarında muhafaza ederler.

Han milletinin düğünlerinde hakim renk tamamen kırmızıdır. Bu bakımdan Sarı Uygurlar Han etkilerini taşımamaktadırlar. Fakat ilçe ya da şehirlerde yaşayan Sarı Uygurlar iki saatlik bir evlenme töreni düzenlediklerinde giyimde kısmen Han milletinin etkilerini taşıyabilirler.

Anadolu'da geniş olarak görülen heybeler Sarı Uygur toplumunda da oldukça yaygın bir şekilde kullanılmakta olup bu sanat ürünlerinin tamamı el yapımıdır (Resim-50). Diğer tüm el sanatı ürünlerinde iriki ufaklı çeşitli şekiller çok sıcak ve çeşitli renkler aracılığıyla betimlenirken Sarı Uygur heybelerinde bu özellik görülmez. Onların heybelerindeki soluk renkler heybenin genişliği boyunca uzanmaktadır (Resim-51). Bunun nedenini göçebe hayvan besleyicisi olan Sarı Uygurların büyük zamanlarını geçirdikleri sınırsız bozkırları anlatmak isteği olabilir.

Günümüzde Türkiye'de heybe kullanımının oldukça sınırlı kalmış olmasına rağmen, Sarı Uygurların günlük hayatlarında çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Yazlak ve kışlaklarda yaşayanlar heybeyi at ve eşek üstüne atarak, şehirlerde yaşayanlar ise motosikletlerinde aldıkları eşyaları koymakta kullanırlar. Doğal olarak motosikletler üzerinde kullandıkları heybeler, hayvan sırtında kullanılanlarına göre daha küçük ebattadır.

Sarı Uygur kadınları el işlerinde çok becerikli olup, nakış işlemede çok ustadırlar. Onlar giysilerine yastık, yorgan çarşaflarına ve ev örtülerine çeşitli nakış işlerler. Ayrıca makine yardımıyla yapılan rengarenk nakışlar da dikkat çekicidir. Nakışlar ağırlıklı olarak genellikle bayan giysilerinde görülmektedir. Bunun yanında erkeklerin giydiği ceketler ve gömleklerinin yakalarına nakışlar işlenmektedir. Nakış işlemeleri dikkatlice incelendiğinde, bu sanatın Sarı Uygurların kendilerine ait değil, Çin tarzının izlerini taşıdığı anlaşılır. Nakış ve el ile yapılan dantel ve oya işlemelerinde, Sarı Uygur coğrafyasında yaşayan geyik, Yak öküzü ve yanında mutlaka geleneksel giysiler içindeki Sarı Uygur erkeği ya da kızının görülmesi dikkat çekicidir. Giysilerde olduğu gibi bayan ayakkabıları ile keçe ve deriden yapılmış erkek çizmelerinin üzerinde de renkli nakış ve desenler sık görülmektedir.

Sarı Uygurlar yine kilim işlerler. Çuval dokurlar, keçe yaparlar. Kilim, çuval ve heybelerin desenleri Uygurlar ve Çinlilerin dokumalarına pek benzememektedir. Çok sıcak renklerin tercih edilmediği kilim, çuval ve heybelerdeki çizgiler kesintisiz bir şekilde devam etmektedir. Özellikle yere serilen ya da büyükçe yataklara serilen dokuma örtülerinin desenleri insana sınırsız ufukları andırır bir görüntüyü hatırlatmaktadır. Yüzyılın ortalarına kadar bozkırlarda hayvancılıkla geçinen Sarı Uygur erkekleri, keçeden yapılmış, dizlerin yaklaşık 10-15 cm kadar altına gelen çizmeler giyerlerdi ki bu çizmelerin çevreleri renkli nakışlarla bezenirdi.

Burada kısaca tanıtılmaya çalışılan Sarı Uygurların el yapımı dokumaları, kilimleri, heybeleri, çuvalları ve giysilerin yaka, cep veya üst kısımlarına işlenen nakış ve işlemeler geleneksel Sarı Uygur sanat ürünlerini oluşturmasına rağmen, bunları, yaklaşık olarak 9000 Sarı Uygur Türk'ünün yaşadığı Sunan ilçesinde bile bulmak günümüzde çok zordur. Sunan Müzesi'nin karşısında, geleneksel Sarı Uygur sanat ürünleri satan bayan mağaza sahibi, satışa sunduğu ürünlerin bir kısmını sipariş üzerine getirdiğini ifade etmektedir. Modern hayata ilgi duyan yeni nesil Sarı Uygur gençleri, bu tür ürünlerin üretimi işine yeterli ilgiyi göstermediği için muhtemelen yakın bir gelecekte Sarı Uygur sanat ürünlerine ulaşmak daha da zor olacaktır.

XXI. BESLENME KÜLTÜRÜ

Sarı Uygurların beslenme kültürü ve yaşam tarzları arasında yakın bir ilişki vardır. Hayvancılık sektörünün büyük oranda iş kolu olarak tercih edildiği Sarı Uygur toplumunda hayvansal besin maddeleri onların sofralarında sıkça görülen besin maddeleridir. Hayvansal besinler içinde en fazla tercih ettikleri ise koyun eti ve inek sütüdür. Koyun etini büyük parçalar halinde doğradıktan ve uzun süre kaynattıktan sonra ocakta ısınan yağın içine çeşitli baharatlar ilave ederler ve büyük tepsilere etleri yerleştirdikten sonra sofraya getirirler. Fakat bu yemeği değerli misafirler geldiği zaman ya da bayram, festival ya da düğünlerde daha sıkça yaparlar.

Aşağıda da ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere, hamur ürünleri Sarı Uygur sofrasının vazgeçilmezlerindendir. Mülakat yaptığımız bazı yaşlı Sarı Uygur kadınları, Kanglong kasabasının bazı köylerinde buğdayları un haline getirmeye yarayan yuvarlak taş parçalarını kullandıklarını bildirmiştir. Buna benzer, tahılları öğütmeye yarayan iki yassı ve yuvarlak taştan bir takım taş alet, Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Müzesi'nin önünde sergilenmektedir. Fakat biz bu ifadelere katılmıyoruz, belki bazı aileler bu tür aletleri hayvanlarına yem yapmak için kullanıyordur.

Sarı Uygurlar koyun etinin yanı sıra sığır etini yemeyi de çok severler. Sığır ve koyun etinden "Zhua Rou" ismini verdikleri yemeği sık sık yaparlar (Resim-52). "Zhua Rou" dedikleri yemeği, bütün bir koyun ya da sığırı ya da koyunun sırt kısmını, kemiklerini ayırmadan pişirirler ve masanın üzerine koyarlar ve sonra etleri büyük ve ince tabakalar halinde bıçakla keserler. Bazen de kurumuş koyun ya da sığır eti parçalarını karışık olarak kaynar su içine atarak bir tür çorba pişirirler, bu çorbanın içinde mutlaka sebze de bulunur. Bu iki tür et çeşidi dışında domuz, deve ve tavuk etini sebzelerle kavurup yemeyi de sıkça tercih ederler. Özellikle sığır ve koyun etinden yemek yaparlarken, sarımsak, soya fasulyesi sosu ve sirke kullanmayı da ihmal etmezler.

Genelde günde üç öğün yemek yerler. Kendi elleri ile yaptıkları makarnayı sulu yemek yapar bir tarzda pişirirler (Resim-53). Hamur işi sadece Sarı Uygurlarda değil, Çin'in kuzeydoğusunda yaşayan Dunganlar, Dongxianglar ve Hanların da devamlı yemeyi tercih ettiği bir yemek türüdür. Bunun yanında pirinç ve et yemekleri de Sarı Uygurların ana gıda maddeleri arasındadır.

Yardımcı yemek olarak sütü çok tercih ederler. Fakat sütü bizde olduğu gibi sade olarak değil, kendilerine özgü bir tarzda hazırlarlar. Küçük bir tas içine daha önce kavrulmuş un ilave edilir, daha sonra ise az miktarda tereyağı ilave ederler ve en son olarak da içine biraz çay eklenmiş sütü eklerler (Resim-54) . Çinlierin hemen her öğünde yeşil çayı tercih ettikleri gibi Sarı Uygurlar da her öğünde yukarıda kısaca sözü edilen sütü içmeyi çok severler.

Süt ve çay Sarı Uygur halkının günlük beslenmesinde önemli bir yer tutar. Her gün yemeklerde iki ya da üç kez çay içmeyi ihmal etmezler. Her gün sabah kalktıktan sonra, ocakta daima kaynamakta olan çay suyundan bir kepçe alarak çadırın etrafına saçarlar ve sonra çay içmeye başlarlar. Sabah kahvaltısını yaptıktan sonra, hayvanlarını otlatmaya çıkarlar. Bu gibi hayat sürenler öğle yemeğinde sebzeli makarna ya da gözleme yerler, beraberinde çay içerler. Öğleden sonra bir kez tereyağlı çay içerler. Akşam ise yapılması gereken tüm işlerini tamamladıktan sonra, aile üyelerinin hepsi bir araya gelerek elde yapma çubuk makarna yerler.

San Uygurların, manda, sarı sığır ve koyun sütünden kendileri yaptıkları, peynir, tereyağı ve kaymak ürünleri oldukça farklılık arzetmektedir. Sarı Uygurlar bizim bildiğimiz anlamda peynir yapmayı bilmezler, bunun yerine peynirin çok küçük parçalar haline getirilmiş parçalarını andıran bir tür çökeleği kuruturlar ve sıcak su ilave ederek yerler (Resim-55). Bir tür toz halindeki peynir diyebileceğimiz peynir türleri Sunan ve Sarı Uygurların yaşadıkları kasabalarda çuvallara doldurularak kilo ile satılmaktadır.

İçine tereyağı doldurulmuş bu inek işkembesine Sarı Uygurlar "Merkeg" adını verirler (Resim-56). 1 ya da 2 kg'lık paketler haline getirildikten sonra 4-5 aya kadar tazeliğini koruduğu belirtilmektedir. "Karen" adı verilen koyun işkembesinin içine su, şarap, susam yağı, tereyaşı ya da süt doldururlar. Karenin içine doldurulan gıda maddeleri onların günlük hayatta sık tükettikleri gıdalardan olması nedeniyle ince olmasına dikkat ederler. Bunlardan başka Anadolu'da da tulum adı verilen koyun derisine süt ya da tereyağı doldurup saklama geleneği özellikle bozkırlarda

hayvan besleyen Sarı Uygurlarda daha önceleri sıkça görülürdü.[174] Fakat günümüzde Sarı Uygurların da tulum adını verdikleri süt ya da tereyağı dolu koyun derisinden yapılmış gıda paketleme geleneği günümüzde yok denecek kadar azalmıştır. Saha araştırmaları sırasında Sarı Uygurların yoğurt yaptıklarını ya da yediklerini göremedik. Belki eskiden yaparlardı. Ayran yapmakta kullanılan yayık yaygın olarak kullanılırdı. Fakat günümüzde bozkırlarda ve köylerde yaşayan Sarı Uygurlar arasında yayık aleti kullanılmamaktadır.

Fakat yetişkin insanların içecek olarak sevdikleri ise mısır ya da sorghun pekmezinden imal edilen bir tür içki ile sütlü çay içmeyi çok severler. Tang döneminden bu yana Uygurlardaki çay tiryakiliği bilinen bir gerçektir. Günümüz Sarı Uygurlarında da çay çok rağbet edilen bir içecek maddesidir. Günde üç öğün yemekle birlikte çay içmek onlar için vazgeçilmez bir alışkanlıktır. Sarı Uygurların sütlü çay içme geleneği muhtemelen eski Uygurlardan kalmış olmalıdır.

Dr. Abdürreşit Celil Karluk'a göre geleneksel Sarı Uygur toplumunda çay hazırlanırken bazı kurallara uyulmaktaydı. Buna göre önce bir tencereye belirli miktarda soğuk su konur, sonra siyah çaydan bir miktar kazana konularak kaynatılır. Bu arada isteyenler bazı kuru meyveleri de çaya ilave edebilirler. Çay kaynadıktan sonra tuz ve bir miktar süt ilave edilir. Çay kaynayıncaya kadar kepçe ile karıştırılır ve ara sıra savrulur. Servis yapmadan önce, kaselere birkaç kaşık Talkan adı verilen bir tür gıda maddesi, tereyağı ve kaymak konulduktan sonra demlenmiş olan çayın üzerine dökerek servis yapılır. Burada talkan az konulmaz ve içerken sürekli karıştırılarak içilir. Talkanlı çayın, çayı bitince üstüne yine çay eklenir. Özellikle yaşlılar bu çayın tiryakisidir.[175]

Biz Sarı Uygurların yaşadıları bölgelerde gerçekleştirdiğimiz saha araştırmaları sırasında, Sarı Uygurların çay hazırlarken, yukarıda sözü edildiği gibi karmaşık olmadığını fark ettik. Dr. Celil Karluk eserinde günümüzden yaklaşık olarak bir ya da yarım asır öncesine kadar olan çay hazırlama geleneklerini anlatmaktadır. Çağdaş Sarı Uygurlar, geleneksel çaylar tencerelerde değil, daha çok çaydanlıklarda kaynatmaktadır.

Doğal şartları çok sınırlı olması sebebiyle normal zamanlarda çok nadir olarak taze sebze yeme imkanına sahiptirler. Ama yaban soğanı,

174 Gao Linjun, Zhongguo Yuguzu, a. g. e. s. 73.

175 Abdürreşit Celil Karluk, Sarı Uygurların Sosyo-Kültürel, a. g. e. s. 68.

soğan, yaban sarımsağı, yaban çin soğanı ve "Kuanpi" adını verdikleri bir tür mantar türünü toplayarak pişirirler. Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları köylerde evlerin önünde kurutulmuş mantar manzaralarına sıkça rastlanmaktadır. Sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinde Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede bol miktarda taze eğreltiotu bulunduğu için bu sebzeyi sık sık yemeğe ilave ederler.

Sarı Uygurların sevdiği bir diğer yemek türü ise içine eğrelti otu, üzüm kurusu, "hongzao" adı verilen kırmızı bir meyve türü, toz şeker ilave edilmiş bir tür çorbadır. Sarı Uygurların sevdikleri bir diğer çorba türü de bir tür hamur çorbasıdır. Bu yemek kare şeklinde parçalara ayrılmış hamur, doğranmış koyun eti ve beyaz lahana, ıspanak ve patates ile birlikte pişirilir ve kaselerde misafirlere ikram edilir. Fakat bu çorba yenirken sofraya kaşık getirilmez, Çinlilerin yemekte kullandıkları çubuklar kullanılır. Yemek yenirken çorba kasesi ağza götürülür ve çubuk yardımı ile yenilir. Sulu yemeklerde bile çubuğun kullanılması şüphesiz Çin etkisini göstermektedir.

Sarı Uygurların mutfağında önemli olan bir diğer yemek türü ise hamur işi yemeklerdir. Çinlilerde olduğu gibi sık olmasa bile elle açılmış uzun makarna yapsalar da, bu yemek türü Çinlilerden Sarı Uygurlara geçmiştir. Makarna suludur ve içinde küçük et parçaları ile mevsimine göre ıspanak, lahana, marul ya da diğer sebze türleri ilave edilir.

İçinde sebze ya da et ilave edilmiş, dışına yağ sürülmüş bir tür gözleme, yağda kızartılmış kalınca gözleme ve içine genellikle et konulmuş baozıl adı verilen yumruk büyüklüğünde bir tür çörek ekmek yerine geçmektedir (Resim-57). Bu noktada Çinlilerden ayrılırlar. Çinliler yumruk büyüklüğündeki hamur parçalarını su buharında pişirmeyi tercih ederlerken, Sarı Uygurlar yukarıda bahsedilen yağda pişirilmiş, bizim Ege bölgesinde "Bişi" diye tabir ettiğimiz ekmek türünü yerler (Resim-58). Bu tür ekmekler hemen her Sarı Uygur evinde yapılır. Çinlilerde olduğu gibi ekmek yerine geçen besin maddelerini satın almayı pek tercih etmezler.

Tercih edilen en pratik yemek ise suda pişirilmiş bir tür Çin yemeği olan mantıdır. Özellikle kış mevsimi gelip havalar soğuduğunda, hemen her Sarı Uygur evinde suda pişmiş mantı pişirilir. Bu yemek Çin'in diğer pek çok azınlık milleti tarafından da çok sevilir. Mantı çok miktarda yapıldığında, fazla olan kısmı buzdolabında saklanarak dondurulur ve sonraki zamanlarda ısıtılarak yenilir. İçine et kıyması ve pırasa, kabak ve soğan gibi sebzelerin ince ince kıyılmasıyla elde edilen malzemelerin

doldurulmasıyla yapılan mantı büyük bir ihtimalle Çinlilerden Sarı Uygurlara geçmiş olmalıdır.

Özellikle dağlık bölgelerdeki köylerde yaşayan Sarı Uygurlar çok sıcak kanlı insanlar olup misafir ağırlamayı çok severler, zira onlar başka memleketlerde yaşayan insanlarla çok az temas etme imkanı bulurlar. Bilhassa, başka şehirlerde yaşayan yakınları eve döndüğünde tuzlu süt, içki ve yukarıda sözünü ettiğimiz büyük et parçalarından oluşan yemeği ikram etmeyi çok severler. Misafir geldiğinde önce içine tereyağı ilave edilmiş olan çay verirler, misafir bu yağlı sütü içerken dibinde kalan kırıntıları mutlaka yemelidir. Eğer misafir bunu yapmazsa, doymadığını anlatmış olur, dolayısıyla ev sahibi aynı yemekten misafire tekrar getirir.

Misafire içki ikram edilirken bardağın iki tane olmasına dikkat edilir. Eğer misafir içkisini sadece bir bardaktan içerse ev sahibi ona "sen iki ayaklarında geldin buraya, tek ayağınla değil, mutlaka iki bardaktan içemelisin" der ve iki kadeh içmesini sağlar. İkramlar önce erkeklere, sonra da bayanlara yapılır. Sarı Uygurların evinde misafirlere içki ikramı bir takım kurallara bağlanmıştır. Misafire içkiyi önce küçük bir porselen ya da madeni tepside evin aile reisi iki eliyle tepsiyi kaldırarak yapar, aradan çok fazla bir vakit geçmeden aynı ikram ve hürmeti ev sahibesi yapar. Ev sahibi bayanın içki ikramını reddeden misafire, "sen bayanları küçük görüyorsun" derler. Bunu takiben ikramı evin çocuğu yapar. Misafir yine içmeyi reddederse ona "sen çocukları küçük görüyorsun" derler. Gelen misafirlerin durumuna göre bazen içki ikram eden bayanların türküler söylediği de olur. İçkiyi ayakta eline alan misafir içkiyi içmediği sürece evin bayan ev sahibi türkü söylemeyi kesmez.[176]

Gerek şehirlerde ve gerekse köy ve bozkırlarda yaşayan Sarı Uygurların sofra düzeni Çinlerden herhangi bir farklılık göstermemektedir. Geleneksel kemikli koyun etini bıçakla kesmelerinin dışında, kullandıkları sofra aletleri Çinlilerle aynıdır. Çorbalar dahil diğer tüm yemekler tahta çubuklarla yenir. Hamur, sebze ve et parçalarının bir arada pişirilmesiyle ortaya konan çorba kasesi ağza götürülür ve içine ekmek doğranmış parçalarla birlikte çubuklar yardımıyla ağza götürülür.

Sofra, Korelilerde olduğu gibi insanın dizlerine kadar ulaşabilen kısalıkta çok geniş ve uzun olmayan alçak bir masada kurulur (Resim-59).

176 Shu Feng, "Xibu Minzu Fengqing (Batı Bölgesi Milletlerinin Gelenekleri)", Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2003, s. 477.

Özellikle misafirlerin bulunduğu sofrada ev sahibi içkileri kasalar halinde çok sayıda satın alarak baş ucuna koyar, şişeler boşaldıkça yenilerini çıkarır. Oldukça uzun süren yemek boyunca içkiler içilmeye devam edilir. Yemeğin sonlarına doğru kelime oyunlarından oluşan küçük oyunlar oynanır, kaybeden yenenin ikram ettiği içkiyi içmek zorunda kalır.

Sarı Uygurlar çadırlarda yaşadıkları dönemlerde yemek pişirirken ağırlıklı olarak tezek, koyun gübresi (Resim-60) ve odun kullanırlardı. Günümüzde kasaba, ilçe ve şehirlerde yemek pişirmede özellikle tezek kullanımı tamamen kalkmıştır. Şehir hayatı yaşayan Sarı Uygurlar sıvı yakıt ve kömür kullanmayı tercih etmektedirler.

Köylerde halkın yemek pişirirken tercih ettikleri yakacak türü çoğunlukla kömürdür. Kışlak ve yazlaklarda hayvancılıkla uğraşan Sarı Uygurlar günümüzde bile tezek yakmayı tercih etmektedirler. Koyun ve eşek tezeği büyük bir elekle elenerek, toz halinde olan tezek, odanın duvar kenarına yerleştirilen yatağı altından ısıtmak için kullanılır. İri koyun tezeği sobalarda yakılarak yemek pişirilmektedir.

XXII. DİL VE YAZI

A. Dil.

Sarı Uygurların Sarı Uygur kabileleri ile Moğol kabilelerinin birbirleriyle karışmasından dolayı, konuştukları diller arasında büyük farklılıklar doğmuştur. Buna bir de Çin'de yaşadıkları için etraflarındaki çok sayıda Çinliler ve onların dillerinin etkilerini de ilave etmek gerekir. Sarı Uygurlar Budizm dinine girdikten sonra dillerine çok sayıda Sanskritçe, Tibetçe ve Moğolca sözcükler girmiştir.[177]

Dil özellikleri açısından Türk dili için önem taşıyan Sarı Uygurcanın, Türk lehçeleri arasındaki yeri hakkında çeşitli görüşler vardır. Sarı Uygurca ilk olarak A. Samoyloviç'in tasnifinde yer alır. Samoyloviç, Sarı Uygurcayı II. D grubu (kuzeydoğunun) –z bölümüne koymuştur. Bogoroditskiy, Sarı Uygurcayı Kaşgar şivesi içerisinde; Rasanen Kuzeydoğu grubunun –z bölümünde; N. A. Baskakov, Doğu Hun dilinin Hakas grubunda; son olarak Talat Tekin ise V. Azak grubunda Hakasça ile birlikte değerelendirmiştir. Söz konusu tasniflerin dışında Phlilologiae Turciae Funfamenta I (PhTF)'de Sarı Uygur ve Salarların dilleri ile birlikte ele alınır ve yeni Uygurcayla ilgili görülür. S. E. Malov'a göre ise Sarı Uygurca, eski Türkçenin özelliklerini korumuş "Eski Türkçe"dir.[178]

Sarı Uygurlar başlıca üç dil konuşmaktadırlar. Bunlardan birincisi Yaohuer (尧 呼 尔) adı da verilen Altay Dilleri grubundan Türk dillerine mensup Batı Sarı Uygurcadır. Adından anlaşılacağı, üzere Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nin batı kesiminde konuşulmaktadır. Sarı Uygurların dillerinde eski Göktürk dilinden kalma pek çok sözcük muhafaza edilmiştir.

---

177 E. N. Tenishev, "Tujue Yuyan Yanjiu Daolun (Türk Dili Araştırmaları Rehberi)", Rusça'dan Çince'ye Tercüme Eden: Chen Peng, Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, Pekin 1981, 545.

178 Zeki Kaymaz, "Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış", Prof.Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2005, s. 451.

Konuştukları ikinci dil ise Doğu Sarı Uygur dilidir ve buna Engeer (格 尔) adı da verilir. Altay dillerinden Moğol dil ailesi dahil bir dildir. Doğu Sarı Uygur dili ile Çin'de yaşayan Dongxiang dili, Baoan dili ve Tujia dili ile Moğolca'ya çok yakındır. Sunan ilçesinin doğu kesiminde Sarı Uygurlar tarafından konuşulmaktadır. Doğu Sarı Uygurca'da çok sayıda klasik ödünç Moğolca sözcüklerin varlığı bilinmektedir. Onların konuştukları üncü dil ise Çincedir. Gansu eyaletinin Sunan ilçesi ile Jiuquan şehri ile Sunan ilçesinin Minghua nahiyesinde yaşayan Sarı Uygurlar sadece Çince konuşmaktadırlar.[179]

Sunan ilçesinin Dahe kasabasına bağlı olan Dongling, Guanghua, Songlingnan, Xiling ve Shuiguan köylerinde Batı Sarı Uygurcası konuşulur. Bu yöre halkının bir kısmı Batı ve Doğu Sarı Uygurcasının her ikisini de konuşur.[180]

Batı Sarı Uygur dilini kullanan başlıca sülaleler Yağlakar, Helangge gibi 8 sülale olup Sunan ilçesinin batı kesimi, Minghua ve Dahua kasabası ve Huangcheng nahiyesi'nin bir bölümünde yaşamaktadır. Doğu Sarı Uygur dili kullanan sülaleler de 8 sülaleden oluşur ve Damu, Luoer, Yangge, Dongba ve Dört At sülalesidir ve adı geçen ilçenin doğu kesimi ile Kangle kasabası ve Huangcheng nahiyesinde otururlar. Diğer taraftan Jiuquan ilçesinin Huangnibao Sarı Uygur kasabası'nda yaşayan Sarı Uygurlar Çince konuşmaktadırlar[181]

Batı Sarı Uygur dilinde çok sayıda Çince ödünç sözcükler bulunmaktadır. Bunların yanında sayısı sınırlı da olsa Tibetçe sözcükler yer almaktadır. Her ne kadar Batı Sarı Uygur şivesi Çince ve Tibetçeden pek çok ödünç sözcükler ve gramatik yapılar almış olsa da, Türk dilinin en eski özelliklerini korumayı devam ettirmiştir.[182]

Batı Sarı Uygur dili eski Uygur dilinin sayı saymadaki özelliklerini muhafaza etmiştir. Örneğin, onlar 1'den 10'a kadar olan sayıyı bugünkü Uygurlar gibi sayarlar. 11'den itibaren farklılık başlar. 11, 12, 13...19'a kadar olan sayıları bir yirmi, iki yirmi, üç yirmidokuz yirmi diye sayarlar.

---

179 Wang Wenguang, "Zhongguo Gudai de Minzu Shibie (Eski Çin Milletleri Hakkında Bilgiler)", Yunnan Üniversitesi Basımevi, Kunming 1999, s. 223.

180 Dahe Qu Zhi (Dage Bölgesi Kayıtları, a. g. e. s. 45.

181 Yugu Zu Jian Shi, a. g. e. s. 10.

182 Litip Tohti, "Aertai Yuyanxue Daolun (Altay Dilleri Rehberi)", Shanxi Eğitim Yayınevi, Taiyuan 2004, s. 59.

20'ye iki on derler. 21, 22. 23...29'u bir otuz, üç otuzdokuz otuz diye sayarlar. 30'a üç on derler. Sayılar bu şekilde sayılır. 100'e yüz derler, 10000'e bir tümen, onbin ya da bir ayak derler.

Aynı şiveyi konuşmayan Sarı Uygurlar iletşim sırasında Çince kullanmaktadırlar. İster Doğu Sarı Uygurcası olsun ister batı Sarı Uygurcası, her iki şive de çok Dahe ile Huangcheng bölgelerinde yaşayan Sarı Uygurların her iki Sarı Uygur şivesini de konuşabildiklerini keşfetmişlerdir. Bundan başka Huangcheng bölgesinde yerleşik az sayıdaki Sarı Uygur Tibetçe konuşmaktadırlar.[183]

Ming Cheng Hua saltanat yıllarında (1465-1487) Sarı Uygurlar doğu yönüne göç etmelerinden sonra Çinlilerle yakın ilişkilere girmişler ve bunun sonucunda özellikle Sarı Uygurların sözcük hazinesinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Uygur yazılı belgelerinde Ganzhou Uygurlarının yaşadıkları bölgede ortaya çıkarılan materyallerde, Çince'den Uygur diline giren Çince sözcüklerin sayısının oldukça az olduğu gözlenmektedir. Onların doğu yönüne göç etmelerinden sonraki 100 yıllık bir zaman diliminden sonra Uygur diline giren Çince sözcüklerin sayısını büyük oranda arttığı ortaya çıkmaktadır.[184]

1909-1911 ile 1913-1915 yılları arasında iki kez Sarı Uygurların bölgesine giderek araştırmalar yapan Malov, 40 yıl sonra 1957 yılında araştırma sonuçlarını "Sarı Uygurların Dili, Dil-Gramer" adıyla yayımlamıştır. Malov bu kitabında 100'den fazla Çince sözcük de derlemiştir. Bu sözcüklerin büyük bölümü Ming ve Qing Hanedanları dönemine aittir.[185]

Malov'un vefatından sonra basılan iki çalışma daha vardır ki, bunlar "Xinjiang'ın Uygur Lehçesi" (1961) ve "Sarı Uygur Lehçesi: Metinler ve Çeviriler"dir (1967). Bu çalışmalar sayesinde ilim dünyası, daha önceleri çok az araştırılan ve Türkoloji ilminde, hakkında hemen hemen hiç bilgi olmayan Türk lehçelerini kazanmıştır. Malov tarafından gerçekleştirilen lengüistik olguların ön incelemesi, dünyadan kopuk Çin'in kuzeybatı bölgesinde yaşayan Türk halklarının lehçelerinin ne kadar zor ve ince

183 Lei Jinrui-Chen Jinsheng, "Xibei Minzu Wenhua (Kuzeybatı Milletleri Kültür Tarihi)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2010, s. 90.

184 Chen Zongzhen, "Xibu Yuguyu Zhong de Zaoqi Hanyu Jieci (Batu Yugurca'ya Erken Dönemde Çince'den Gelen Özdünç Sözcükler)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 262.

185 Chen Zongzhen, a. g. m. s. 262-263.

yapıya sahip olduğunu belli etmiştir. Böylece dil temsilcilerinin çok uzak ilişkilerinden kaynaklanan çağdaş Türk dillerinin karışık tabiatı hakkındaki varsayım ispatlanmaktadır. Malov'un bir dizi Merkezi Asya bölgesinin Türk dillerine ait araştırmaları, Türkoloji ilmine sağladığı en önemli katkılardan biridir.[186]

Malov, Sarı Uygurların arasında bir yıldan fazla kalmıştır. Onların Türk kısmından (Sarı Uygurlardan) zengin bir lengüistik ve folklor kaynakları toplamayı başarmıştır. Onun Sarı Uygurların arasında uzun bir dönem bulunması, Malov'un Sarı Uygurcayı iyi tanımasına imkan sağlamıştır. Halk arasında bugünlere kadar, bu büyük bilim adamına olan sevgi ve saygı yaşamaktadır. Sarı Uygurların dilleri arasında Malov aynı isimli (Sarı Uygurların Dili) iki kitap yazmıştır. Bu iki kitabın birisi- sözlük ve pek büyük olmayan gramer kitabı, diğeri ise çevirileriyle akademik transkripsiyonda metinler takımıdır. 213 notun 32'si ünsüzlerin özelliklerini yansıtan metinler içermektedir. Aynı metinlerin tüm ünsüzlerinin özelliklerini koruyarak elle yazılan Latin transkripsiyonu da mevcuttur. Bu el yazmasının ilmi değerinin ne kadar büyük olduğu bellidir.

Sarı Uygur dilinin ilk araştırmacısı olan Malov, bu dilin özelliklerini açıkça belirtmiştir. Örneğin –z'nin isimlerin ortasında ve fiillerin sonunda gelmesi, nefesli güçlü ve zayıf kapanmalılar ile afrikatlar sisteminin 11'den 29 rakamına kadar eski sayı sisteminin olması, isimlerin ikili çekimi ve fillerin gayri şahsi çekiminin olmasıdır.

Malov, Sarı Uygurca'nın araştırması neticesinde belirtilen şu sonuca ulaşmıştır: "Sarı Uygurca'yı Uygur dili olarak kabul etmek zordur, çünkü biz hem konuşma dilini hem de yazılı (yaygın olan Budist edebiyatının dili olan) dilini biliriz. Bu ise, ya eski zamanlarda Kırgızcalaşan herhangi bir Uygur dili ya da bambaşka bir dildir." Diğer bir ifade ile bu Türk sisteminin bağımsız bir dilidir ve bu sonuç şüphesizdir.[187]

Batı Sarı Uygurca ile Doğu Sarı Uygurcanın birbirinden farklı özellikleri vardır. 19. yüzyıldan bu yana Türkologlar bu döneme ait materyaller ışığında 13'den fazla Türk şivesini incelemişlerdir. Örneğin Malov,

186 İ. V. Kormuşin-D. M. Nasilov," S. E. Malov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair", Çev: Asel Tacibayeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1, s. 229.

187 E. N. Tenishev, "Çağdaş Türk Dillerinin Araştırmacısı S. E. Malov", Çev: Asel, Tacibaeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, No 11-1, s. 235.

ses değişimlerinin tarihi özellikleri ile ödünç sözcüklerin sayısına göre Türkçe ile Yenisey Yazıtları'nda kullanılan Uygurcayı mukayese etmiş ve bu konuda şöyle bir tasnif yapmıştır:

En Eski Türk Dili
Eski Türk Dili
Yeni Türk Dili
En Yeni Türk Dili

Batı Sarı Uygur dili, Orhun-Yenisey belgelerinde kullanılan dil ile Uygurca belgelerde kullanılan, daha eski dil olan en eski Türk diline dahildir. Batı Sarı Uygur dili, bir tür eski Türk dilidir ve günümüze kadar eski Türkçe ve Uygurca sözcükleri muhafaza etmiştir.

Doğu Sarı Uygur dili ise oldukça fazla sayıda Moğolca sözcük içermektedir. Özellikle –h sesinin bulunduğu pek çok sözcük vardır. Doğu Sarı Uygurcası 13-14. yüzyıl Moğolcasına daha yakındır ve çağdaş Moğolca ile aralarında farklar bulunmaktadır.[188]

Yukarıda da belirtildiği üzere, Sarı Uygurların iki dil tür kullandığı fikri, bazı bilim adamları tarafından kabul görmemektedir. Bazı Türkologlara göre, günümüzde Doğu Sarı Uygur dilini konuşan Sarı Uygurlar, daha önceleri Batı Sarı Uygurca'yı kullanırlardı, bu grup Sarı Uygurlar tarihte uzun süre Moğollar ile birlikte yaşamaları sebebiyle dilleri yavaş yavaş Moğolcaya yönelmiş ve bu dili konuşmaya başlamışlar, bu suretle adeta Moğollaşmışlardır. Bir grup bilim adamı ise, Batı ve Doğu Sarı Uygurca'nın özelliklerine göre, ortak dil materyaller analiz edildiğinde tarihte Moğolca konuşan bir grup Moğol kabileleri, uzun süre Sarı Uygurların ataları Sarı Uygurlarla birlikte yaşamaları nedeniyle dillerini yavaş yavaş Sarı Uygurca'ya çevirmişlerdir, demektedirler. Bizim fikrimize göre kendi dilleri Sarı Uygurca, Moğolca, Çince ya da Tibetçe olsun, onlar birbirleri ile burada sayılan farklı dilleri konuşsalar da, önemli olan kendilerini Sarı Uygur diye ifade etmeleridir.

Sunan ilçesi ve çevresinde yaşayan Sarı Uygurlardan yaklaşık 250 km uzaklıktaki Jiuquan şehri ve çevresinde yerleşik olan Sarı Uygurlar arasında kendi dilini konuşabilenlerin sayısı yok denecek kadar azdır. 2001

188 Yugu Zu Jian Shi, a. g. e. s. 11

yılının Ağustos ayında sözü edilen şehre bağlı Huangnipu adlı kasabada yaşayan Sarı Uygurlar arasında yaptığımız araştırmalar sırasında, onların tamamına yakın bir kısmının kendi dillerinden uzaklaşarak Çince konuştuklarını tespit ettik. Jiuquan ve çevresinde yaşayan Sarı Uygurların tamamen Çince konuşmaya yönelmelerinin sebebi olarak bu bölgede dağınık olarak yaşamaları, nüfuslarının az olması ve diğer Türk toplulukları ile herhangi bir kültürel bağlarının olmaması gösterilebilir. Huangnipu Sarı Uygur Otonom Kasabası'nın Çinli öğretmeni Bayan Ge Xiaohong, uzun süredir adı geçen ilçede görev yaptığını, kasaba halkını oluşturan Sarı Uygurların büyük bir kısmını tanıdığını ve Sarı Uygur dili konuşan sadece bir ya da iki kişi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca sözü edilen bayan öğretmen ve bazı Sarı Uygur aydınları, bu yörede Çinli ile evlenen Sarı Uygurların sayısının çok fazla olduğunu ve kendi kabilelerinin tam olarak ne zaman Çince konuşmaya başladıkları konusunda herhangi bir fikirlerinin olmadığını beyan etmişlerdir.

B. Yazı

Sarı Uygurların ataları Ganzhou Uygurları tarafından Uygur yazısının kullanıldığı bilinmektedir. Bu yazılarla yazılmış çok sayıda el yazması materyaller arkeologlar tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır. Uygurlar bu yazılarını 1028 yılına kadar kullanmışlardır. Tangutlar 1037 yılında Uygurların yaşadıkları Hexi Koridoru'nu işgal edip hakimiyet altına almalarını takip eden yıllarda kendi yazılarını oluşturmuşlardır. Uygurlar yazılarını Tangutlar döneminde de kullanmakla kalmamışlar, Moğol Hanlığı zamanında Uygur yazısı bu millet tarafından kullanılmıştır. 1204 yılında Cengiz Han bu yazıyı Moğol dilinin yazısında kullanılmasına karar vermiştir. 1204-1269 yılları arasında, yarım yüzyıldan fazla bir süre, diğer bir deyişle Yuan döneminden sonraya kadar Uygur tarzındaki Moğol yazısı daha sonra Mançu yazısına da temel oluşturarak devam etmiştir.

Yuan Hanedanı'nın son yıllarına kadar yazı kullanmaya devam etmişlerdir. Fakat Rahile Davut ile Komuna Canbuz tarafından kaleme alınan bir makalede tarihi kaynaklarda Sarı Uygurların Yuan döneminin sonuna kadar yazı kullandıklarının kaydedildiğini, ancak sonraki göç ve yer değiştirmeler nedeniyle yazılarının unutulduğunu ileri sürmektedir.[189]

189 Rahile Davut-Komuna Canbuz, "Yuğur (Sarı Uygurlar) Üzerine Notlar", Uygurca'dan Türkçe'ye Aktaran: Alimcan İnayet, Türk Dünyası Dil ve Edebi-

Adı geçen iki yazarın bu fikrinde bazı ututarsızlıklar göze çarpmaktadır. Her şeyden önce Yuan döneminde Sarı Uygurlara "Yuğur" adı değil, Saliweier (撒 利 畏 儿), Saliweiwu (萨利畏吾), 萨 Shalaweiguoer (沙 拉 卫 郭 尔), Xilaweiwuer (锡 拉 畏 吾 尔), Saliweiwu (驭 里 畏 吾) gibi isimler verilmiştir. Ayrıca yazarlar hangi tarih kaynakları olduğunu açık olarak belirtmemekte ve Sarı Uygurların kullandıkları yazının nasıl olduğu konuşunda hç bir somut bilgi vermemektedir.

Yukarıda Yuan hanedanının son yıllarına kadar yazı kullanmaya devam ettiklerini belirtmiştik. Örneğin 20. yüzyılın başında Gansu eyaletinin Jiuquan yakınlarında, Uygur harfleriyle yazılmış Altun Yaruk'un 1687 yılında yazılmış olması da bu yazının oldukça uzun bir süre kullanmış olduğu neticesinde bu fikri kanıtlamaktadır. Çince'den Uygurca'ya tercüme edilmiş olan bu önemli yazma eserin yazılmasından 200 yıl önce Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşayan Uygurları tamamen Müslüman olmuş durumda idiler. Buna dayanarak Fransız bilim adamı Chavannes Altun Yaruk'un Sarı Uygurlara ait olduğu görüşündedir. Her ne kadar Chavannes'ın bu fikrinin temeli olsa da, biz de Çinli araştırmacı Chen Zongzhen gibi, bu tarihi yazma eserin Müslüman Uygurlara ait olamayacağı fikrindeyiz,[190] Budizm'e uzun yıllardır inanan Sarı Uygurlara ait olma ihtimali çok yüksektir. Ayrıca Sarı Uygurların böyle bir eser yazması da bize en azından Qing hanedanının ilk yıllarında hala dini çevrelerde Uygur yazısını kullandıklarını da göstermektedir.

Uygurlar tarihte üç kez göç yapmak zorunda kaldıkları için yazılarını devam ettirme imkanı bulamamışlardır. Günümüzde Sarı Uygular kendi dillerini konuşmakta fakat kendilerine ait yazıları olmaması sebebiyle genellikle Çin yazısını kullanırlar, fakat din eğitiminde Tibet dili ve yazısını kullanmaktadırlar.[191]

Uygur yazısının komşu bazı milletlere de etki bıraktığı belirtilmelidir. Mesela Kitan yazısı Uygur yazısından esinlenmiştir.

---

yat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998, s. 466.

190 Chen Zongzhen, "Xibu Yuguyu Zhong de Zaoqi Hanyu Jieci (Batı Sarı Uygurca'da Erken Dönem Çince Ödünç Sözcükler)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 256.

191 Wang Yuanxin, "Lun Yugu Zu de Yuyan Taidu (Sarı Uygurların Dil İle İlgili Tepkilerine Dair)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 291.

Fakat özellikle Çin devleti kurulmadan önce aileler çocuklarının dini eğitim almaları için Budist tapınaklarına gönderdiklerinde, buradaki eğitimlerini Tibet yazısı ile yapmışlardır. Elbette Çin devleti kurulduktan sonra eğitim yapmak üzere Tibet'e giden Sarı Uygurların sayısı bıçakla kesilir gibi azalmamış, zamanla Sarı Uygurlar arasında Tibetçe öğrenme rağbeti azalmıştır.

Dini inanış bakımından tamamen Tibetlilerin etkilerini taşıyan Sarı Uygurlar tapınaklarında ibadetlerini ezberledikleri Tibetçe dualarla yapmaktalar, okudukları Tibetçe duanın anlamını bilmediklerini ifade etmektedirler. 1958 yılında Çin'de ibadet yerlerinin tahrip edilmesi ve din görevlilerinin tutuklanması nedeniyle Tibet yazısı ile yazılmış duaları bilen rahipler azalmış, bilen din adamlarının da zamanla bu dünyadan ayrılmalarından sonra yetişmiş din adamı bulma sorunu baş göstermiştir. Açılma politikasının etkisiyle eski döneme göre daha da özgür olan Sarı Uygurlar arasında, Tibet din okullarında eğitim alanlar Tibet yazısını akıcı bir şekilde okuyup yazabilmektedirler.

Günümüzde Çin'in sadece Gansu eyaleti sınırları içinde kalan Sunan ilçesi ve çevresi ile Jiuquan ili ve yakınlarında yerleşik olan Sarı Uygurların tamamı Çin yazısı kullanmaktadırlar. Sarı Uygurların günümüzde yazı dilinde sadece Çin karakterlerini kullanmaları onların eskiden bu yana yazıları olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim 1957 yılında Sarı Uygur toplumunun tarihini araştıran bir ekip, şimdi (Dahe adını taşıyan) fakat söz konusu yıllarda Jingyao kasabasında araştırmalar yaptıkları sırada Anti Jingzengjia adlı Doğu Sarı Uygurcası konuşan biri ile karşılaşmışlardır. Bu kaynak kişi araştırma ekibine "Atalarımızın bize söylediğine göre Sajiabanzhıda zamanında biz kendimize bir alfabe oluşturmuşuz, fakat bu alfabenin kullanımı devam ettirilememiştir. Bunun sebebi ise, alfabenin oluşturulması tam olarak tamamlanmamış olmasıdır. Bir grup insanların iddialarına göre ise her ne kadar yeni bir alfabe belirlenmiş olsa da kullanıma açılmamıştır".

Anti Jingzengjia'nın söylediklerinin gerçeklik payı bulunmaktadır. Zira Yuan hanedanı zamanında Kubilay Han Tibet ve Sanskrit alfabesini temel alarak Moğol alfabesini oluşturmuştur. Fakat bu alfabe, bitişik olarak yazılan Moğol diline uygun gelmediği için Yuan hanedanı sona ermeden unutulmuştur. Sarı Uygur Budist din adamları ve halkı yukarıda sözü edilen

alfabenin Sarı Uygurlara ait olduğu görüşündendir.[192] Diğer taraftan Yuan hanedanı zamanından önceki dönemlerden itibaren Moğol yazısının eski Uygur yazısından esinlendiği bilim alemi tarafından kabul edilmektedir. Dolayısıyla Kubilay Han zamanında yukarıda sözü edilen alfabenin Sarı Uygurlara ait olduğunu söylemekte bir sakınca yoktur.

192 Sarı Uygur Yazısı, Çin Gansu Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), 2007 Sayı 1, s.19.

XXIII. EDEBİYAT

Aşağıda da kısaca değinileceği üzere, çağdaş Sarı Uygurların kendilerine ait yazılarının olmaması nedeniyle, Sarı Uygurların yazılı edebiyatından değil, ancak sözlü edebiyatından söz etmek zorunludur. Zira bilindiği üzere edebiyatın gelecek kuşaklara en etkili bir biçimde ulaştırılmasını sağlayan şey, o milletin yazısıdır. Sarı Uygur edebiyatı denildiğinde daha çok halk edebiyatı anlaşılmaktadır. Onların yazılarının olmaması, zengin bir sözlü edebiyat geleneğinin gelişmesine olanak sağlamıştır.

Çin'de Sarı Uygur edebiyatı alanındaki araştırmalar 1950'li yıllarda derlenmeye başlanmıştır. 1957 yılında Çin Bilimler Akademisi Milletler Araşurmaları Enstütüsü, Merkezi Milletler Üniversitesi ortaklaşa oluşturulan dil derleme, araştırma 6. Grubu ile Gansu eyaleti azınlıkların sosyal ve tarihi durumunu araştırma grubunun iş birliğinde Sarı Uygur bölgesinde çok yönlü bir araştırma yapılmıştır. Bu gruplar halk edebiyatı ürünlerini de derlemiştir. Qiao Huaixin, Ye Feng Sarı Uygur halk masallarından Mula'yı, Zhao Yanji Mergenin Kartalı Düşürme'sini, Wei Quanming Düşmanın Mücevheri Çalması başlıklı masalları o malzemeler esasında yayımlamışlardır.

1960'lı yıllarda yine bir kısım bilim adamı halk sanatçılarıyla beraber Sarı Uygur folkloru üzerinde araştırma yapmıştır. Bu devirde derlenen halk edebiyatı ürünleri özellikle halk şarkılarının metinleri seçilerek Gansu Gazetesi, Milletler Birliği, Halk Edebiyatı, Çin Gençlik Gazetesi gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır.[193]

Tibet asıllı Sunan Sanat Grubu'nda görevli Seyrang Dancen, Sarı Uygur halk masalları, destanları ve türkülerini derleme ve yayımlama işinde gayret göstermiştir. Onun yıllardır derlediği ürünler, Sarı Uygur Türküleri adıyla kitap halinde 1984 yılında yayımlanmıştır. Altın, Gümüş Kızlar İle Ağaç

193 Abdülhekim Mehmet, "Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine Çin'de Yapılan Araştırmalar", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz 2002, s. 368.

Kız, "Gong Erjian ve Yang Kesa" başlıklı halk masalları kitapta yer alan eserler içindeki en önemlilerindendir. Batı yurdundan gelmiştir. Sarı Uygurlar başlıklı halk destanı Seyrang Dancen'in derlediği ve neşre hazırladığı en büyük eserdir. Bu kitap 1982 yılında Çin'de ülke çapında 2. lik ödülü almaya hak kazanmıştır. Onun 1986'da "Sihirli Tulum" adında Sarı Uygur Edebiyatı tarihi başlıklı bilimsel çalışmaları da bulunmaktadır.[194]

1987 yılında üç ekibin oluşturulmasıyla başlatılmıştır. Bu ekiplerden birisi halk hikayelerini, ikincisi halk şarkılarını, diğer ekip ise efsaneleri derleyip kayda geçirmek üzere çalışmalara başlamış ve 1990 yılında bu alanda ilk geniş kapsamlı eser yayımlanmıştır.[195]

A. Hikayeler

Efsane ve şarkılar gibi Sarı Uygurların hikayeleri de çok zengin bir içeriğe sahiptir. En yaygın olan hikaye türü ise Hayat Hikayesi denilen türdür. "Gong Erjian ve Yang Kesa" adlı hayat hikayesi en tanınmış hikayelerden birisidir. Hikayenin içeriği şöyledir:

"Çok eskiden Yang Kesa adlı çalışkan ve dürüst bir erkek ile onun Gong Erjian adlı akıllı ve güler yüzlü bir kız kardeşi varmış. Çok küçük yaşta iken anne-babalarını kaybetmişler. Yang Kesa sabahtan akşama kadar kabilesi için hayvan otlatır, yakmak için odun toplar ve ava çıkarmış. Gong Erjian ise evde elbise diker, ağabeyi için yemek yapar, çay yapar ve kazak örermiş. Çok fakir bir hayat sürseler de, oldukça uyumlu bir şekilde yaşarlarmış. Kız kardeşi ağabeyinin evlilik işi için endişe eder, ona dışarı çıkıp biraz dolaşmasını ve kendisine bir eş bulmasını tembihlermiş. Bir gün Yang Kesa ata binip bir evin kapısını çalmış ve ne için geldiğini evin reisine açıklamış. Bunun üzerine evin reisi iki ailenin birbirine denk olmadığını belirterek ağabeyin isteğini reddetmiş, bunu üzerine Yang Kesa atına atlayarak ikinci bir evin kapısını çalarak aynı isteğini o evin reisine açmış. Evin reisi Yang Kesa'nın isteğini kabul etmiş ama kendisinin içgüveyi olarak kendi evine yerleşmesini istemiş. Fakat Yang Kesa, kız kardeşini yüzüstü bırakmamak için bu talebi reddetmiş. Daha sonra kumlar üzerinde gezerken çok güzel bir kıza rastlamış ve onu

194 Abdülhekim Mehmet, "Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine, a. g. m. s. 268-169.

195 Zhu Weiguo-Yang Wanshou, "Yugu Zu Minjian Wenxue Gushi, Souji Zhengli Ji Yanjiu Zongshu (Sarı Uygur Halk Edebiyatı Alanında (Hikayeler) Külliyatı, Derlemeleri ve Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme)", Hexi Xueyuan Xuebao (Hexi Enstitüsü Dergisi), 2004, Sayı 3, s. 32.

kendisine eş olarak seçmeye karar vermiş ve çok geçmeden onunla birlikte evine dönmüş ve evlenmişler. Fakat aradan bir yıl bile geçmeden sadece yemek yemeyi seven bu tembel yengenin diğer insanlara göre sergilediği zalim yüzü ortaya çıkmış. Yengenin eziyetlerine dayanamayan kız kardeş kendine yeni bir yaşam kurmak için evden ayrılmış. Onun gidişinden sonra yenge daha da çekilmez olmuş ve ağabeyin sahip olduğu sığır ve koyunların sayısı yarısının da altına inmiş. Bunun üzerine kabile reisi Yang Kesa'ya bir güzel dayak atmış, bu arada yenge de gizlice evden kaçmış. Açlık ve türlü zorluklarla baş edemeyen Yang Kesa sonunda vahşi hayvanlara yem olmuş. Ertesi yıl eski giysiler içindeki kız kardeş gelip ağabeyini aramış. Orada oturan beyaz saçlı ihtiyar bir kadın tüm olup bitenleri ona bir bir anlatmış. Kendini tutamayan kız kardeş ağlamaya başlamış. Yaşlı nine kız kardeşe ağabeyinin bir heykelini kullanmasını tembihleyerek şöyle demiş: "Eğer gerçekten ağabeyinin geri dönmesini istiyorsan git ağabeyini yiyen vahşi hayvanları ele geçir ve onlara ağabeyinin etlerini geri getirmeleri söyle". Kız kardeş güçlü yeteneklere sahip olmadığı için bu konuda her hangi bir sonuç alamamış. Kız kardeşin samimiyetinden etkilenen yaşlı nine onun kanatlandırarak gökyüzüne çıkmasını sağlamış. Daha sonra bir periler ülkesine gelmişler ve yaşlı nine kız kardeşin bir periden savunma sanatını öğrenmesini istemiş, bunun üzerine Gong Erjian büyük bir gayretle kendini öğrenmeye vermiş. Aradan çok fazla bir süre geçmeden Gong Erjian taşlarla, kumlarla, arılarla, iplerle, iğnelerle, oklarla, tabancalarla birlikte uçmayı öğrenmiş. Tüm bunları öğrenip kavradıktan sonra memleketine geri dönerek vakit kaybetmeden yaşlı kartallar, kargalar, ayılar, panterler, kurtlar, tilkiler ve saksağanları kontrol altına alıp ağabeyinin etlerini geri getirmeleri istemiş. En sonunda sihirli yeşim taşı sayesinde rüzgarı engelleyerek sarı kumlara karşı zafer kazanmış. Bunun üzerine sarı kumlar ağabeyinin etlerini ve kanlarını geri getirmiş, bu sayede ağabeyi tekrar hayatına kavuşmuş. O sırada kız kardeş ile ağabeyi evlerine döndüklerinde, evlerinin hala eski halinde olduğunu fark etmişler. Evlerinin avlusu sığır ve koyun sürüleri ile doluymuş. Tuhaf olan şey fazla olarak kapının önünde bir tane köpek duruyormuş. Meğer bu köpek daha önce kız kardeşin yengesi imiş. Gök yüzündeki periler ona çok kızdıkları için onu koyuna benzeyen bir köpek haline getirmişler. Bundan sonra kız kardeş ile ağabeyi hayatlarının sonuna kadar mutlu bir hayat sürmüşler."[196]

196 Ma Xueliang-Liang Tingwang-Zhang Gongjin, "Zhongguo Shaoshu Minzu Wenxue Shi (Çin Azınlık Milletleri Edebiyat Tarihi)", Merkezi Milletler Üniversitesi Basımevi, Pekin 1992, s. 282-283.

B. Efsaneler

Efsaneler Sarı Uygur edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Hatta denilebilir ki, Sarı Uygur edebiyatının önemli bir kaynağını efsaneler oluşturmaktadır. Öyle ki, Sarı Uygurların kendilerine özgü çok sayıda efsane derleyip kayıt altına alınmalarından sonra bu konuda ne kadar değerli ve zengin bir birikime sahip oldukları daha net bir şekilde anlaşılmıştır. Her ne kadar Sarı Uyguların kendilerine özgü yazı sistemi olmasa da kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılarak gelen efsaneler sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiş ve böylece bu Türk topluluğunun edebi ve sözlü kültürel yadigarlarının en azından bazıları kaybolmaktan kurtarılmıştır. Sarı Uygur efsaneleri içerik olarak çok zengin olup bu topluluğun dil özellikleri, alışkanlıkları ve sosyal yaşamlarında önemli yer işgal eden bazı geleneksel uygulamalar hakkında da bize hazine değerinde malzeme sunmaktadır.

Sarı Uygurların nesir ve nazım türünde olmak üzere iki türlü efsaneleri vardır. Her iki tür efsane de oldukça uzun süre sonra yazıya geçirilmişlerdir. Bunlar her ne kadar yeni olsalar da Sarı Uygurlar arasında oldukça yaygındır. Aşağıda nesir şeklinde yazılmış bir efsane örneği verilmiştir:

Molla

Çok uzun zaman önce Sarı Uygurlar sığırları, koyunları ve develeri ile birlikte Gobi Çölü'nü ve çamur ve bataklık bir yeri sulak ve otlak yerleri geçtikten sonra uzak Doğu Türkistan'dan Gansu'daki Qilian Dağları'nın yamaçlarına ulaşmış.

Qilian Dağları'nın yamaçlarındaki çiftlikler verimli, göçebeler de sağlıklı cesur insanlarmış. Fakat bu dağın alt kısmında büyük bir buz mağarası, bu mağaranın içinde de bir su yaratığı yaşarmış. Bu yaratık sık sık fesat çıkarır, otlar için büyük afetlere neden olurmuş.

Yörenin insanları, buz mağarasından ne zaman yoğun beyaz duman çıktığını görseler; kar yaratığının mizacını ortaya koyduğunu anlarlarmış. Mağaradan bir süre duman çıkmazsa, şiddetli rüzgar ve karın geldiği anlaşılırmış. Kalın bir tabaka halinde yağan kar tüm bozkırı kapladığı için, yöre halkı ateş yakmadıkları, hayvanlar da ot yiyememeleri nedeniyle sığır ve koyunlar yavruları ile birlikte soğuktan ölürlermiş. Halk kar yaratığı için ne kadar çok tütsü yaksa ve secde ettiyse de onun tavrını değiştirememişlerdi. Orada yaşayan Molla adında birisi varmış. Molla'ya kar yaratığı çok iğrenç geldiği için ondan nefret edermiş. Molla bir gün dedesine "dede

ya, kar yaratığı bu kadar iğrenç olmasına rağmen neden onu ateşe atıp yok etmiyorlar" diye sormuş.

-Gök'e sorarım, yoksa kar yaratığını teslim alabilecek bir kimse yok mu?

-Sadece ay tanrısı onu teslim alabilir. Fakat ay tanrısı Donghai Dağı'nda yaşar, bu dağ yüsek ve buraya çok uzaktır.

Sarı Uygur efsaneleri arasında en yaygın olanlarından ilk bahsedilmesi gereken, Uygurların "Batı Tarafından Geldi Yugurlar" adını taşımaktadır. Biz her ne kadar Sarı Uygurların sözlü edebiyat türleri içinde önemli bir yeri olan ürünleri efsane olarak nitelesek de, bazı Uygur araştırmacıları bunları destan olarak adlandırmaktadır. 1989 yılında Sarı Uygurların yaşadığı bölgeye giderek ayrıntılı derlemeler yapan Rahile Davut yukarıda sözünü ettiğimiz Efsaneye "Batıdan Gelen Yuğurlar Destanı" adını vermektedir. Davut'un verdiği bilgilere göre Uygurlar arasında sözü edilen efsane hâlâ okunmaktadır, zira kendini 1989 yılında dinleme imkanını bulduğunu ifade etmektedir. Bu destan Sarı Uygurların büyük çapta doğuya göç etmelerini anlatmaktadır. Detanda Sarı Uygurların asıl memleketi, göç sebepleri ve göç sırası çok canlı bir şekilde yansıtılmıştır. Destanın ezgisi çok duygulu olup acılı hislerle yoğrulmuştur.[197]

Destanın ilk mısraları şöyledir:

Annelerin türküsünden öğrendik,
Yugurlar gelmişler batı diyardan.
Çocuklar türküden öğrendi şunu,
Yugurlar aradılar yeşil bir mekan.
Ming Öy'de[198] heybetli Buda resimi
Venfuşia, bir ılık güneşli mekan.
Giyiyorlar ayaklarına kısa bot onlar,

197 Rahile Davut, "Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine I", Uygurca'dan Türkçe'ye Aktaran: Alimcan İnayet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998, s. 455.

198 Buda tapınaklarının bulunduğu mağaralar.

İz bırakır yollarda çarıklı net.
Yerliler bakıyorlar pencerelerden,
Yugura getirirler bulgur ve yemek.
Biz geldik sonunda kışlık kaleye,
Eski bir revakta çalar zil sesi.
Kabile lideri yalvardı gelip,
Saraya mektup sundu Suzhou'nun beyi.
Merhamet eyledi padişah Hongwen,
Yugura verildi Suzhou'nun şarkı.
Türkü ve masaldan anladım Yugur,
Bazidong bağrına geldi sonunda.
Bir yurt sahibi oldu Yugurlar,
O bereketli Qilian Dağlarında.[199]

Sarı Uygur efsaneleri arasında "Güneş Ana Ay Baba" önemli olanlar arasında zikredilmektedir. "Gök ile yer birbirinden henüz ayrıldığı zamanlarda yeryüzünde sadece ay ve güneş varmış. Onlar aynı zamanda birbirinin sevgilisi imişler, üstelik bizim ana-babamız imişler. Sahip oldukları inek ve koyunların sayısını bilen yokmuş, bunlar da bizim görebildiğimiz yıldızlarmış. Gökyüzündeki güneş karayı yarattıktan sonra güneş ana ile ay baba sığır ve inekleriyle birlikte bozkırlara gelip yaşamaya başlamışlar. Bilinmeyen bir nedenle güneş büyük bir sel felaketinin çıkmasını sağlamış, bunu arkasında güneş ile ay tekrar gökyüzüne geri dönmüşler. Bizim gökyüzünde görebildiğimiz gökkuşağı güneş ana ay babanın hayvan kamçısıymış."[200]

Yukarıda çevirisi verilen hikayede de görüleceği üzere Sarı Uygurların edebi ürünleri de onların kültürel unsurlarından izler taşımaktadır. Hikayenin kahramanının sahip olduğu sığır koyunların sayının çok fazla

199 Rahile Davut, "Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine", a. g. m. s. 457-458.

200 Zhong Jinwen, "Yuguzu Shenhua (Yugur Efsaneleri)", Zhongguo Aertaiyuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi (Çin Altay Dilleri Konuşan Milletlerin Efsane ve Hikayeleri), Ed: Man Duhu, Minzu Yayınevi, Pekin 1997, s. 116.

oluşu ve bozkırlarda yaşamanın vurgulanması, Sarı Uygurların yaşamlarını sürdürdüğü coğrafi çevrenin özelikli ve ekonomik yaşamlarının temeli hakkında bize fikirler vermektedir. Her ne kadar Sarı Uygurlar, Uygur soyunun bir kolu olsa da, yeni gelip yerleştikleri bölgenin doğal özellikleri nedeniyle bazı ekonomik imkanlardan yoksun olmalarından dolayı ticarî hayatta pek başarılı olamamışlardır.

Bilindiği üzere Çin kaynaklarındaki Türklerle ilgili en eski kayıtlar, efsane ile karışık tarihi bilgiler şeklinde verilmektedir ve bu efsane kurtlarla ilgilidir. Buna benzer efsane kökenli bir inanç Sarı Uygurlar arasında da olduğu araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ba Bhanlong adlı bir Sarı Uygur araştırmacı Sarı Uygurların yaşadığı bölgede gerçekleştirdiği incelemeler sırasında, onların köpeğe tapınmalarına dair bazı bilgiler derlemiştir. Ba Zhanlong'un derlediği efsane şöyledir:

Avlu dolusu sığır ve koyuna sahip olan oldukça varlıklı bir aile dünyaya getirememişler, sadece bir kızları varmış. Bir gün bir beyaz köpek gelip bu evin kızıyla hayvanları otlatmaya başlamış. Kız, bir gün bu köpeğin yalnız başına hayvanları otlatacak kabiliyete sahip olduğunu fark etmiş ve çok geçmeden onunla evlenmiş. Sadece bir kıza sahip olan aile bu evliliğe rıza göstererek, onlar için ayrı bir çadır kurmuşlar. Bu kızın doğurduğu çocukların hepsi de Sarı Uygurları oluşturmuş, köpek Sarı Uygurların atası olmuş.[201]

Özellikle 20. Yüzyılın 50'li yıllarından önce Sarı Uygurlar arasında köpekle ilgili inanış ve köpek besleme faaliyetlerinin çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu yıllarda pek çok Sarı Uygur ailesi, atalarının köpek olduğu inancıyla köpek beslerlerdi. Hatta Ba Zhanlong, araştırmaları sırasında yaşlı bir Sarı Uygur ona Çin'in kuruluşundan önce köpekler için kurban törenleri düzenlediklerini ama artık bu uygulamaların ortadan kalktığını beyan etmiştir. Sarı Uygurların yoğun olarak bulundukları Jiuquan şehrinde 60'lı yıllardan önce de köpek besleme geleneğinin devam ettiği bilinmektedir. Ayrıca hayvanların otlatılmaları sırasında, yabani hayvanlardan korunması konusunda köpeklerin büyük yardımları nedeniyle özelikle göçebe hayvancılığı işi ile meşul olan Sarı Uygurlar köpekle çok

201 Ba Zhanlong, "Yugu Zu Wenhua Zhong de Gou Chongbai Ji Qi Xianmin de Lang Tuteng (Sarı Uygur Kültüründe Köpek Totem İnancı ve Onların Atalarının Köpek Totemi)", Xibei Minzı Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1998 Sayı 1, s. 64.

yakın ilişkiler tesis etmişlerdir. Diğer taraftan Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'ne bağlı Qiantan nahiyesinde yaşayan Sarı Uygurlar, bahar bayramını kutlamaları sırasında yemek yemekte olan bir köpeği görmenin o yıl iyi bir hasada işaret olduğuna inanırlar. Ayrıca Sarı Uygurlar köpekle insan kişiliği arasında bir tür bağ kurarlar. Sarı Uygurlar arasında "İyi köpek evin insanını ısırmaz", "iyi köpeği olan ev fakir kalmaz" gibi deyimlerin varlığı bu noktayı desteklemektedir. Sarı Uygurlarda köpek dövme iyi karşılanmaz, onlar köpek yılında onu beslemeye devam ederler, köpek öldükten sonra ise onu bir çukura gömerler. Günümüzde bile Sarı Uygurlar köpek yılı içinde evlerini taşımazlar ve düğün yapmazlar.[202]

Sarı Uygur efsaneleri, Sarı Uygurların dini inanışları ve folklorik kültüründe; at, sığır, koyun ve geyik gibi hayvanların fonksiyonunu yaptığı araştırmalarda ayrıntılı olarak değerlendiren Wu Wen, yukarıda bahsi geçen Sarı Uygur inancında köpek konusuna hiç değinmemektedir. Oysa köpek Sarı Uygur toplumunda sadece folklorik değil, dini inanışları bakımından da önemli bir yere sahiptir. Fikrimize göre, Wu Wen'ın bu konuya değinmemesinin nedeni, adı geçen konunun daha önce başkaları tarafından değerlendirilmesidir. Wu Wen, Sarı Uygur yaşlıları ile yaptığı mülakatlarda atı çok kutsal olarak gördüklerinden atı kesip etini yemediklerini, zira efsaneye göre Sakyamini Gök'ten indikten sonra yeryüzünün karışması sonucu yer ve gök birbirine çok yaklaşmış, yeryüzünde yaşayan tüm insanlar ayağa kalkamamışlar, Gök Tanrı Sakyamini'ye atın nasıl ayağa kalkabildiğini sormuş, bu soru üzerine Sakyamuni uyanmış ve at ayağına benzer 4 direk gelerek onu güneydoğudan kuzeybatıya doğru yavaş yavaş kaldırarak havalandırmışlardır. Dolayısıyla Sarı Uygurlar ata, Sakyamuni'yi yerden kaldıran bir fonksiyon yükledikleri için, ataları insanların atı kesip yemelerini yasaklamıştır.[203]

C. Destanlar

Uygurların Hexi Koridoru'na göç eden kısmı bugünkü yer adıyla Gansu'nun Zhangye şehri, Dunhuang şehri Tianshui, Jiuquan gibi bölgelere yerleşmişler ve o dönemde Hexi Uygurları diye adlandırılmışlardır. Onlar

202 Ba Zhanlong, Yugu Zu Wenhua Zhong de Gou Chongbai, a. g. e s. 65-66.

203 Wu Wen, "Yugu Zu Minjian Xisu Zhong de Zongjiao Zhuti (Sarı Uygurların Halk Geleneklerinde Dini Unsurlar)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1990 Sayı 2, s. 63.

önceleri Tibetlilerin kontrolü altında bulunmuşlardır. Sonra Ganzhou'yu merkez edinip güçlenerek M.S. 9. yüzyılda Ganzhou Uygurları diye adlandırılmışlardır. Ganzhou Uygurları çok geniş coğrafyaya sahipti. O dönemde onların nüfusu 300 binden fazla idi. 9. yüzyılın başlarında Hetao etrafını ele geçiren Tangutlar baş Uygurların bölgesine saldırmışlardır. Ganzhou Uygur Hanlığı bu savaşlar nedeniyle güç kaybedince M.S. 1028 yılında Tangutlar tarafından ortadan kaldırıldı. Böylece 130 yıldan fazla saltanat süren Ganzhou Uygurlarının hakimiyetine son verildi. Ganzhou Uygur Hanlığı yıkıldıktan sonra Ganzhou Uygurları her tarafa dağıldılar. Bir kısmı Tibet Hanı Cüysilo'ya sığınıp göçebe hayvancılık hayatına devam ettiler. Bunların çoğu yavaş yavaş Tibetlileştiler. Diğer bir kısmı Dunhuang Shazhou bölgesine giderek oradaki Uygurlarla birleştiler. Onlar tarihte Sarı Uygurlar diye adlandırıldılar.

Sarı Uygurların en tanınmış destanı Xizhi Hazhi adını taşımaktadır ve onların tarihi olayları hakkında çok değerli bilgiler vermektedirler:

Xizhi Hazhi Destanı'nın bir kısmının tarafımızdan yapılan Çince çevirisi şöyledir:

Bu destanı söylediğimizde anladık ki,
Biz Xizhi hazhi'dan gelmişiz.
Yaşlı insanlarımız söylediğinde anladık ki,
Xizhi Hazhi atalarımızın memleketi imiş.
Çok uzun süre önce orada felaketler meydana gelmiş,
Şiddetli rüzgarlar hayvan sürülerini alıp götürmüş,
Kum dağları çadır evlerimizi yok etmiş.
O yıllar çok korkunç imiş.
Düşman gelip saldırmış, bıçak ve kılıçlarını ateşte parlatmışlar.

Uygur araştırmacı Rahile Davut'un bu destanla ilgili çevirisinin bazı satırları aşağıdaki gibidir:

Annelerin türküsünden öğrendik,
Yugurlar gelmişler batı diyarından.
Çocuklar türküden öğrendi şunu,

Yuğurlar aradılar yeşil bir mekan.
Ming öy'de heybetli buda resmi,
Venfuşina, bir ılık güneşli mekan.
Giyiyorlar ayaklarına kısa bot onlar,
İz bırakır yollarda çarklı net,
Yerliler bakıyorlar pencerelerden,
Yuğur'a getirirler bulgur ve yemek.
Biz geldik sonunda kışlık kaleye,
Eski bir revakta çalar zil sesi.
Kabile lideri yalvardı gelip,
Saraya mektup sundu Suzhou'nun beyi,
Merhamet eyledi padişah Hongwen,
Yuğur'a verildi Suzhou'nun şarkı.
Türkü ve masaldan anladım, Yuğur,
Bazidong bağrına geldi sonunda,
Bir yurt sahibi oldu Yuğurlar,
O bereketli Qilian Dağlarında.[204]

204 Rahile Davut, "Batıdan Gelen Yuğurlar (San Uygurlar) Destanı Üzerine", Uygurca'dan Aktaran: Alimcan İnayet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998. s. 456-458.

XXIV. MÜZİK

Sarı Uygurların çok zengin bir halk müziği geleneği vardır. Onların halk müziğini oluşturan türküler Sarı Uygurların yaşam tarzını tüm yönleriyle yansıtmaktadır. Bu denli zengin içerikli bir halk müziğine sahip olmak Sarı Uygur halkını daima halk şarkılarını içtenlikle söylemeye sevk etmiştir. Dolayısıyla halk şarkıları söylemek Sarı Uygurların çok sevdikleri bir sanattır. Öyle ki şarkı terennüm etmek onlar arasında bir meslek haline gelmiştir.

Sarı Uygurların dili Doğu ve Batı Sarı Uygurca olmak üzere iki kısma ayrılması nedeniyle halk şarkıları da birbirinden farklı doğu ve batı halk şarkıları tarzı olmak üzere iki kola ayrılmaktadır. Doğu kesimi Sarı Uygur halk ezgileri basit ve serbest bir söyleyiş tarzına sahiptir ve Moğol halk müziğine yakındır. Batı kesimi Sarı Uygur müziği ise sakin ve ezgileri derinden gelen bir özelliğe sahip olup daha çok klasik Uygur müzik geleneğine yakındır. Doğu Sarı Uygurlarının halk müziğinin temsilcisi Kangle kasabası, Batı Sarı Uygur müziğinin temsilcisi ise Minghua kasabasıdır.[205]

Sarı Uygur şarkıları ritim ve tempo bakımından uzun ve kısa vurgulu olmak üzere iki kısma ayrılır. Çoban şarkıları, ananelerle ilgili şarkılar ve uzun anlatımlı şarkılar uzun ritimli; anne hayvanlar, çocuklar ve ninniler de kısa ritimli şarkılar grubuna dahildir. Hayvanlarla ilgili şarkılar, onları otlatma sırasında terennüm edilenlerdir ve koyun, sığır ve deve içerikli olmak üzere bazı gruplara ayrılır. Anne hayvanlar için söylenen halk şarkıları henüz yavru doğurmuş dişi hayvanların, yavrusunu kabul etmediği durumlarda, yavrunun aç kalmaması için, annesini avutmak ve onu sakinleştirmek için söylenirler. Hayvan türü için seçilen sözcükler, ritimler ve sözcüklerin şarkıdaki yerleri birbirinden farklıdır.[206]

---

205 Tian Liantao, "Zhongguo Shaoshu Minzu Chuantong Yinyue (Çin Azınlık Milletlerinin Müziği)", Çin Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2003, Cilt I, s. 399.

206 Zhang Tieshan-Zhao Yonghong, "Shaoshu Minzu Yishu (Azınlık Milletleri Sanatları)", Merkezi Milletler Üniversitesi Basımevi, Pekin 1996, s. 45, 48.

Sarı Uygurlar, günümüzde yaşadıkları bölgelere gelmeden önce atalarının kullandıkları yazı sistemini kullanmaya devam etmemek suretiyle muhafaza edemedikleri için sözlü halk edebiyatı Sarı Uygur milli sanatının esas şeklini oluşturmuştur. Onların uzun üretim ve yaşam süreci içerisinde edindikleri tecrübeleri, düşünce ve duyguları, yaşam serüvenleri, türkülerde, rivayet, hikaye, destan ve atasözlerinde canlı bir şekilde yansıtılmaktadır. Modern hayatın etkileri Sarı Uygur toplumunda hissedilmeden önceki dönemde, türküler Sarı Uygurların en çok sevdikleri sanat şekli olup, Sarı Uygur bozkırlarının her yerinde Sarı Uygur türkülerini dinlemek mümkündü.

Günümüzde, uzak yerlerden gelen değerli misafirlerin bulunduğu ortamlar ile bayram ya da festivaller dışında türkülerin söylendiği mekanlar yok denecek kadar azalmış durumdadır.

Ana hatlarıyla Sarı Uygur müziğini 2 kısma ayırmak mümkündür:

A. Halk Müziği

Eski Uygur ezgi ve türkülerinin derin izleri ile birlikte modern dönem halk türkülerinin özelliklerini kapsayan halk türkü ve ezgileri.

1. Halk Türküleri

Batı Sarı Uygurların halk şarkıları konusunda ayrıntılı bir araştırma yapan Çinli akademisyen Du Yaxiong, bu konuda daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Oldukça geniş bir yelpazeden Sarı Uygur halk türkülerinin başlıcaları şunlardır:

2. Hayvan Türküleri

Hayvanların yavrulama döneminde bazı hayvanlar doğurdukları yavruları kabul etmedikleri hallerde Sarı Uygurlar, yavrunun açlıktan ölmesini önlemek için anne hayvanı teselli etmek üzer söylenen türkülerdir. Oldukça yumuşak ve dokunaklı bir şekilde söylenen türküler sayesinde yavrunun anne tarafından emzirmeye kabul etmesi sağlanır. Bu tür türküler ağırlıklı olarak inekler ve koyunlar için söylenir. Böyle türkülerin varlığı, Sarı Uygur halkının folklorik inançları ile bağlantılıdır. Zira onlar hayvanların müzikten etkilenme yeteneğine sahip olduğuna inanırlar. Öyle ki, bazı müzik araştırmacıları, yüzlerce yıldan gelen tecrübeler sayesinde belirli

ailelerin hayvanlarının hangi türkülerden hoşlanıyorlarsa, o tür türküleri tercih ettiklerine inanmaktadırlar.[207]

3. Ot Biçme Türküleri

Yaz mevsimi göçebe hayatı süren Sarı Uygurlar için çok önemlidir, zira onlar hasat sonunda hayvanları için yem elde etmektedirler. Sarı Uygur coğrafyasında tarımsal teknoloji modern yöntemlerle yapılamaması nedeniyle hasat zamanı uzun sürmektedir. Uzun ve yorucu bir hasat kaldırma dönemini eğlenceli hale getirmek ve duygularını dile getirmek üzere ot biçme şarkıları söylemek Sarı Uygurlar arasında gelenek haline gelmiştir. Aşağıdaki şarkı buna güzel bir örnektir:

Hey hey de hey hey!
Yemyeşil otlar ne kadar da bereketli,
Kuzu yemini yiyip neredeyse kanatlandı,
Çabuk gel otları biç! çabuk gel otları biç!
Hey hey de hey hey!
Orak neredeyse kanatlanıp uçuyor,
Bir yılda iki yıllık ot birikti,
Çabuk gel otları biç! çabuk gel otları biç!
Hey hey de hey hey!
Yeşil otlar dağ gibi yığıldı,
Altın Dağı ve Gümüş Dağı ile bile ölçülmez,
Çabuk gel otları biç! çabuk gel otları biç![208]

4. Tarihi Türküler

İçerik itibariyle tarihi olayları anlatan destanlar şiir şeklinde yazıldıkları için tarihi türküler içinde değerlendirmek mümkündür. Tarihi türküler içinde Sarı Uygurlar arasında en fazla bilinen tarihi türkü "Sarı Uygurlar Xizhou'dan Gelirler" başlığını taşımaktadır. Toplam 360 satırdan oluşan

207 Du Yaxiong, "Yugu Zu Xibu Minge Yanjiu (Sarı Uygurları Batı Halk Şarkıları Hakkında Araştırmalar)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, s. 186-187.

208 An Weiwu, Yugu Zu Jiayuan, "(Sarı Uygurların Anayurdu)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2008, s. 146.

bu türkü, Sarı Uygurların atalarının Xizhou'dan binbir zorluklar içinde Bin Buda mağaralarından geçip günümüzdeki Jiuquan yakınlarındaki Suzhou'ya gelip yerleşmelerini ahenkli ve şiirsel bir dille anlatmaktadır.

Bu tarihi türkü toplam 9 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm bu türkünün neden söylenmesi gerektiğini, Sarı Uygurların ik yaşadıkları yerler olarak kabul edilen Xizhou'da iken 35 komşularından bahsetmekte; ikinci bölüm Sarı Uygurların atalarının Xizhou'yu nasıl inşa ettiklerini ve oluşturdukları hayvan çiftliklerini at, koyun ve sığırla nasıl doldukları ifade edilmekte; üçüncü bölüm Sarı Uygurların atalarının Xizhou'dan neden doğu yönünde göç ettiklerini; dördüncü, beşinci, altıncı bölümler Sarı Uygurların göç aşamaları sırasında karşılaştıkları zorlukların bir kısım Sarı Uygur boyunun yönlerini nasıl kaybettiklerini; yedinci ve sekizinci bölümler Sarı Uygurların atalarının Hanların ve Tibetliler yardımıyla Qilian bölgesine gelip yerleşmelerini ve 9 Sarı Uygur boyunun verimli çiftlikler kurmalarını dile getirmekte, en sonuncu dokuzuncu bölüm ise Sarı Uygur torunlarının hatırladıkları ve bilge yaşlıların kaybolup gitmekten nasıl kurtuldukları ve kuşaktan kuşağa aktarılarak söylenegelen türküler anlatılmaktadır.[209]

5. Düğün Türküleri

Sarı Uygurların düğün esnasında söyledikleri şarkılar oldukça duygulu şarkılar olup mısra sonları kafiyelidir. Şüphesiz bu şarkılar başka dillere tercüme edildiğinde kafiyelerin büyük bir kısmı ortadan kalkmaktadır. Sarı Uygur kızları, Türkiye'de Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi düğünde oldukça sıcak renklerden oluşan karmaşık bir başlık giyerler. Bunun için özel olarak gelin başlığı giyme töreni düzenlenir. Gelinin yakınları bu törenin düzenlendiği çadıra girerlerken şu şarkıyı söylerler:

Venüs parıl parıl parlıyor,
Sevgili kız başlığını giy,
Gelin alayını götüren at ekibi yola çıkıp,
Gelini, oğlan evine götürecek.

209 Ma Xueliang-Liang Tingwang-Zhang Gongjin, "Zhongguo Shaoshu Minzu Wenxue Shi (Çin Azınlık Milletleri Edebiyat Tarihi)", Cilt II, Merkezi Milletler Üniversitesi Basımevi, Pekin 1992, s. 411.

Başlık giyme töreni sona erdikten sonra kızın ana-babası da şu şarkısını söylerler:

Ey güneş gibi ana baba!
Sağolun kızınızı yetiştirdiğiniz için.
Oğlu ve kızına düşkün ana babalar!
Sağolun bu iyi kalpliliğiniz için..
Gelinin ana-babası kendinize iyi bakın!
Kızınız gelin oldu, Kızınız ata bindi,
At üstünde el sallayarak uzaklaştı.[210]

Bir diğer düğün türküsü ise damadı tasvir etmektedir:

Damat aynanın karşısına oturmuş,
Siyah ve yağlı saçları ne kadar da güzel görünüyor!
İpek telleri gibi parıldıyor,
Akan su kadar yumuşak.[211]

6. Dağ Türküleri

Dağ Türküleri daha çok Qilian Dağı bölgesinde yaygındır. Bu dağ civarındaki Sarı Uygurlar Tibetlilerle karışık olarak yaşadıkları için söyledikleri dağ şarkılarında melodi olarak Tibetlilerden etkilenmişlerdir.[212] Bu etkilenmeden dolayıdır ki Sarı Uygurların dağ türkülerinin önemli bir kısmı Tibetçe olarak söylenmektedir. Bunun yanında sözlü olmayan dağ

210 Zehua-Ao Teng-Duanmei, "Zhongguo Shaoshu Minzu Hun Qu (Çin Azınlık Milletlerinde Görülen Evlilikle İlgili İlginç Uygulamalar)", Qinghai Halk Yayınevi, Xining 1990, 69-70.

211 Du Yaxiong, Yuguzu Hunli Ge (Sarı Uygurların Düğün Türküleri), Minjian Wenxue (Halk Edebiyatı), 1981, Sayı 7, s. 99.

212 Du Yaxiong-Pu Xiwen, "Yuguzu Minge Jianjie (Sarı Uygur Halk Türkleri Hakkında)", Renmin Yile, 1981, Sayı 3, s. 42.

türküleri de mevcuttur. Sarı Uygurların ataları olan Uygurlar, onların da ataları Cheleler ve Chelelerin da ataları olan Dinglinglerden itibaren Uygur Türklerinin folklor ve geleneğinde dağ türkülerinin tarihi dönemlerden itibaren çok önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

"Hexi Jiu Shı" adlı klasik bir Çin eserinde bir Hun şarkısı kaydedilmiştir.[213] Aşağıda da yer aldığı üzere Hunlar bu şarkıda Qilian Dağları'nı kaybetmelerinden dolayı büyük bir üzüntü içine girmişlerdir. Qilian Dağı ile Yanzhı[214] Dağı, Zhangye[215] ile Jiuquan[216] şehirlerinin doğu ve batı kenarında yer almakta olup, birbirine olan uzaklığı 200 li'den fazladır (yaklaşık 100 km). Güneyden kuzeye ise 100 li'dir. Bu dağın olduğu bölge su ve ot bakımından zengin olduğu için hayvan otlatmaya çok elverişlidir. İklimi; kışın ılıman, yazın ise serindir. M.Ö. 121 yılında Hunlar ile Çinliler arasında yapılan bir savaşta Hunlar yenilince, bu iki dağ da Çinlilerin eline geçmiştir. İşte Hunlar yukarıda isimleri verilen dağları kaybetmelerine çok üzülmüşler ve bu vesile ile şöyle bir şarkı yazmışlardır:

Qilian Dağı'nı kaybettik,
Bu yüzden yeterince
Hayvan besleyemez duruma geldik.
Yanzhı Dağını kaybettik,
Bu yüzden evlenen
Erkeklerimizin yüzleri
Renksiz bir duruma geldi.

Yukarıdaki eski bir Hun-Chele türküsünden de anlaşılacağı üzere Qilian Dağı ve çevresi Geç Hun döneminden itibaren Türklerin sosyal ve kültürel tarihleri bakımından çok önemli bir yere sahip olmuştur.

---

213 Lin Gan, "Xiongnu Shı (Hun Tarihi", İç Moğolistan Halk Yayınevi, Hohhot 1979, s 143.

214 Gansu eyaletinin Yongchan ilçesinin batısı ile Shandan ilçesinin güneydoğusunda bulunan bir dağdır ("*CIHAI*, (Tarihi-Coğrafya Cildi)", Shanghai Cıshu Yayınevi, Shanghai 1984, s. 237).

215 Gansu eyaletinin Zhangye ilçesinin kuzeybatısındadır (a. g. e. s. 133).

216 Gansu eyaletinin Shule Irmağı'nın doğu tarafındadır.

7. Sarhoş Türküleri

Sarı Uygurlar halk şarkılarını ölü gömme ve düğünler sırasında da sık sık terennüm ederler. Sarı Uygurlar arasında çok yaygın bir özeyiş vardır:

Memleketimi unutabilirim ama dilimi asla!
Memleketimin dilini unutabilirim ama şarkılarınızı asla!

1473 yılında Turfan, Hami'yi istila ederek, orada oluşturulmuş tüm askeri birimleri viraneye çevirmiş, bunun üzerine askeri birimlerin sınırları içnde yaşayan Sarı Uygurlar ve Moğollar ile Hami'de yaşayan Uygurlar bir araya gelerek doğu yönünde bir iç göç gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde Sarı Uygurlar bu tarihi olayla ilgili olarak kendi aralarında yaygınlaşmış bir halk şarkısı söylemektedirler:

Yüz yüze geldiğimiz felaketler ne kadar korkunç,
Düşman gelip bize saldırdı, kama ve kılıçlar alev gibiydi.
Az sayıda olanlar kalabalıklara karşı dayanamaz, kimi öldü kimi de yaralandı.
Vatanımızın halkı azimle direndi.
Her ne kadar sayımız az olsa da,
Yugur halkı asla ezilen aciz insanlardan oluşmaz.
Düşman bizi tamamen kuşattı,
Kadın, erkek, yaşlı, çocuk, öldük ama teslim olmadık.
Kabile liderimiz karara varmak için bize danıştı,
Hava kararkdığında, güneşin doğduğu yöne doğru hızla kaçarak uzaklaştık.[217]

Sarı Uygurların başta kendi dilleri olmak üzere Çince, Tibetçe ve Moğolca gibi çeşitli diller konuşmaları, onların müziklerine de bir takım etkiler bırakmışlardır. Örneğin bazı halk türkülerinin sözleri Çince olmasına rağmen, melodileri Sarı Uygur müziğine ait, bazı türküler

217 Yong Anxiang, "Shishu Saliweiwuer Dong Qian (Sarı Uygurların Doğuya Göçleri Hakkında Bazı Görüşler)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1988, Sayı 1, s. 141-142.

Tibet melodisiyle örülmesine rağmen daha sonra Sarı Uygur türküsüne çevrilmiştir. Dolayısıyla günümüzdeki Sarı Uygur halk türküleri başlıca iki özellik taşımaktadır:

-Çok eski devirlerden bu yana kuşaktan kuşağa yazı olmaksızın söylene söylene günümüze kadar gelen türküler,

-Yukarıda kısaca değinilen Çin, Moğol ya da Tibet milletlerinin etkilerini taşıyan türküler.[218]

Eski Sovyetler Birliği ve diğer komünist sistemlerle yönetilen ülkelerde olduğu gibi Çin'de de sanat ve edebiyatta siyasi temalar sıkça kullanılmıştır. Halk türküleri o kadar yoğun siyasi söylemlerle doldurulmuş ki adeta müziğin etik amacı zamanın siyasi ideolojisine hizmet etmek şeklinde algılanması istenmiştir. Bunu halk türkülerinde açıkça görmek mümkündür.

Sarı Uygur halkı Komünist Partisi ile birlikte yürüyor!
Kırmızı güneşi geçemez,
Mavi de güneşi.
İyi şimdiki zamandan daha iyi olamaz,
Sarı Uygur halkı Komünist partisi ile birlikte yürüyor,
Mutlu günler yine de yarınlarda.[219]

Bir diğer halk türküsünün sözleri de Komünist Partisi ile birlikte dönemin Çin lideri Mao Zedong'a övgüler yağdırmaktadır:

Mao Zedong ve Komünist Partisi Güneşten Daha Parlak!
Mao Zedong ve Komünist Partisi Güneşten Daha Parlak ya!
Sarı Uygur Otonom Bölgesi kuruldu.
Güneş bulamadığı parlayacak yerini artık buldu,

---

218 Du Yaxiong, "Yugu Zu Xibu Minge Yanjiu (Batı Sarı Uygurların Halk Müziği Hakkında Araştırmalar)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Du ji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 175.

219 Tian Zicheng-Du Hong, Yuguzu Fengqing, a. g. e. s. 272

Sarı Uygur göçebeleri yönünü artık evine döndü.[220]

Yukarıda Türkçe tercümeleri verilen ve Sarı Uygur halk türküsü diye tanıtılan sözler gerçekte, Çin'de milli birliği sağlamak ve halkın iktidardaki parti ile bu partinin ideolojisini sevimli hale getirmek için adeta parti ileri gelenlerinin isteği üzerine yazılmış gibi görünmektedir. Siyasi söylemlerle bezenmiş edebî ve sanat ürünleri 20. yüzyılın 70'li yıllarının son yıllarına kadar oldukça normal karşılanırdı. Fakat bu gibi sözlerin 1994 baskısı bir kitaba alınması oldukça ilginç karşılanmalıdır.

Bazı Çinli araştırmacılar Doğu Sarı Uygurlarının halk türkülerinin dağ, içki, çiçek, hayvan, düğün, yavru hayvan, ninni, ilk türkü öğrenme ve çadır kurma türküleri olmak üzere 9 çeşit olduğuna inanmaktadırlar. Burada isimleri sıralanan ilk üç türkünün 16. yüzyılda Sarı Uygurların doğuya göç edip Hexi Koridoru'na gelip yerleşmelerinden sonra, yeni yaşam yerlerinde yerleşik diğer milletlerle olan münasebetler sonucunda oluşmuştur. Dolayısıyla burada sözünü ettiğimiz halk türküleri Hexi Koridoru'nun diğer milletlerinin ezgilerinin özelliklerini taşımaktadır. Örneğin Sarı Uygurlar dağ türkülerine "Lalilamao" adını verirlerdi bu sözcük Tibetçe olup yaban ezgisi anlamına gelmektedir.[221]

B. Dini Müzik

Sarı Uygur toplumunda görülen dini müzik, tapınaklarda dualar ve dini ibâdetler sırasında icra edilen müzik türüdür. Bu müzik türü Zhaojun adı verilen bir tür enstrüman, tek yüzlü bir davul, boru şeklinde yapılmış, helezonik şeklindeki üflemeli bir çalgı ve suona adı verilen tahtadan yapılmış bir tür üflemeli çalgı eşliğinde çalınırdı. Dini ayinler sırasında çalınan müzik aletlerinin tamamı Tibetlilerin kullandıkları aletlerdir. Dini ayinler sırasında ayini yönetenlere elçi adı verilirdi. Bu elçiler ayin zamanında enstrümanların doğru çalınmasından da sorumlu idi. Elçilik kurumu babadan oğla geçerdi. Dini ayinler sırasında görevlendirilenler çoğunlukla erkek olurdu. Doğu ve Batı Sarı Uygur bölgelerinde daima batı

220 Tian Zicheng-Du Hong, Yuguzu Fengqing, a. g. e. s. 270.

221 Du Yaxiong, "Yuguzu Dongbu Diqu Minge Yanjiu-Qianlun Dongbu Yuguren de Laiyuan (Doğu Bölgesinde Yaşayan Sarı Uygurların Halk Türkülerine İlişkin Bir Araştırma-Doğu Sarı Uygurlarının Menşei), Danışman: Gao Houyong, Yiyuan, 1982, Sayı 2, s. 82-83.

Uygur tarzı müzik icra edilirdi. Çin devletinin kuruluş yıllarına kadar Sarı Uygur tapınaklarında yaygın olarak müzikli ayinler düzenlenirdi.[222]

Günümüzde eskisi kadar gösterişli ayinlerin varlığından söz etmek pek mümkün değil, zira 20. Yüzyılın ortalarına kadar iki erkek çocuğa sahip Sarı Uygur aileleri bu erkek çocuğun birisinin tapınakta dini eğitim alması için tapınak dini okullarına gönderirlerdi. Günümüzde eskiden olduğu gibi nasıl tapınak okullarına öğrenim için çocuk gönderilmiyorsa, müzik eşliğinde yapılan geniş çaplı ayinlerin yapıldığına dair herhangi bir bilgi de edinemedik.

C. Müzik Aletleri

Sarı Uygur müziği alanında yapılan araştırmalar son zamanlarda oldukça artmasına rağmen, aynı gelişme onların kullandıkları ya da ürettikleri müzik aletleri konusunda yaşanmamıştır. Kendi kültürlerinin pek çok unsuru hakkında derin araşurmalar gerçekleştiren Sarı Uygur bilim adamları, kendi topluluklarına ait müzik enstrümanları konusuna ilgi duymamalarından olsa gerek bu konuda özel araştırmalar henüz ortaya konmamıştır.

Zhai Cunming adlı Çinli bir araşurmacı Gansu eyaletinde yaşayan azınlık milletlerin gelenekleri ve kültürlerine ilişkin bir eserinde, bazı kayıtlara dayanarak, Sarı Uygurların kendilerinin üretip çaldıkları bir takım müzik aletlerinden bahsetmekte, fakat sözünü ettiği kayıtların tam olarak ne tür bir kaynak olduğu ya da hangi döneme ait olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir. Zhai Cunming'e göre, Sarı Uygurlar "Maoriying-huer" adı verilen ve Moğolların da kullandıkları at kafasına benzer bir müzik aletleri yaparlar ve çalarlardı. Bu enstrüman sarı renkli bir değnek ile sığır boynuzundan yapılırdı. Moğollar bu aletin aynısını koyun derisi kullanarak da yaparlardı. Naylon ya da at kılından yapılanlar da vardı. Eski Sunan İlçesi Siyasi Yönetim Müdürünün annesinin anlattığına göre bu müzik aleti 20. yüzyılın 50'li yıllarından önce Sarı Uygur göçebeleri arasında kullanılmakta idi. Bundan başka Sarı Uygurlar kartal kemiğinden yapılan bir tür kaval da imal ederlerdi.[223] Fakat biz Sarı Uygur bölgesinde yaptığımız saha araştırmaları sırasında yukarıda sözü edilen müzik aletleri konusunda herhangi bir bilgi edinemedik.

222 Tian Liantao, "Zhongguo Shaoshu Minzu Chuantong Yinyue, a. g. e. s. 409.

223 Zhai Cunming, Gansu Shaoshu Minzu, a. g. e. s. 160-161.

Önde gelen Sarı Uygur yazar ve araştırmacısı Timur Bey, kendisi ile yaptığımız bir mülakat sırasında Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nde bulunan müzede bir adet geleneksel Sarı Uygur müzik aletinin bulunduğu bilgisini verince hemen müzeye gidip, o anda orada bulunan müze müdürüne isteğimizi bildirdik ve o da bir görevliden müzik aletinin getirilmesini istedi. Türkiye'de kullanılan sazlara benzeyen bu müzik aletinin telleri metalden değil atların kuyruk kısmından alınan kıllardan yapılmıştır (Resim-61). Sunan Müzesi Müdürü, müzelerinde sadece bir adet müzik aletinin bulunduğunu söylemiştir.

Sunan Kültürünü Araştırma Merkezi'nde de ayrıca bir adet Sarı Uygur müzik aleti bulunmaktadır. Ülkemizin Karadeniz bölgesinde kullanılan kemençeye benzeyen bu aletin sap kısmı çam ağacından, karın kısmı ise "Bomu" adı verilen bir ağaçtan yapılırmış. Bu enstrümanın telleri de diğerinde olduğu gibi at kuyruğundan alınan kıldan yapılmıştır.

Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Merkezi'nde görevli bir uzman, "Tianeqi" adı verilen bu müzik aletinin, Sarı Uygurlar tarafından, yeni doğan bir yavrusunun annesi tarafından kabul edilmediği zaman çalınmaya başladığını ve aletten çıkan seslerin anne atı çok duydulandırdığı ve hatta bazı anne atların gözlerinden yaşlar aktığını ve sonunda yavrusunu kabul edip emdirmeye başladığı söylemiştir.

Bu gibi müzik aletlerinin sayısı çok sınırlı olduğu için sergilenmemekte, özel kaplarında muhafaza edilmektedir. Çok özel bir yere sahip olan Sarı Uygur kültürüne dair maddi kültür kalıntılarının sergilenmek ve yeni nesil ile araştırmacılara tanıtmak üzere bir araya toplanmaması biraz üzüntü verici. Üstelik yukarıda biraz bilgi vermeye çalıştığımız müzik aletleri eşi olmayıp birkaç yıl önce imal edilmiş olduğu belirtilmektedir.

Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde saha araştırmaları sırasında ve kütüphanelerde yaptığımız kaynak araştırmaları sırasında Sarı Uygurların müzik aletleri konusunda pek fazla bilgiye ulaşamadık. Gelecekte Sarı Uygurların kullandıkları müzik enstrümanları konusunda geniş bir araştırma yapacak bilimsel ekipler, ulaşabilecekleri müzik aletlerini bilim alemine tanıtmaları durumunda bu alandaki bilgilerimiz daha da genişleyecektir.

Sarı Uygurların ataları olan Ganzhou Uygurları gelişmiş bir sanat geleneğine sahiptiler. Ancak bugünkü Sarı Uygurlar bu güzel medeniyetin sanat mirasını devam ettirememişlerdir. Onların günümüze kadar ulaşmış

belirli çalgı aletleri yoktur. Rivayetlerde "Aksu Sazı" denilen telli sazın bulunduğu, sonunda onun da kaybolduğu belirtilmektedir. Çinli bir şair tarafından yazılan aşağıdaki şiir, bize Sarı Uygurların atalarının müzik aletleri ve müziği konusunda belli bir fikir vermektedir:

Kavallar yapılıyor Güney dağ kamışından,
Bu müzik aslında Kuça şehrinden çıkar.
Ezgisi Çin ülkesinde bir acayip değişmiş,
Onu Liangzhou Uyguru çalıyor bize şu an.
Yanda durup. Dinleyen kişiler feryat etse,
Yurt hasreti çekenin gözlerinde yaş revan.
Liangzhou Uygurları çılgınca dans ederler,
İlmik burun, etleri beyaz mermere çalan,
Yere değip sürüklenir belindeki belbağı.
Gömleğini peşleri kıvrılmış iki yan,
O çadırın önünde kendi dilinde fısıldayıp,
Yenlerini sıvazlayıp dansa başladı o an.
Sazcı Uygur diliyle ermerli çalgıyı çalsa,
Çekiyor bizi Ganzhou dansı kendine celbedip.
Efendim iş çok diye bize bunca kızmayın,
Dinlemek yeğdir bu sazı uykudan geçip.[224]

Yukarıdaki şiirin bazı yerlerinde her ne kadar çeviri hataları varmış gibi görünse de, Ganzhou Uygurlarının müziği ve müzik aletleri konsunda aydınlatıcı bilgiler vardır. Göçebe hayvancılığı ile uğraşan tüm toplumlarda olduğu gibi, Ganzhou Uygurlarında da kamıştan üflemeli çalgının yapıldığı Anadolu bölgesinde de yaygın olarak görülmektedir. Günlük hayatlarında uzun yüzyıllardır koyunun önemli bir yer tuttuğu Sarı Uygur toplumunda kavalın günümüze kadar gelemeyişinin sebebini, onların bu müzik aletine fazla ilgi duymamalarına bağlamak mümkün olabilir.

224 Rahile Davut- Komuna Canbuz, "Yugur (Sarı Uygurlar)lar Üzerine Notlar", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi, Sayı 5, Bahar, 1998, s. 476-477.

Yaptığımız saha araştırmalarında, Sarı Uygurlar arasında müzik aletleri konusunda ayrıntılı bir araştırmanın yapıldığına dair bir bilgi edinemedik. Yapılacak sistemli bir saha ya da kaynak araştırmaları belki bize değerli bilgiler sağlayabilir.

Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde yaptığımız saha araştırmalarında, dini ayinler sırasında kullanılan müzik aletlerinin müzelerde sergilendiğini göremedik. Muhtemelen yeni neslin de bu tür geleneksel enstrümanlara ilgi ve ihtiyaç duymamaları nedeniyle, Sarı Uygur toplumunda dini müzik icrasında kullanılan müzik aletleri ayrık unutulmaya yüz tutmuştur.

XXV. DİN

Sarı Uygurların tarihi incelendiğinde onların sırasıyla Şamanizm, Maniheizm, Budizm ve Lamaizm dinlerine inandıkları görülür. Şamanizm Çin'in kuzey kesiminde yaşamış olan avcı milletlerin ilkel dinlerinden birisini oluşturmaktadır. Altay Dilleri ailesi grubuna giren, Mançular, Tunguzlar, Oulunchun, Ewenkeler, Xibolar ve Türkçe konuşan kabileler olan Kazaklar, Uygurlar, Kırgızlar, Moğolca konuşan Moğollar ve Dageerlerin hepsi Şamanizm dinine inanmışlardır. Şaman Mançu-Tunguz dilinde büyü anlamına gelmektedir. Burada Şaman ustalarının büyü ustası oldukları söz konusudur. Bugün bilim aleminde bu dinin oldukça erken bir dönemde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Fakat ruhlar arasında aracılık görevini yapan Şamanların fonksiyonları oldukça geç zamanlarda ortaya çıkmıştır.[225]

Uygurlar Çin'in kuzeyinde göçebe hayatı sürerlerken geleneksel dinleri Şamanizm idi. 10. yüzyılın ikinci yarısına geldiklerinde Budizm ile temasa geçmiş, zamanla büyük kitleler halinde, yeni dinleri Budizm'e geçmeye başlamışlardır.[226] Günümüzde Sarı Uygur Türklerinin arasında yaşayan Şamanistik unsur kalıntıları büyük bir ihtimalle, yukarıda sözü edilen eski Şamanistik inançlarının kalıntıları olmalıdır. Sarı Uygur Şamanizmi'ni araştıran Zhong Jinwen, güneş, ay kültürünü ve Uygur halk masallarında tanrısal cisimleri incelemiştir. O bir başlangıç noktası olarak Sarı Uygur Şamanizmi'nin doğadaki her şeyin bir ruhun mülkiyetinde olduğu düşüncesinden geçtiğini saptamıştır. Zhong Jinwen şu biçimde aktarılmış

225 Zhong Jinwen, "Yuguzu Zongjiao de Lishi Yanbian (Sarı Uygurların Din Tarihinin Gelişimi)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, 1-2.

226 Gao Shirong-Yang Fuxue, "Han Chuan Fojiao Dui Huihe de Yingxiang (Çinliler Tarafından Yayılan Budizm'in Uygurlara Etkileri)", Minzu yanjiu (Millet Araştırmaları), 2000 Sayı 5, s. 71.

ve güneşle ilgili ilginç bir örnek ortaya koymuştur: "Güneş ve ateş ilkel insanın düşüncesindeki aynı tanrıda birleşmiş aslında bir ve aynı tanrıdırlar. Onlar sadece sosyal gelişmenin daha sonraki bir aşamasında iki ilahi varlığa ayrılır. Güneş-Tanrı bütün varlıkları besler ve büyütür. Ateş tanrı ise sadece insanın yararı için mevcuttur."[227]

Sarı Uygurların yaşamında dinin çok özel bir yeri vardır, zira ölülerini defnetmeden önce dua etmesi için Lama rahiplerini davet ederler. Yeni Çin devletinin kurulduğu yıllara kadar Sarı Uygur aileleri eğer birkaç erkek çocuğa sahip iseler mutlaka birisini dini eğitim alması için tapınak okullarına gönderirlerdi. Buralarda yetişerek din adamı olan Sarı Uygur gençlerinin aileleleri, din ve eğitim bakımından toplumun önde gelenleri arasına girmeleri nedeniyle ayrıcalıklı bir yer edinirlerdi.

A. Şamanizm

Gaochang Uygurları döneminde Sarı Uygurların ataları sırasıyla Şamanizm, Maniheizm ve Budizme inanmışlardır. Fakat gününüzde Sarı Uygurlar arasında sadece Şamanizm ve Budizm dinleri etkilerini devam ettirmektedirler. Aslında Uygurların Şamanizm ile tanışmaları oldukça erken bir döneme kadar uzanmaktadır. Wei Hanedanı Kitabı'nda Uygurların ataları Gaochelar arasında Şamanistik inançların olduğuna dair kayıtlar bulabiliyoruz.[228] Tang dönemine gelindiğinde bir çok yerde Uygurlar arasında Şamanizmin varlığı hakkında kayıtlar mevcuttur.[229]

Şamanizmde çok sayıda tanrı vardır, fakat Sarı Uygurlara göre tanrılar arasında en önemli olan Gök Tanrıdır. Sarı Uygurların Tengir Tanrısı ilkel dönem inancını ortaya koymaktadır. Eski zaman inancına göre Şaman, Gök Tanrı ile insanlar arasında iletişimi sağlar. Diğer bir deyişle bir tür elçidir.

Sarı Uygurlar üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan Malov, onlar arasında oldukça uzun süre kaldığı 20. yüzyılın ilk yıllarındaki gözlemlerine göre,

227 Mihaly Hoppal, "Sibirya Şamanizmi'nde Doğa Tapınımı", Çev: Gürbüz Enginer, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 41, 2001, s. 216-217.

228 Wei Shou, Wei Shu (Wei Hanedanı Kitabı), Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, Cilt 6, Bölüm 103, s. 2307-2314.

229 Liu Xu, Jiu Tang Shu (Eski Tang Hanedanı Kitabı), Cilt 16, Bölüm 195 Zhonghua Yayınvi, Pekin 1992, s. 5195-5218.

Sarı Uygurlar arasındaki Şamanistik uygulamalar çok azalmış durumda idi. Malov, araştırmaları sırasında kaldığı evin sahibinin Şaman olduğunu ifade etmektedir. Malov'a göre Sarı Uygurlar arasında Şamanizmin yok oluşuna Budist din adamları sebep olmaktadır. Yine Malov'a göre Ganzhou yakınlarında yaşayan Sarı Uygurlar arasında Şamanizm daha iyi korunmuş olabilir.[230]

B. Maniheizm

Günümüzde genel olarak Sarı Uygurların dini inanış bakımından Budizme inandıkları söylenir, fakat bu görüş tam olarak onların dini inanış gerçeğini yansıtmamaktadır. Tang döneminin son yılları ile Beş Devlet döneminde Hexi Uygurlarının yaşadıkları bölgelerde Maniheizm ve Budizm dinleri yaygınlaşmaya başlamış, Song döneminden sonra ise Ganzhou Uygurları Maniheizmin içeriği ve bir takım ibadet şekillerini değiştirerek Budizm dini ile birleştirmişler ve böylece ortaya değişik bir Budizm çıkmıştır. Song Hanedanı Tarihi'nin Uygurlar kısmındaki bir kayda göre 1007 yılında Ganzhou Uygurlarının gönderdikleri elçilerin, Çin'deki Budizmin kutsal yerleri ziyaret etmelerine izin verilmiş, elçilerin ülkelerine dönmelerinden sonra ise başkentte bir Budist mabedi inşa edilmiştir.[231] Buradan da anlaşılacağı üzere Ganzhou Uygurları döneminde onlar bu dine karşı büyük bir ilgi gösteriyorlardı. Günümüzde Bin Buda mağaralarındaki Uygurların yaptıkları resimler Hexi Uygurları arasında Budizmin ne kadar yaygınlaştığını ortaya koymaktadır. İşte Sarı Uygurların yüzyıllarca bu dine inanmaları nedeniyle, dillerinde İslam dininin herhangi bir etkisi söz konusu olmamıştır. Fakat Budizm ve Lamaizm gibi dinlerin etkisiyle, bu dinlerle ilgili sözcükler Sarı Uygur dilinde yoğun olarak kullanılmaktadır.

C. Budizm

Uygurlar batıdaki Ganzhou'ya göç ettikten sonra gelip yerleştikleri Hexi bölgesinde Budizm yaygınlaşmaya başlamıştır. Burada Budizmin güçlenmesiyle Uygurların daha önce inandıkları Maniheizm dini artık

230 S. E. Malov, "Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları", Çev: Muvaffak Duranlı, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt V, Sayı 2, Kış 2005, s. 391.

231 Tuo Tuo, Song Shı (Song Hanedanı Tarihi), Bölüm 490, Uygurlar Kısmı, Cilt 40, Zgonghua Yayınevi, Pekin 2010, s. 14114-14118.

eski rağbeti görmediği için terk edilmiştir. XI. yüzyılda Uygurlar arasında yayılmaya başlayan Budizm XI. yüzyılın ilk yıllarında Uygurların belli başlı dini haline gelmiştir. Dunhuang'daki Bin Buda Mağaraları'nın duvarlarına tasvir edilen duvar resimleri bu fikri desteklemektedir.

Tarihte Sarı Uygurların ataları Uygurlar ile Tibetlilerin ataları olan Tubolarla olan siyasi ve kültürel ilişkileri yaklaşık olarak 1000 yıllık bir geçmişe sahiptir. Tarihin çeşitli dönemlerinde Çin'de, Hindistan'a kutsal yerleri ziyaret etmek Budist klasiklerini getirmek üzere çok sayıda rahip Hindistan yolculuğuna çıkmıştır. Bu rahipler arasında sayıları az da olsa Uygurlar da vardı. Örneğin Tangutlar zamanında bazı Uygur Budist rahipleri Tibetçe Budist metinleri tercüme etmişlerdir. Bu durum bize Tibet Budizminin Uygurlar üzerinde ne kadar derin etkiler bıraktığını açıklamaktadır. Bilindiği üzere Ming döneminin ortalarında Sarı Uygurlar Tibet Budizminin Gelu mezhebine inanmışlardır. Bu mezhebe Huangjiao adı da verilmekteydi. Gelu mezhebi Qinghai ile Tibet bölgelerinde daha fazla yayılmıştı.[232]

Yuan hakimiyetinden sonra Tibet'ten gelen Budizm Uygurlar arasında önemli ölçüde etkiler bırakmış, Ming ve Qing hanedanları döneminde Sarı Mezhebi Sarı Uygurların ana dini haline gelmiştir[233]. Turfan Uygurlarının İslamiyet'e yönelmesiyle Budizm, sadece Gansu bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar arasında kalmış olmalıdır. 17. asırda istinsah edildiği belirlenen Sarı Uygurlara ait Altun Yarık gibi Budist metinlerin bulunması, yalnızca Gansu bölgesinde Budist geleneğin devam ettiğini gösteren delillerden sayılır.[234]

1. Lamaizm

Sarı Uygurlar arasında Tibet Budizmi olarak bilinen Lamaizm Moğol hükümdarı Altan Han zamanında (Yuan hanedanı zamanı) yayılmaya

232 Huang Jinyu, "Yuguzu de Xinyang Yu Chongbai Chutan (Sarı Uygurların Dini İnanışları ve Tapındıkları Hakkında)", Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi, 1997, Sayı 1, s. 32.

233 Huang Jinyu, "Yuguzu de Xinyang Yu Chongbai Chutan (Sarı Uygurların Dini İnanışları ve Tapınmaları Hakkında İlk Araştırmalar)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletler Enstitüsü Dergisi), 1997, Sayı 1, s. 32.

234 Hans J. Klimkeit, "Türk Orta Asyasında Budizm", Çev: Mehmet T. Berbercan, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 26, 2009, s. 103.

başlamıştır. Ming döneminin sonu ile Qing hanedanının ilk yıllarında Lamaizmin Sarı Mezhebi Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelere nüfuz etmeye başlamış, böylelikle söz konusu mezhebin manastırları inşa edilmeye başlanmıştır.[235] Başlangıçta tüm Sarı Uygurların ortak olarak kullandıkları tapınaklar, daha sonraki dönemlerde her bir Sarı Uygur kabilesinin kendi tapınağını inşa etmesine kadar ilerlemiştir. Tarihi gelişim dönemlerinin ilerlemesiyle Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde dini faaliyetlerde her ne kadar biraz azalma görüldüyse de, tapınaklarda dini törenler düzenleme, aile içinde belirli günlerde kutsal kitaplarından parçalar okuma ve cenaze törenlerinde buda rahibi çağırarak dua okumasını isteme gibi geleneksel hale gelmiş eski alışkanlıkları kısmen korumayı başarmışlardır.

Yakın dönemlere kadar tapınaklarda düzenli olarak her yıl Ocak, Nisan, Haziran ve Temmuz aylarında dini faaliyetler düzenlenirdi. Bu gibi faaliyetlerin olduğu günlerde, bu dine inanan Sarı Uygurlar ellerine, dinlerinin gerektirdiği bir takım eşyaları alarak tapınağa gelirler ve kutsal kitaptan okunan duaları dinlerlerdi. Her yılın Ocak ayında yapılan dini törenler daha geniş kapsamlı olurdu. Bu toplantılar sırasında çeşitli yiyecekler hazırlanır ve koyunlar kesilerek halka ziyafet çekilirdi. Nisan aylarında rahipleri iki gün süre ile oruç bile tutarlardı. Orucun tutulduğu günlerde Çin'e özgü bir takım meyve kurusu ile pirinç pilavı yerlerdi.[236]

D. Sarı Uygurların Tapınakları

Sarı Uygurlar ana Uygur kitlesinden ayrılıp doğu yönünde göç etmeye başlamışlar ve günümüzde Gansu eyaletinin kuzeybatı kesimine düşen Jiayuguan şehri yakınlarında bulunan Suzhou ile Gaozhou yakınlarındaki dağlık bölgelere yerleşmişler ve Qinghai eyaletinin Hu Otonom İlçesi sınırları içinde kalan bölgelerden Qilian Dağlarının kuzey kesimine doğru genişlemişlerdir. Bu dönemde Tibet Budizminden geniş olarak etkilenmişlerdir. Tibet Budizmini benimsediklerinde bu dinin "Sajia" adı verilen mezhebine girmişlerdir. Sarı Uygurlardan bir kısmının Ming hanedanının ortalarına doğru aynı dinin Gelu mezhebine geçiş yaptıkları ve bu yıllarda Huangzang Tapınağı adıyla ilk tapınaklarını inşa ettikleri

235 Zhongguo Gudai Beifang, a. g. e. s. 1512.

236 Zhai Cunming, "Gansu Shaoshu Minzu Fengqing Wenhua (Gansu Azınlık Milletlerinin Anane Kültürleri)", Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 150-151.

bilinmektedir. Kaynaklar Huangfan Tapınağı'nın tam olarak hangi yılda inşa edildiğine dair kesin bir bilgi vermemektedirler. Qing hanedanının ilk yıllarından sonra Jingyao ve Kanlong Tapınakları'nı inşa etmişlerdir. 1932 yılına gelindiğinde Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde 10 adet tapınak vardı. Kabileler halinde yaşayan Sarı Uygurların her kabilesinin kendine ait bir tapınağı bulunurdu.[237] Bu yüzden Sunan çevresindeki bu 10 tapınak da Sarı Uygur kabilelerinin yaşadıkları yerlere göre dağınık vaziyette idi.

Günümüzde Sunan ve çevresinde yaşayan Sarı Uygurlara ait eski dönemlerde inşa edilmiş hiçbir tapınak bulunmamaktadır. Çin'de 1958 yılında başlayan ve kültür devrimi adı verilen ve aslında kültür yıkımı adının verilmesinin daha uygun olacağını düşündüğümüz olaylar sırasında en eskisi 300 yıldan daha fazla bir geçmişe sahip olan tapınakların hepsi tahrip edilmiş, bununla da yetinilmemiş, sözü edilen tapınaklarda görev yapan Lama ve rahipler tutuklanmış ve dini faaliyetlerin uzun süre yasaklanması nedeniyle din adamları dinlerinin gerektirdiği duaları bile unutmuşlardır. 1986 yılına gelindiğinde, açılma politikası dini faaliyetlerin serbestine de etki etmiş, Çin yönetimi tahrip edilen tapınakların tamirat ve tadilat işlerine izin vermiş, eski tapınaklar aslına uygun şekilde yeniden ele alınmaya çalışılmıştır. 1981-1988 yılları arasında Kanglong Tapınağı, Minghai Tapınağı, Mati Tapınağı, Changgou Tapınağı ve Wenshu Tapınağı[238] tamir ve tadilattan geçirilerek yeniden din hizmetine açılmıştır.

Dini alanda büyük yıkımların yaşandığı 1958 yılına kadar her bir Sarı Uygur tapınağına ait hayvan sürüleri ve sınırları belirlenmiş bozkırlarda geniş arazileri vardı. Bu durumu Selçuklu ve Osmanlı devletinde yaygın olarak kullanılan vakıf sistemine benzetmek mümkündür.

İşte tapınakların sahip oldukları arazi ve daha çok koyunlardan oluşan hayvan sürülerini tapınaklara vakfedilen unsurlar olarak kabul etmek mümkündür. Bu sürülerin ve arazilerin gelirleri tahmin edileceği üzere dini faaliyetlerin finansmanında ve tapınakların çeşitli masraflarının karşılanmasında kullanılırdı.

Tibet bölgesinde olduğu gibi Sarı Uygurların özellikle büyük çaplı tapınaklarında da belirli dönemlerde geniş çaplı dini merasimler düzenlenirdi.

---

237 Fan Peng-Ma Yaping, "Gansu Minzu Zongjiao Duben (Gansu Milletlerinin Dini Hakkında)", Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 58.

238 Yan Yaoling, "Zongjiao Ruo Hua Xianxiang Shitan, a. g. m. s. 90.

Tüm tapınaklarda her ayın 15'inde küçük merasimler düzenlenir, bunun yanında her yılın Ocak, Nisan, Haziran ve Ekim aylarında büyük çaplı dini törenler gerçekleştirilirdi. Ocak ayındaki törenler, Sarı Uygurlarda katılımın en fazla olduğu dini tören idi. Zengin sofraların hazırlandığı bu gibi eski Türklerdeki toya benzer törenlerde hayvanlar kesilir, yeni giysilerini giymiş tüm toplum üyeleri, Budizme mahsus tütsüler yakarlardı. Nisan ayında düzenlenen törenler ise bir tür oruç dönemine rastlardı. Bu dönemde başta yüksek rütbeli lamalar olmak üzere diğer küçük rütbeli din görevlileri iki gün süreyle oruç tutarlar. Oruç süresinde sadece tereyağlı çay içilirdi, başka hiçbir yiyecek ve içecek yiyip-içme dinen yasaktı. İftar saatinde vatandaşlar tapınağa gelirler, rahipler pirinç ve tereyağdan yapılmış bir tür yemek yerler, daha sonra ise yemeğe tapınağa gelen tüm halk katılırdı.[239]

1955 yılı itibariyle Sunan çevresindeki Sarı Uygurların tapınaklarındaki din adamları sayısı aşağıdaki gibidir:

Tap. Adı	İnsan Sayısı	Lama	Rahip	Çömez
Kanglong Tapınağı	84	2	38	44
Zhuanlun Tapınağı	12	-	5	7
Hongwan Tapınağı	28	-	18	10
Jingyao Tapınağı	43	1	23	19
Changgou Tapınağı	28	-	17	11
Shuiguan Tapınağı	12	1	4	17
Lianhua Tapınağı	24	-	17	17
Minghai Tapınağı	36	1	8	27[240]

Sarı Uygur kültürü araştırmacısı He Weiguang, 1950'li yıllara gelindiğinde Sarı Uygur bölgesinde toplam 8 Budist tapınağının bulunduğunu, 1954 yılında Sarı Uygur toplumunun nüfusunun toplam 3500 kişiden

239 Abdürreşit Celil Karluk, Sarı Uygurların Sosyo Kültürel, a. g. e. s. 75-76.

240 Yan Yaoling, "Zongjiao Ruo Hua Xianxiang Shitan-Sunan Yuguzu Zangchuan Fojiao de Diaocha Yanjiu (Dini İlananışların Zayıflaması Hakkında Bir Açıklama Denemesi-Sunan Sarı Uygurlarında Budizm Dini Hakkında Bir Araştırma)", Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları, 1996, Sayı 1, s. 90.

ibaret olup, her 460 kişiye bir tapınak düştüğünü bildirmektedir.[241] Aşağıda hakkında kısaca bilgiler vermeye çalıştığımız tüm Sarı Uygur tapınakları 1958 yılında başlatılan bir hareket sonucunda yerle bir edilmiş, din görevlilerinin bazıları tutuklanmış ya da öldürülmüş, bazı din görevlileri ise dinlerinden vazgeçmek kaydıyla toplum hayatına dönmelerine izin verilmiştir. Sözü edilen yıllarda Tibet tapınakları da yıkılmak suretiyle dini faaliyetler tamamen durdurulmuştur.

Günümüzde Sarı Uygur halkı Tibet Lamaizmine çok önem vermeleri nedeniyle onların dini faaliyetlerinin merkezini Lamaist tapınakları oluşturur. Günümüzde Sarı Uygurların belli başlı tapınakları şunlardır:

1. Changgou Tapınağı

Changgou Tapınağı dini yönetim bakımından Qinghai eyaletinin Xiangzhuyouning Tapınağı'nın yönetim kapsamına girmektedir. Sarı Uygurların en büyük kabilelerinden birisi olan Yağlakarların tapınağıdır. Sunan ilçesinin büyük bir kasabası olan Dahe'nın Xiling köyü yakınlarındaki yazlık bir göçebe çiftliğinde yer almaktadır. Dahe kasabasına 42 km uzaklıktadır.

Changgou Tapınağı ile Jingyao Tapınağı arasında sıkı bir bağ vardır. Jing Yao Tapınağı, Yağlakar boyunun yaşadıkları bölgede inşa edilmiştir. 20. yüzyıldan önce Shulun Dağı çevresine dağılmış olarak yaşayan Sarı Uygurların nüfusu çok fazla değildi fakat giderek artma eğilimi gösteriyordu. Artan bu nüfus kitlesi, hayvanları için besin kaynağı olan otlak alanlarının yetersiz olduğunu hissetmeye ve çare olarak karlı dağların bulunduğu doğu yönünde göç etmeye başladılar. Bir gün Jingyao Tapınağı'nın 4 rahibi yazlık bozkırda yer alan Mantang Irmağı yakınlarına geldikler ve daha da ileriye giderek Changgou'ya ulaştıklarında hava birden bire kararda ve ay görünmez oldu. Böylece yola devam etme imkanı da kalmadı. Bu tapınağın taş anıtındaki bir kayıt, tapınağın bir kez tadilat geçirdiğinden söz etmektedir. Bu anıt, ayrıca tapınakta görev yapmış olan rahipler ve bazı kabile liderlerinin, tapınağın inşası sırasında altın yardımında bulundukları hakkında da ayrıntılı bilgiler içermektedir. Günümüzde Sarı

241 He Weiguang, Qianxi Yuguzu Diqu Zang Chuan Fojiao Yu Samanjiao Bing Cun Zhuangkuang (Sarı Uygurların Yaşadıkları Bölgelerde Tibet Budizmi ve Şamanizminin Genel Durumu), Gansu Minzu Yanjiu (Gansu Millet Araştırmaları), 1992 Sayı 2-3, s. 121.

Uygurların 10 tapınağından birini teşkil etmektedir. Mimari bakımdan oldukça görkemli bir görünüm sergilemektedir. 1958 yılında yapılan bir araştırma sonucuna göre bu tapınakta 30 rahip görev yapmaktaydı. Bu tapınakta son olarak görev yapan başrahip Yang Hua idi. Bu rahip günümüzde Sunan Otonom İlçesi siyasi yönetim başkan yardımcısı olarak görev yapmaktadır.[242]

2. Hongwan Tapınağı

Diğer adı Bage Tapınağı'dır. Sarı Uygurların Bage kabilesine ait olmasından dolayı bu ismi almıştır. Bu tapınak 1937 yılında bir kısım Kızıl Ordu mensubu tarafından yurt olarak kullanıldı. Tapınak inşa edilirken kırmızı renkli toprak ve taş kullanılması ve Kızıl Ordu'nun burada bir süre kalması nedeniyle "Hongwansi" adını almıştır. Hongwansi, Kırmızı Körfez Tapınağı anlamına gelmektedir. Dongliugou, Xiliugou ve Bage Irmağı'nın bulunduğu yerde inşa edilmiştir. Qing döneminde inşa edilen bu tapınak 100 yıldan fazla bir süre geçmişe sahiptir.

Büyük çaplı dini törenlerin yapılacağı zamanlar Qinghai eyaletinden rahipler davet edilirdi. 1943 yılında bu tapınakta toplam 43 rahip görev yapıyordu. Bu sıralarda adı geçen tapınağın baş rahibi ünlü Sarı Uygur din adamı Gujia Kanbu idi. 1958 yılındaki yıkıcı faaliyetlerden bu tapınak da etkilenmiştir. Ahşaptan yapılan bu eski ve ünlü tapınağın kalıntıları günümüze kadar gelememiştir.[243]

3. Jingyao Tapınağı

Jingyao tapınağı Sarı Uygurların en eski tapınağıdır. 1644-1661 yılları arasında hüküm süren Jingyao saltanat yıllarında inşa edilmiştir. "Jinwo Tapınağı" adı da verilir. Dahe kasabası yakınlarındaki Yumu Dağı yakınındaki Jingyao Irmağı'nın kenarında yer alır. Sarı Uygurların en eski tapınağı olarak bilinir. Bu tapınak kuruluşundan itibaren durmaksızın genişlemiştir. En gelişmiş olduğu dönemde 400-500 civarında din adamı vardı. Bunlar arasında yüksek rütbeli din adamı sayısı 40 civarında idi. Qing hanedanı döneminde Müslüman Ayaklanması sırasında tapınak büyük oranda zarar görmüştür. 20. Yüzyılın ilk yıllarında Yağlakar ve diğer bazı Sarı Uygur kabileleri tarafından tapınak tekrar elden geçirilerek

242 Zhang Zhichun, Sunan Yuguzu Shihua, a. g. e. s. 101.

243 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua, a. g. e. s. 100-101.

restore edilmiş, Jinglong Tapınağı Çin'in kurulmasından kısa süre önce Sarı Uygurların 5 kabilesi dini bakımdan bu tapınağa bağlanmıştır. Son rahip olan 8. Lama Mao 1958 yılında ölmüştür.

Bu tapınak, geniş bir otlağın yanı sıra 200'den fazla koyun, 20 adet inek ve deveden oluşan büyükbaş hayvan sürüsüne sahiptir. 1958 yılında diğer pek çok tapınak gibi bu tapınak da büyük oranda tahrip edilmiştir. Büyük kaya parçalarına mağara şeklinde oyulan odacıkların yaklaşık 10 tanesi günümüzde bile kullanılabilecek kadar iyi durumdadır. Bu odacıkların duvarlarında mükemmel şekilde çizilmiş duvar resimleri mevcuttur. 1990 yılında ilçe yönetimi bu duvar resimlerini korunması gereken kültürel miras kapsamına almıştır.[244]

4. Kanglong Tapınağı

Sarı Uygurların en büyük tapınağıdır. Sunan ilçesine bağlı Kangle kasabasına yaklaşık olarak 30 km uzaklıktaki Dacaotan Köyündedir. Bu tapınağın 1662-1723 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Dolayısıyla 300 yıldan fazla bir tarihe sahiptir. Qing imparatoru Kangxi, saltanatı sırasında bu tapınağı ziyaret etmiş ve bir çift botu tapınağın avlusunda kalmış, bu nedenle bu tapınağa "Kanglong" adı verilmiştir.[245]

İlk inşa edildiği yılda 109 dua okuma odası ve 87 rahibi bulunan bu tapınağın[246] 1937 yılının Mart ayında Çin'in Kızıl ordusu ile Taiwan'ın Guomindang güçlerinin savaşları sırasında ateşe verilmesi nedeniyle, bu odalardan 81 odası yanmış, daha sonra restore edilen tapınağın ikinci katına 25 yeni ve küçük dua okuma odası inşa edilmiştir.[247]

1958 yılında Çin'de ibadet yerlerinin tahrip edilmesi ile Kanglong Tapınağı da ikinci kez büyük oranda zarar görmüş ve yaklaşık olarak 6 yıl önce tamir ve restore edilerek hizmete açılmıştır. Görkemli bir görünüme sahip olan tapınağın, altın kaplaması hissi uyandıran binalarının

244 "Gansu Wenshi Ziliao (Gansu Tarih-Edebiyat Materyalleri)", Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Yönetim Komisyonu, Zhangye 1994, s. 119-120.

245 Zhang Zhichun-An Yongxiang, "Sunan Shi Hua (Sunan Tarihi Konuşmaları)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2007, s. 223.

246 Wangqian Danqu," Gansu Zang Chuan Fojiao Siyuan Lu (Gansu Bölgesinde Tibet Tarzı Budist Tapınaklarının Listesi)", Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2000, s. 173.

247 Zhang Zichun-An Yongxiang, Sunan Shi Hua, a. g. e. s. 25-26.

renkleri oldukça etkileyicidir. Yaşlı ve genç insanların dua ettikleri odalar ayrı ayrı yerlerde inşa edilmiştir. Çalışan personelin görev yaptıkları odalar ve tapınak personelinin ailesinin yaşadığı lojman da tapınağın diğer kısımlarını oluşturur. Tapınağın avlusunda, Kanglong Tapınağı Yönetim Komisyonu'nun ofisi de bulunmaktadır. Mülakat yaptığımız köy sakinlerinden 66 yaşındaki Bayan Zanguar Meduk, ibadet etmek için belirli herhangi bir zamanın olmadığını, isteyen herkesin istediği zaman tapınağa gidip rahatça duasını okuyabildiğini belirtmiştir.

Zhong Jinwen, bir araştırmasında Çin'deki en büyük Lama tapınağı olduğunu bildirdiği bu tapınağın Hongxiuwo köyünde olduğunu ifade etmektedir, ama biz 2011 yılının Ağustos ayında bu tapınağı ziyaret etmek üzere yola çıktığımızda Dacaotan köyü sınırları olduğunu tespit ettik. Burada Zhong Jinwen'ın yanıldığını zannetmiyoruz, zira belki söz konusu araştırma 1991 yılında kaleme alındıktan sonra köyün ismi değiştirilmiştir.[248]

Günümüzde Kanglong Tapınağı'nda toplam 4 rahip görev yapmaktadır. Bunlardan ikisi yaşlı, diğerleri gençtir ve bunlardan birisi Moğol, geri kalan üç Buda rahibi ise Sarı Uygurdur.

5. Lianhua Tapınağı

Lianhua Tapınağı Minghua kasabasının Lianhua bozkırında yer almaktadır. Bu tapınağın bulunduğu Horongghed boyuna aittir. Yaklaşık olarak 200 yıllık bir tarihi vardır. Bu bozkır bölgesi Horongghed ile Yağlakar boy reisleri arasında taksim edilmiştir. 左宗棠 'ın batıyı istila hareketleri sırasında bu tapınak yakılmış, daha sonraki yıllarda tadilat edilmiştir. 1942 yılı istitatistiklerine göre Lianhua Tapınağı'nda 20 din görevlisi bulunuyordu. Bu tapınağın başrahibi ünlü din eğitimcisi Gujia Kanbu idi. Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nin ilk istatistik kayıtlarına göre, Lianhua tapınağında 17 rahip ve 7 çömez görev yapıyordu. Bu tapınağın yöneticileri her yılın Ocak ayının beşinci günü Shuigua Tapınağı'na hediye olarak tütsüler gönderirlerdi. Lianhua Tapınağı 1958 yılında tahrip edilmiştir.[249]

---

248 Zhong Jinwen, "Yugu Zu Zongjiao de Lishi Yanbian (Sarı Uygurların Dinlerinin Tarihi Değişimleri)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1991 Sayı 1, s. 155.

249 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi), a. g. e. s. 103.

6. Minghai Tapınağı

Bingcaosi Tapınağı adı verilen bu tapınak Sunan ilçesine bağlı Minghua kasabasının Minghai nahiyesi sınırları içinde bulunmaktadır. Shuicao Tapınağı ya da Bingou Tapınağı olarak da bilinir. Yapım yılı net olarak bilinmese de 1644-1661 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Qing hanedanı döneminde inşa edilmiştir ve yaklaşık olarak 300 yıllık bir tarihi vardır. 1942 yılında bu tapınakta 18 rahip görev yapıyordu. 1949 yılına gelindiğinde ise tapınakta 85 dua okuma odası ile 13 rahibi mevcuttu. 1958 yılındaki olaylardan sonra büyük oranda hasar görmüştür. 1986 yılında Sunan Sarı Uygur otonom İlçesi yönetimi tapınağın restore projesini onaylamış, daha sonra 6 adet oda kullanılır duruma getirilerek 3 rahip görevlendirilmiştir.[250] Sarı Uygurların dini inançları konusunda saha araştırması gerçekleştiren Dr. Abdürreşit Celil, görüştüğü Sarı Uygur halkına mensup yaşlı insanlar ve din görevlilerinin kendisine aşağıda verilen rivayeti anlattıklarını bildirmektedir:

"Çok eskilerde Sarı Uygurların ecdatları Xizhi-Hazhi'dan Qilian Dağları'nın eteklerine göç etmiş ve Bastı (Bazidun) yaylasına yerleşmişler. O zamanlar göç edenlerin sayısı çokmuş, boyların kendilerine ait yaylaları varmış. Bastı yaylası orta, aşağı ve yukarı diye 3'e ayrılmış. Boy beylerinin başlarına giydiği kalpaklarının üst tarafının rengine göre boylar ayırt ediliyormuş. Yukarı Bastı Beyinin kalpağının calası (kalpağın üst yuvarlak kısmı) sarı, Orta Bastının rengi kırmızı, yukarı bastı kesiminin rengi ise kül rengiymiş. Sonraları boylar arasında dini konulardan dolayı geçimsizlikler başlamış, üstelik yerli halk ile olan anlaşmazlıklar sonucu kayıplar gün geçtikçe çoğalmış. Bundan başka çeşitli bulaşıcı hastalıklar çoğalmış. Bu beladan kurtulmak için Elçiler[251] ev ev dolaşarak çeşitli ayinler yapmış, ancak vahim durumda iyileşme olmamış, nüfus gittikçe azalmaya, yaylak gerilemeye başlamış. Beylerbeyinin Hatunu bu duruma el atmış ve eşini Lama dinine tapmaya davet etmiş. Beylerbeyi kabul etmemiş ve eşiyle arasında kavga çıkmış. Hatun sinirlenmiş ve 10 küsür cesur genci yanına alıp en iyi atlara binmiş yüzlerce dana ve binlerce koyunu sürerek Tibet'e nom almaya yola çıkmış. Kalanlar verem ve bulaşıcı hastalıklardan kurtul-

250 Wangqian Danqu, Gansu Zang Zang Chuan, a. g. e. s. 172.

251 Elçi, Sarı Uygurlardaki Kamların adıdır. Daha doğrusu, Elçi tam kamlık düzeyine ulaşmamış olan kamlardır.

manın çaresi olarak yer değiştirmeyi uygun bulmuşlar. Ancak beylerbeyi istemeyerek Bastın yaylasından ayrılmış.

Üç sene sonra Hatun, Tibet'ten Lama dininin en önemli kitaplarını getirir. Ancak yolculuğu çok çetin geçer. Ağır nomları taşımakta çok zorlanırlar. Sonunda getirmeyi başarırlar. Onlar geldikten sonra yedi boy'un beyleri tebrik için gelirler ve çok memnun kalarak hepsi "Hatun bizi düşünerek o kadar zorluklara katlanmış, Tibet'ten nom getirmiş, artık hepimiz Lama dinine tapalım" diyerek Budist olmaya karar vermişler. Sadakalar toplanır. Beyler nereye tapınak yapılması, nereden Lama davet edilmesi hususunda toplantı yaparlar. Sonunda beylerbeyinin bulunduğu yeri uygun bulurlar, inşaata başlanır. Bu dönem Mançu-Qing sülalesinin kralı Kangxi dönemi olduğu için Kanglong Tapınağı diye ad verirler. Köknur'dan Lama davet ederler. Bu tarihten itibaren Kanglong Tapınağı çevresi Sarı Uygurların faaliyet merkezi olarak alınır."[252]

Sarı Uygur Lama rahipleri, Tibet toplumunda görülen rahipler arasında bir takım farklılıklar vardır. Tibetli rahipler evlenemezlerken, Sarı Uygur rahipler evlenip çoluk-çocuğa karışabilir, evlendikten sonra normal hayatlarında kendi evlerinin işleri ile meşgul olabilirler ve hatta hayvancılık gibi sektörlerde faaliyet gösterebilirler. Sadece dini bayram ya da festivallerde veya yasal toplantı ve buna benzer faaliyetlerin olduğu günlerde tapınağa gidip dua ederler. Ekonomik gelirleri arasında tapınağa bağışlanan paralarla, evlere dini işlemler için gittiklerinde özel şahısların verdikleri ücretler sayılabilir. Ayrıca ailelerinin mirasının üçte biri ya da yarısını almaya hakları vardır. Onların hayatları incelendiğinde tam olarak tapınağa ya da eve bağlı olmadıkları anlaşılmaktadır. Lamalar bu iki mekan arasında mekik dokurlar.[253]

7. Shuiguan Tapınağı

Sunan ilçesinin Huangcheng kasabasına bağlı Hexi köyünde bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 400 yıllık bir geçmişe sahiptir. 1949 yılından önce 67 mu arazisi, 80 dua okuma odası, 500 hayvanı ve 59 din görevlisi bulunuyordu. 1958 olayları sırasında tapınak tahrip edilmiş, 1982 yılına gelindiğinde Sunan ilçe yönetimi bu tapınağın restore projesini onaylamış ve büyük oranda eski haline getirilmeye çalışılmıştır. 1985 yılında

252 Abdürreşit Celil, Sarı Uygur Türklerinde Budist İnancı, a. g. m. s. 94-95.

253 Chong Xiaobo, "Yugu Zu Xiangcun Jiating Bianqian Diaocha, a. g. m. s. 59.

hizmete açılan tapınağın günümüzde 69 odası 32 mu büyüklüğünde arazisi, 20 hayvanı ve 20 din görevlisi bulunuyordu. Tibet Budizmi ile ilgili olarak büyük çaplı faaliyetlerin düzenlendiği önemli tapınaklardan birisi durumundadır.[254]

8. Zhuanlun Tapınağı

Ciyun Tapınağı adıyla da bilinir. Dahe kasabasının Xichahe köyünde bulunmaktadır. Bu tapınak da Lianhua Tapınağı gibi Sarı Uygurların Horongghed boyuna aittir. 1875-1908 yılları arasında Shuiguan Tapınağı'nın başrahipliğini Gujia Kanbu yapmıştır. 1955 yılı kayıtlarına göre bu tapınakta 12 din görevlisi bulunuyordu. Bunlardan bir tanesi Lama, 4 tanesi rahip diğer 7 kişi ise çömezdi.[255] Shuiguan Tapınağı'nın yaklaşık olarak 100 yıllık bir tarihi vardır. Dini bakımdan Qinghai eyaletindeki bir manastırın yönetimi altındadır. Tapınak bünyesinde bir tane de okul bulunmaktadır. Bu okulda ağırlıklı olarak küçük yaştaki çocuklara dini eğitim verilmektedir. Bu tapınak 1958 yılında yıkılmıştır.[256]

9. Huangfan Tapınağı

Sarı Uygurların Oujinne boyuna ait bir tapınaktır. Ming döneminin son yıllarından itibaren Sarı Uygurlar tarafından oldukça değer verilmektedir. Oldukça büyük olan bu tapınakta 400-500 Budist rarihibi görev yapardı. Bu tapınak Çin'in kuzeybatı bölgesinde eskiden bu yana iyi bilinirdi, zira bazı rahiplerin yazdıkları şiirlerde bu tapınaktan bahsedilmektedir. Huangfan Tapınağı 1939 yılında büyük çaplı bir tadilat geçirmiştir. Bu tadilat sırasında Sarı Uygurlar arasında hayvan sürülerine sahip olanlar koyun ya da sığır, bunları verme gücü olmayanlar ise iş gücü ile tapınağa katkıda bulunmuşlardır. Tapınakta çalışan insanlar arasında Han milletinden olanlar da vardı. 20-30 marangoz ustası ile 50-60 yapı ustası bir yıl boyunca verdikleri çabalar sonucunda tapınağı eski haline göre yeniden inşa etmişlerdir. Toplam 9 büyük dua okuma salonu ve 32 oda-

254 Wangqian Danqu, Gansu Zang Chuan, a. g. e. s. 172-173.

255Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi, a. g. e. s. 103-104.

256 "Yuguzu Dongxiangzu Baoanzu Shihui Lishi Diaocha (Sarı Uygur, Dongxiang ve Baoanların Toplum Tarihi İle İlgili Araştırmlar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009, s. 24.

dan meydana gelen bu tapınak Tibetliler ile Hanlar tarafından ortaklaşa kullanmaktadırlar.[257]

10. Sıdalong Tapınağı

Sıdalong Tapınağı Sarı Uygurların Yange boyuna aittir. 1936 yılının kış ayında Kızıl Ordu Kanglong Tapınağı'ndan geçerken burada bir süre duraklamıştır. Guoming Dang güçleri ile kıta Çin orduları çarpışırken bu tapınak ateşe verilmiştir. Bu tahrip olayının gerçekleşmesi nedeniyle, Sarı Uygurlar, yeni bir tapınağa ihtiyaç duyduklarında, daha güvenli bir yer olması için uzak olan dağlık bir yerde Sıdalong Tapınağı'nı yeniden inşa etmişlerdir.[258]

257 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi, a. g. e. s. 98-99.

258 Zhang Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi, a. g. e. s. 104.

XXVI. GELENEKLER

A. Evlenme Geleneği

Sarı Uygurlar arasında görülen evlilik geleneği, Çinli ve yabancı ülke araştırmacıları tarafından oldukça ilgi görmektedir. Bu yoğun ilginin nedenini, Uygurların uyguladıkları evlilik geleneklerinin ilginçliği, diğer bir deyişle diğer milletlerde pek görülmemesidir. Bu ilginç evlilik sistemi Sarı Uygurlar arasında 20. yüzyılın 50'li yıllarından önce görülürdü. Sarı Uygurların diğer evlilik geleneğine ise Baoban Evlilik Sistemi adı verilmektedir. Fakat burada sözünü ettiğimiz Sarı Uygurların geleneksel evlilik geleneklerinin tamamı günümüzde uygulanmamaktadır. Sarı Uygurlar arasında yaptığımız araştırmalar sırasında Pekin'de bulunan merkezi Milletler Üniversitesi öğretim üyesi Sarı Uygur bilim adamı Prof. Dr. Zhong Jinwen, bu bölgeye hareketimizden önce, Sunan Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları Ofisi'nde çalışan Arslan'a telefon ederek, bizim katılabileceğimiz düğünün olup olmadığını sorup bana bildirmesi sayesinde çalışma programımızı bu düğüne göre yaptık ve 2011 yılının şubat ayının son gününde bir düğüne katılıp görüntüleme imkanını bulduk.

Günümüzde Sarı Uygur düğünleri de modernleşen hayattan büyük oranda etkilenmiştir. Sarı Uygur gençleri evleneceği eşi seçme konusunda hürdürler. Zamanımızda Sarı Uygur düğünleri genelde iki gün sürmektedir. Düğünlerin birinci günü kız evinde, ikinci günü ise erkek evinde gerçekleşmektedir. Türkiye Türklerinde olduğu gibi düğün erkek evinde daha coşkulu ve hareketli geçmektedir. Gelin, baba evinden ayrılmadan önce her iki taraf birlikte şarkı söylerler. Gelin erkek evine ulaştığında büyük parçalar halinde doğranmış kemikli koyun eti yenir. Erkek evi, yemek sırasında sırasıyla tüm misafirlere içkiler ikram ederler (Resim-62). Akşam olduğunda düğün daha da hareketlenir ve neşeli halk türküleri terennüm edilir. Bu türküler aracılığıyla taraflar birbirlerini kutlarlar ve

kayın validenin yeni gelini koruması ve içtenlikle sevmesi öğütlenir. Damadın annesi karşılık olarak söylediği türküsünde kız evinin üyelerine içlerinin rahat olmalarını ve yeni gelenini daima seveceğini ifade eder.[259]

Bizim katıldığımız düğün Sunan ilçesinin en iyi otellerinden birinde düzenlenmişti. Oysa eski Sarı Uygur düğünleri düzenlenirken özellikle erkek evinde uzun süre eğlenceler tertiplenirdi. Otelin konferans salonundaki çok sayıdaki yuvarlak masada çeşitli yiyecekler ve içkiler hazırlanmıştı. İyi marka bir otomobille gelen gelin ve damadı biz görüntülerken içeriye girdikten sonra düğün sahibi olan kız evinin babası bizi, kız evinin misafirleri için hazırlanan masaya davet etti. Tüm misafirler salona geldikten sonra spikerlik görevini üstlenen bir genç eline mikrofunu alıp konuşmaya başlayınca düğün başladı.

Bizim edindiğimiz izlenim, ülkemizde düğün salonlarında kısa süreli nikah törenlerini andıran düğündür. Bizim katıldığımız düğün de çok uzun süre içermiyordu. Spiker düzgün bir Çince ile damadın, kayınbabası ve kayın annesine anne-baba demesini misafirlerin gülüşmeleri arasında sağladı. Her ne kadar Sarı Uygurlar günlük hayatta kendi aralarında Sarı Uygur dilini konuşsalar da, nikah, düğün ve diğer resmi işlemler sırasında Çinceyi konuşmaktadırlar. Bizim katıldığımız düğün de bu tür manzaraya bir örnekti.

Damat ve gelin her ne kadar geleneksel giysiler giymiş olsalar da, ilçe ve şehirlerde yaşayan Sarı Uygurların uyguladıkları bu tür düğünler hiçbir şekilde, kendi törelerine mahsus düğün törenlerine benzememektedir, zira bu tür düğünler bir çok bakımdan dejenere olmuştur. Sunan ve Dahe kasabasında mülakat yaptığımız bazı yaşlı Sarı Uygur ileri gelenleri özellikle köylerde yapılan Sarı Uygur düğünlerinin iki gün devam ettiğini, düğün sahibinin durumuna göre 4 koyun ya da bir inek kestiklerini ifade etmişlerdir. Kasaba ve şehirlerdeki düğünlerin sadece 2 saat sürmesi, onların düğün geleneklerinin ne oranda asimilasyona uğradığını ortaya koymaktadır.

Düğünün en ilgi çekici yönü, geleneksel giysiler giymiş olan gelin, damat ve gelinin sadıcı olarak orada bulunan yakın akrabalarından evli bir bayandı.

---

259 "Yugu Zhi Ge 1954-1984 (Sarı Uygur Türküleri-1954-1984)" Sunan İlçesi Anma Kitabı Hazırlama Bürosu, Sunan 1984, s .281-282.

1. Daitou Evlilik Sistemi

Dai sözcüğü Çince giymek, takmak; tou ise baş, kafa anlamına gelmektedir. Bu iki sözcüğün bir araya gelmesiyle anlatılmak istenen başına başlık giymekten ziyade, özellikle Çin'in kurulmasından önce bu ülkede uygulanan oldukça spesifik bir evlilik sistemi vurgulanmak istenmektedir. Bu sistemle evlenen bayanlar başlarına rengarenk bez ve süslerden oluşan güzel görünümlü bir başlık takmak zorundadır. Bizim Anadolu'da "başı bağlanmış, başgöz edilmiş, diğer bir deyişle kiminle evleneceği belli olmuş" diye tabir ettiğimiz anlamlardan çok farklı bir durum söz konusudur. Yeni Çin devletinin kurulmasıyla, Çin Evlilik Kanunu bu tür evlilik sistemini iptal etmiştir. Halk arasında bu evlilik geleneği "Zhangfang Daitou Hun" olarak bilinir. Buradaki "Zhangfang", çadır ev, "daitou" başlık giymek, "Hun" ise evlilik anlamındadır. Böyle bir evliliğin gerçekleşmesine karar verildiğinde önce gelin için ayrı ve küçük

Bir çadır kurulur. Evlenecek kızın daha önce evlenmemiş ve olgun yaşa gelmesi gerekir.[260] Bu tür evlilikler eski Sarı Uygur toplumunda çok yaygındı. Sarı Uygurlarda kızın, evin yaşlısına bakma gibi toplumsal bir gelenek olması nedeniyle evin kızının bir erkekle evlenip evden ayrılmasına izin verilmezdi. Kız 15 ya da 17 yaşına geldiği zaman kız için iç güveyi olacak bir erkek aranırdı. Bu tür evlilik iki kısma ayrılırdı:

a) Kız olgun yaş olarak kabul edilen 15 yaşın altında iken, ailesi; kızdan birkaç yaş büyük bir erkek bulurdu. Bu erkek genellikle fakir bir aileden seçilirdi.[261]

Fakat burada olgun yaştan ergenliğe ermiş 15 ya da 17 yaşına gelmiş kızlar işaret edilmektedir. Törene başlanmadan önce kız için ayrı bir yere çadır kurulur ve hazırlanan başlığın geline giydirilme töreni düzenlenir. Bu tören sırasında sadece gelin vardır, damada yer yoktur. Düğün sahibi önce yakınlarını yemeğe davet eder düğün günü için bir tarih belirlenir. Daha önceden hazırlanan küçük çadıra dua etmesi için Lama rahibi davet edilir. İki bayan, aile üyelerinin yaşadıkları çadırın kapısının iki tarafında dururlar ve gelinin başına başlığı giydirirler. Bunu takiben gelin

---

260 Yao Li, "Yugu Zu Zhangfang Daitou Hun Zai Yanjiu (Sarı Uygurların Zhangfang Daitou Evlilik Sistemi Hakkında İkinci Bir Araştırma)", Minzu Yanhiu (Millet Araştırmaları), 2002 Sayı 3, s. 37

261 He Weiguang, "Yugu Zu Muquan Yi Su Chu Tan (Sarı Uygurlarda Ana Erkil Aile Geleneği Hakkında Bir İnceleme)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1996 Sayı 4, s. 37.

her misafire kendi eliyle bir tas çay ikram eder ve ve şapkasıyla yüzünü gizler, bu arada hiç konuşmaz. Bu sırada başlığı giydiren kadın çağrılır ve onun yardımıyla gelin küçük çadıra götürülerek oturtulur. Gelin ancak misafirler oradan ayrılınca, küçük çadırdan ayrılır ve tören sona erer. Daha sonra kendine başlık giydiren kadınları davet ederek bir parça (8 Chi uzunluğunda) beyaz renkli bir bez ve yeşil renkli "hada" adı verilen bir bez daha hediye eder, bu hediyeleri vermek teşekkür anlamına gelir. Söylentilere göre, çok daha önceleri burada verilen hediyelerin yerine bir inek, 16 chi uzunluğunda bez, biraz çay verilirdi. Bu tören sonunda gelin misafirleri davet ederek çadırın kapısının önünde ayakta bekler. Misafir davet edemeyecek kadar fakir olanlar, eski takvime göre ayın 8'inde gün ağardığında büyük çadırın içinde geline başlık giydirirler.[262]

Daitou evlilik sisteminin başlıca beş özelliği vardır:

a) Bu evlilik sisteminde sık sık kullanılan bir terim olan Zhanggan, bu sistemde bayanın kocası anlamına gelmektedir. Bu sistemin en belirgin özelliği evlenen bayanın gerçek anlamda kocası yoktur, zira Zhanggan bu sistemde sadece kocayı temsil eder. Dolayısıyla buradaki koca fiilen değil ismen fonksiyon üstlenir. Bu evlilik için kurulan çadırın ana direği kocadır, koca olmazsa çadır da olmaz, bu nedenle koca evin sembolüdür.

b) Bu sistemde iki taraf arasında belirli kural ve mesafeler vardır, serbest ilişki söz konusu değildir. Bu konuda Sarı Uygurların anlayış ve ahlakına uyum esastır. Eş seçerken, aynı sülale, aynı soy ismi taşıyanların evliliğine izin verilmez. Aynı kuşağa dahil olmayanların evliliğine de müsaade edilmez.

c) Bu sistemde tarafların ayrı kalmaları esastır. Kısa bir süre ayrılıp başka yerde evlenebilirler. Tarafların uzun süre birlikte kalmaları kız tarafının rızasına bağlıdır. Küçük bir çadırda kalsalar da bağımsız ekonomik hayat söz konusu değildir. Tüm faaliyetler büyük çadırda iken yapılır, taraflar kendi bildikleri gibi davranamazlar. Erkek, kızın ailesinin işlerine yardım eder, aksi halde erkek evde hoş karşılanmaz. Kızın anne ya da babası hayatta iken erkek kızın ailesinin tüm işlerini üzerine alır. Onlar vefat ettiğinde ise ev işlerine yardım eder. Dolayısıyla evin reisi erkektir.

d) Kısa bir süre için kadın egemenliği söz konusudur. Kız evinin tek çocuğu ise evin ekonomik sorumluluğu tamamen kadının üzerindedir. Eğer başka erkek ya da kız kardeşleri var ise ekonomik sorumluluk

262 Yugu Zu Jian Shi (Yugurların Kısa Tarihi), a. g. e. s. 82.

onların aralarında pay edilir. Kadın doğum yaptığında çocuk annesinin soyadını taşır. Dolayısıyla burada anaerkil ailenin sürekliliği egemendir. Eğer doğan çocuk da ileride bu tür evliliği seçerse, bu işin nasıl olacağı zamanı geldiğinde karar verilir. Bundan dolayı karakteristik ve mükemmel anaerkil aile sistemi yoktur.

e) Bu evlilik sisteminde aile istikrarsız, boşanmalar kolay ve basittir. Erkek ve bayan arasında duygusallık kalmadıysa ya da diğer nedenlerden dolayı ilişki tamir edilemiyorsa bu birliktelik kolayca sona erdirilir. Bu gibi durumlar böyle evliliklerde olağan karşılanır ve gerekli prosedürler kolayca yerine getirilir. Erkek ayrıldığı sürece bayanı aramayabilir ve onunla birlikte kalmayabilir. Ayrılıp giden erkek, maddi değeri olan herhangi bir eşyayı beraberinde götüremez, buna çocuk ya da çocuklar da dahildir.[263]

2. Baoban Evlilik Sistemi

Sarı Uygurlar arasında tek eşlilik esas olup, aynı soy ismi taşıyan ve sülaleye mensup olanlar ile ayrı kuşağa mensup olanlar birbirleriyle evlenemezler. Sarı Uygur toplumunda evlilik gelenekleri belli başlı uygulamaları takip ederek gerçekleştirilmektedir. Erkek ve kız birbirilerini tanıyıp birbirleri hakkında yeterli derecede bilgiler edindikten sonra, erkek tarafı iki tanıdık yakınından oluşan dünür heyetini kız tarafına "Hada" adı verilen içki ve ipek atkı[264] göndererek kızı istetirler. Eğer kız evinin reisi gelen hediyeleri kabul ederse, evlilik işinin gerçekleşme ihtimali yüksektir. Bunun arkasından taraflar düğün için gerekli olan eşyaların temini meselesini görüşmeye başlarlar.

Önce nişanlanma, kızı istemek üzere dünür gönderme, kız tarafının bu dünür heyetini karşılaması, evlilik töreni, düğün yemeği ve evlendikten bir ya da iki gün sonra gelin ve damadın kız evini ziyareti gibi işlemler yerine getirilmektedir.[265] Düğünlere katılan damat ve gelinin yakınları büyük

263 Yao Li, "Yugu Zu Zhangfang Daitou Hun Zai Yanjiu (Sarı Uygurların Zhangfang Daitou Evlilik Sistemi Hakkında İkinci Bir Araştırma)", Minzu Yanhiu (Millet Araştırmaları), 2002 Sayı 3, s. 40.

264 Kız isteme aşamasında kız evine içki ve ipek atkı gönderme geleneği Tibetliler ve Moğollar arasında görülmektedir. Bu gelenek büyük bir ihtimalle Tibet ya da Moğollardan Sarı Uygurlara geçmiş olmalıdır. (Pan Shaozhong, "Xin Shidai Han-Ying Cidian (Yeni Çince-İngilizce Sözlük)", Ticaret Yayınları, Pekin 2003, s. 468.

265 Tian Shu, "Yugu Zu Hunli (Sarı Uygurların Düğünleri)", Wen Shi Zhishi (Edebiyat Tarih Bilgileri), 1997, Sayı 6, s. 114.

bir doğallıkla düğün şarkıları söylerler. Sarı Uygur düğünlerinin bir diğer özelliği de büyük bir canlılık ve hareketliliğin kendini hissettirmesidir.

Sarı Uygur toplumunda düğünler genellikle sonbaharda yapılmaktadır. Sarı Uygur kızlarının başlarına giydikleri başlıklar o kadar ağırdır ki 3-4 kg gelebilir. Fakat günümüzde ister çalışan olsun ister sağlıklı olsun kızlar oldukça zayıf olduklarından artık bu gibi başlıkları takmamaktadırlar. Fakat Sarı Uygur kızları evlendiklerinde milli geleneklerine duydukları saygı nedeniyle düğünden bir gün önce düzenlenen başlık giyme merasimiyle bu görevini yerine getirir.[266]

B. Ölü Gömme Geleneği

Günümüzde Sarı Uygurlar, ölülerini belli bir düzen ve sistem takip ederek yakmaktadırlar. Bazı kaynaklar, Sarı Uygurlar hakkında saha çalışmaları gerçekleştiren bilim adamları, Çin'in kurulduğu tarih olan 1949 yılından önce yerleşim merkezinden uzak, yüksekçe bir dağa giderek, ölülerini vahşi hayvan ve kuşların yemeleri için ağaç tepelerine ya da kayalar üzerine bıraktıklarını bildirmektedirler. Yeni devlet kurulduktan sonra devletin ölüleri doğaya bırakma geleneğini uygulamaya çok sıcak bakmaması nedeniyle, bu geleneğin terk edildiği söylenebilir. Biz, Sarı Uygurlar bölgesinde yaptığımız saha araştırmaları sırasında, kaynak kişilerle ve uzmanlarla yaptığımız mülakatlarda, Sarı Uygur toplumunda ölüyü doğaya bırakma geleneğini uygulamanın tamamen kalktığı bilgisini aldık. Dolayısıyla ölü gömme geleneği bakımından en fazla uygulanan yöntem yakmadır. Cesedi yakmanın yanı sıra toprağa gömme geleneğine de çok yaygın olmamakla birlikte rastlanmaktadır. Örneğin Yağlakar ve Helangge kabileleri ölülerini yakmayı tercih ederler.[267]

Şüphesiz Sarı Uygurların takip ettikleri bu gelenek Uygurların İslamiyet dinine girmelerinden önceki dönemlere aittir. Sarı Uygurlar, ölülerini yakarken, yöntem olarak eski Uygurlardan kalan yöntemleri tamamen uygulamamışlar, bazı değişikliklere gitmişlerdir.

---

266 Qi Zehua-Ao Teng-Duan Mei, "Zhongguo Shaoshu Minzu Hun Qu (Çin Azınlık Milletlerinde Görülen İlginç Uygulamalar)", Qinghai Halk Yayınevi, Xining 1990, s. 68-69.

267 Yugu Zu Jian Shi (Sarı Uygurların Kısa Tarihi), a. g. e. s. 85.

1. Yakma

Günümüzde ölü gömme işleminde uygulamaları şöyledir. İnsan ölünce, giysilerini çıkarırlar, yeni ya da temiz giysiler giydirirler, ölünün ağzına gümüş ya da yeşim taşından yapılmış yüzük, bilezik ya da kolye gibi takılar koyarlar, daha sonra beyaz renkli bir bezin dört bir tarafına mavi renkli bir diğer bez bağlarlar ve bunu ölünün üzerine bırakırlar. Ceset soğuyup sertleşmeden önce, ana rahmindeki çocuğun aldığı şekle getirirler ve bunu takiben yüz adet bezden diktikleri torbanın içine cesedi koyarlar. Ölünün başının batı ya da güneybatı yönüne bakmasına dikkat ederler, oysa ataları bu gibi durumlarda ölünün başının kuzey ya da kuzeydoğu yönüne bakmasını sağlarlardı, dolayısıyla burada, tarihi uygulamalara zıt bir durum söz konusudur. Bu zıtlık muhtemelen Sarı Uygurlar arasında meydana gelen dini inanış değişikliği sonrası husule gelmiş olmalıdır. Ölüyü yakmadan önce Buda rahiplerini davet ederler ve onların dua etmelerini isterler.

Daha sonra rahip ya da yaşlı bir ileri gelenin gömme için yer seçmesini isterler ve "+" şeklinde bir çukur kazılır. Kazılan bu mezar çukurunun üzerine Hongliu adı verilen bir ağaç parçası koyarlar. Ölüyü yatırdıktan sonra elbiselerini çıkarırlar ve bunları "Hongliu" ağacına sererler. Bu arada dua okuyan Budist rahip yavaşça cesedi ateşe verir. Önce cesedi daha sonra ise ölünün giysilerini ve ölmeden önceki eşyalarını ve yiyeceklerini yakarlar. Çinli araştırmacı Wu Wen, Sarı Uygurlarda ölü yakılmadan önce en güzel giysilerini, ölünün günahlarının affedilmesini dilemek için tapınağa verdiklerini ve ölünün yakılması sırasında yakınlarının büyük sesle ağlamalarının hoş karşılanmadığını, çünkü ağlanması halinde ölünün göğe yükselmesine bir fayda sağlamayacağına, çünkü ağlamanın ölünün ruhunun yakınlarından ayrılmasına engel olduğuna ve gözyaşlarının da büyük bir ırmağa dönüşüp ölünün ruhunun yoluna engel teşkil ettiğine inanırlar.[268]

Her bir duada bir eşyanın yakılmasına dikkat edilir. Bu sayede ölünün göğe yükseldiğine inanılır. Yaktıktan üç gün sonra ölünün yakınları, yakılan

268 Wu Wen, Yugu Zu Minjian Xisu Zhong de Zongjiao Zhuti (Sarı Uygurların Halk Geleneklerinde Dini Unsurlar), Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002, s. 30.

yere giderek beyaz renkli bir bez ya da kırmızı renkli bir torbaya ölünün küllerini doldururlar ve bu arada bu torbalara biraz tahıl ilave ederler ve küllerin içinden daha önce koydukları gümüş ve yeşim taşı takıları çıkararak önceden kazılan çukura gömerler. Birinci haftadan yedinci haftaya kadarki süreçte ve ölüm yıldönümünün birinci yılında üç Lama rahibi davet ederek dua etmelerini isterler. Ölünün yakınlarından erkekler 49 gün boyunca saçlarını kesmezler, bayanlar ise saçlarını uzatmazlar. Matem alameti olarak siyah takı takarlar. Her yılın Nisan ayının 15'inde mezara giderek ona dua ederler.[269]

Sarı Uygurların ölü gömme geleneği konusunda bilgiler veren bir başka eser, yukarıda anlatılan bazı uygulamaları tamamlamakta ya da çok daha farklı bilgiler ortaya koymaktadır. Ölünün önce elbiseleri soyulduktan sonra su ya da içki kullanılarak temizlenir, temiz giysiler giydirildikten sonra, yukarıda da belirtildiği üzere, gümüş ya da yeşim taşından yapılmış takılar ölünün yanına konur. Ölünün yakılmasını takip eden üç gün sonra ölü için düzenlenen dini törenler sırasında ağlamak yasaktır, zira gözyaşı akıtmak, sağanak yağışa neden olacağı inancı vardır, bu da ölünün ruhunu etkilediğine inanılır.[270]

Sarı Uygur Türklerinde ölü yakma geleneği Şamanizmin Lamaların etkisiyle bozulması neticesinde uygulanmaya başladığı bildirilmektedir. Malov, Sarı Uygurlar arasında araştırma yaparken, ölen Şamanı meskun yerlerden biraz daha uzağa götürdüklerini ve kumlu bir tepe veya yükseltide oturur bir vaziyette bıraktıklarını, ölünün eline "çok kazdık"[271] adlı kaşığı tutuşturduklarını, Şamanın önüne kandil koyduklarını bildirmektedir. Uygurların inancına göre yedi gün sonra Şamanın ölüsünün az uzaktaki başka bir yere götürülmesi gerekir. Bu yeni yerde onu vahşi hayvanlar ve kuşlar yer.[272] Malov kayıtlarında sadece Şamanların yakılarak gömülmesinden bahsediyor, fakat Şamanlığa inanan sıradan Sarı Uygurların da öldüklerinde aynı gömme metodunun takip ettiklerini söyleyebiliriz. Sarı

269 "Minzu Wenhua Tanmi (Milli Kültürün Sırları Hakkında Bazı Görüşler)", Tianjin Guji Yayınevi, Tianjin 1993, s. 65-66.

270 Ma Zixiang-Ma Zhaoxi, "Gansu Shaoshu Minzu, a. g. e. 157.

271 Malov'un kayıtlarında şaman için gerekli olan "çok kazdık" veya daha basit bir şekilde "sovak" adı verilen sadece ağaç bir kaşıktır. (Malov, Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları, s. 392).

272 E. S. Malov, Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları, a. g. m. s. 393.

Uygur toplumunda ölü yakma geleneğinde mezar inşa etme geleneği çok fazla görülmemektedir. Fakat özellikle bazı köylerde, ölünün yakılmasından sonra, küllerinin bir kısmının, ailenin geriye kalan üyeleri tarafından, kendilerine ait bir tarlaya gömdüğünü, bize yaşlı bir Sarı Uygur kadını anlattı. Dolayısıyla büyük oranda mezar inşa etmeyen Sarı Uygurlar arasında mezar ziyaret etme geleneği ya da alışkanlığı yoktur.

2. Doğaya Bırakma

Sarı Uygurların Kangle bölgesinde yaşayan Toumu, Dongbage, Sigejia Luoerjia gibi kabileler ölülerini yakmayı değil, doğaya bırakmayı tercih ederlerdi. Bu kabilelerin her ailenin ölülerini bıraktıkları kendilerine ait yerleri vardı. 20. yüzyılın ilk yıllarında Sarı Uygurların bölgeye bir araştırma gezisi düzenleyen Finli alim Mannerheim'a ölü gömme geleneği hakkında anlattıkları yukarı verilen bilgilerden tamamen farklıdır. Mannerheim, onlarda insan öldükten sonra cesedi çadır evlere uzak bir dağa götürdüklerini, oraya bırakarak cesedin kuşlar tarafından yenmesi için bırakıldığını, cesedin gözlerinin kapalı, dört uzvunun da bükülmüş bir vaziyette bırakıldığını, cesedin bırakıldığı yerin herhangi bir anlamı olmadığını, üç gün sonra ölünün akrabalarının cesedi kontrol için geldiklerini, eğer cesedin etlerinin kuşlarca yenmesi halinde, bu durumu ölünün hayatta iken iyi bir insan olduğuna yorduklarını, aksi halde Lama rahibinin daha fazla dua okumak zorunda kalacağını belirtmektedir. Varlıklı bir kişi öldükten sonra, önce cesedi tahta bir tabuta koyup ateşe verdikleri, yanma sırasında cesedin yanına yiyecek maddelerinin konmadığı, cesedin başının batı yönüne gelecek şekilde konmasına dikkat edildiği ve yukarıda da değinildiği üzere yakma esnasında rahibin dualar okuduğu kayıtlarda ifade edilmektedir.[273]

Fakir insanların ölü gömme geleneğinin birbirlerinden farklı oluşu eski Hunlarda da görülmekteydi. Örneğin Hunlarda varlıklı insanların çocukları öldüğünde cesedi çömelmiş bir vaziyette büyük bir toprak kabın içine koydukları bilinmektedir. Sıradan insanların gömüldükleri mezarlarda ise cesedin sırt üstü yatırılmış bir vaziyette olduğu, mezarlar açıldıktan sonra fark edilmektedir.

Minghua bölgesindeki Qiantan ve Jiuqian ilçesine bağlı Huangnipu'da yaşayan Sarı Uygurlar ölülerini toprağa gömerler. Onların toprağa gömme geleneğinde takip ettikleri yöntemler Han milletinin gelenekleriyle benzerlik

273 Mannerheim, a. g. m. s. 278.

göstermektedir. Jiuquan şehrinin Huangnipu Sarı Uygur Otonom Kasabasında yaşayan Sarı Uygurlar'ın bir kısmı ölülerini yakmaktalar, fakat Hanlarda olduğu gibi ölüden geriye kalan küllerini belirli bir mezara bırakmazlar. Yakım işi gerçekleştikten sonra küllerini kendilerine ait uzak bir tarlaya ya da yüksek bir dağa gömerler. Bazıları ölüsünün küllerinden bir miktar kavanoza veya başka bir türlü kaba koyarak evinin yakına gömerler. Sarı Uygur bölgesinde yaptığımız ikinci saha araştırmaları sırasında Huangnipu kasabasında belirli bir Sarı Uygur mezarının bulunmadığını, pek çok Sarı Uygurun ölülerinin küllerinin Hanların kullandıkları mezarlara gömdüklerini bildirdiler. Fakat Sunan ilçe merkezine yaklaşık olarak 10 km uzaklıktaki geniş bir alanda bazı Sarı Uygurlara ait merzarları görme imkanını bulduk. Hanlar ile Müslüman Çinlilere ait iki büyük bölüm halinde sınırları taş kıyılarla çevrelenen mezarın yeni olduğu mezarların tazeliğinden ve özellikle Han mezarlarının önüne bırakılan meyve gibi yiyecek artıklarından belli oluyordu. Ölümden sonra, mezar sahibinin yiyeceklere ihtiyaç duyacağı inancı Sarı Uygurlarda bulunmadığından kemiklerin gömülmesinden sonra mezara Hanlar gibi yiyecek ve içki bırakma gibi gelenekleri yoktur. Geleneklerini tam olarak yaşayan ve köylerde göçebe hayvancılık ile meşgul olan Sarı Uygur Türkleri ölülerini geleneksel yöntemlerle yakmaktadırlar. Özellikle şehirlerde ve köylerde Çinlilerle karışık olarak yaşamlarını sürdüren Sarı Uygurlar diğer alanlarda olduğu gibi ölü gömme geleneği alanında Çinlileri izlemektedirler.

Yukarıda kısaca anlatılan ölü gömme yöntemlerinin hepsi de oldukça fazla miktarda para harcamayı gerektirmektedir. Ölüyü gömerken küçük bir kabir yapısı inşaası için, yakarken dua etmesi için rahibe bir miktar ücret ödenir, ayrıca Lama tapınağına oldukça yüklü miktarda para bağışlanmalıdır.[274]

3. Toprağa Gömme

Sarı Uygurlar arasında cenazeyi toprağa gömme geleneği çok fazla yaygın değildir. Toprağa gömme geleneği, Çinlilerle uzun zamandır iç içe yaşayan Huangnipu'da yaşayanlar ile bazı Sarı Uygurlar arasında daha sık görülmektedir. 2011 yılının Ağustos ayında Sarı Uygurların Sunan ilçesinde saha araşırmaları yaptığımız sırada, Sarı Uygurların yeni bir mezarını görme imkanını bulduk (Resim-63-64). Han ve Çinli Müslümanlar için ayrılmış diğer mezarlar da Sarı Uygurların mezarına bitişiktir. Mezar sayısının

274 Yugu Zu Jian Shi (Sarı Uygurların Kısa Tarihi) a. g. e. s. 86.

oldukça az olduğu bu Sarı Uygur mezarlığında bazı cesetler yakıldıktan sonra gömülmüş, bazıları da yakılmadan gömülmüştür. Fakat Çinlilerin sayısının çok fazla olduğu Huangnipu nahiyesinde yaşayan Sarı Uygurlar Çinlilerin etkisiyle ölülerini toprağa gömmektedirler. 1 ya da 2 metre derinliğinde açılan mezara ceset tabutla birlikte gömülmektedir. Cesedin gömülürken baş tarafının batı yönüne bakmasına dikkat edilmektedir. Ceset gömüldükten sonra belli olacak şekilde bir tepe oluşturulur. Fakat bu tepe bizdeki gibi uzun dikdörtgen şeklinde değil, yuvarlaktır. Bazı Sarı Uygur mezarlarının ister yakılsın, isterse doğrudan olarak toprağa gömülmüş olsun, üzerine beyaz renkli taşlar yığılmaktadır. Üzeri beyaz taşlarla bezenmiş bu tür mezarların 30-50 metre uzaklığında etrafına çeşitli renklerdeki kumaş parçaları bağlanmış uzun direkler dikilir. Mezarların üzerine taşların konması geleneğinin menşei, Göktürk döneminde uygulanan balbal koyma geleneğinden gelmiş olabilir. Etrafına kumaş parçaları bağlanmış direk dikme geleneği ise Tibetlilerden gelmektedir.

XXVII. SAĞLIK

Büyük bir kısmı göçebe hayvancılığı ile geçinen Sarı Uygurların tedavi şekillerine dair ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır. Biz bu bildirimizde 13 Şubat-2 Mart 2011 tarihleri arasında, Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede yaptığımız saha araştırmaları ve gerçekleştirdiğimiz mülakatlar sırasında elde ettiğimiz bilgiler ışığında Sarı Uygur Türklerinde görülen tedavi yöntemleri hakkında bilgiler vermeye çalışacağız.

Dil kullanımı ve inanç alanlarında olduğu gibi, sağlık ve geleneksel tedavi yöntemleri gibi konularda da Sarı Uygurlar büyük oranda Tibetlilerden etkilenmişlerdir (Resim-65). Öyle ki, çok uzun ve kendine özgü bir tıbbı tedavi yöntemlerine sahip olan Tibetliler, pek çok hastalığın tedavisinde kullandıkları çeşitli bitkiler ve hayvansal ürünlerden ilaç yapmaktadırlar. Tibetlilere özgü olan söz konusu uygulamaların büyük bir kısmı Sarı Uygur Türkleri arasında uzun yüzyıllardan bu yana görülmektedir.

A. Sarı Uygur Bölgesinde Sağlık Hizmetleri

Konuya girmeden önce Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde halkın sağlık durumuna kısaca değinmek faydalı olacaktır. Çinli araştırmacılar 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulmadan önce Sarı Uygurların Qing Hanedanı'nın ilk yıllarında 7 Sarı Uygur kabilesinin toplam nüfusunun 6000'den fazla olmasına rağmen 1943 yılına gelindiğinde bu sayının 3000'in altında kaldığını, bunun da sebebinin geniş çapta görülen bulaşıcı hastalıklar olduğunu bildirmektedirler. Örneğin 1942 yılında Yangge (杨哥) kabilesinin yaşadığı bölgede ortaya çıkan ateşli bir bulaşıcı hastalık sonucunda 108 kişiden oluşan tüm kabileden 42 kişi ölmüştür.[275] 50'li yılların ikinci yarısından itibaren diğer bölgelerle birlikte Sunan ilçesine de sağlık ekipleri gönderilmiş ve 1954 yılında Hongwansi (红湾寺) bölgesinde ilk hastane inşaa edilmiştir. Diğer taraftan 1967, 1972 ve 1973

275 "Gansu Sunan Yugu Zu Zizhixian Gaikuang (Gansu Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesinin Genel Durumu)", Millet Yayınevi, Pekin 2009, s. 223.

yıllarında Pekin'den gönderilen sağlık ekipleri bulaşıcı hastalıklardan korunma amaçlı tıbbi faaliyetlere ağırlık vermişler, bu arada bu göçebe bölgesinde doktorların yetiştirilmesi faaliyetlerine de önem verilmeye başlanmıştır.

1980 yılına geldiğinde Sunan ilçesinde ana Çocuk Sağlığı İstasyonu, Sağlık Koruma İstasyonu ve ilçenin çeşitli yerlerinde toplam 48 adet sağlık istasyonu kurulmuş. Tüm bu birimlerde 194 sağlık personeli görev yapmıştır ki, bu rakam 1954 yılında görev yapan personelin 7 katıdır. Bu personelin arasında lisans ve önlisans mezunu olanların sayısı 104 olup, bunların 70 kişisi azınlık milletlere mensup olduğu belirtilmektedir.[276]

Günümüzde Sunan'daki sağlık hizmetleri veren hastaneler tedavi ve mimari bakımdan Tibet özelliklerini taşımaktadır (Resim-66).

B. Sarı Uygurların İlaç Yapımında Kullandıkları Şifalı Otlar

Sarı Uygurlar, Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nden ayrılıp günümüzde yaşadıkları yerlere yerleşmelerinden itibaren kültürel bakımdan en fazla etkilendikleri komşuları Tibetliler olmuştur. Sarı Uygurların yeni yurtlarının Tibet bölgesine yakın olması ve bir kısım Tibetlilerle birlikte yaşamaları nedeniyle çeşitli hastalıklardan korunma amacıyla geliştirdikleri tıbbi tedavi ve ilaçlar tamamen Tibet tıbbından etkilenmiştir. Sarı Uygurların kendilerine özgü geleneksel tedavi yöntemlerinin zenginliğinin bir diğer önemli nedeni de Sunan ve çevresindeki dağlar ve bozkırlarda çok çeşitli şifalı otların yetişmesidir.

Çin'de en fazla azınlık milletlerinin yaşadıkları bölgelerin başında kuzeybatı bölgesi gelmektedir. Bu bölgenin coğrafi çevrenin karmaşık olması, iklimin önemli ölçüde farklılıklar göstermesi ve söz konusu coğrafyada yaşayan hayvan ve bitki türlerinin zenginliği nedeniyle ilaç ve tedavi yöntemleri alanında bölgeye özgü bir takım bilgi sistemi geliştirilmiştir. Özellikle Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde ilaç yapımı ve tedavi yöntemlerinin geliştirildiği yerlerde bu bilgi sisteminin temelini Tibet tıbbının oluşturduğunu söylemek mümkündür. Tibet tıbbı başta Qing-Zang Platoları olmak üzere, Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları bölge olan Qilian Dağları ile Kunlun Dağları ve civar bölgelerde etkilerini oldukça kuvvetli bir şekilde daima hissettirmiştir. Sayıları 10.000'in üzerinde olan bitki çeşidinden oluşan zengin bitki koleksiyonu sözü edilen bölgenin

276 Gansu Sunan Yugu Zu, a. g. e. s. 224.

başlıca tıbbı tedavi ve ilaç yapımının temelini oluşturmaktadır.[277] Sunan ve çevresinde yetişen başlıca şifalı otlar arasında qianghuo adı verilen bir bitki, büyük sarı otu, xuelian otu, efedrin otu, gaogua otu, gouqizi adı verilen bir tür Çin meyvesi, congrong otu, suoyang otu, chaihu otu kökü ve shengma otu sayılabilir.[278]

C. Hayvansal Ürünler

Sarı Uygurların, hastalıkların tedavisinde kullandıkları ürünler, onların günlük yaşamında oldukça önemli yeri olan hayvanların çeşitli organlarından oluşmaktadırlar. Bunların başlıcası şunlardır:

Genç Erkek Geyik Boynuzu
Keçi Boynuzu
Çita Kemiği
Kar Tavuğu
Ayı Safra Kesesi
Bezoar

D. Geleneksel Tedavi Yöntemleri

Sarı Uygurların yoğun olarak yaşadıkları bölgenin başında yer alan Sunan ilçesinde yaptığımız saha araştırmaları sırasında genç, orta ve ileri yaştaki çeşitli yaş gruplarına mensup insanlarla yaptığımız mülakatlarda, günümüzde de çeşitli hastalık ve rahatsızlıkların giderilmesinde kullanılan şifalı otların kullanımında geleneksel yöntemlerin kullanıldığı, fakat genel olarak bakıldığında evlerde çeşitli nebatlardan ilaç elde etme yönteminin yaygın olarak tercih edilmediği, bunun yerine ilçede bulunan Tibet hastanesi ya da Çin tıbbının uygulandığı devlet hastanesine gitmeyi tercih ettikleri bilgisini edindik.

Günümüzde ilçede oldukça görkemli bir mimari kullanılarak büyük bir Tibet hastanesi inşa edilmiştir. Hastane hakkında bilgiler edinmek üzere yaptığımız ziyaret sonrasında, doktorların Tibetli ve Moğol olduklarını

277 Lai Yi ve diğerleri, Xibei Shaushu Minzu (Kuzeybatı Azınlık Milletleri), Millet Yayınevi, Pekin 2007, s. 183.

278 "Sunan Yuguzu Zizhi Xian Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kayıtları)", Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 1994, s. 338.

öğrendik. Doktorlar, bu hastanede tamamen Tibet tıbbına ilişkin ilaç ve tedavi yöntemlerini kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu hastanede kullanılan ilaçlar, dağlardan toplanmış, ilaç yapılmak üzere hazırlanmış şifalı otlar ve hazır olarak imal edilmiş Tibet ilaçları olmak üzere başlıca iki çeşittir. Kaynatılarak ya da diğer otlarla birlikte bir araya getirilerek kullanılacak ilaçlar aynı büyüklükte olan yüzlerce büyük kavanozun içinde muhafaza edilmektedir.

Sunan ilçesinde yaşayan ilaçların önemli bir kısmı Tibet coğrafyasından, az bir kısmı da Gansu eyaletinin güney komşusu olan Qinghai eyaletinin yüksek dağlarından toplanarak getirilmektedir.

E. Şamanlar ve Tedavi

Türk tarihinin en eski dönemlerinden itibaren Şamanların üstlendikleri fonksiyonlar arasında hastalıkların iyileştirilmesi de vardı. Yakın dönemde yaşayan Sarı Uygurlar arasında din adamı sınıfına giren insanların da klasik dönemdeki Şamanlarda olduğu gibi hasta insanlara şifa dağıttıkları bilinmektedir. Şüphesiz bu uygulamalar 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan dönem için geçerli bir özelliktir. Şamanlar Sarı Uygurlarda, halk içindeki veya belirli bir şahsın üzerindeki uğursuzlukların, kötülüklerin yok olması için ayin yapıp tanrıdan uğur ve mutluluk dileyen hastalıklara şifa bulmak için çeşitli dini davranışlarda bulunan birine "Elçi" diyorlardı. Bazıları "Yehce" de derlerdi.[279]

Elçiler hastalıkların tedavi edilmelerinde önemli bir rol üstlenirlerdi. Eğer birisi hastalanır ve uzun zaman iyileşmezse, genellikle Aralık ayında elçiyi davet ederek hastayı tedavi etmesini isterlerdi. Üç metre civarında beyaz kumaş, yarım metre kırmızı kumaş ve biraz yeşil kumaşı birbirine bağlayarak avlu kapısından evin kapısına kadar uzatırlar ve üzerine bir koyun derisi bırakırlardı. Ayrıca bu kumaş üzerine konulacak olan tahta üzerine yedi kase konulurdu. Kaselerin içine çeşitli renklerdeki bez parçaları konur sonra içki ile doldurulurdu. Bu andan itibaren elçi okumaya başlardı. Bazen insanın bacak kemiğinden yapılmış olan hoparlör benzeri aleti üflerlerdi. Aile halkı hastayı, elçinin karşısına taşıyıp getirirlerdi.

Elçi ateş üzerinde iyice kızarmış olan küreği çıkartarak dili ile yalardı. Elçi her defasında küreği yaladığında, hastaya bakıp derin bir şekilde üflerdi. Bu sahneye katılanların anlattıklarına göre, elçi her feda ateşten

279 Abdürreşit Celil Qarluk, "Sarı Uygurların Sosyo-Ekonomik Yapısı", Atılım Yayınları, Ankara, 2002, s. 80.

yanmış olan küreğe dilini değdirdiğinde şirt-şirt seslerin çıktığını ifade etmektedirler. En sonunda elçi içki doldurulmuş kaseyi alıp ayrı ayrı olarak orada bulunanların ve hastaların etrafında koşmaya, dolaşmaya başlardı. Sonunda kasedeki içkiyi ve bezleri dökerlerdi. Onlara göre insan kötü ruhların yapışması sonucu hastalığa yakalanmıştır. Yukarıda belirtilen uygulamalar sonucunda elçi bu kötü ruhları, içkinin dökülmesi bez parçalarının alt-üst edilmesi ile def etmiş olur. Bu ayinlerin sonunda da ev sahibi elçiye bir koyun ya da dana ile uzun kumaş, kuzu derisini hediye olarak sunardı.[280]

Yeni Çin devletinin kurulmasıyla tüm ülkede diğer alanlarda olduğu gibi tıp alanında da yeni düzenlemelere gidilmiştir. 20. yüzyılın ortalarına kadar dinin Sarı Uygur toplumunda kendini çok etkili bir şekilde gösterdiği yıllarda, halk hastalıklarının tedavisinde başvurduğu tek yer tapınak bünyesinde kurulan Tibet hastaneleri idi. Tibet hastaneleri dışında düzensiz birşekilde organize olmuş sağlık kuruluşları da vardı. O yıllarda halk arasında en fazla görülen hastalıklar kızamık, Brucelloz Hastalığı ve diğer bulaşıcı hastalıklardı. O dönemlerde hastalığa yakalanan göçebe köylüleri hemen tapınakta görev yapan rahiplere giderek onlardan dua okumalarını isterler ya da Tibetliler tarafından kurulmuş olan tedavi merkezlerine başvururlardı.[281]

F. Doğum Uygulamaları

Sarı Uygurların yaşadıkları bölgeye 1906-1908 yılları arasında bilimsel bir gezi düzenleyen ve izlenimlerini ayrıntılı bir rapor şeklinde kaydeden Finli araştırmacı C. G. E. Mannerheim bize Sarı Uygurların halk hekimliği uygulamaları konusunda kısa fakat değerli bilgiler vermektedir. Tibet Lamaizmine inanan Sarı Uygurların din adamları olan Lamalar her ne kadar tıp bilgisine sahip olmasalar da, bir insan hasta olduğunda Lamaları eve davet ederler, Lama da etrafında insanların toplandıkları bir odada hastanın baş ucunda dualar okurdu. Lamalar bazı durumlarda hastanın etrafında dönerek elinde yanan bir kağıtla tur atarlardı.[282]

---

280 Qarluq, a. g. e. s. 85-86.

281 Sunan Yuguzu Zizhi Xian-Minghua Qu, a.g.e. s. 146.

282 Mannerheim C. G. E., "Yugu Diqu Fangwen Ji (Sarı Uygur Bölgesi Ziyareti Kayıtları)", Çince'ye Çev: He Weiguang, Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1995, Sayı 2, s. 272.

Sarı Uygurlar Batı ve Doğu Sarı Uygurları olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Batı Sarı Uygurlarda bir kadın doğum yapacağı zaman, ona yardım edecek kadınlar bir araya toplanırlar ve loğusa kadını diz çöktürürlerdi. Kadının kocasının, oraya yaklaşmasına izin vermezlerdi. Doğum gerçekleştikten sonra çocuğun göbeğini çocuğun anneannesi bir makasla keserdi. Göbeği kesilen çocuk içi ılık su ile dolu bir leğende yıkanmasını takiben çocuğun vücudu tamamen yağlanırdı. Bir hafta sonra yağlama işlemi tekrarlanırdı. Çocuk bir yaşına gelmeden önce aile eve bir Lama davet ederek loğusa kadın için dua okumasını isterlerdi. Çocuk ister kız olsun isterse erkek onun için herhangi bir kutlama yapmazlardı, fakat ailenin yakın arkadaşları genellikle gıda maddelerinden oluşan hediyelerle yeni doğum yapmış kadını sıkça ziyaret ederlerdi. Doğumdan bir ay önce ayrılan karı-kocanın yatakları, 30 gün sonra birleştirilirdi.[283]

Doğu Sarı Uygurlarda görülen doğum gelenekleri batıdakilerle benzerlik göstermekle birlikte bazı farklılıklar da göze çarpmaktadır. Doğu Sarı Uygurlarda doğuma aile dışından kadınlar yardım eder, fakat çocuğun göbeği makasla ya da bir kiremit parçasıyla kesilirdi. Doğum zorlaştığı anda dua okuması için hemen bir Lama davet ederlerdi. Erkek çocuk doğumdan sonra bir hafta boyunca her gün yıkanır ve vücudunun tümü yağlanırdı. Doğum yapan kadın 20 gün boyunca kocasından ayrı bir yatakta yatardı. Doğu Sarı Uygurları çocuklarını iki yıl boyunca, Kalmuklarda olduğu gibi tahta yataklarda değil, döşek yataklarda yatırırlardı. İkiz doğumlar az olmakla birlikte, ikiz çocukla ilgili herhangi bir batıl inanç da mevcut değildir.[284]

Günümüzde göçebe hayvancılığı hayatı süren Sarı Uygur kadınları, doğumu hastanelerde gerçekleştirmekte, doğumdan 3-7 gün sonra anne bebeğiyle birlikte evine dönmektedir.[285]

20. yüzyılın 50'li yıllarında Sunan ilçesinde erken evlilik, erken doğum, ikiz ve daha fazla doğum ve çeşitli cinsel hastalıklar nedeniyle hamile kalamama vakaları oldukça yaygındı. Bunlara ilaveten, kadınların yüklendikleri ağır iş nedeniyle kadın hastalıkları bölgede ileri boyutlarda arttığı

283 Mannerheim, a. g. m. s. 272.

284 Mannerheim, a. g. m. s. 279.

285 Zhai Cunming, "Gansu Shaoshu Minzu Fengsu Wenhua (Gansu Azınlık Milletleri Gelenek-Görenek ve Kültürleri)", Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2009, s. 125.

için çocuk ölüm oranları ile doğum sırasında ölen annelerin sayısında da büyük artışlar korkutucu boyutlara ulaşmıştı. Devletin kuruluşundan sonra bölgede doğum ve ana çocuk sağlığı ve ilgili sağlık personelinin yetiştirilmesiyle kaydedilen ilerlemeler sayesinde bu tür sorunlar önemli ölçüde çözülmüştür.[286]

G. Üşütme ve Soğuk Algınlığı Tedavisi

Üşütme ve soğuk algınlığı sonucu oluşan ateşin artması ve eklem ağrıları gibi rahatsızlıkların giderilmesi için Sarı Uygurlar özel yöntemler uygulamaktadırlar. Üşütme nedeniyle bacaklarında eklem ağrıları hisseden hastaların öncelikle giysileri çıkarılır ve alt kısmı ısıtılmış tuğladan oluşan bir yatak üzerine yatırılır. Bunu takiben Sarı Uygur hasta yakını sahip olduğu yüzlerce koyun arasından birisini seçerek hemen keser. Kesilecek koyunun yününün çok gür olmasına dikkat edilir. Kesilen koyunun kalbi ve karaciğeri hastanın sırt ve bel bölgesine konulur ve koyunun derisi hemen yüzülerek kısa süre önce hastanın bel ve sırtına konulan kalp ve karaciğeri de kapsayacak şekilde örtülür. Bu işlemin arkasından koyun etinden ince dilimlerden oluşan bir çorba pişirilir. Bu çorbanın içine zencefil, dikenli dişbudak ağacı dalı ilave edilerek iyice pişirilir. Bunu takiben hastanın bu çorbayı içmesi sağlanır.

286 Gansu Sunan Yugu Zu, a. g. e. s. 222.

XXVIII. SARI UYGURLARIN DİĞER MİLLETLERLE OLAN KÜLTÜREL İLİŞKİLERİ

Sarı Uygurların tarihinde Çinliler, Moğollar ve Tibetlilerin güçlü kültürel ilişkileri kendini göstermiştir. Sarı Uygurların çok uzun süre yukarıda isimleri sayılan milletlerle yoğun kültürel temaslarda bulunması nedeniyle, onların kültürel etkilerine maruz kalmışlar, bunun sonucunda eski Uygurların kültürel izlerinden çok az etkiler hisedilmiştir.

A. Sarı Uygur-Çin Kültürel İlişkileri

Sarı Uygurların diğer milletlerle olan kültürel ilişkileri arasında en fazla ön plana çıkan kesimi Çinlilerle olan ilişkileridir. Bunu doğal olarak değerlendirmek gerekir, zira Sarı Uygurlar ilk yaşadıkları yerlerden Çinlilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlere göç edip buraya yerleşmelerinden itibaren Çin kültürünün bir çok etkilerini almışlardır. Sarı Uygurların Çinlilerden en fazla etkilendikleri husus onların Çince soyisimlerini almalarıdır.

Sarı Uygurların kullandıkları Çince soy isimleri şunlardır: An, Guo, Suo, Du, Yang, Bai, He, Tuo, Zhong, Lang, Li, Gao,, Ke, Hong, Pan, Su, Gu, Zheng, Ba, Lan, Geng, Meng, Kong, Huang, Gu Ge.[287]

Sarı Uygurların bir kısmının anadilinin Çince olması ve kendi cemaatlerinden ayrı bir şekilde, Han milletinden olanlarla birlikte yaşamaları, onları kaçınılmaz olarak Çin etkilerini almaya yönlendirmektedir.

B. Sarı Uygur-Tibet Kültürel İlişkileri

Bilindiği üzere tarihte milletler arasında vuku bulan siyasi ilişkiler çoğu zaman kültürel ilişkilein oluşmasına da yol açmaktadır. Tibetlilerle Sarı Uygurlara arasındaki ilişkiler de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Çünkü bu iki milletin ilişkileri 8. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır.

---

287 He Xingliang, "Xinjiang Minzu Chuantong Shihui Yu Wenhua (Xinjiang Milletleri- Geleneksel Toplum" ve Kültürü), Shangwu Yayınevi, Pekin 2003, 137.

Batıya göç eden Sarı Uygurların yaşadığı önemli yerlerden biri olan Hexi, sözü edilen yüzyılda Tibetliler tarafından zaptedilmiş, dolayısıyla Sarı Uygurlar Tibetlilere bağlı hale gelmişlerdir. Doğu tarafına göç eden Uygurlar 15. yüzyılın ortalarından sonra Tibetlilerle devamlı olarak temasa geçmişlerdir.[288]

Sarı Uygur-Tibet kültürel ilişkileri, Sarı Uygurların Çinlilerle ve Moğollar arasındaki ilişkilerden bazı farklılıklar arz etmektedir. Bu farklılığın nedeni, Tibet kültürünün Sarı Uygurlara etki ederken herhangi bir zorlama hareketine gerek kalmadan kendini hissettirmesidir. Dolayısıyla Sarı Uygurların Tibet kültürünü bir çeşit tercih sonunda edindiklerini söylemek mümkündür. Sarı Uygurların doğuya göç etmelerinden sonra Tibetlilere komşu olarak ya da onlarla karışık bir şekilde yaşamaya başlamalarından itibaren iki millet arasındaki ilişkilerin yoğunlaştığı görülmektedir.

Ming hanedanının son yıllarında Sarı Uygurlar doğu yönüne göç etmelerinden kısa bir süre sonra Tibet Lamaizminin Gelu mezhebi Sarı Uygurların dini haline gelmiştir. Öyle ki yeni Çin devletinin kurulmasından önceki döneme kadar Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede 10 adet Tibet Budizmine dahil olan manastır mevcut idi. Ayrıca Sarı Uygurların komşuluğunda yaşayan Tibetlilerin de 10 tane manastırları vardı. Devletin kurulmasından önce kabile sisteminin esas olduğu Sarı Uygur toplumunda her kabile kendi Budist manstırına sahip idi. Tibetin dini etkileri Sarı Uygurlar üzerinde o kadar güçlü olmuştur ki, günümüzde bile Lamaizm inancı ile Sarı Uygur toplumu birbirinden ayrı olarak düşünülemez hale gelmiştir. Tibet Budist inancı kendini Tibet kültürü alanında çok güçlü hissettirmesi dolayısıyla, Sarı Uygur toplumuna sadece Tibet Budizmi değil, Tibetlilerin bazı kültürel unsurları da etkili bir biçimde nüfuz etmiştir. Dolayısıyla doğuya göç edip gelen eski Uygur toplumunun sosyal çehresini Tibet kültürü ve inancını önemli ölçüde değiştirmeyi başarmıştır. Günümüzde Uygurlar ile Sarı Uygurlar arasında çok sayıda ortak kültürel noktalar mevcut ise de, iki toplum arasında dini inanış bakımından büyük bir fark mevcuttur.

20. yüzyılın ilk yıllarında Çin'de iktidarda bulunan Guomingdan hükümetinin üst düzey bir Moğol temsilcisi sınır araştırmaları konusunda

288 Wu Yongming, "Yugu Zu Yuan Chutan (Sarı Uygurların Menşei Hakkında İlk Mütaalalar)", Zhongnan Minzu Xueyuan Xuebao (Zhongnan Milletler Enstitüsü Dergisi), 1984 Sayı 1, s. 39.

çalışmalar yapmak üzere gelmiş ve kaleme aldığı raporda inceleme yaptığı pek çok yerde Sarı Uygurların kendilerini Tibetli olarak tanıttıklarını ifade etmiştir.[289]

Yapılan bilimsel araştırmalar da Tibetlilerin ağırlıklı olarak Sarı Uygurlar üzerinde etkili olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Tibet kültürü Sarı Uygurlar üzerinde en fazla dini inanış noktasında kendini hissettirmiştir. Günümüzde Sunan Sarı Uygur Otonom Bölgesi'nde nüfusu en fazla olan millet Tibetlilerle Sarı Uygurlardır. Bu ilçedeki Sarı Uygur nüfusu, 1990 nüfus sayımına göre 8820, Tibetliler ise 8402 kişidir.[290]

Çin'de Sarı Uygur tarihi ve kültürü alanında çalışan akademisyenler, üzerinde araştırma yaptıkları konular gerektirdiğinde onların Tibetlilerle olan siyasi, kültürel, ekonomik ya da dil bakımından nasıl etkilendiklerini yeterli ölçüde açıklamaktadırlar. Ne var ki, Tibet tarihi ve kültürü hakkında araştırma yapıp bunları yayımlayan Çinli araştırmacılar, bu eserlerinde Sarı Uygurlar ile Tibetliler arasındaki ilişkilere hiç değinmemektedirler. Bunun sebebini, genel olarak Tibet tarihini kaale alırken sadece Tibet milletini merkeze almak istemeleri olabilir. Oysa yüzyıllardan bu yana komşuluk ilişkilerinde bulunan bu iki milletin aralarındaki her türlü ilişkinin tarihi ve özellikleri, Tibet odaklı çalışmalarda da ele alınırsa, yapılacak araştırmalar daha kapsamlı ve eksiksiz olur kanaatindeyiz.

Aşağıda da açıklanacağı üzere her ne kadar Sarı Uygur halkı Ming Hanedanının son yıllarında Tibetlilerle olan kültürel ilişkileri sonucunda büyük oranda Tibet kültüründen etkilenmeye başlamış olsalar da, Sarı Uygur aydınlarının Tibet kültürü ile temasa geçmeleri çok daha önceki yüzyıllarda gerçekleşmeye başlamıştır. Şöyle ki Yuan Hanedanı döneminde Tibet Budizmi olarak bilinen Lamaizm için büyük bir gelişme çağı olmuştur. Bu dönemde çok sayıda Tibetli, Moğol, Çinli ve Uygur Lamaist rahibi olarak

289 He Weiguang, "Lun Zangzu Wenhua Dui Yuguzu Ji Qi Wenhua Xingcheng de Yingxiang (Tibet Kültürünün Sarı Uygurlar ve Kültürlerinin Oluşumu Üzerine Etkileri)", Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng Çin Sarı Uygur Milleti İle İlgili Araştırmalar-Makaleler), Editör: Zhong Jinwen, Halk Yayınevi, Pekin 2002, s. 599.

290 He Weiguang, "Lun Zang Wenhua Dui Yugu Zu Ji Qi WenhuaXingcheng de Yingxiang (Tibet Kültürünün Sarı Uygurlar Üzerindeki Etkileri ve Onların Kültürünün Oluşumuna Etkileri)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletler Enstitüsü Dergisi), 1999 Sayı 4, s. 30.

yetişmiş, fakat konu ile ilgili kaynaklardan ne kadar sayıda Lamaist rahibi yetiştirildiğini anlamak imkansızdır. Bu dönemde inşa edilen çok sayıda Lama tapınakları arasında Uygurlar için yapılanlar da mevcuttu.[291] Yuan Hanedanı' Tarihi'nde 1328 yılının Ekim ayında Gaochang'da Uygur Lama tapınağının inşa edildiğini, 1329 yılının Eylül ayında yapılan tapınağında 108 Uygur Lama rahibinin görev yaptığı kaydedilmektedir.[292]

Ming döneminin son yıllarında Sarı Uygurların doğuya göçlerinden çok geçmeden Tibetlilerin Lama Budizmi'nin Gelu (格 鲁) Mezhebi Sarı Uygur halkının ortak dini haline gelmiştir. Çin'in kurulmasından sonra Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede 10 tane Tibet Budizm'inin tapınakları inşa edilmiştir. Günümüzde bu bölgedeki tüm toplulukların kendilerine ait tapınakları mevcuttur, dolayısıyla Tibet Budizm'i Sarı Uygur toplumsal yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır.

Tibet Budizmi'nin güçlü bir şekilde Sarı Uygurlar üzerinde etkilerini göstermeye başlayınca, Sarı Uygurlar eski dönemlerden kalan Uygur kültürel karakterlerini kaybetmeye başlamışlardır. Bu yüzden günümüzde Uygurlar ile Sarı Uygurlar arasındaki en önemli fark dini inanışlar bakımından kendini hissettirmektedir. Çin'in kuruluşundan önce Qilian bölgesine incelemelerde bulunmak üzere giden bir devlet yetkilisi, kendisiyle konuşan bazı Sarı Uygurların kendilerini Tibetli olarak tanıttıklarını bildirmektedir. Nitekim Sarı Uygurlar üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Türkolog Malov, iki kez söz konusu bölgeye yaptığı seferlerden sonra, dört gruba ayırdığı Sarı Uygurların bir grubunun Tibetçe konuşanlar olduğunu kaydetmiştir.

Genel olarak Tibetliler aşağıdaki noktalarda Sarı Uygurlar üzerinde etkilerde bulunmuşlardır:

1. Dini Eğitim

Sarı Uygurlar tarihte bir süre için Tibet alfabesini kullanmışlardı. Qing Hanedanı döneminde devlet Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde

---

291 Yi Weixian, "Yuan dai Can Yu Tubo Shiwu de Weiwuerren (Yuan Hanedanı Döneminde Tibet Hizmetine Giren Uygurlar)", Ed. Wang Bulong, Xibei Shaoshu Minzu Shi Yanhiu (Kuzeybatı Azınlık Milletleri Tarihi Araştırmaları), Minzu Yayınevi, Lanzhou 2003, s. 198.

292 Song Lian, Yuan Shı (Yuan Hanedanı Tarihi), Bölüm 32, Wen Zong Ji 1, Cilt 3, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, s. 703-725.

Tibet ve Çin yazısı kullanmıştır. Nitekim Pekin'de bulunan Yasak Şehir Müzesi'nde bu konuya dair bazı kalıntılar sergilenmektedir. Bundan başka 20. Yüzyılın ilk yıllarında Tibetliler ve Sarı Uygurlar ortak olarak oluşturdukları dini liderliğin gözetiminde birkaç tane ilkokul kurmuşlardır ki, bu okulların müfredatında Tibetçe dersleri de mevcuttu. Ayrıca Sarı Uygur gençleri tapınaklara girdikten sonra Tibet dili ve yazısını öğrenmişler. Burada gençlerin hedefleri her ne kadar dini olsa da, aynı zamanda Sarı Uygur gençleri kendi bölgelerinde Tibetçenin gelişmesine dolaylı olarak katkılarda bulunmuşlardır. Günümüzde söz konusu bölgenin bazı yerlerinde bazı devlet memurları (西 藏 日 报)Tibet'in Günlüğü adlı gazeteye abonedir.

Tibet Budizmi aslında din merkezli tapınak eğitimini savunmaktadır. Böylelikle her taraftan dinin gelişimi, yaygınlaşması sağlanırken, diğer taraftan milli kültürün korunması ve gelişmesi için de yararlı oluyordu. Sarı Uygurlardaki Tibet Budizmi'nde bu husus gelişememiştir. Bu durum belki Sarı Uygrların nüfuslarının çok olmaması, kendi milli yazılarının bulunmaması ve Tibet dilini öğrenmenin zorluğundan dolayı ortaya çıkmış olabilir. Bu nedenle Tibet Budizmi, Tibet bölgelerindeki işlevini Sarı Uygur bölgelerinde yerine getirememiştir. Milli Çin dönemine gelindiğinde, Sarı Uygur din adamları, Çince modern eğitiminin Sarı Uygurlar arasında yaygınlaştırılmasında öncü olmuşlardır. Bu öncülük milli kültürün korunmasına yardımcı olmak yerine tersine bir işlev görmüştür. Yani Sarı Uygurların Çin kültürü ve toplumu ile daha da yakınlaşmasını sağlamıştır.[293]

2. Kullanılan İsimler

20. yüzyılın 50'li yıllarından önce Sarı Uygurlar isim olarak genellikle Tibetçe isimler kullanırlardı. Gençler, ileri yaştakiler, kadın ya da erkek olsun hepsi Lama rahiplerinin klasiklerden seçtiği isimleri alırlardı. Aslında bu isimler her ne kadar Tibetçe isimler olsa da, Sarı Uygurlara özgü oldukları ifade edilmektedir. 50'li yılardan sonra ise Çince isim almaktan vazgeçmişlerdir.

3. Halk Kültürü

Halk kültürü alanında da Tibetlilerin bir takım etkileri Sarı Uygurlar üzerinde kendini hissettirmiştir. Örneğin tarihi bir destanı olan Gesar

293 Abdürreşit Celil Karluk, Sarı Uygurların Sosyo-Ekonnik, a. g. e. s. 75.

Wang Zhuan (格萨尔王传) Gesar Hükümdar Biyografisi) Sarı Uygurlar arasında da yayılmıştır. Sarı Uygurların önemli tarihi olayı olan doğuya göç etme maceralarını anlatan Sarı Uygurlar Xizhi-hazhi'dan Geldi adlı destanı, Tibet menşeli olan kahramanlık destanı Gesar, feodal evlenme adetlerinden şikayet eden Şaramak gibi cesur kadın tiplerini anlatan "Saramak Huandiyçen" adlı destanlar üzerinde durulması gereken çok mühim sözlü edebiyat ürünleridir.[294]

Doğu ve Batı Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerin tamamında Gesar destan ya da öykülerinin değişik versiyonları yaygındır. Wang Xingxian'in araştırmalarına göre, Gesar Destanı Sarı Uygurlara arasında XIV. yüzyılın ikinci yarısında yayılmaya başlamıştır.[295]

Tibetlilerin bu ünlü efsanesi sadece Sarı Uygurlar arasında yaygınlaşmakla yetinmemiş, İç Moğolistan'da yaşayan Moğollar, Tujia Milleti, Naxi Milleti ve Moğolistan, Buryatya Otonom Cumhuriyeti, Bhutan ve Nepal ve Pakistan gibi ülkelerde de yaygınlaşmıştır.[296] Çin'in önde gelen Sarı Uygur bilim adamlarından He Weiguang, çocukluğunda büyüklerinden dinlediği hikayelerin Gesar Efsanesinden bir bölüm olduğunu ancak büyüyünce anladığını ifade etmektedir.[297]

4. Giysiler

Sarı Uygur geleneksel giysileri de belli bir oranda Tibet etkilerini taşımaktadır. Özellikle Sarı Uygur kadınlarının giysileri birçok özellik bakımından Tibet giysileriyle benzerlik göstermektedir. Örneğin Sarı Uygur kadınlarının giydikleri başlıklar, günümüzde Gansu eyaletinin Tianzhu (天祝) bölgesinde yaşayan Tibetlilerin başlıkları ile aynıdır. Sarı Uygur kadınlarının giydikleri şapkalar sivridir ve geriye doğru kıvrılmıştır. Şira Uygur kadınlarının şapkalarının üst kısmı yuvarlaktır. Bu ayrıntı Sarı Uygurları iki kısmı ayıran başlıca özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

294 Erkin Arız, "Sarı Uygur Türklerinde Gesar Destanı Üzerine", Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2002, Ankara 2004, s. 135-136.

295 Wang Xingxian," Zang Zu, Tu Zu, Yugu Zu gesaer Bijiao Yanjiu (Tibetliler, Tu Milleti ve Sarı Uygurlarda Gesar İle İlgili Mukayeseli Bir Araştırma)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1990 Sayı 1, s.

296 Zeng Guoqing, Zang Zu Lishi Wenhua (Tibet Tarihi ve Kültürü), Minzu Basımevi, Pekin 2000, s. 178.

297 He Weigusang, Lun Xizang Wenhua, a. g. m. s. 31.n

Tibetlilerin milli giysileri olan ve bir kolun açıkta kalarak giyildiği kalınca bir tür palto olan giysileri özellikle dağlık bölgelerde yaşayan Sarı Uygurlar tarafından da büyük rağbet görmektedir. Giysileri genel olarak aşık kemiklerine kadar inen ve bir bez kuşakla bağlanan uzun bir entariden ibarettir. Bu giyim eşyası Tibet kadınlarının eşyalarına benzer. Fakat bu elbiselerin yakaları, Tibet elbiselerine göre daha yüksektir. Bu yaka Tibet elbiselerinden hemen hemen farksız olan erkek giysilerinde de göze çarpar. Giyim tarzı bakımından Sarı Uygurlar üzerindeki Tibet etkilerinin ne kadar derin olduğu buradaki örneklerden anlaşılmaktadır.

5. Çadır

Kırsal kesimlerde hayvancılık yaparak yaşamlarını sürdüren Sarı Uygurların kullandıkları çadır evler aslında Tibet karakterini taşımaktadır. Fakat her ne kadar Yuan Hanedanı zamanında Sarı Uygurların ataları Moğol hakimiyetinde yaşamış ve bazı bakımlardan kuvvetli Moğol tesirlerine maruz kalmış olsalar da, göçebe kabilelerinin yaşadıkları bölgelerde Moğol keçe evleri Sarı Uygurların yaşadığı bölgelerde her hangi etki bırakamamıştır. Dolayısıyla Sarı Uygurlar daha önceleri de Moğol keçe çadırlarını kullanmamışlardır.

6. Hayvancılık

Sarı Uygurlar ile Tibetlilerin ekonomilerinin temelini göçebe hayvancılığı oluşturmaktadır. Her iki milletin de aynı ekonomik kaynak ve karaktere sahip olması nedeniyle, Sarı Uygur-Çinli ilişkileri ile Sarı Uygur-Tibetliler arasındaki ilişkiler çok farklı bir görüntü ortaya çıkarmıştır. Sarı Uygurlar asıl Uygur kitlesinden kopup yerleşik hayatta tarım ile uğraşan Çinlilerin komşuluğunda yaşasalardı, onların Çinliler ile aynı yaşam tarzı benimsemelerine yol açardı. Ama tüm kültürel unsurları ile çok eski ve renkli bir kültüre sahip olan Tibet milleti ile karışık bir şekilde yaşamaları, Tibetlilerin pek çok alanda olduğu gibi ekonomik hayatta da Sarı Uygurlar üzerinde silinmesi mümkün olmayan izler bırakmıştır. Çok eskiden Moğol koyunları beslemekte olan Sarı Uygurlar doğu yönüne göç edip Tibetlilerle birlikte yaşamaya başlamaya ağırlık verdikten sonra, Tibetlilerin besledikleri türden koyunları yetiştirmeyi tercih etmeye başlamışlardır. Sunan Otonom İlçesi'nin tarım ile ilgili yayımladığı rapora göre, Tibetlilerin besledikleri yüksek platoda yaşayan koyunların beslendikleri 5 bölgede

toplam 20 nahiyede çiftlik bulunmaktadır. Sunan ilçesinin güneyinde 5 bölgede ağırlıklı olarak Tibet koyunu beslenmektedir. Ayrıca adı geçen bölgelerde sayıları az da olsa Moğol-Tibet melezi koyunlar üretilmiştir. Bunlardan başka dünyaca ünlü Tibet öküzü de bu bölgelerde yaygın olarak beslenmektedir ve başlıca geçim kaynağı haline gelmiştir.[298]

20. yüzyılın 70'li yıllarında hayvancılık alanında ıslah çalışmalarının başlamasından önce küçük çapta hayvancılığın yapıldığı Hexi Koridoru hariç, Sarı Uygurların yaşadıkları tüm yerleşim birimlerinde, Tibetlilerde görülen koyun türü yetiştirmek revaçta idi. Qingzang yaylalarında yetişen bu tür koyundan başka Tibetlilere özgü bir sığır türü de, çok sayıda Sarı Uygur tarafından rağbet görmeye başlamıştır. İşte hayvancılık sektöründe Tibetlilerde görülen hayvanlar, muhtemelen Sarı Uygurların doğuya göç edip Tibetlilerle karışık olarak yaşamaya başlamalarından sonra yaygınlaşmaya başlamıştır.

7. Evlilik

Yukarıda halk kültürü kısmında Gesar Destanı'nın Moğol ve Yu gibi milletlerle birlikte Sarı Uygurlara da Tibetlilerden yayıldığını belirtmiştik. Gesar Destanı'nda Başlık Giyme Merasimi'nin bulunması bize evlilik geleneği bölümünde açıklanan başlık giyme tarzındaki evliliğin menşeinin Tibetlilerden geldiğini hatırlatmaktadır. Gesar Efsanesi'ne göre, Sarı Uygurların memleketi Xizhohazhuo'da beyaz ve siyah olmak üzere iki dağ vardı. Bu iki dağın yakınlarında birbirlerinden ayrı beyaz ve siyah kabile reisleri ve köleleri ile birlikte yaşarlardı. Beyaz kabile reisinin emrindeki bir komutan, karşı tarafın gücünü ele geçirmeyi planlıyordu.[299]

C. Sarı Uygur-Moğol Kültürel İlişkileri

Sarı Uygurların Moğollarla olan ilişkileri ile Çinliler ve Tibetlilerle olan ilişkileri arasında bir önemli bir fark vardır. Şöyle ki; Sarı Uygurların tarihi bölümünde de açıklandığı üzere, Sarı Uygurlar uzun süre Moğol hakimiyeti altında kalmışlardır. Dolayısıyla Sarı Uygurların Moğol

298 He Weiguang-Zhong Fuzu, "Yugu Zu Yu Zang Zu Guanxi Shulun (Sarı Uygular İle Tibetliler Arasındaki İlişkiler Hakkında Bazı Görüşler)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1998, Sayı 3, s. 19.

299 Wu Wen, Yugu Zu Minjian Xisu, a. g. m. s. 67

etkilerini almalarında bir zorlama söz konusu olmuştur. Bu noktayı, tarihi gerçeklikler göz önüne alındığında doğal karşılamak gerek, çünkü güçlü ve baskın milletlerin istila hareketlerinin başlıca özelliği, yeni hakimiyetleri altına aldıkları milletler üzerinde siyasi ve kültürel bir takım zorlamalarda bulunuyor olmalarıdır. Bu durum batı ülkelerin tarihinde sıkça görülmektedir.

Moğolların Sarı Uygurlar üzerindeki etkilerinin en bariz örneklerini Moğolca konuşan Sarı Uygurların dillerinde görmek mümkündür. Zira başlıca iki gruba ayrılan Sarı Uygurların bir kısmı Sarı Uygur dilini, diğer kısmı ise Moğolca konuşmaktadırlar. Moğolca konuşan grubun diline Şira Sarı Uygurca adı da verilmektedir. Buradaki "şira" sözcüğü sarı sözcüğünün Moğolca karşılığıdır. Şira Uygurcasını konuşanların Yuan Hanedanı'ndan bu yana var olduğunu kabul etmek gerekmektedir. 20. yüzyılın ilk 50'li yıllarında Sarı Uygur bölgesinde yapılan araştırmalardan örnek verilecek olursa, Uygur boylarından olan Lorcalar 100 yıldan fazla bir süre önce Sarı Uygurca konuşmaktaydılar. Şimdi ise Şira Uygurcasını kullanmaktadırlar. Yağlakar, Horankat boylarından olan ve boylar birliğine bağlı olarak hayvancılık yapan gençler, boylar birliğinde yerleşik hayata geçtikten sonra Şira Uygurcasını kullanmışlardır. Bununla birlikte tarihi şarkılar söylerken Sarı Uygurcayı kullanmışlardır. Şarkının tonlaması, sözleri Sarı Uygurca konuşan boylarınkiyle aynıdır. Yaşlılara göre onların geçmişte konuştukları dil Sarı Uygurcadır. Montey boyu içindeki Tuman milliyeti başlangıçta Sarı Uygurca konuşmaktaydı.1934 yılında Montey boyuna geçenler sonraları Şira Uygurcasını konuşmaya başladılar.

Bu durum bizi şu tarihi gerçeklere götürmektedir: Türkçe konuşan kişiler kısa bir süre sonra Moğolca konuşmaya başladılar. Fakat Moğollaşan Türklerin yalnızca azınlıkta olan Şira Uygurcasını konuşanlar olduğu görülmüştür. Diğerlerin ise Yuan döneminden bu yana Sarı Uygur bölgesini denetimleri altında bulunduran Moğol soyluları ile onların torunları olduğu anlaşılmaktadır.[300]

Günümüzde, özellikle Çin dışındaki ülkelerin Türkologları Doğu Sarı Uygurları ile Batı Sarı Uygurcasını konuşan kabilelerin aynı olduğu fikrini kabul etmektedirler. Batı Sarı Uygurları uzun süre Moğollarla aynı

300 Zhong Jinwen, "Sarı Uygur-Şira Uygur: Türk Moğol İlişkisi", Çince'den Çev: Dr. İnci İnce Erdoğdu, Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003, Cilt 2, Ocak 2007, s. 58-59.

bölgelerde yaşamaları sebebiyle daha sonraki dönemlerde Moğollaşmışlardır. Çinli araştırmacı Du Yaxiong'a göre eğer bu görüş tarihi gerçeklere uygun olsaydı, her iki Sarı Uygur grubunun halk türkülerinin benzerlik göstermesi, en azından bir çok ortak unsurun bulunması gerekirdi. Du Yaxiong, yaptığı analizden Doğu Sarı Uygurlarının halk türkülerinin Batı bölgesinde yaşayanlarınki ile aralarında ciddi farklılıklar gösterdiğini ileri sürmektedir.[301] Ayrıca Du Yaxiong somut olarak hangi tarihi gerçekleri işaret ettiğini net olarak ortaya koymamaktadır.

Biz Du Yaxiong'nun bu görüşlerine katılmıyoruz, zira Batı Sarı Uygurları yüzyıllar boyunca Moğollarla birlikte yaşamalarından dolayı diğer alanlarda olduğu gibi halk müziği alanında da onlardan etkilenmeleri kaçınılmazdır. Tarihi gerçekler, tarihte kabilelerin yakınında yaşadıkları diğer toplulukların kültürlerinden etkilendiklerini de ortaya koymaktadır.

Sarı Uygurların yaşadıkları yerlere Moğollar 20. Yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarında gelip yerleşmişlerdir. Yapılan araştırmalara göre Moğol halk müziği Sarı Uygurlar üzerinde bazı etkiler bırakmışlardır.[302]

Sonuç olarak Sarı Uygurlar ile Şira Uygurlar arasındaki ilişki gerçekten tarihe Türk ve Moğol ilişkilerinin bir temsilidir. Bunu tarihi ortam gerçekleştirmiştir. Onlar karşılıklı eğitim, karşılıklı etkileşim, aynı zamanda ortak gelişim şartları içinde yeni bir yaşam tarzı, gelenek, kültür, sanat oluşturmuşlardır. Çin'de yüzlerce yıllık sosyal ve kültürel gelişim sonucunda Sarı Uygur ile Şira Uygurlar arasındaki birlik ortaya çıkmıştır.[303]

---

301 Du ya Xiong, Yuguzu Dongbu de, a. g. m. s. 87.

302 An Weiwu, Yugu Zu Jiayuan, "(Sarı Uygurların Anayurdu)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2008, s. 259.

303 Zhong Jinwen, Sarı Uygur-Şira Uygur, a. g. m. s. 63.

XXIX. DEVE KERVANI KÜLTÜRÜ

15. yüzyılın ortalarında Saydam Platosu'nun (柴 达 木) batısında yaşayan Sarı Uygurlar, askeri birimler arasında vuku bulan savaşlar nedeniyle birbiri arkasından iç göç yollarına koyulmuşlardır.16. yüzyılın başlarında ise Sarı Uygurlar batı yönüne doğru büyük çaplı bir göç hareketi başlatmışlar, bunlardan bir kısım Suzhou yakınlarına Dongxi Haizi (东 西 海 子) ile Gaotainan Dağı'nın (高 台 南) iç taraflarına göç etmişlerdir. Burası günümüzdeki batı Uygurların yaşadıkları bölgeyi oluşturmaktadır. 1528 yılında diğer bir kol olan Gandongzuowei (罕 州 南 山) biriminin Zhouzhi (舟 支) adlı kabilesi Ganzhounan Dağı'na (甘 州 南) yerleşmişlerdir ki, bunlar da şimdiki Doğu Sarı Uygurları'dır.

Sarı Uygurlar doğu yönüne ilerleyip yerleştikten sonra, Ming Hanedanı Sarı Uygurların bölgesinde Çay-At Şirketi kurmuşlar ve her yıl birkaç yüz birim çay ve atın vergi olarak merkeze gönderilmesini şart koşmuşlardır. Bu Sarı Uygurların tarihinde en son gerçekleştirdikleri büyük çaplı göçtür. Bundan sonra Sarı Uygurlar daha istikrarlı bir göçebe hayatı sürmeye karar kılmışlardır. Afyon Savaşları'nın patlak vermesiyle bazı batılı güçler hızla istikametlerini hayvansal ürünlerin bol miktarlarda üretildiği kuzeybatı bölgesine yöneltmişlerdir. Dungan ve Çinli tüccarlar aracılığıyla Tibet, Gansu, İç Moğolistan bölgelerinden büyük çaptaki deri ve yünler bir noktada toplanarak karayolu ile kuzeybatının bir merkezinde yığılır daha sonra da deve kervanları ile bu mallar Shizuishan ve Baotou şehirlerine nakledilir, bunun arkasından ise bir liman kenti olan Tianjin şehrine gönderilirdi. İşte Sarı Uyguların deve kervanlarının ortaya çıkışının perde arkası bu suretle oluşmuştur.[304]

Genel olarak incelendiğinde görülür ki, develerin mal naklinde kullanılmaya başlaması binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. Develer açlığa ve

304 Zhong Jinwen, "Jinxian Sichou Zhilu Shang de Yugu Zu Tuodui Wenhua (Yakın ve Çağdaş Dönemde İpek Yolu Üzerinde Sarı Uygurların Deve Kervanı Kültürü)", Xibei Minzı Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1991 Sayı 1, s. 59.

susuzluğa dayanıklı olması ve fizik olarak çok güçlü olmaları nedeniyle uzun menzilli nakliye ve ulaşımda ilk tercih olmuşlardır. Bu durum ülkemiz için de geçerliydi. Rengarenk örtüleriyle bezenmiş, aylarca süren yolculuklar Anadolu'da cumhuriyet dönemine kadar görülmüştür.

Sarı Uygurlarda deve kervanı 1880 yılında oluşmaya başlamıştır. Bu tarihten önce Sarı Uygur toplumunda develerin sayısı çok fazla değildi. Deve besleyenler, hayvanlarını her yıl otlatmak üzere göç ettikleri vakit evlerini taşımakta kullanırlardı. Sarı Uygurlar göçebe hayatı için tercih ettikleri yerlerin başında Qilian Dağı çevresi gelirdi. Bu bölge coğrafi bakımdan oldukça engebeli olduğu için, göç yoluna çıktılarında, dağlık yerleri geçtikten sonra develerini kullanmaya başlarlardı. Sarı Uygurların tersine, Çinliler (Han milletinden olanlar), dört bir tarafları tarım yapmaya müsait olduğu için oldukça erken bir dönemde, sayıları 1000'leri bulan deve sürüleri beslerlerdi. Çinliler her yıl hasat sonunda elde ettikleri ürünleri deve kervanlarıyla nakletme faaliyetlerine başlarlardı. 1880 yılından önce Tianjin'deki yabancı tüccarlar kuzeybatı bölgesine bir görevli göndererek çok miktarda satın aldıkları koyun yünlerini Çinlilerin yaşadıkları tarım bölgelerinden deve kervanlarıyla naklederlerdi. Sarı Uygur göçebeleri de bu yolla ürünlerini yavaş yavaş nakletmeyi öğrenmişler, bu işte kendilerini yetiştirdikçe besledikleri develerin sayısı da kademeli olarak artmışur.[305]

Deve kervanlarının izledikleri en eski yol güzergahları şöyle idi:

Qiuqian-Baotu[306] Yolu.

Jiuquan-Hohhot[307] Yolu

Zhangye-Shizui Shan Yolu

Dunhuang-Baotou Yolu Her yılın ağustos ayının 15'inde yola çıkan kervanlar önce Jiuquan, Zhangye ve Dunhuang gibi önemli yerleşim merkezlerine uğrarlar, göçebelerin yaşadıkları yerlerden küçük miktarlarda, deri gibi hayvansal ürünleri toplayarak, bunları İpek Yolu güzergahını takiben doğu yönündeki Yanhai, Ningxia'nın kuzeyindeki çölü katedip bir aydan fazla bir süre sonra Baotou'ya ulaşırlardı. O tarihlerde bu şehirde pek çok batılı tüccarın şirketlerinin şubeleri vardı. Bunların sayısın en

305 Zhong Jinwen, Jinxian Sichou, a. g. m. s. 60.

306 Baotou iç Moğolistan eyaletine başlı bir şehirdir.

307 Hohhot İç Moğolistan Moğol Otonom Bölgesi'nin başkentidir.

fazla 20-30 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sarı Uygurların deve kervanları ağırlıklı olarak Baotou'ya giderlerdi.

1920 yılı civarında Çin'de baş gösteren iç karışıklıklar nedeniyle, deve kervanları için önceki güvenlikli ortam ortadan kalkmış, 1924 yılında Hezhou'daki karışıklıkların artmasıyla kuzeybatı bölgesindeki pek çok tüccar iflasın eşiğine gelmiş; 1927 yılında Baotou'daki güvenli ortam nedeniyle, ticari hayat büyük yaralar almış bunun, sonucunda 6-7 ticari güzergah kapanmıştır.[308]

Develerle mal taşıma yöntemi dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı döneminde de yaygın olarak uygulanıyordu. Eski dönemlerde yolların bakımsızlığı ve diğer nakliye vasıtalarının iptidailiğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Zaman zaman araba kullanmakla beraber, umumiyetle yolların her yerde araba seyrine müsait olmamasından dolayı, hayvan sırtında nakliyat tercih olunmakta idi. Yük hayvanı olarak ekseriyetle de deve, at ve katır kullanılmakta idi. Örneğin İngiliz araştırmacı Parry'nin ifadesine göre Trabzon'dan Sivas'a deve ile 7 gün sürmekte idi.[309]

Sarı Uygur bilim adamı Prof. Dr. Zhong Jinwen, Çin'in kurulmasıyla deve kervanı kültüründe önemli bir değişikliğin olduğunu, devletin desteği ile deve kervanının eskisine oranla daha güçlü bir nakliye aracı haline getirildiğini bildirmektedir. 1950 yılına gelindiğinde başta Sarı Uygurlar olmak üzere Çinli Müslümanlar, Salarlar ve Han'lardan oluşan bir topluluk, bir araya gelerek 1250 adet at, yak öküzü ve deveden oluşan büyük bir kervan oluşturmuşlar, dönemin Minghua kasaba müdürü bu kervanın kervan başı olarak görevlendirilmiştir. Minghua kasaba müdürünün adı geçen deve kervanı olarak görevlendirilmesinin nedeni, deve kervanı en yaygın bu kasabada kullanılır olmasındandır.

1956 yılında Sarı Uygurların yaşadıkları bölgelerde hayvancılığın daha modern hale getirilmesi için dağınık olan küçük işletmeler bir araya getirilerek, bunlar arasındaki nakliyeyi kolaylaştırmak amacıyla deve kervanları oluşturulmuş, bu kervanlar sadece göçebe emtiasının nakliyesinde yaygın olarak kullanılmıştır.[310]

---

308 Zhong Jinwen, "Jinxian Sichou Zhilu Shang de Yugu Zu, a. g. e. s. 60.

309 Ömer İşbilir," XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997, s. 59.

310 Sunan Wenshi Ziliao, a. g. e. s. 109-110

SONUÇ

Çok zengin ve renkli bir kültüre sahip olan Sarı Uygurlar, Çin'in en az nüfuslu azınlık halklarından birisi olmalarına rağmen, Çinli ve diğer doğu ve batılı araştırmacılar tarafından çok yakın bir ilgi görmektedirler. Sarı Uygurlar ana Uygur kitlesinden çok erken bir dönemde ayrılıp, günümüzde yaşadıkları bölgelere yerleştikten sonra, Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi'nde yaşayan Uygurların kullandıkları yazı sistemlerini devam ettirememişler, yeni komşuları olan Tibetliler ve Çinlilerin yazılarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu büyük kültür değişikliği Sarı Uygurların yeni inanç dünyasına girmelerine de yeni kapılar açmıştır. Ataları olan Uygurlar ile birlikte yaşarlarken, Orta Asya bölgesinin gizemli ve kendine özgü dinleri olan Maniheizm ve Batı ve Doğu Türkistan'a özgü Budizm inançlarını bırakarak, Tibet Budizm'i olarak bilinen Lamaizm dininin sadık ve yeni müritleri durumuna gelmişlerdir. Bu din değişikliği, göçebe hayvancılığı hayat tarzını büyük bir azim ve kararlılıkla sürdüren Sarı Uygurların, temelde kendi eski kültürel unsurlarını da koruyarak yeni dinlerine pek çok katkılar yapmalarını sağlamıştır. Pek çok doğulu ve batılı araştırmacı, genel olarak göçebe milletlerin kültürlerini ilkel olarak nitelendirirken, Sarı Uygur Türklerinin, yukarıda da vurgulandığı üzere, atalarının en eski kültürlerinden itibaren sürdürdükleri gelenekleri yaşatarak, Lamaizm inancını büyük bir gayretle sürdürdüklerini tespitle, onların kültürlerinin ilkel olduğu yönündeki peşin hükümlerin de geçersizliğini ortaya koymuştur.

Yaklaşık olarak 8-9 asır önce yeni yurtlarına yerleştikten sonra, atalarının kullandıkları geleneksel alfabelerini kullanmayı sürdürememeleri veya kendilerine özgü yazı sistemlerini oluşturamamaları gibi nedenlerle, bir asır öncesine kadar dişe dokunur bir edebiyat geleneği oluşturamamalarına rağmen, gerek halk hikayeleri ve efsaneler ve gerekse şiir ve halk müziği gibi alanlardaki özgün ve nitelikli edebi ürünlerini ağızdan ağza dolaştırarak günümüze kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Evlerine gelen misafirleri ya da geleneksel Sarı Uygur yemeği yapan lokantalara davet edilen misafirlere, rengarenk geleneksel giysiler giymiş Sarı Uygur kızların

dokunaklı Sarı Uygur türküleri eşliğinde içki ikram etme geleneği uzun yüzyıllardır uygulanagelmektedir. Misafir, ikram edilen içkiyi içmeyi reddederse türkü söyleyen kız hiç ara vermeksizin türkü söylemeye devam etmektedir. Bu uygulama Sarı Uygurların sosyal hayatının önemli bir parçası halime gelmiştir.

Tüm dünyayı acımasız kıskacı altına alan globalizm furyası Sarı Uygurların geleneklerini, edebi ürünlerini ve kendine özgü otantik yaşam tarzını dönüştürerek dejenere etmeye başlasa da, günümüzde çok sayıda bilim adamının, Sarı Uygurların zengin kültür unsurlarına olan büyük ilgileri sayesinde, değerli hazine hükmündeki pek çok bilgi kayıt altına alınarak unutulmaktan kurtarılmıştır. Çeşitli alanlarda çalışan bilim adamları Sarı Uygur kültürünün yaşatılması ve unutulmaktan kurtarılması için büyük fedakarlıklarla çalışsalar da, maalesef globalizmin etkisiyle, yeni nesil, geleneksel Sarı Uygur göçebe hayvancılığına hiç ilgi duymamakta, gökdelenlerin yükseldiği ve eğlence merkezlerinin yoğun olarak yer aldığı kalabalık şehir hayatına yönelmekte, öğrenim gördükleri eğitim kurumlarında ve günlük hayatta sadece Çincenin kullanılması gibi nedenlerle Sarı Uygur geleneksel hayatı ve gelenekleri yaşayacak ve kendini devam ettirecek ortam ve çevre bulamamaktadır. Bu durum Sarı Uygur kültürü ve geleneksel yaşam alanları için tehlike çanlarının çalmasına sebebiyet vermektedir.

Yukarıda başlıca özelliklerini sıralamaya çalıştığımız Sarı Uygur Türklerinin en fazla vurgulanması gereken özelliği, günümüzde Türkçe'nin en eski dilbilgisel özelliklerini korumayı başarmış olmalarıdır. Globalizmin etkisini hızla hissettirdiği yüzyılımızda, Sarı Uygurlar, dillerine sahip çıkıp onu yaşatmaya azami önemi göstermişlerdir. Tibet Lamaizmi'nin, Sarı Uygurların yeni dini olmaya gücü yetse de, onların yüzlerce yıl öncesinden bu yana yaşattıkları dillerinin yerini almayı başaramamıştır. Sarı Uygurlar Lamaizme inanmaya başladıktan sonra, günlük yaşamlarının önemli bir kısmını tapınaklarda geçirmelerine ve dini eğitimde Tibetçe'yi kullanmalarına rağmen, sosyal hayatta kendi dillerini kullanmayı asla ihmal etmemeleri de oldukça dikkate değer bir noktadır. Tibetli ve Sarı Uygur araştırmacıları Tibet Lamaizmi alanında isim yapmış çok sayıda din adamının mevcut olduğunu ifade etmektedirler. Dini eğitimlerinin tamamını ya da büyük bir kısmını Tibet ya da Tibetlilerin yoğun olarak yaşadıkları Qinghai eyaletinde yapmış olan Sarı Uygur din adamları, Tibetçe'nin ana dili olmamasına azami özeni göstermişlerdir. Tüm bu

gerçekler bize Sarı Uygur Türklerinin anadillerini korumaları konusunda ne denli hassas olduklarını ortaya koymaktadır.

Yapısal olarak Uygurca ile çok benzerlik gösteren Sarı Uygur şivesini öğrenip konuşmak Türkiye Türkleri için çok fazla bir zorluk içermemektedir. Bu acizane araştırmamızda da belirtmeye çalıştığımız üzere, Sarı Uygur Türkleri kırk ambar diye tabir edilebilecek derecede değerli bir kültür yumağına sahiptir ve tarihten sosyolojiye, folklordan edebiyata, müzikten sanat tarihine kadar geniş bir yelpazeye mensup Türk araştırmacılar için sonu gelmez bir inceleme ve araştırma potansiyelini içermektedir.

Ülkemizde gerçekleştirilen Sarı Uygurlara dair araştırmaların büyük kısmı ağırlıklı olarak batı dillerinden tercüme edilen metinlere göre yürütülmüş olduğundan, bir noktaya kadar yabancı bilim adamlarının görüşlerinin etkilerini taşımaktadır. Oysa Sarı Uygur araştırmaları alanında biz Türk araştırmacılarına düşen en önemli görev, bizzat Sarı Uygurların yaşadıkları yerlerde uzun süreli saha araştırmaları gerçekleştirerek, elde edilen sonuçların bilim alemine tanıtılmasıdır. Örneğin Rus araştırmacıları Potanin ve Malov'un Sarı Uygur dili alanındaki kısıtlı dilbilgisi ve sözlük araştırmalarını gölgede bırakacak Türk araştırmacı henüz günümüze kadar çıkmadı. Sarı Uygur tarihi ve kültürünün diğer unsurları ile ilgili durum da dilbilgisi ve sözlük çalışmalarından pek fazla farklı değil. Dolayısıyla Türk kültürü alanında ortaya konacak bilimsel araştırmaların Sarı Uygur sahasına da ilgi duyması kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

TARİHTEN GÜNÜMÜZE TANINMIŞ SARI UYGUR ŞAHSİYETLERİ VE SARI UYGUR ARAŞTIRMALARI ALANINDA ÇALIŞAN BİLİM ADAMLARI

Aşağıda Sarı Uygur tarihi ve kültürü alanında araştırmalar yapan bilim insanları hakkında, onların konumuzla ilgili yaptıkları bilimsel çalışmalar kısaca özetlenmiştir. Bu listeyi oluştururken, sadece Çinli akademisyen ve araştırmacıları almakla yetinmedik, Rusya, Almanya, Hollanda, Macaristan, ve ABD'li uzmanları da dahil ettik, zira Sarı Uygur araştırmaları, Çin'de yapılanlardan çok önce başlamış ve bu aşama çok büyük katkılar sağlamışlardır. Ne yazık ki, bu listeye ülkemizden herhangi bir isim ekleme imkanımız olmadı. Ülkemizde Sarı Uygur araştırmaları kısmında da kısaca belirttiğimiz üzere, her ne kadar Türkiye'de bu alanda bazı makaleler yayınlanmış olsa da, bunların büyük çoğunluğu derinlemesine değil, daha çok tanıtıcı mahiyettedir ve mesaisinin önemli bölümünü Sarı Uygur araştırmalarına ayıran akademisyenimiz henüz mevcut değildir.

Angui Bushijia (1890-1958)

Sunan ilçesinin Kangle kasabasının Hongshiwo nahiyesinde doğdu. 1916 yılında mensubu olduğu kabilesinin yönetimine getirildi. Sarı Uygurların en son kabile reisi ünvanına sahiptir. Bu göreve getirildiğinde henüz 17 yaşında idi. Onun yönetici vasfı Qinghai eyaletinde bulunan Datong ilçesi Guowang Tapınağı tarafından da resmen onaylandı. 1949 yılında Çin devleti kurulunca siyasi hayata da ilgi duyan Angui Bushijia Komünist Partisi'ne katılmış, 1953 Temmuzunda Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Yönetim Komisyonu başkanlığına getirilmiş, daha sonra da Sunan ilçesinin kaymakamlığı görevini üstlenmiştir. Siyasi görevler gördüğü yıllarda Sarı Uygurların yaşadıkları bozkırların yönetimi ve sınırlarının çizimi ve paylaşılması ve mensubu bulunduğu milletinin dini işleri konusunda bir çok katkıları olmuştur.[311]

311 Sunan Yuguzu Zizhi Xian, a. g. e. s. 397-398.

Anjisıke

Anjisıke, Çin'in kurulmasından sonra yetişen ilk Sarı Uygur ressamdır. 1976 yılında Kuzeybatı Eğitim Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Resim Bölümü'nden lisans diploması aldıktan hemen sonra Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kültür Araştırma Merkezi Sanat Kısmı'nda göreve başlamıştır. Anjisıke'nın en fazla çizmeyi tercih ettiği temalar Qilian Dağları'nın bozkırları ve kendi yetiştiği bölgesinin insanları ve sınırsız ve sessiz bozkırlarda dağınık sürüler halinde yaşayan koyun ve sığır sürüleridir. Çin'de açılma politikasının başlamasıyla onun resimlerinin içeriği değişmeye başlamış, yörenin eski ve yeni hayatı arasındaki farkları çizgi ve renklerle betimlemiştir. 1982 yılında yaptığı "Sessiz Bozkır" adlı resmi Gansu Eyaleti Güzel Sanatlar Onur Ödülü'nü kazanmış ve bu resim Tibet Milli Kültür Merkezi'nde sergilenmeye başlanmıştır.[312]

An Luo (1898-1943)

Hongshiwo nahiyesine bağlı Dacaotan köyünde doğdu. 1963 yılında kabile reisi Angıı Bushijiayin'in ölümü üzerine onun görevini devralarak bir yıl süre ile devam ettirdi. Anluo'nun ailesi rahip yetiştirmiş bir aile idi. 1939 yılında An Luo'nun sayesinde daha önce tahrip edilen Kangle Tapınağı restore edilmişti. Bu restore sırasında masrafları bizzat An Luo karşılamış, bunun yanında halktan maddi destek de sağlamıştı. Dini yerlerin restoresi alanında yaptığı faaliyetlerle yetinmeyen An Luo dini eğitim sahasına da önem vererek Tibet'ten 40'dan fazla öğretmen getirtip Sarı Uygur çocuklarının Tibetçe öğrenmelerine ön ayak olmuştur. Mensubu bulunduğu Sarı Uygurların önde gelen dini şahsiyetlerinden birisi olan An Luo 1943 yılında vefat etmiştir.

An Liguo

1925 yılında doğan Anliguo ailesinin yedi çocuğundan ikincisidir. Küçük yaşlardan itibaren at binme, ava çıkma, disiplinli çalışma gibi nitelikleri nedeniyle çevresi tarafından çok sevilmiş ve 15 yaşında mensubu bulunduğu boyun bazı işlerini yapmayı üstlenmiş ve zamanı geldiğinde de kabile reisliği görevine getirilmiştir.[313]

---

312 An Suran

313 Du Fazhan, "Luoerjia Buluo de Nai Toumu (Nueıjia Boyu'nun Boy Reisi)", Sunan Wenshi Ziliao (Sunan Tarih-Edebiyat Kayıtları- Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Yönetim Komisyonu, Cilt II, Zhangye 2000, s. 171.

An Yongshou

Bir Sarı Uygur olan An Yongshou, 1965 yılında Sunan ilçesinin Kangle kasabasına bağlı Hongshi köyünde dünyaya geldi. 1987 yılında Lanzhou Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. 1994 yılında uzmanlık eğitimin tamamlayarak hariciye alanında cerrahlık ünvanını kazandı. 2003 yılında Gansu Eyaleti Tıbbi Tedavi Merkezi'nde görev aldı. Bu kapsamda Liuquan Tıp Kurumu ile Jiuquan İli Tıp Doktorları Kurumu'nun yönetim kurulunda görev aldı. 2007 yılında Tıp etiği alanındaki eserini yayınladı. Alanında pek çok ödülün sahibi olan An Yongshou'nun tıp çalışmalarına ilişkin 40'dan fazla makalesi yayınlanmıştır.[314]

Ba Jiulu

1947 yılında doğdu. Ağustos 1968 yılında Kuzeybatı Milletler Enstitüsü'nden mezun oldu. Halen Gansu Sarı Uygur Otonom İlçesi Dans Grubu Başkanı olarak görev yapmaktadır. Gansu eyaletinin dans ve müzik ile ilgili birçok kurumun üyesidir. 2000 yılında Çin Merkezi Televizyonu Kanalı'nda Bahar bayramı programlarında görev aldı. Sarı Uygur Kızlarının sevgisi isimli bestesi eyalet çapında ödüller kazandı. [315]

Ba Zhanlong

1976 yılında doğan Ba Zhanlong, 1999 yılında Pekin Eğitim Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Xinjiang Eğitim Üniversitesi'nde 3 yıl süre ile okutman olarak görev yaptı. 2005 yılında Merkezi Milliyetler Üniversitesi'nin Eğitim Fakültesi'nden Yüksek Lisans derecesi aldı. 2008 yılında ise Azınlık Milletlerin Eğitimi alanındaki doktora programından mezun oldu. Halen Pekin Eğitim Üniversitesi Sosyolojik Gelişme ve Toplumsal Siyaset alanında Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Ülke çapında düzenlenen 985 sayılı Devlet Projesinde görev alarak Merkezi Milliyetler Üniversitesi Azınlık Milletlerin Yaşadıkları Yerlerdeki Temel Eğitim Merkezi'nde Özel Öğretim Görevlisi olarak görevlendirilmiştir. Sarı Uygur araştırmaları alanında "Sarı Uygur Kültüründeki Köpek Totemi ve Eski Atalarda Kurt

314 Zhang Zhichun, Gansu Yuguzu Shi Hua, a. g. e. s. 123.

315 Tian Zicheng, Sunan Xian Sheng Ji Yishang Wenyi Xiehui Huiyuan Jieshao (Sunan İlçesinin Eyalet Ölçüsündeki Edebiyat Sanat Birlikleri Üyelerinin Tanıtımı), Sunan Wen Shi Ziliao (Sunan Edebiyat-Kültür Malzemeleri), Cilt II, Lanzhou 2000, 178-179.

Totemi" ile "Batı Sarı Uygur Dilinin Kullanımı ve Sayı Sistemi" başlıklı kitapları ile tanınmıştır. 1996 yılından bu yana Milliyet Edebiyatı alanında çalışmalarını sürdürmektedir.[316]

B. X. Todayeva

Kalmuk Moğollarından olan Todayeva 1915 yılında doğmuş, 1938 yılında Astarhan Eğitim Enstitüsü'nden mezun olmuştur. 1946 yılında Rus Bilimler akademisi üyesi olan Todayeva, Tenishev ile aynı zamanda Çin'de bulunmuş ve 1951-1957 yılları arasında Pekin Üniversitesi ve Merkezi Milletler Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak çalışmıştır.[317] 1956 yılında Moğol dillerini araştırmakla görevlendirilen 5. Grupta Çin sınırları içindeki Moğol dillerinin yayıldığı bölgelerde derleme çalışmalarına katılmış ve özellikle Şera Yugurca üzerine çalışmıştır. Todayeva burada derlediği Sarı Uygurca malzemeleri 1960 yılında Moskova'da yayımladığı Mongolskiye Yazıki Dialektı Kitaya (Çin'deki Moğol Dilleri ve lehçeleri) adlı kitabı ile Tenishev ile birlikte yayımladığı Yazık Jeltıx Uygurov adlı kitaplarında incelemiştir. Todayeva Uygurcayı ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve sözlük açılarından bir bütün olarak ele alan ilk dilbilimcidir ve Sarı Uygurcanın Moğol dilleri içindeki yeri hususunda şunları belirtmektedir. "Ses ve gramer yapısına bakıldığında Sarı Uygurca'nın Moğol dilleri grubuna ait olduğu kesindir. Sarı Uygurcanın yayıldığı bölgeyi ve yapısını oluşturan Moğol dillerine ait ortak özellikleri onun Moğol dilleri içindeki yerini belirtmektedir. Sarı Uygurca bölgenin asıl dili olan Türkçe esasında belli bir zaman içinde yavaş yavaş Moğolca unsurlar alarak ortaya çıkan karışık bir dildir. Bu karışık dilde diğer Moğol dillerine göre yeni olan bazı ses ve gramer özellikleri oluşmuş ve bu oluşum yüzlerce yıl önce gerçekleşmiştir.[318]

C. Gustaf Mannerheim

Mannerheim, Potanin'den sonra Sarı Uygurların bölgesine araştırma gezileri düzenlemiş bir diğer Rus bilim adamıdır. Ataları İsveçli olan Fin

316 Zhang Zhichun, "Gansu Yuguzu Shi Hua, a. g. e. s. 115.

317 Zhong Jinwen, "Guowai Yuguzu Yanjiu Wenji), Çin Dışında Sarı Uygurlar İle Araştırma Yazıları)", Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2008, s. 8.

318 Erkin Arız, "Sarı Uygurlar Üzerine Yapılan Araştırmaların Kısa Tarihi Üzerine", a. g. m s. 134.

asıllı Mannerheim 1867 yılında doğmuş, 1889 yılında Rus ordusuna katılmış uzun süre burada hizmette bulunmuştur. 1904-1905 arasındaki Japon-Rus savaşına iştirak etmiştir. Orduda görev yaptığı yıllarda Rus Genelkurmay Başkanı Palitsin'in desteğiyle 1906-1908 yılları arasında Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi ve Gansu eyaleti ile bu eyaletin iç kesimlerine, siyasi, askeri ve azınlık milletler ile doğal coğrafya gibi alanları kapsayan inceleme faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Mannerheim, Fransız araştırmacı Pelliot'un arkeoloji kazı ekibinde de görev almış, oldukça uzun süren bu inceleme sırasında pek çok ayrıntılı notlar alıp çok sayıda fotoğraf çekmiştir. Mannerheim, 1907 yılının Aralık ayının 19'unda Ganzhou şehrinin güney kesimindeki dağlık bölgede Moğolların "Şira Uygur" dedikleri Sarı Uygurların bir kabilesine rastlamıştır. Konuştukları dilin Moğolcayı andırdığı belirlenen Şira Uygurlarının dili ile Kırgızca ya da Uygurcaya çok benzediğine inanılmaktadır. Mannerheim Türkçe konuşan Sarı Uygurlar arasında 12 gün kaldıktan sonra, 26 Aralık 1907 tarihinde Sarı Uygurların Moğolca konuşan kolu olan Şera Uygurların bulunduğu Nanshan bölgesine geçer. O ilk önce Şera Uygurların Kanglongxi Tapınağı'nı, ardından onların iki kabile başkanını ziyaret eder. Mannerheim kabile başkanı hakkında şunları söylemektedir. "Kabile başkanı kendine ait olan bölgeyi ve halkı çok az biliyor ve ekliyor, "atla doğuya 3 günlük yola kadar, batıya 3 günlük yola kadar, güneye 3-4 günlük yola kadar olan bölgede yaşayan yaklaşık 300 çadırlı halk bana aittir."[319] Mannerheim'ın fikrine göre Moğolların Şira Uygur dedikleri Sarı Uygurlar Şira Uygurlar ile Sara Uygurlar birlikte yaşadıkları bölgelerden Tangutlar döneminde ayrılmışlardır. Bizim fikrimize göre iki ayrı kabile gibi gösterilen Şira Uygurlar ile Sarı Uygurlar aslında aynı soya mensup Uygur boyudur.[320]

Bu araştırma gezileri sona erdikten sonra, raporlarının bir kısmını askeri bilgiler içermesi nedeniyle genel kullanıma açılmamış, fakat daha sonraki yıllarda ailesinin etkisiyle bunları 1911 yılında Finlandiya'da yayınlanan "Journalde La Societe Einno-Oagri Enne" adlı dergide yayımlamıştır. Bu raporlardan birisinin başlığı "Sarı Uygurlara Seyahat"tir.

---

319 Erkin Arız, "Sarı Uygurlar Üzerine Yapılan Araştırmaların Kısa Tarihi Üzerine", a. g. m s. 132.

320 Zhong Jinwen, "Yuguzu Wenhua Yanjiu (Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları)", Çin Havacılık Yayınevi, Pekin 1995, 112.

Chen Zongzhen

1928 yılında doğan Chen Zongzhen, 1955 yılında Merkezi Milletler Üniversitesi'nin Uygur Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun olmuştur. 1956 yılından itibaren Sarı Uygur Dili öğrenimine başlamış ve 1960'da Sarı Uygur Dili başlıklı çalışmasını tamamlamıştır. Sarı Uygur Dili hakkında Çin'de ilk ilmi makale yayımlayan bilim adamıdır. Emekli olmadan önce Çin Sosyal Bilimler Akademisi Millletler Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof. olarak çalışmıştır. Chen Zongzhen dil araştırmalarının yanı sonra, Sarı Uygurların halk edebiyatı, folkloru ve diniyle ilgili bilimsel çalışmalarıyla Çin'de ve yurt dışında tanınmıştır.

Clark Larry

ABD'nin Indiana Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Bölümü öğretim üyesi olan Larry Clark Ural-Altay Dilleri Profesörüdür. Gençlik yıllarında Macaristan'ın tanınmış Altayistlerinden Rona Tas'tan Altay Dilleri öğrenmiştir. 1991 yılında Çin Merkezi Milletler Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Geng Shimin ile birlikte Indiana Üniversitesi'nde Uygurca belgeler ve Sarı Uygur dili alanında ortak çalışmalar gerçekleştirmiş, 1992 yılında ise Macaristan'da yayınlanmakta olan Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus'un XLVI (2-3) 1992-1993 sayısında Sarı uygur Dili İle İlgili Materyalleri başlıklı makalesini yayınlamıştır. Bu çalışmada Batı Sarı Uygur dilinin oluşum tarihi, gelişimi ve günümüzdeki durumu gibi açıklaması zor problemleri incelemiştir. 1994 yılında 7. Uluslararası Türkoloji, Kongresi'ne "Sarı Uygurların Eski Dili ve Eski Türkçe Sayı Sistemi" isimli bildiri ile katılmıştır.

Doktorasını Indiana Üniversitesi Orta Asya Araştırmaları bölümünde yapan Clark Larry, erken yaşlarında hocası Macar Altayist Rona Tas'tan Altay Dilleri dersleri alımış, 1991 yılında, Merkezi Milletler Üniversitesi'nden Prof. Dr. Geng Shimin ile birlikte Indiana Üniversitesi'nde Uygurca belgeler ile Batı Sarı Uygur dili alanında araştırmalar yapmış, 1992 yılında ise Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung Tumos Dergisinde "Sarı Uygur Dili Materyalleri" başlıklı araştırmasını yayınlamıştır. Geng Shimin ile birlikte yayımladıkları bu makalede Sarı Uygurların dağılımı, dillerinin sınıflandırılması, Batı Uygur dilinin grameri ve bu dil üzerine yapılan araştırmaların durumu gibi unsurlar üzerinde durulmuştur.

Du Yaxiong

1945 yılında Hebei eyaletinin Huolu şehrinde doğan Du Yaxiong, 1965 yılında Pekin Eğitim Üniversitesi'nin Müzik bölümünden mezun olmuş, 1966 yılından bu yana Sarı Uygurlar arasına giderek çok sayıda derleme yapmış ve ilk kez Sarı Uygur halk şarkıları metin ve not olarak bir kitapta toplamıştır. Araştırma sahası Sarı Uygur müziği ve şiirleridir. 1981 yılında Nanjing Güzel Sanatlar Fakültesinin yüksek lisans programından mezun olmuştur. Yüksek Lisans tezinde Sarı Uygur halk şarkılarını işlemiştir. 1982 yılında Sarı Uygur halk şarkıları başlıklı tezini tamamlamıştır. Söz konusu tez çalışmasında ve daha sonraki makalelerinde Sarı Uygur müziğinin menşeinin Hunlar ve Türklere dayandığı, yurt içinde Uygurlar ile yurt dışında Macarlarla çok yakın ilişkilerde bulunduğunu, Macar müzikleriyle Sarı Uygur müziğinin aynı kökten geldiğini ilmi bir biçimde ortaya koymuştur. 1989 yılında "Macaristan Halk Türküleri İle Çin'in Kuzey Milletlerinin Türküleri Arasındaki İlişki" başlıklı çalışması nedeniyle Macaristan Sosyalizm Kültür Ödülü'nü kazanmıştır. 1990 yılında Macaristan Tarih Kurumu Başkan Yardımcılığına seçilmiştir. 1996 yılında Rockfeller Bursu'nu kazanmıştır.[321] Bununla beraber bu araştırmacının Sarı Uygur halk edebiyatıyla ilgili yazıları da bulunmaktadır. Halen Çin Müzik enstitüsünde Prof. Du Yaxiong'un bilimsel çalışmaları başta Macaristan ve SBD olmak üzere bir çok ülkedeki meslektaşlarının ilgisini çekmiştir. Onun Sarı Uygur halk edebiyatına müzik uzmanını yaklaşımıyla değinmiş ve konuyu uluslar arası bir alana taşıyan şahsiyet özelliğini taşımaktadır.

Edhem Rahimoviç Tenishev

1921 yılında Rusya'nın Penze şehrinde doğan ve Tatar Türklerinden olan Tenishev, Malov'un öğrencisidir. 1945'ten sonra devam edebildiği öğrenim hayatı süresince N. K. Dimitriyev, V. M. Jirmunskiy, A. N. Kononov, S. E. Malov, O. İ. İvanov Şatskaya, V. M. Nadelyayev gibi ünlü Türkologların derslerini dinleme imkanı bulmuş, yine bu dönemde 1945 yılında SSCB Bilimler Akademisi Tefeükkür ve Dil Enstitüsü Kürsüsünde S. E. Malov çevresinde kurulmuş olan Türkoloji derneklerine devam etmiştir. Tenişev 1949 yılında "Kıpçak Dili ve Onun Bugünkü Kıpçak Grubu Dilleriyle Olan İlişkileri (Fül Çekim Sistemi)" konulu diploma tezini, 1953 yılında

321 An Weiwu, "Yuguzu Jiayuan (Sarı Uygurların Yurdu)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2008, s. 282.

da "Altın Işık" başlıklı bilimler adayı tezini savunmuştur.[322] 1953 yılında doktora derecesi almış, 1956 yılında ise Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi başkanı liderliğindeki ekibe katılarak Çin sınırların içinde kalan Türkçe konuşan halklar ve şiveleri alanında araştırmalar yapmak üzere bu ülkeye gitmiştir. Bu yıllarda üç kez Çin'e giderek Uygurlar (1956 yılında), Salarlar (1957 yılında), ve Sarı Uygurların (1958 yılında) dili, gelenekleri, halk edebiyatları ve tarihi materyalleri hakkında incelemelerde bulunmuştur. 1960 yılında Moskova'ya döndükten sonra derlediği malzemeleri "Batı Sarı Uygur Bölgesindeki Malov'un Anısına", "Sarı Uygurlar Hakkında Rapor", "Sarı Uygurların Kabile İsimleri Hakkında", "Batı Sarı Uygur Dilindeki Moğolca Ödünç Sözcükler", "Yugurların Dili", "Batı Sarı Uygur Dilinin Yapısı" gibi çok önemli eserler yazmıştır. Bu kitaplar arasında önemli yer tutan Yugurların Dili adlı kitap 80 sayfadan oluşur ve iki kısımdan oluşmaktadır. B. X. Todayeva ile birlikte kaleme alınan bu kitabın ilk kısmı Tenishev'e aittir. Bu bölümde ses bilgisi, şekil bilgisi, kelime türetme yolları, söz dizimi, sözlük bilgisi ve Sarı Uygurcanın Türk dilleri grubundaki yeri başlıkları altında ele alınmaktadır. Todayeva tarafından kaleme alınan ikinci bölüm Şera Uygurca hakkında bilgiler içermektedir. Tenishev, önceki Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Dil Araştırmaları Enstitüsü, Türk-Moğol Dilleri Araştırmaları Merkez Müdürlüğü Moskova Devlet Üniversitesi Doğu Araştırmaları enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Profesörlüğü ve Rusya Türkologlar Birliği Başkanlığı ile Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Edebiyat-Dil Enstitüsü Dil Tarihi ve Doğu Araştırmaları Merkez Müdür Yardımcılığı gibi önemli görevler üstlenmiştir. Hocası Malov'un izinden giden Tenishev, uzun süre Sarı Uygur araştırmalarını sürdürmüş, 1992 yılında yaşı oldukça ilerlemiş olmasına rağmen Çin'i ziyaret etmiş, Pekin'de çok sayıda bilimsel konuşmalar yapmıştır.

Gu Zifu

1967 yılının Mayıs ayında Sunan ilçesinin Huangcheng kasabasında doğdu. Veterinerlik eğitimi aldı. Halen doğduğu kasabada Yün Koyunu Geliştirme Merkezi Müdürü olarak görev yapmaktadır. Bozkırlarda hayvan yetiştiriciliği alanında yaptığı çalışmalar ve yayınladığı kitaplar nedeniyle eyalet çapında bazı ödüllere layık görülmüştür.

---

322 Gülsüm Killi, "Edhem Eahimoviç Tenişev (1921-2004)", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2005, s. 177.

H. A. Baskakov

1905 yılında Arhangelsk bölgesinin Solviçezodske şehrinde doğan Baskakov, 1925 yılında Moskova Üniversitesi Tarih-Etnografya Fakültesini kazanmış, 1930 yılında Moskova Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Öğrencilik yıllarında, o dönemde Rusya'nın önemli Şarkşyatçıları arasında yer alan V. V. Bartold, V. V. Gordlevkiy, A. N. Maksimov, V. K. Trutovskiy gibi bilim adamlarının gözetiminde Türkoloji ilmine dair genel bilgi alarak biraz da kendi merakı ve gayreti sayesinde bu saha ile ilgili derin bir bilgi birikimine ulaşmıştır. Moskova'da bulunan Kazak temsilciliğinin daveti, üzerine Kazakistan'a giden Baskakov, burada özellikle Uygurların dili ve folkloru ile ilgili bilgiler toplamıştır. Baskakov'un üniversite öğrencisi iken folklor ve eski kelimeler sözlüğü dışında kalan ve Uygur dilinin ses ve yapı bilgisi ile ilgili kısa özelliklerini içine alan "Isık-göl Yakınındaki Uygurların Dili" adlı çalışması 1978 yılında yayımlanmıştır.[323] 1931 yılı Şubat ayında Karapalpakistan'ın Törtkül şehrine staja gönderilmiştir. 1931 yılına kadar Karakalpak Kapsamlı İlim Araştırma Enstitüsü'nün Etnografi-Dilbilim bölümünü yönetmiştir. Baskakov, Şarkiyatçıların Karakalpak bölgesinden Moskova'ya gelmesiyle beraber 1931-1932 yılları arasında dil kurumunun ilim görevlisi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu kurumdaki çalışmalarını, dilbilimin en büyük ve en önemli sahası olarak ifade edebileceğimiz sözcükçülüğe ayıran Baskakov'un bu çalışmalarının neticesi olan Uygurca-Rusça Sözlük 1935 yılında Moskova'da yayınlanmıştır.[324]

1920'li yıllardan 40'lı yıllara kadar hali hazırda mevcut edebi Türk dillerinin hemen hepsinin alfabe ve imlasının hazırlanmasına ve dil kuruculuğunun diğer meselelerine katıldı. Ama bu problem, yani alfabe layihaları, imla ve telaffuz kuralları, terminoloji v.b. hakkında özel bir araştırma ve makaleleri sadece Karakalpak, Nogay, Kazak, Uygur, Altay, Hakas, Şori Karaim ve tatar dilleri üzerine yayınlandı.[325] 1950 yılında ise Dilbilim alanında doktora derecesi almıştır. Akademik araştırmalarını sı-

323 Y. A. Potseliyevskiy-E. R. Tenishev, "Sovyetler Birliği Türkolojisi Nikolay Aleksandroviç Baskakov (Doğumundan Sekseninci Yıldönümüne)",Çev: Faruk Öztürk, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimlere Dergisi, 2004, No 11-1, s. 8.

324 A. A. Yuldaşev-E. D. Deyenov, "Büyük Türkolog Baskakov", Çev: Ceenbek Şakeyev-Venera Turatbek Kızı, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1, s. 11-12.

325 Nuri Yüce, "Prof. Dr. Nikolay Aleksandroviç Baskakov'un Hayatı ve Türkoloji Bilimine Hizmetleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni, 1995, s. 6.

rasıyla Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Karakalpak Cumhuriyeti'nde sürdürmüş, kaleme aldığı 300'den fazla çalışmalarını Türk dili ve sesi, gramerini mukayeseli araştırmalar metoduyla incelemiştir. Baskakov, bilimsel araştırmalarını sadece Türk dilinin incelenmesi ile yetinmemiş, bunların yanında eski ve çağdaş Türk tarihine ilişkin konulara da ilgi duyup eserler vermiştir. Sarı Uygur bilim adamı Zhong Jinwen, çok sağlam bir bilimsel disipline sahip olan Baskakov'un eserlerinde, Çince'nin Türkçe üzerindeki etkilere değinmemesinin bir eksiklik olduğuna işaret etmektedirler. Çince'nin Türkçe üzerindeki etkilerinin ne kadar etkili olduğu konusu bir yana, Çinli bilim adamlarının, eserlerini başka dillere tercüme etmemeleri nedeniyle, başka ülkelerin araştırmacıları, bu ülkede yapılan araştırmalardan yeterince takip edip bilgi sahibi olmamaları nedeniyle, Baskakov'un bu konuya değinmemesini bir noktaya kadar hoş karşılamak gerekir. Baskakov, Türk şiveleri sınıflandırmasında Sarı Uygurca'yı Doğu Hunca grubuna dahil etmektedir, zira Sarı Uygurların dili Batı Hun şivesinden oldukça farklı bir yönde gelişmiştir.

Hans Nugteren

Doğu Sarı Uygur dili ve Moğol dili alanında mukayeseli araştırmalar alanında çalışmaktadır. Hans Nugteren'in başlıca çalışma alanı Doğu Sarı Uygurca ile Moğolca dilleri arasındaki mukayeseli dil araştırmalarıdır. Hans Nugreten'e göre Doğu Sarı Uygur dilindeki Türkçe ödünç sözcükler giderek artmaktadır. Hans Nugretern Hollandalı Türkolog Marti Roos ile ortaklaşa hazırladıkları "Doğu ve Batı Sarı Uygur Dilinde Ortak Sözcükler Hakkında Bir Araştırma" balıklı çalışmasında iki şivede kullanılan 368 sözcük ve bunlar arasında Türkçe ve Moğolcadan geçen ödünç sözcükler üzerinde durulmuştur. İki Türkolog Sarı Uygurlarda atasözü kültürü ile ilgili olarak Doğu ve Batı Sarı Uygur ilinde Atasözleri adlı çalışmayı Malov, Tenishev, Lei Xuanchun ve Bao Chaolu gibi araştırmacıların sürekli yayınlarda çıkan Sarı Uygur dili malzemelerinde geçen atasözlerinin içeriği, dilbilimsel ve mukayeseli araştırma yöntemiyle incelemişlerdir. Bundan başka Marti Roos ve Hans Nugteren, Minzu Huabao dergisinde bazı Sarı Uygur gelenekleri, Sarı Uygurlarda düğün gibi Çince makaleleri Hollanda diline tercüme etmişlerdir. 1994 yılında Uluslararası Türkoloji Kongresi'ne "On Some Turkic Loanwords in Mongol, Baoan and Dongxiang" adlı bildiri ile katılmıştır. Hans Nugteren bu bildiride Doğu Sarı

Uygurcası ile Moğolca dillerinin gelişim sürecinde Türkçe'nin etkilerini incelemiştir.[326]

He Duanxin

1957 yılında doğdu. Çin Azınlık Milletleri Yazarlar Birliği üyesidir. 1981 yılında ilk kitabında 300 adet şiirini yazarak edebiyat hayatına başlamıştır. Şiirlerinin ana teması Sarı Uygurların hayatını merkez almaktadır. Yazar bir süre eğitim ve askerlik hayatından sonra kendi baba evine dönmüş be göçebelerin kullandıkları kırbacı eline almada hiç zorlanmamıştır. 1987 yılında He Duanxin şarkı sözlerinden oluşan Zai Hua Duli de Rızılı adlı eserini yayınlanmış, 1990 yılının Kasım ayında ise yine şarkı sözlerinin bir araya getirildiği Feng A, Bie Ba Ta Yaoxing isimli kitabını edebiyat dünyasına kazandırmıştır. Bu eseri Çin Azınlık Milletleri Edebiyatı Ödülü'nü kazanmıştır.[327]

He Jixin

1957 yılında Sunan ilçesinin Lianhua bozkırlarında doğdu. Sarı Uygur milletinin önde gelen edebiyatçılarından birisidir. Lianhua Kasabasının Kültür Merkezi Müdürlüğü, Gansu Eyaleti Yazarlar Birliği Yönetim Kurulu Üyeliği, Gansu Eyaleti Halk Edebiyatçıları ve Sanatçıları Birliği Yönetim Kurulu Üyeliği ile Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Edebiyat ve Sanatı Birliği Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1981 yılından itibaren 300'den fazla şiir ve makale yayınladı. Edebiyat ve sanat alanında birçok ödül aldı. 1982 yılının Aralık ayında yazdığı Sarı Uygurların Güzel Bozkır Yerleri başlıklı eseri ile Gansu eyaleti Azınlık Milletleri Edebiyatı ödülünü kazandı. 1992 yılında Gansu eyaleti 3. Azınlık Milletleri Edebiyat ödülünü kazandı.[328]

---

326 Zhong Jinwen, "Guowai Yugu Zu Yanjiu Wenji (Çin Dışında Sarı Uygur Araştırmaları Hakkında Makaleler)", Merkezi Milletler Üniversitesi) Yayınevi, Pekin 2008, s. 17.

327 Wang Rui, Yuguzu Zuojia Wenxue Shulun (Sarı Uygur Yazarları ve Edebiyatı Hakkında Bazı Açıklamalar), ZhongguoYuguzu Yanjiu (Çin Sarı Uygur Araştırmaları), Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2011, s. 371.

328 Tian Zicheng, Sunan Xian Sheng Ji Yishang Wenyi Xiehui Huiyuan Jieshao (Sunan İlçesinin Eyalet Ölçüsündeki Edebiyat Sanat Birlikleri Üyelerinin Tanıtımı),

He Weiguang

1963 yılının Kasım ayında doğdu. Kuzeybatı Milletler Üniversitesi Sosyoloji Bölüm Başkan Yardımcısı ve Yardımcı Araştırmacı olarak görev yapmaktadır. 1982-1986 yılları arasında Pekin Eğitim Üniversitesi tarih bölümünde yüksek lisans programına devam etmiş, 1986-1991 yılları arasında ise Lanzhou Eğitim Yüksekokulunda Öğretim Görevlisi olarak çalışmıştır. 1991-1994 yılları arasındaki dönemde Kuzeybatı Üniversitesinden Etno-Gelenekler alanında Yüksek Lisans derecesi almış, 1997-2000 arasında Lanzhou Üniversitesi Tarih bölümünden doktora derecesini almaya hak kazanmıştır. 1990 yılından bu yana başta Çin Eski Dönem Dinleri Ansiklopedisinde Sarı Uygurlar; Etnoloji ve Etno Bölgelerin Çağdaş Dönemdeki Durumu ile Sarı Uygurların yaşadıkları Bölgeye seyahat (tercüme) gibi önemli araştırmaları gerçekleştirmiş, 1994 yılından başlamak üzere Gansunun Özel Konuma Sahip Kültürel Durumu ve Han Kültürü İle İlişkisi, Gansu Bölgesinde Yerleşik Göçebe Milletlerle İlgili Araştırmalar gibi alanında öncü olan monografilerini kaleme almıştır. Sarı Uygurların gelenekleri ve Kültürü Hakkında Araştırmalar ve Sunan Bozkır Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Gelişimi ve Gençliğin Bu Gelişmedeki Rolü başlıklı araştırmaları Gansu eyaleti çapında birincilik, ikincilik ve üçüncülük dülleri kazanmıştır.

He Xianzhi (1913-1975)

Dahe bölgesine bağlı Shuiguan kasabasının Xigouhe köyünde dünyaya gelmiş, 1949 yılında Gansu eyaletinin Zhangye şehrindeki Mati Manastın'nda Tibetçe eğitimi aldıktan sonra Shuiguan Manastın'nda yönetici olarak görevlendirilmiş, böylece uzun yıllar sürecek olan dini alandaki görevlerini devam ettirmiş bu arada Sunan İlçesi Yönetim Komisyounda da bir süre görev almıştır. 1950 yılında Gaotai İlçesi Din İşleri Komisyonu Başkanlığı ve Gaotai Kaymakamı Yardımcılığı görevine getirilmiş, 1954 yılının Şubat ayında Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi kurulduktan sonra ilçenin Siyasi İşler Başkanlığı'na atanmıştır. 1962 yılında Gansu eyaletinin Milliyet İşleri Komisyon Üyeliği'ne atanmıştır. Eğitimci yönünün etkisiyle zorluklarla karşılaşan tüm memurlara daima yardımcı olduğu için yönetimi altındaki tüm memurlar tarafından daima sevilmiştir.

Sunan Wen Shi Ziliao (Sunan Edebiyat-Kültür Malzemeleri), Cilt II, Lanzhou 2000, s. 174.

He Zhong

1963 yılında Sunan ilçesine bağlı Huangcheng kasabasında dünyaya gelmiştir. Ailesinde Sarı Uygur, Moğol ve Tibet milletlerinin kanı vardır. Yazar halen Tibet Turizmi adlı derginin Genel Yayın Yönetmenliğini sürdürmektedir. Milletler Edebiyatı, Yıldız Şiirleri Dergisi ve Tibet Edebiyatı Dergilerinde pek çok şiirleri yayınlanmıştır. 20. Yüzyılın 80'li yıllarından sonra şiirlerini yayınlamaya başlamıştır. He Zhong'un şiirlerinde Qingzang Bozkırları'nı anlatan Çince şiirlerin etkisi büyüktür. [329]

Izabella Horvath

Macar asıllı ABD'li bilim insanı olan Izabella Horvath, folklor ve arkeoloji alanlarında çalışmaktadır. Araştırmalarını daha çok mukayeseli metotlarla yapmayı tercih etmektedir. Örneğin 1992 yılında Pekin'de ilk defa düzenlenen Çin Azınlık Milletleri Mukayeseli Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu'na Macar ve Türkçe Konuşan Milletlerin Halk Hikayeleri adlı bildiri ile katılmıştır. Milli Edebiyat Araştırmaları adlı dergide 1993 yılında yayımladığı "Bai Ma Zhi Zi (Beyaz Atın Oğlu)" başlıklı makalesinde Macar ve Sarı Uygur Halk hikayeleri arasındaki ilişkileri de incelemiştir. Ayrıca 1994 yılında Çin Müziği dergisinde yayımladığı Eski Türk Halk şarkılarının Yapısı İle Macar Halk Şarkıları Arasında Bir Mukayeseli Araştırma adlı çalışmasında, Yugur halk şarkıları hakkında da ayrıntılı olarak bilgiler vermiştir.

Lang Jinrong (1918-1998)

Sarı Uygurların en tanınmış Buda rahiplerinden olan Lang Jinrong 1918 yılında Sunan ilçesinin Minghua kasabasına bağlı Haizi köyünde fakir bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 6 yaşında iken Qinghai eyaletindeki Minghai Tapınağı'nda dini eğitim almaya başladı. Derslerine çok ciddi çalışması sayesinde çok geçmeden 100'den fazla öğrencinin bulunduğu tapınak okulunda seçkin öğrenciler arasında yer aldı. Babası Lang Jinrong'u çok özlemesi nedeniyle onu ziyarete gitti fakat bir ay sonra hayata veda etti. Tibet Budizmi inanışları gereği babasının cesedi yüksek bir yere bırakılarak geleneksel gömme ussulü uygulanırdı. Babasının cenaze törenine 3700 Budist rahibi iştirak etti. Babasının Budizm öğretisi ve seviyesini bu

329 Wang Rui, Yuguzu Zuojia Wenxue Shulun (Sarı Uygur Yazarları ve Edebiyatı Hakkında Bazı Açıklamalar), ZhongguoYuguzu Yanjiu (Çin Sarı Uygur Araştırmaları), Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2011, s. 370.

cenaze töreninde daha iyi anlayan Lang Jinrong, dini çalışmalarını daha da ciddi yürütmenin gerekliliğini düşünerek Tibet'e gitmeye karar verdi. Bu yolculuğa çıkmadan önce eve dönerek annesini ziyaret etti. Fakat yaşlanmış ve zayıflıktan yorgun düşmüş annesi onu görünce ağlaması ve 4 kız kardeşi ile ilgilenecek aile üyesinin olmaması nedeniyle Tibet yolculuğundan vazgeçerek Minghai Tapınağı'nda kalmaya karar verdi. O sıralarda henüz 19 yaşında olan Lang Jinrong, görev yaptığı tapınağın başrahibi ünvanını aldı. Bu yıllarda sadece tapınağın işleri ve tapınak dışındaki dini faaliyetlerle meşgul olmakla yetinmemiş, memleketi olan Sunan'a giderek göçebe hayvancı Sarı Uygur halkının evlerini ziyaret etmiş ve onlar için dualar okumuş, bu sayede vatandaşlarının derin sevgilerini kazanmıştır. 1952 yılında Gansu eyaletinin başkenti Lanzhou'da bulunan Kuzeybatı Üniversitesi'nde öğrenim görmesi yolunda tavsiyeler alınca burada eğitim almaya başlamış ve 1956 yılında mezun olarak Gansu Halk Yayınevi'nde Tibetçe tercüman olarak görevlendirilmiştir. 1958 yılında tayinini Sunan Kaymakamlığı'nın siyasi bir biriminde çalışmaya başlamış, ertesi yıl ise Lanzhou Siyaset Enstitüsünde bir yıl boyunca eğitim faaliyetlerine katılmıştır. Daha sonraki yıllarda eyalet ve ülke bazındaki dini komisyonlarda yüksek makamlarda görevler ifa etmiş ve 1998 yılında ölmüştür.[330]

Laozangsi Tiannima

8. kuşaktan Lama olan Laozangsi Tannima, Sunan'a bağlı Bayin köyünde doğmuş, Kangle kasabasına yaklaşık 30 km uzaklıktaki ünlü Kanglong Tapınağı'nda dini görevlerde bulunmuştur. Tibet Budizmi alanında çok yüksek bir mevkiye sahip olan Laozangsi'nin Tapınağı 7 Sarı Uygur kabilesini yönetirdi. 1. Ouerjia Lama Qinghai eyaletinden bir Tibetli idi. Qingkanglong zamanında Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede büyük bir salgın hastalık ve soğuk salgını başladığında bir Sarı Uygur kabilesinin eşi Lasa'ya gidip 6. Buda rahibinden dua etmesini isterdi. Rahip de kadına geri dönmesini, yolda giderken Qinghai'da bir göl olan Kukuzhuoer'ın batı kıyısında beyaz atlı, sağ kulağına gümüş küpe takmış bir erkekle karşılaşacağını, işte o erkeğin Sarı Uygurların manastırının başkeşişi olduğunu belirtmiştir. Kabile reisinin eşi yolda yukarıda sözü edilen gölümn kenarında beyaz atlı kişiye rastlamış ve hemen attan inerek ona hediyeler

330 An Xueqin, Yuguzu Huofo Lang Jinrong (Müteveffa Sarı Uygurların Budist Rahibi Lang Jinrong), Sunan Shi Hua (Sunan Tarihi Hakkında Konuşmalar), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2007, s. 263-265.

sunmak ondan kendi tapınaklarının baş rahip olmasını dilemiştir. Dolayısıyla beyaz atlı ve sağ kulağı küpeli şahıs Tibetçe Budist klasiklerine derin bir şeki Kanglong Tapınağı'nın Başrahibi olmuştur. Tibetçe Budist klasiklerine tam anlamıyla hakim olan 8. Lama yaptığı dini hizmetler ve inancına yaptığı katkılar nedeniyle çok sevilmiş ve 1951 yılının Ekim ayında 55 yaşında iken ölmüştür.[331]

Marti Ross

Hollandalı bir Türkolog olan Marti Ross, 1986 yılında Leiden Üniversitesi Türkoloji bölümünden mezun olduktan sonra batı Sarı Uygur dili alanında çalışmaya başlamış ve doktorasını Batı Sarı Uygur dili ile Hakas ve Tuva dillerinin mukayesesi alanında yapmıştır.[332] Marti Ross akademik çalışmalarının büyük bir kısmını yukarıda adıgeçen Türk şivelerinin mukayesli araştırmalarına ayırmıştır.

Matthias Hermanns

1899 yılında doğan Alman araştırmacı Matthias Hermanns, 1930 yılında Hindistan'dan geçerek Tibet bölgesine gelmiş ve burada misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. 1935 yılında Gansu, Qinghai bölgelerinde Tibetlilerin bir kabilesi olan Anduoların dili hakkında araştırmalar yaptığı sıralarda Qilian civarında yaşayan toplum ile ilgili incelemelerde bulunmuştur. Bu çalışmalarının sonuçlarını 1940 yılında "Uygurlar ve Onların Yakın Zamanda Keşfedilen Torunları" başlıklı makalesiyle yayımlamıştır. Bu çalışmanın birinci bölümü Sarı Uygur adının menşei ile Doğu ve Batı Sarı Uygurların kendilerine verdikleri isimler, kabile ve sistemleri, ikinci bölüm ise Sarı Uygur adı, geleneksel kültürleri, alışkanlıkları ve dinlerine ayrılmıştır. İkinci bölümde makalenin asıl kısmını oluşturan Sarı Uygurlar anlatılmaktadır. Bu bölümde Sarı Uygurların etnik adından başlayarak kültürü örf-adetleri, dinin inançları hakkında geniş bilgi verilmektedir. Kendisi misyoner olduğundan dolayı olsa gerek, makalenin sonunda yer alan dini inançlar kısmında daha ayrıntılı bilgi vardır. Bu eserinin üçüncü bölümü Sarı Uygurların Şamanizm inancı ile ilgili detaylı bilgiler

331 Lan Li, "Kangle Qu Zhi-Gongyuan Qian 176-Gongyuan 2004(Kangle Bölgesi Kayıtları-M.Ö. 176-M.S. 2004)", Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kangle Kasabası, Kangle Bölgesi Kayıtları'nı Oluşturma Komisyonu, Zhangye 2005, s. 354.

332 Zhong Jinwen, Guowai Yuguzu, a. g. e. s. 17.

içermektedir. Hermanns, Sarı Uygurlara arasında yaptığı saha araştırmaları sırasında Sarı Uygurların inandıkları dini uygulamalara klasik Şamanist-tik inanç unsurlarının da karıştığını bizzat tespit etmiştir. Tüm bunlarla yetinmeyen ve iyi derecede bildiği Tibet dilinde tuttuğu notlarında, Sarı Uygurların klasik dini olarak bilinen Hantiengeer dinine ait Doğu Sarı Uygurlarınında görülen dini faaliyetleri ayrıntılı olarak tasvir etmiştir. Batı Sarı Uygurlarını temek alan Matthias Hermanns yukarıda belirtilen makalesinde olduğu gibi Batı Sarı Uygurların kültürlerini bir bütün olarak ele almayı hedeflemiş, 1951 yılında neşrettiği Çin'in Gansu Eyaletindeki Yaohuer ve Engeer Dilleri" adlı bir diğer araştırmasında Doğu ve Batı Sarı Uygurca'nın birbirinden farklı olan yönleri ile aralarındaki ilişkileri detayları ile ortaya koymuştur. Bu çalışmada kullanılan materyaller, Çin dışında ilk olarak ortaya konan bilgilerdir. Hermann, Çin'deki misyonerlik ve bilimsel araştırmalarını tamamladıktan sonra ülkesine dönerek Anduo diline dair araştırmalarına hız vermiştir.

N. G. Potanin

1863 yılında Asya Araştırmaları faaliyetlerine başlamış, bu kapsamda 8 kez bilimsel seferlere katılmış ve 1899 yılında inceleme gezilerini tamamlamıştır. Asya'nın bir çok yerinde yaşayan milletlerle ilgili topladığı etnoloji bilimi ile ilgili bilimsel sonuçlarını Kuzeybatı Moğolları Hakkında adlı eserinde toplamıştır. Bu eser 4 bölümden meydana gelmektedir ve 1884-1886 yılları arasında Tibet ve Moğolistan bölgelerine, Qilian bölgesinde yaşayan Sarı Uygurlar hakkında elde ettiği bilgilerden oluşmaktadır. Onun Hong Pianju'nün editörlüğünde 1893 yılında Petersburg'da yayımlanan "Çin Tangut-Tibet Sınır ve Moğolistan'ın Orta Bölümü adlı eserinde Yugurlar hakkında etraflı bilgi verilmektedir. Sarı Uygurların ve Salarların dilleri ilk olarak Potanin'in 1884-1886 yıllarındaki Orta Asya araştırma seyahatine ait raporlarına ek olarak neşrettiği lügatlar vasıtasıyla tanınmıştır.[333] Rus bilim adamı Oblaçef Potan'in, Orta Asya araştırmaları hakkında şunları belirtmektedir: "Onun seyahat raporlarında Türkçe konuşan halklarla ilgili bilgiler buluyoruz. Bunlardan başka Tangutlar, Cungaryalılar ve Çinlilerle ilgili de pek çok malumatlar mevcuttur. Bu raporlar 300'den fazla efsane, hikaye ve halk deyişleri içermekte, ayrıca Tibet sınırında Çin ve Tangut halkları arasındaki bazı Moğol kabilelerinin lehçeleri hakkında malumatlar verilmektedir".

333 Kaare Thomsen, "Sarı Uygurların Dili ve Salarca", a. g. e. s. 191.

Rona Tas

1931 yılında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de doğan Rona Tas, Budapeşte Üniversitesi'nde Altay Dilleri, Tibetoloji ve Etnoloji öğrenimi görmüştür. 1954 yılında ünlü Macar Türkolog Ligeti'nin öğrencisi olarak üniversiteden mezun olmuş, 1963-1972 yılları arasında doktora derecesi almıştır. 1962 yılında "Doğu Sarı Uygurca'da Tibetçe Ödünç Sözcükler" başlıklı yazısını Acta Orientalia Hungarica Budapest Dergisi'nde yayımlamıştır. Rona Tas, Sarı Uygur araştırmaları konusunda hocası Ligeti'nin etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Ona göre Sarı Uyguların menşei ile Tibetliler arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ayrıca Rona Tas, Tibet araştırmaları yaparken, eski, Tibetçe belgelerdeki Sarı Uygurların çok yakın ilişkileri olduğunu özellikle vurgular. Rona Tas araştırmalarını ağırlıklı olarak Sarı Uygurların diline verdiğini, bunu yaparken de özellikle Tibetçe'de bulunan Sarı Uygur dilinden gelen sözcüklere dayanarak gerçekleştirmektedir. Aslında bilimsel bakımdan oldukça ilgi çekici olan Rona Tas'ın çalışmaları, ülkemizde Tibetçe konusunda çalışan akademisyen olmadığı için pek ilgi gördüğü söylenemez. Fakat hakkında oldukça az bilgi sahibi olduğumuz Sarı Uygur milletinin Tibet tarihi, kültürü ve dili ile olan ilişkilerin iyi anlaşılması şüphesiz bu alanlardaki bilgilerimizin artmasına katkı sağlayacaktır.

S. E. Malov

1880 yılında doğan Rus Türkolog Malov, üniversite eğitimi yıllarında ünlü Rus Türkolog Radloff'un liderliğindeki Rus Bilimler Akademisi Türk Dili Araştırmaları ekibinin faaliyetlerine katılmış, o dönemde hakkında çok az şey bilinen Uygurca ile Gansu'da yaşayan Sarı Uygurların dili alanına ilginin artmasına vesile olmuştur. Malov 1909-1991 ile 1913-1915 yılları arasında Doğu Türkistan ile Kansu eyaletlerine gelerek bilimsel incelemelerde bulunmuş, 1917 yılında Kazan, Petersburg ve Taşkent'teki üniversitelerde Türkçe dersleri vermeye başlamıştır.1939 yılında Rus Bilimler Akademisi'ne üye seçilmiştir. Ömrü boyunca 150'den fazla çalışma kaleme alan Malov, eski Türk dili ve Sarı Uygurca araştırmalarına büyük katkılarda bulunmuştur. 1909-1911 yıllarındaki araştırmaları sırasında Gansu eyaletindeki bir manastırda Uygurların ünlü klasik eseri Altun Yaruk'u keşfeden Malov, Sarı Uygurların yaşadıkları bölgede bir yıldan fazla bir süre kalmış, Sarı Uygurlara ait pek çok dil ve efsaneye ilişkin

malzeme toplamıştır. Malov, çalışmalarını sadece Sarı Uygurların dili ile sınırlı tutmamış, bunun yanında bu milletin hikayeleri, Şamanistik inanç özellikleri ve uygulamaları ve şarkıları hakkında da derin araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bilim dünyasında Sarı Uygurlar hakkında en fazla ve değerli araştırmaları gerçekleştiren Malov'un bu eserlerinden bahsetmeyen bir bilimsel araştırma mutlaka eksik sayılacaktır. Malov'un Çin'e yaptığı bu gezi hem Rus Türkolojisi hem de Malov'un bu seyahatten edinmiş olduğu tecrübe ve bilgi birikimi sayesinde Çin'deki Uygur ve diğer Türk halklarının lehçelerinin incelenmesi meselesinde ehliyeti olan ilim adamlarından birisi olarak bu alanda itibar kazanmıştır.[334]

Malov 1911, 1912 ve 1914 tarihleri arasında St. Petersburg şehrinde bulunan Büyük Petro Antropoloji ve Etnografya Müzesi'ne teslim ettiği masal kitabını yayımlamıştır. Onun yine kalıntılarının 63 tanesi Gansu bölgesinde yaşamış Sarı Uygurlara aittir. Sarı Uygurlardan toplanmış koleksiyon içinde bayan giysisi ve süs eşyaları, gelin yüz örtüsü üzerinde 30 tane kavkı dikilmiş kurdele (bu parçayı bayanlar evliliğin ilk günlerinde takar ve o günden itibaren sırtında sürekli olarak taşırlardı), mavi kumaştan yapılmış ve üzeri mercan ve gümüş tokalarla süslü göğüs takısı, torbacıklar şeklinde dikilmiş bayan kostümüne ait eşyalar vardı.[335]

Seyrang Dancen

1984 yılında Pekin'de bulunan Merkezi Milletler Üniversitesi Çin Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olan Seyrang Dancen, bir süre Tibet Halk Radyosu ve Tibet Otonom Bölgesi Güzel Sanatlar Araştırma Merkezi'nde görev yapmış olup halen Gansu Eyaleti Milleyetler Araştırma Merkezi'nde çalışmaktadır. Sarı Uygur Özerk ilçesi sanat grubunda görevli olan Tibet asıllı araştırmacı, uzun yıllardan bu yana Sarı Uygur ile ilgili olarak halk masalları, destanları ve türküleri gibi konularda derleme yapmaktadır. Onun yıllarını vererek derlediği ürünler, Sarı Uygurların Şarkısı başlıklı kitabı 1984 yılında yayınlanmıştır. "Altın, Gümüş Kızlar İle Ağaç Kız", "Gong Erjian ve Kang Kesa" başlıklı halk masalları kitapta yer alan eserler içindeki en önemlilerindendir. "Garbi Yurttan Gelmiştir Sarı Uygurlar" başlıklı halk destanı Seyrang Dancen'in derlediği ve neşre

334 E. İ. Ubryatova, "Türkolojinin Meseleleri ve Şarkiyat Tarihi", Çev: Venera Turatbek Kızı, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, No 11-1, s. 219.

335 S. M. Abramzn, S. E Malov'un Etnoğrafya Araştırmaları, a. g. e. s. 238-239.

hazırladığı en büyük eserdir. Bu eser 1982 yılında Çin ülke ölçüsünde 2. Derece mükafaatı almaya hak kazanmıştır. Seyrang Dancen 1986 yılında Sihitli Tulum, adlı Sarı Uygurların masal kitabını yayınlamıştır.[336]

Çok sayıda halk masalları, şarkıları ve destanlarını derlemiş ve bu derlediklerini belli bir düzene koyduktan sonra çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmıştır. Araştırma ürünü olan bazı makaleleri de mevcuttur. Sarı Uygur halk edebiyatı ürünlerini derleme işine ilk katılanlar arasında ön planda yer almaktadır. Bu araştırmacı Sarı Uygurların arasında yaşamaktadır. Belli başlı eserleri arasında Zhongguo Minzu Minsu Wenwu Cidian (Çin Milletlerinin Gelenekleri ve Eserleri Sözlüğü-Yugurlar Bölümü), Xibei Shaoshu Minzu Cidian Kuzeybatı Azınlık Milletleri Sözlüğü), Xizang Yishu Yanjiu (Tibet Sanatı Araştırmaları), Gansu Minzu Yanjiu (Gansu Milletleri Araştırmaları), Xizang Wenxue (Tibet Edebiyatı)'yi saymak mümkündür.

Timur

1963 yılında doğan Timur, tüm Çin'de Sarı Uygur edebiyatı ve kültürü alanındaki araştırmaları ile tanınmaktadır. 1987 yılında Kuzeybatı Milliyetler Üniversitesi'nin tarih bölümünden mezun oldu. 2005 yılının Ocak ayında Lu Xun Edebiyat Enstitüsü'nün 4 numaralı yüksek dereceli sınıfında eğitim faaliyetlerine katıldı. Timur Bey, Çin Yazarlar Birliği ve Çin Moğol Araştırmaları Birliği'nin üyesidir. Başlıca araştırma alanları edebi ürünler yazma ve tarih araştırmalarıdır. Halen Gansu Azınlık Milletleri Edebiyatı Birliğinin Yönetim Kurulu Üyesi ve Zhangye İli Yazarlar Birliği Başkan Yardımcısıdır. Ayrıca Sunan Sarı Uygur Otonom ilçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Merkezi'nde de görevlidir. Sunan da bulunan Sarı Uygurlar alanında basım yapılan merkezin daimi editörler kurulu üyesidir. Edebiyat alanında pek çok yayınlanmış eseri bulunan Timur Bey'in hemen her çalışmasında mutlaka Sarı Uygurlardan bahis bulunmaktadır. 2008 yılının kasım ayında yayımladığı çeşitli edebi ürünlerin bulunduğu "Yıldızların Işığı Altındaki Wulajin" adlı eseri nedeniyle tüm ülkede devamlı olarak verilen 9. Azınlık Milletleri Edebiyat ödülünü kazanmıştır. Uzun süre kuzey milletleri tarihinin araştırılması alanında emekler veren Timur Bey'in tarih alanında yazdığı en en fazla tanınmış eseri "Sarı Uygurların Bin Yılı" adını taşımaktadır.

336 Abdülhekim Mehmet, Sarı Uygur Edebiyatı üzerine Çin'de Yapılan Çalışmalar, a. g. m. s. 369.

Tian Zicheng

1944 yılında Hubei eyaletinde doğdu. Çalışma hayatına ilk olarak Sunan İlçesi Kültür Müdür Yardımcısı olarak başladı. Çin Kameramanlar Birliği Üyeliği ve Gansu Eyaleti Kameramanlar Birliği ile Gansu Eyaleti Halk Edebiyatçılar ve Sanatçılar Birliği'nde üye ve yönetici olarak görev yaptı. 70'li yıllardan sonra kameramanlık, halk edebiyatı ve Sarı Uygur tarihi ve gelenekleri alanında araştırmalar yaptı. Çektiği resimler, video görüntüleri ve yazdığı eserlerle pek çok ödüller kazandı.

Toru Saguchi

Orta Asya Türk Tarihi alanında çalışan Japonya'nın önde gelen bilim adamlarından birisi olan Toru Saguchi'nin başlıca araştırma sahasını Sarı Uygur tarihi oluşturmaktadır. "Sarı Uygurların Menşei" (1972) ve "Sarı Uygur Tarihinin Gelişimi" (1986) gibi çalışmaları en fazla bilinen araştırmaları arasında yer almaktadır. Sarı Uygurların Menşei başlıklı çalışmasında, 13. yüzyılda Gansu'nun batı kesiminde dağılmış vaziyette bulunan Sarı Uygurların menşei, 11. yüzyılın son yıllarında Song dönemi kaynaklarında "Huangtou Huige" şeklinde kaydedilen "Sarı Kafalı Uygurlara dayanmaktadır. Saguchi'nin Doğu Türkistan Milletleri tarihi araştırmaları başlıklı araştırması, Qinghai eyaletinin Xunhua, Gansu eyaletinin Ganzhou ve Suzhou bölgeleri, Turfan Havzası, İli Irmağı, Cungarya Havzası'nın batı kesimi ile geniş Kazakistan bölgelerini kapsamaktadır. Araştırmalarını yaparken siyasi, etnik, tarihi coğrafya ve sosyo-ekonomik tarih bakımından ele alır. Eserlerini yazarken, hanedanlıların gerçek kayıtları, genel plan ve coğrafya kayıtları gibi Çin edebiyat ve tarih kaynakları ile 19. Yüzyılın sonundan itibaren batılı araştırmacıların inceleme raporlarını etkili bir biçimde kullanır. Sarı Uygurların tarihi ve toplumsal yapısını araştırırken Sarı Uygur milletinin gelişimi, göç hareketlerini ve efsanelerini eksiksiz olarak değerlendirir.

Tuo Qingde

1968 yılında doğdu, diğer adı Sartala'dır. Gençlik Edebiyatı, Yıldızlar Şiir Mecmuası, Çin Edebiyatından Seçmeler mecmuası, Milletler Edebiyatı, Çin Yazarları ve Şiir Mecmuası edebiyat dergilerinde 300'den fazla şiiri yayınlandı. 1992 yılında Benim Bozkırım adlı eseriyle Gansu Edebiyat Dergisi tarafından Mükemmel Eser Ödülü'nü kazandı. Bir diğer eseri de

Sichuan Eyaleti Yazarlar Birliği tarafından üçüncülük ödülü ile ödüllendirildi. Yayın faaliyetlerinin yanı sıra pek çok kez radyo programlarında edebi konuşmalar yaptı.[337]

Tuoman Namujia

1935 yılında doğdu. Çin azınlık Milletleri Yazarlar Birliği ve Gansu Eyaleti Yazarlar Birliği Üyesidir. 1984-1986 yılları arasında Dağda Görüşme, Genç Tulai ve Tesdüf adlı eserlerini peşpeşe Millet Edebiyatı adlı dergide yayınlandı. Bu eserlerinden Dağdaki Görüşme adlı romanı Çin Azınlık Milletleri Edebiyatı Ödülünü kazandı. 1995 yılında adı geçen romanı Japoncaya tercüme edildi. İçeri Giren Misafir adlı romanı 1985 yılının Temmuz ayında Gansu eyaletinde ikincilik ödülünü kazandı. Tuoman Namujia'nın romanları Sarı Uygurlar ve Kuzeybatı göçebelerinin hayatını detaylı bir şekilde tasvir etmektedir. O eserlerini objektif bir bakış açısı ile hayatı olduğu gibi vurgulamaktadır.[338]

W. Kotwicz

Polonyalı Altayist Kotwicz, Sarı Uygurlar hakkındaki hazır malzemeyi değerlendirerek ilk araştırmayı gerçekleştiren bilim adamıdır. 1939 yılında Rocznik Orientalistyczny dergisinde yayımladığı "La Langue Mongole Parlee par les Ouigours Jaunes pres de Kantcheou (Ganzhou Civarındaki Sarı Uygurların Konuştukları Moğolca)" başlıklı makalesinde, Kotwicz Malov'a kadar yapılan derleme ve araştırma çalışmalarını topluca değerlendirdikten sonra Şera Yugurca'daki bazı ses olaylarının gelişmesini incelemektedir. Örneğin, ünlü uyumunun değişimi, kelime başında –h'nin bulunması, ötümlü ünsüzlerin ötümsüzleşmesi ve kelimelerde vurgunun yeri gibi konuları ele almıştır. Şera Yugurlar hususunda ise şunları söyler: "Onlar belli bir zamanda Türkçe konuşmuştur. Kelime vurgusu son hecede bulunur. Sonra yavaş yavaş Moğolca konuşmaya başlamıştır. Makalenin sonunda Kotwicz Malov'a kadar derlenen malzemelerde geçen Şera Yugurca kelimelerin listesini vermektedir.[339]

---

337 Wang Shui, "Yuguzu Zuojia Wenxue Shulun, a. g. m. s. 106-107.

338 Wang Shui, "Yuguzu Zuojia Wenxue Shulun, a. g. m. s. 107.

339Erkin Arız, "Sarı Uygurlar Üzerinde Yapılan Araştırmaların Kısa Tarihi", KÖK, Araştırmalar, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt III, Sayı 2, Bahar 2001, 135.

Wei Quanming

Sarı Uygur Halk edebiyatı üzerinde bilimsel çalışmalar yapanlardan biri de Wei Quanming'dir. Pekin'de yayınlanan Halk Edebiyatı Dergisi'nin 1981 yılının 7. sayısında "Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine Bir Deneme İncelemesi" başlıklı makalesinde konuyu ciddi bir biçimde ele almış, Sarı Uygur halk edebiyatındaki edebi türlerin hemen hemen hepsini toplu olarak değerlendirmiştir. Yazar, Sarı Uygur halk edebiyatı üzerine Çin'de ilk bilimsel çalışmayı yapan birisidir.

Wu Wen

Wu Wen, Sarı Uygurların edebiyatı ve dinleri üzerine önemli araştırmalar yapmış bir bilim adamıdır. Uzun süren gözlemleri ve deneyimleri sonucunda Sarı Uygur edebiyatının kaynağının efsaneler ve klasik dinler döneminden gelen dini inançlar olduğunun farkına varan Wu En, akademik çalışmalarının merkezini din-edbiyat, etnoloji-din-edebiyat bağlamı düzlemine yerleştirmiştir. Wu Wen'ın Sarı Uygurlarla ilgili ilk makalesi 1985 yılında Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü'nün İlmi Dergisi'nin 3. sayısında "Sarı Uygur Halk Destanları Üzerine İncelemeler" başlığı altında yayımlanmıştır. Araştırmacı daha sonra yazdığı Sarı Uygur efsanelerindeki İlkel Dini Genlerin Folklordaki Kalıntıları başlıklı makalesinde Sarı Uygurların eski dinine ait unsurların sanki biyolojideki gen gibi onların efsane ve rivayetlerin oluşumu ve kuşaktan kuşağa devredilmesinde önem taşıdığı, bunların da Sarı Uygurların örf ve adetlerini direkt olarak etkilediği görüşü ortaya konmuştur. Wu En'ın araştırmalarında Sarı Uygur efsanelerinin, Uygur döneminden çok daha önceki dönemlere kadar uzanan Şamanist Totemler devresine kadar incelemiş, "Jiu Zun Zhuo Ma", "Mola", "Fu Huo" ve "Yi Ci Yu Tianshen Chongbai" gibi Sarı Uygurların en tanınmış efsaneleri konularında kaynak niteliğinde araştırmalar ortaya koymuştur.[340]

Yang Yongjian

1955 yılında Dahe bölgesinin Xiling köyünde doğdu. 1973-1975 yılları arasında kendi köyünde Veterinerlik Sağlık Koruma Ekibi Üyeliği ve

340 Li Jianzong, "Yugu Zu Wenxue Yanjiu 50 Nian Shuping (Yugurların Edebiyatının 50 Yıllık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi)", Minzu Wenxue Yanjiu (Etnik Edebiyatı Araştırmaları), 2008, Sayı 4, 137-138.

muhasebeciliği yaptı. 1979 yılından sonra ise Televizyon yayın dairesinde ve Kültür Müdürlüğü'nde çalıştı.1988 yılında gazeteciliğe başladı ve çok geçmeden Radyo-Televizyon Müdür Yardımcılığı ile Sunan İlçesi Arkeolojik Eserler Dairesi Müdür Yardımcılığı görevlerini birlikte yürüttü. Radyo ve televizyon yayıncılığı alanında pek çok kez ödüller kazandı.

Zhong Fugu

1962 yılında doğdu. 1986 yılında Lanzhou Üniversitesi'nde lisans öğretimini tamamladıktan sonra adı geçen üniversitede görev aldı. Yardımcı Araştırmacı, Tarih Bölümü Topluluğu Sekreterliği, İdari Büro Müdürlüğü, Parti Organizasyonu Müdürlüğü ve Lanzhou Üniversitesi İkinci Hastane Parti Sekreterliği görevlerinde bulundu. 2005 yılı Ağustosunda Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi Changji Enstitüsünde, Enstitü Müdür Yardımcısı olarak görevlendirildi. Son yıllarda eğitim alanında çalışmaktadır. Çeşitli konulara dair 3 kadar makalesi yayınlanmıştır.

Zhong Jinwen

1963 yılında Gansu eyaletindeki Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesinin Lianhua kasabasına bağlı Shenjiangzi köyünde doğan Zhong Jinwen, 1988 yılında Pekin Eğitim Üniversitesi Çince bölümünden mezun olduktan sonra Merkezi Milletler Üniversitesi Azınlıklar Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Enstitüsünde asistan olarak çalışmaya başlamış ve Sarı Uygur araştırmaları ile meşgul olmuştur. 1993 yılında Merkezi Milletler Üniversitesi'nde Kültür-Dil alanında lisansüstü öğrenimini tamamlamıştır. 1993-1999 yılları arasında Merkezi Milletler Üniversitesi'nde ünlü dil bilimci Prof. Chen Qiguang'ın himayesinde yüksek lisans, Çin'in tanınmış Türkolog Prof. Geng Shimin'in himayesinde doktora yapmıştır. Zhong Jinwen, lisansüstü eğitimi sırasında çok defa kendi doğum yeri olan Sarı Uygurların yerleşim merkezine giderek derlemeler yapmıştır. Elde ettiği birinci el malzemelere dayanarak Sarı Uygur halk edebiyatı dahil bir çok konuda bilimsel çalışmalar yayımlamıştır. Zhong Jinwen Sarı Uygur Medeniyeti Üzerine Araştırmalar başlıklı kitabında, yayımlandığı tarihe kadar Çin'de ve diğer ülkelerde Sarı Uygurlar üzerinde yapılan incelemeleri sıralamış ve kendinin çeşitli konulardaki görüşlerini ortaya koymuştur.[341]

341 Abdülhekim Mehmet, Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine, a. g. e. s. 274-275.

Halen Merkezi Milletler Üniversitesi Edebiyat-Sanat Araştırma Enstitüsü'nde Kuzeybatı Milletleri Dilleri ve Kültürleri alanında araştırmalar yapmaktadır. 1994 yılında Almanya ve Hollanda'da alanı ile ilgili araştırmalarda bulunmuştur. Çin'de doktora derecesini alan ilk Sarı Uygur olarak bilinir. Sarı Uygurların tarihi ve kültürü ile ilgili ülkesinde ve batı ülkelerinde pek çok kitap ve makalesi vardır. Yaklaşık 40 makalesi çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Yugu Zu Wenhua Shi (Sarı Uygurların Kültürel Tarihi), Yugu Zu Fengqing (Sarı Uygurlar Hakkında Bilgiler) (Yang Shengmin ile birlikte), Zhongguoren de Hongba Xishi (Çinlilerin Hoşlandıkları Kırmızı-Beyaz). 1994 yılında Almanya Hollanda ve Türkiye'de akademik amaçlı geziler gerçekleştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

A. ANA KAYNAKLAR

BAN Gu, Han Shu (Han Hanedanı Kitabı), Bölüm 28-A,Coğrafya Kayıtları, Cilt 6, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992.

WEI Shou, Wei Hanedanı Kitabı (Wei Shu), Bölüm 103, Gaochelar, Cilt 6, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992

LIU Xu, Jiu Tang Shu (Eski Tang Hanedanı Tarihi), Bölüm 199 B, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1975.

LI Yingkui, Su Zhen Hua Yi Zhı (Su Zhen'daki Çin-Kuzey Milletleri Kayıtları), Yayına Hazırlayanlar: Gao Qian-Tai Huili, Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 2006.

OU Yangxiu, Xin Wu Dai Shı (Yeni Beş Devlet Tarihi), Cilt 3, Bölüm 74, Kuzey Kavimleri Ek-lll, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1986.

SI Maqian, Shi Ji (Tarihi Kayıtlar), Bölüm 110, Hunlar Biyografisi, Cilt 9, Zhonghua Yayınevi, Pekin, 1992.

SONG Qian, Yuan Shı (Yuan Hanedanı Tarihi), Zhonghua Yayınevi, Pekin 1992, Cilt 10, Bölüm 121.

SONG Xueju, Jiu Wu Dai Shı (Eski Beş Devlet Tarihi), Cilt 6, Bölüm 138, Yabancı Devletler Biyografisi, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1987.

OU Yangxiu-Song Qi, Xin Tang Shu (Yeni Tang Hanedanı Tarihi), Bölüm 217 A, Zhonghua Yayınevi, Pekin 1975.

ZHANG Yanyu, Ming Shi, Cilt 28, Bölüm 330, Batı Bölgeleri, Anding Wei Zhuan, Zhonghua Yayınevi, Pekin 2010

B. ARAŞTIRMA ESERLERİ

ABRAMZON S.M., "S.E.Malov'un Etnografya Araştırmaları", Çev: Bahtiyar Abdıldayev, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1, 2004.

ALMAS Tursun, "Uygurlar", Uygur Türkçesinden Türkiye Türkçesine Çeviren: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

AN Suran, "Yuguzu Meishu Shi Lue (Sarı Uygur Güzel Sanat Tarihi Üzerine)", Xin Meishu (Yeni Sanat), 1992, Sayı 4.

An Weiwu, Yugu Zu Jiayuan, "(Sarı Uygurların Anayurdu)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2008.

AN Weiwu-Wang Yanjun, "Sunan Xian Hyangcheng Yuguzu Xuesheng Xiangtu Zhishi Xianzhuang Diaocha Yanjiu (Sunan İlçesi Huangcheng Kasabasındaki Öğrencilerin Genel Kültür Bilgileri Hakkında Bir Araştırma)", Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Merkezi, 2006, Sayı 2.

AN Xueqin, Yuguzu Huofo Lang Jinrong (Müteveffa Sarı Uygurların Budist Rahibi Lang Jinrong), Sunan Shi Hua (Sunan Tarihi Hakkında Konuşmalar), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2007.

An Yongxiang, "Shıshu Saliweiwuer Dongqian (Sarı Uygurların Doğuya Göçü Hakkında Bir Deneme), Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1988, Sayı 1.

AN Yongxiang, "Zangzu Jiaoyujia Gujia Kanbu (Tibetli Eğitimci Gujia Kanbu)", Zhangye Shihua (Zhangye Tarihi Hakkında Konuşmalar), Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2007.

ARIZ Erkin, "Sarı Uygur Araştırmalarının Toplu Bir Kaynakçası", KÖK, Araştırmalar, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt IV, Sayı l, Bahar 2002

ARIZ Erkin, "Sarı Uygurlar Üzerinde Yapılan Araştırmaların Kısa Tarihi", KÖK, Araştırmalar, Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt Ill, Sayı 2, Bahar 2001

ARIZ Erkin, "Sarı Uygur Türklerinde Gesar Destanı Üzerine", Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2002, Ankara 2004.

ARSLAN, "Duoyuan Wenhua Huanjing Xia de Yuguyu Jiaoxue Shuluo (Çok Kültürlü Şarlar Altında Sarı Uygurca Eğitimi Hakkında Bazı Görüşler)", Zhongguo Yuguzu Yanjiu (Çin Sarı Uygur Araştırmaları), Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2011, s. 469.

BA Zhanlong, "Yugu Zu Wenhua Zhong de Gou Chongbai Ji Qi Xianmin de Lang Tuteng (Sarı Uygur Kültüründe Köpek Totem İnancı

ve Onların Atalarının Köpek Totemi)", Xibei Minzı Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Mlletleri Enstitüsü Dergisi), 1998 Sayı 1.

BA Zhanlong-Ba Yuhuan, "Shaoshu Minzu Jiaoyu Yuanzhong de Qipa Yuguzu Jiaoyu (Azınlık Milletleri Eğitimi-Sarı Uygurlarda Eğitim)", Çin-Gansu-Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), 2006, Sayı 2.

CAİ Rangjia-Cao Yingyi, "Gan Qing Teyou Minzu Nongcun Laodongli Zhuanyi Wenti Yanjiu (Gansu ve Qinghai Eyaletlerinde Yaşayan Özel Milletlerin İşgücü Dönüşümü Sorunu Hakkında Araştırmalar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009.

CELİL Abdürreşit, "Sarı Uygur Türklerinde Budist İnanç Muhitindeki Şamanizm İnancı", Avrasya Etüdleri, Sayı 24, İlkbahar-Yaz 2003.

CHEN Binying-Lu Dong, "Gudai Minzu (Eski Milletler)", Dunhuang Kültür-Sanat Yayınevi, Lanzhou 2004. Erken Dönemde Çince'den Gelen Özdünç Sözcükler)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

CHEN Zongzhen, "Yuguzu Ji Qi Yuyan (Sarı Uygurlar ve Dilleri)", Xinjiang Üniversitesi Dergisi, 1977, Sayı 3-4.

"CIHAI", (Tarihi-Coğrafya Cildi), Shanghai Cıshu Yayınevi, Shanghai 1984.

CHONG Xiaobo, "Yugu Zu Xiangcun Jiating Bianqian Diaocha (Sarı Uygurların Köy Ailelerinin Değişimleri İle İlgili bir Araştırma)-Sunan İlçesi Hongshiwo Nahiyesi Xiangbayin Köyü Örneğinde", Minzu Yanjiu (Millet Araştırmaları), 2006, Sayı 4.

ÇAĞATAY Saadet, "Türk Lehçeleri Örnekleri II, Yaşayan Ağız ve Lehçeler", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Ankara, 1972.

ÇAĞATAY Saadet, "Sarı Uygurların Dili", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1961, Sayı 188, 37-42.

ÇANDARLIOĞLU Gülçin, "Sarı Uygur ve Kansu Kabileleri (9-11. Asırlar)", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1967.

ÇENELİ İlhan, "Sarı Uygurca'nın Yapısı", Türk Kültürü, Sayı 179, Yıl XV, 1977.

"DAHE Qu Zhi (Dahe Bölgesi Kayıtları)", Sunan Yuguzu Zizhixian Dahe Qu Zhi Bianweihui (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Dahe Bölgesi Kayıtları Yazım Komisyonu), Ed. Quan Youjun, Zhangye 2008.

DAVUT Rahile, "Batıdan Gelen Yuğurlar (Sarı Uygurlar) Destanı Üzerine I", Uygurca'dan Türkçe'ye Aktaran: Alimcan İnayet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998.

DAVUT Rahile -Komuna Canbuz, "Yuğur (Sarı Uygurlar) Üzerine Notlar", Uygurca'dan Türkçe'ye Aktaran: Alimcan İnayet, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 5, Bahar 1998.

DU Fazhan, "Luoerjia Buluo de Nai Toumu (Nuerjia Boyu'nun Boy Reisi)", Sunan Wenshi Ziliao (Sunan Tarih-Edebiyat Kayıtları- Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Yönetim Komisyonu, Cilt II, Zhangye 2000.

DU Yaxiong, "Yuguzu Dongbu Diqü Minge Yanjiu-Qianlun Dongbu Yuguren de Laiyuan (Doğu Bölgesinde Yaşayan Sarı Uygurların Halk Türkülerine İlişkin Bir Araştırma-Doğu Sarı Uygurlarının Menşei), Danışman: Gao Houyong, Yiyuan, 1982, Sayı 2.

DU Yaxiong, Yuguzu Hunli Ge (Sarı Uygurların Düğün Türküleri), Minjian Wenxue (Halk Edebiyatı), 1981, Sayı 7.

DU Yaxiong, "Yuguzu Xibu Minge Yanjiu (Sarı Uyguları Batı Halk Şarkıları Hakkında Araştırmalar)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

DU Yaxiong-Pu Xiwen, "Yuguzu Minge Jianjie (Sarı Uygur Halk Türkleri Hakkında)", Renmin Yile, 1981, Sayı 3.

EKREM Erkin, "Sarı Uygurların Kökeni", Modern Türklük

Araştırmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 3 2007, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 156-180.

ESKİ Tang Hanedanı Tarihi (Jiu Tang Shu), Bölüm 195..

FAN Peng-Ma Yaping, "Gansu Minzu Zongjiao Duben (Gansu Milletlerinin Dini Hakkında)", Gansu Millet Yayınevi, Lanzhou 200

FENG Jiasheng- Cheng Suluo-Mo Guangwen, "Weiwuer Zu Shi Jianbian (Uygurların Tarihi Belgelerine Giriş)", Millet Yayınevi, Pekin 1981.

"GANSU Sunan Yugu Zu Zizhixian Gaikuang (Gansu Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi'nin Genel Durumu)", Millet Yayınevi, Pekin 2009.

"GANSU Wenshi Ziliao (Gansu Tarih-Edebiyat Materyalleri)", Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Yönetim Komisyonu, Zhangye 1994.

GAO Linjun," Zhongguo Yuguzu-Chuantong Wenhua Tujian (Çin Sarı Uygurlarının Geleneksel Kültürü)", Millet Yayınevi, Pekin 2010.

GAO Qian, "Yugu Zu Minjian Wenxue Shulun (Sarı Uygur Halk Edebiyatı Hakkında Bazı Görüşler)" Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

GAO Qian, "Yugu Zu Jiefang Qian de Hunsu (Sarı Uygurların Çin'in Kuruluşundan Önceki Evlenme İle İlgili Gelenekleri)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

GAO Shirong-Yang Fuxue, "Han Chuan Fojiao Dui Huihe de Yingxiang (Çinliler Tarafından Yayılan Budizm'in Uygurlara Etkileri)", Minzu Yanjiu (Millet Araştırmaları), 2000 Sayı 5.

GAO Zihou, Yugu Zu Shihui Zhidu de Tezheng (Sarı Uygur Toplumsal Yapısının Özellikleri)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

GAO Zihou," Lun Yugu Zu Yuanliu de Liang Da Zhi Xi (Sarı Uygurların İki Büyük Menşe Koluna Dair)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1995 Sayı 1.

GAO Zihou, "Jin Ri Yaoluoge "(Günümüzde Yağlakarlar-Sarı Uygur Toplumu Üzerine İncelemeler)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

GAO Zihou, Saliweiwuer Xin Shi (Sarı Uygur Sözcüğü Hakkında Yeni Açıklamalar), Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1986, Sayı 2.

GAO Zihou-He Hongmei, "Yugu Zu Tong Shi (Sarı Uygurların Genel Tarihi), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2003.

GUAN Lianji, "Feng Ming Long Shan- Gansu Minzu Wenhua-

(Feng Ming Long Shan Milletleri Kültürü)", Gansu Eğitim Yayınevi, Lanzhou 1999.

HE Guangyue, "Bei Di Yuanliu Shi (Kuzey Di'lerin Menşeilerinin Tarihi)", Jiangxi Eğitim Yayınevi, Nanchang 2002.

HE Jingnong, "Sunan Yuguzu Zizhiqü Biaozhun Diming Lu (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Standart Yer İsimleri Listesi)", Minzu Yayınevi, Pekin 2010.

HE Weiguang, "Lun Zang Wenhua Dui Yugu Zu Ji Qi WenhuaXingcheng de Yingxiang (Tibet Kültürünün Sarı Uygurlar Üzerindeki Etkileri ve Onların Kültürünün Oluşumuna Etkileri)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletler Enstitüsü Dergisi), 1999 Sayı 4.

HE Weiguang, "Lun Zangzu Wenhua Dui Yuguzu Ji Qi Wenhua Xingcheng de Yingxiang (Tibet Kültürünün Sarı Uygurlar ve Kültürlerinin Oluşumu Üzerine Etkileri)", Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng Çin Sarı Uygur Milleti İle İlgili Araştırmalar-Makaleler), Editör: Zhong Jinwen, Halk Yayınevi, Pekin 2002.

HE Weiguang, Qianxi Yuguzu Diqu Zang Chuan Fojiao Yu Samanjiao Bing Cun Zhuangkuang (Sarı Uygurların Yaşadıkları Bölgelerde Tibet Budizmi ve Şamanizminin Genel Durumu), Gansu Minzu yanjiu (Gansu Millet Araştırmaları), 1992 Sayı 2-3.

HE Weiguang, "Yugu Zu Hunsu Yu Xi Menggu Hunsu de Bijiao Yanjiu (Sarı Uygurlar ile Batı Moğolistan'ın Evlilik Gelenekleri İle İlgili Mukayeseli Bir Araştırma)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

HE Weiguang, "Yugu Zu Muquan Yi Su Chu Tan (Sarı Uygurlarda Ana Erkil Aile Geleneği Hakkında Bir İnceleme)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1996 Sayı 4.

HE Weiguang-Zhong Fuzu, "Yugu Zu Yu Zang Zu Guanxi Shulun (Sarı Uygurlar İle Tibetliler Arasındaki İlişkiler Hakkında Bazı Görüşler)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1998, Sayı 3.

HE Xingliang, "Xinjiang Minzu Chuantong Shihui Yu Wenhua (Doğu Türkistan Milletleri- Geleneksel Toplum" ve Kültürü), Shangwu Yayınevi, Pekin 2003.

HERMANNS F. Matthias, "Uygurlar ve Yeni Bulunan Soydaşları", Almanca'dan Tercüme Eden: Sadeddin Bulaç, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt II, Sayı 1-2, 31 Aralık 1947.

Hui Hongsheng, Huangnipu Yuguzu de Lishi Gaishu (Huangnipu Sarı Uygurlarının Genel Tarihi), Sunan Wen Shi Ziliao (Sunan Edebiyat-Kültür Malzemeleri), Cilt II, Lanzhou 2000.

HOPPAL Mihaly, "Sibirya Şamanizmi'nde Doğa Tapınımı", Çev: Gürbüz Enginer, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 41, 2001.

HUANG Jinyu, "Yuguzu de Xinyang Yu Chongbai Chutan I (Sarı Uygurların Dini İnanışları ve Tapınmaları Hakkında İlk Araştırmalar I)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletler Enstitüsü Dergisi), 1997, Sayı 1.

İŞBİLİR Ömer," XVII. Yüzyıl Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkınal ve Lojistik Meseleleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

İZGİ Özkan, Kutluk Bilge Kül Kağan-Bögü Kağan ve Uygurlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

KARLUK Abdürişit Celil, "Sarı Uygurların Türkiye Türklerine Yönelik Tutumları", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, Mart 2006.

KAYMAZ Zeki, "Sarı Uygurca Araştırmalarına Genel Bir Bakış", Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, Kanyılmaz Matbaası, İzmir 2005.

KİLLİ Gülsüm, "Edhem Fahimoviç Tenişev (1921-2004)", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Mart 2005.

KLIMKET Hans J., "Türk Orta Asyasında Budizm", Çev: Mehmet T. Berbercan, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 26 2009.

KORMUŞİN İ. V. –D. M. Nasilov," S. E. Malov'un Hayatı ve İlmi Çalışmalarına Dair", Çev: Asel Tacibayeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1.

LAI Yi ve diğerleri, "Xibei Shaoshu Minzu (Kuzeybatı Azınlık Milletleri)", Millet Yayınevi, Pekin 2007.

LAN Li, "Kangle Qu Zhi-Gongyuan Qian 176-Gongyuan 2004(Kangle Bölgesi Kayıtları-M.Ö. 176-M.S. 2004)", Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kkangle Kasabası, Kangle Bölgesi Kayıtları'nı Oluşturma Komisyonu, Zhangye 2005.

LEI Jinrui-Chen Jinsheng, "Xibei Minzu Wenhua (Kuzeybatı Milletleri Kültür Tarihi)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2010.

LI Guangyi, "Jin Shi Nian (1995-2005) Yugu Zu Yanjiu Zongshu (Son On Yıl İçinde (1995-2005) Sarı Uygur Milleti Hakkında Yapılan Araştırmalara Dair Bir Değerlendirme)", Gansu Mizu Yanjiu (Gansu Milletleri Araştırmaları), 2006, Sayı 4.

LI Jianzong, "Yugu Zu Wenxue Yanjiu 50 Nian Shuping (Sarı Uygurların Edebiyatının 50 Yıllık Araştırmalarının Bir Değerlendirmesi)", Minzu Wenxue Yanjiu (Etnik Edebiyatı Araştırmaları), 2008, Sayı 4.

LI Tianxue, "Yugu Zu Minzu Guocheng Yanjiu (Sarı Uygur Milletinin Millet Olma Süreci Hakkında Araştırmalar)", Minzu Yayınevi, Pekin 2009.

LI Yutang, "Yuguzu (Yugu Milleti)", Zhongguo Dabaike Quanshu (Büyük Çin Ansiklopedisi), Minzu Ce (Milletler Cildi), Büyük Çin Ansiklopedisi Yayınevi, Pekin 1986.

LIGETI Kayos, "Bilinmeyen İç Asya", Çev. Sadrettin Karatay, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

LIN Gan, "Huige Shi (Uygurların Tarihi)", İç Moğolistan Halk Yayınevi, Hohhot 1984.

LIN Gan, Huihe Shı (Uygur Tarihi), İç Moğolistan Halk Yayınevi, Hohhot 1989.

LIN Gan, "Xiongnu Shı (Hun Tarihi", İç Moğolistan Halk Yayınevi, Hohhot 1979.

LUO Xianyou, "Zhongguo Minzı Shi Gangyao (Çin Milletleri Tarihine Giriş)", Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, Pekin 2009.

MA Jinling, "Sunan Yugızu Xuexiao Jiaoyu Chansheng Shulue (Sunan Sarı Uygurlarında Okul Eğitimi Hakkında Bazı Açıklamalar)", Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng Çin Sarı Uygur Milleti İle İlgili Araştırmalar-Makaleler), Editör: Zhong Jinwen, Halk Yayınevi, Pekin 2002.

MA Xueliang-Liang Tingwang-Zhang Gongjin, "Zhongguo Shaoshu Minzu Wenxue Shi (Çin Azınlık Milletleri Edebiyat Tarihi)", Merkezi Milletler Üniversitesi Basımevi, Pekin 1992.

MA Zixiang-Ma Zhaoxi, "Gansu Shaoshu Minzu Wenhua Gailan (Gansu Azınlık Milletlerinin Kültürleri Hakkında Genel Bilgiler)", Minzu Yayınevi, Pekin 2005.

MALOV S. E., "Sarı Uygurlarda Şamanlığın Kalıntıları", Çev: Muvaffak Duranlı, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt V, Sayı 2, Kış 2005.

MANNERHEIM C. G. E., "Yugu Diqu Fangwen Ji (Yugu Bölgesi Ziyareti Kayıtları)", Çince'ye Çev: He Weiguang, Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araşurmaları), 1995, Sayı 2.

MEHMET Abdülhekim, "Sarı Uygur Halk Edebiyatı Üzerine Çin'de Yapılan Araştırmalar", Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz 2002.

MEHMET Gülsün, "Sarı Uygur Türkçesinde Sokuklu Ünlüler ve Eski Türkçe Ünlü Sistemi İle İlgili Başlantısı" Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, Mart 2009.

MIN Youde-Zhang Jie, "Chang he Xing Chen—Zhongguo Xibu Shaoshu Minzu Gansu Bu" (Chang He Xing Chen- Çin Batı Bölgesi Azınlık Milletler Gansu Yöresi)", Gansu Halk Güzel Sanatlar Yayınevi, Lanzhou 2011.

MING Hanedanı Tarihi, Bölüm 330, Batı Bölgeleri Biyografisi II,

"MINZU Zhisihi Shouce (Milletler Bilgisi El Kitabı)", Minzu Yayınevi, Pekin 1990.

ÖLMEZ Mehmet, "Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca", Çağdaş Türk Dili, Sayı 8, Nisan 1996.

ÖZTÜRK Müesser," Türkiye'de Uygurca İle İlgili Yapılmış Çalışmaların Açıklamalı Bir Kaynakçası, Geng Shimin Xiansheng 70 Shouchen Jinian Wenji (Geng Shimin'in Doğumunun 70 Yıldönümü Anısına Makaleler), Halk Yayınevi, Pekin 1999.

PAN Shaozhong, "Xin Shidai Han-Ying Cidian (Yeni Çince-İngilizce Sözlük)", Ticaret Yayınları, Pekin 2003.

POTSELIYEVSKİY Y. A. -E. R. Tenishev, "Sovyetler Birliği Türkolojisi Nikolay Aleksandroviç Baskakov (Doğumundan Sekseninci

Yıldönümüne)",Çev: Faruk Öztürk, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimlere Dergisi, 2004, No 11-1.

QI Zehua-Ao Teng-Duanmei, "Zhongguo Shaoshu Minzu Hun Qu (Çin Azınlık Milletlerinde Görülen Evlilikle İlgili İlginç Uygulamalar)", Qinghai Halk Yayınevi, Xining 1990.

QARLUQ Abdürreşit Celil, "Sarı Uygurların Sosyo-Ekonomik Yapısı", Atılım Yayınları, Ankara, 2002.

SALI Yanyu, "Jiuquan Jingnei de Yuguzu (Jiuquan Sınırları İçindeki Sarı Uygurlar)", "Zhongguo Yuguzu Yanjiu Jicheng Çin Sarı uygur milleti İle İlgili Araştırmalar-Makaleler), Editör: Zhong Jinwen, Halk Yayınevi, Pekin 2002.

SARI Uygur Yazısı, Çin-Gansu-Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Yaoaoer Wenhua (Sarı Uygur Kültürü), 2007 Sayı 1.

SHU Feng, "Xibu Minzu Fengqing (Bati Bölgesi Milletlerinin Gelenekleri)", Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2003.

SONG Hanedanı Tarihi, Uygurlar Bölümü,...

SUNAN Wenshi Ziliao (Sunan Tarih-Edebiyat Kayıtları- Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Yönetim Komisyonu, Cilt I, Zhangye 2000.

SUNAN Yuguzu Zizhixian Gaikuang (Sarı Uygur Otonom İlçesinin Genel Durumu) , Halk Yayınevi, Pekin 2009.

SUNAN Yuguzu Zizhixian-Minghua Qu Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi-Minghua Bölgesi Kayıtları), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2006.

SUNAN Yuguzu Zizhixian Zhi (Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Kayıtları), Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 1994.

TENISHEV E. N., "Çağdaş Türk Dillerinin Araştırmacısı S. E. Malov", Çev: Asel, Tacibaeva, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, No 11-1.

TENISHEV E. N., "Tujue Yuyan Yanjiu Daolun (Türk Dili Araştırmaları Rehberi)", Rusça'dan Çince'ye Tercüme Eden: Chen Peng, Çin Sosyal Bilimler Akademisi Yayınevi, Pekin 1981.

THOMSEN Kaare, "Sarı Uygurların Dili ve Salarca", Çev: İlhan Çeneli, Türk Dili ve Araştırmaları Yıllığı Belleteni, 1985.

TIAN Liantao, "Zhongguo Shaoshu Minzu Chuantong Yinyue (Çin Azınlık Milletlerinin Müziği)", Çin Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Cilt I, Pekin 2003.

TIAN Shu, "Yugu Zu Hunli (Sarı Uygurların Düğünleri)", Wen Shi Zhishi (Edebiyat Tarih Bilgileri), 1997, Sayı.

TIAN Zicheng-Duo Hong, "Yugu Zu Fengqing (Sarı Uygur Gelenekleri)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 1994.

TIAN Zicheng, "Yugu Zu de Fushi (Yugurların Giysileri)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

TIAN Zicheng, "Yugu Zu Juzhu Wenhua Chutan (Yugurlarda Barınma Kültürü Hakkında Bazı Görüşler), Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

TIAN Zicheng, Sunan Xian Sheng Ji Yishang Wenyi Xiehui Huiyuan Jieshao (Sunan İlçesinin Eyalet Ölçüsündeki Edebiyat Sanat Birlikleri Üyelerinin Tanıtımı), Sunan Wen Shi Ziliao (Sunan Edebiyat-Kültür Malzemeleri), Cilt II, Lanzhou 2000.

TİMUR, Gansu Yuguzu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi Konuşmaları), Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2009.

TOHTİ Litip, "Aertai Yuyanxue Daolun (Altay Dilleri Rehberi)", Shanxi Eğitim Yayınevi, Taiyuan 2004.

TORU Saguchi, "Saliweiwuer Zu Yuan Kao (Sarı Uygurların Menşei Hakkında Bir Araştırma)", Japonca'dan Çince'ye Çev: Wu Yongming, Tujue Yu Huige Lishi Lunwen Xuan Ji (Göktürk ve Uygur Tarihi Makalelerinden Seçmeler), Cilt II.

TUMAN Yeerjiang, "Zai Tan Yugu Zu Yalegeer Buluo Yuanyuan Yu Xianzhuang (Sarı Uygurların Yağlakar Kabilesinin Menşei ve Günümüzdeki Durumları Hakkında)", Gansu Minzu Yanjiu (Gansu Milletleri Araştırmaları), 2003 Sayı 3.

UBRYATOVA E. İ., "Türkolojinin Meseleleri ve Şarkiyat Tarihi", Çev: Venera Turatbek Kızı Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2004, No 11-1.

WANG Haifei, Wenhua Chuanbo Yu Renkou Jiaoshao Minzu Wenhua Bianqian-Yuguzu 30 Nian Lai Bianqian de Minzu Zhi (Kültürlerin Yayılması ve Nüfusu Oldukça Az Olan Milletlerin Kültürlerinin Değişimi-Sarı Uygurların 30 Yıldan Bu Yana Kültürel Değişimlerinin Etnik Olarak Açıklanması), Minzu Yayınevi, Pekin 2010.

WANG Rui, Yuguzu Zuojia Wenxue Shulun (Sarı Uygur Yazarları ve Edebiyatı Hakkında Bazı Açıklamalar), ZhongguoYuguzu Yanjiu (Çin Sarı Uygur Araştırmaları), Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, Pekin 2011.

WANG Shui, "Yuguzu Zuojia Wenxue Shulun (Sarı Uygur Yazarlarının Edebi Eserleri Hakkında)", Heilongjiang Shihui Kexue (Heilongjiang Toplum Bilimleri Dergisi), 2009, Sayı 6.

WANG Wenguang, "Zhongguo Gudai de Minzu Shibie (Eski Çin Milletleri Hakkında Bilgiler)", Yunnan Üniversitesi Basımevi, Kunming 1999.

WANGQIAN Danqu," Gansu Zang Chuan Fojiao Siyuan Lu (Gansu Bölgesinde Tibet Tarzı Budist Tapınaklarının Listesi)", Gansu Halk Yayınevi, Lanzhou 2000.

WANG Xingxian," Zang Zu, Tu Zu, Yugu Zu gesaer Bijiao Yanjiu (Tibetliler, Tu Milleti ve Sarı Uygurlarda Gesar İle İlgili Mukayeseli Bir Araştırma)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1990 Sayı 1.

WANG Yadan, "Yuguzu Nuxing Diwei Diaocha Yanjiu (Sarı Uygur Kadının Toplumsal Statüsü Hakında Bir Saha Araştırması)", Chongcqing Keji Xuryuan Xuebao (Chongqing Bilim ve Teknoloji Dergisi), 2010, Sayı 8.

WANG Yuanxin, "Çin'deki Türk Dili Araştırmaları İle İlgili Bazı Sorunlar", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Sayı 71, Nisan 1991.

WANG Yuanxin, "Lun Yugu Zu de Yuyan Taidu (Sarı Uygurların Dil İle İlgili Tepkilerine Dair)", Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

WANG Yuanxin," Zhongguo Minzu Yuyanxue Shi (Çin Milletlerinin Dillerini Araştırma Tarihi)", Merkezi Milleyler Enstitüsü Yayınevi, Pekin 1993.

WU Wen, "Yugu Zu Minjian Xisu Zhong de Zongjiao Zhuti (Sarı Uygurların Halk Geleneklerinde Dini Unsurlar)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1990 Sayı 2.

WU Wen, Yugu Zu Minjian Xisu Zhong de Zongjiao Zhuti (Sarı Uygurların Halk Geleneklerinde Dini Unsurlar), Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

WU Yongming, "Yugu Zu Yuan Chutan (Sarı Uygurların Menşei Hakkında İlk Mütaalalar)", Zhongnan Minzu Xueyuan Xuebao (Zhongnan Milletler Enstitüsü Dergisi), 1984 Sayı 1.

XUE Wenbo, "Yugu Zu Lishi Chutan I (Sarı Uygur Milletinin Tarihi Hakkında İlk Mülahazalar)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1981, Sayı 2.

XUE Wenbo, "Yugu Zu Lishi Chutan II (Uygur Milletinin Tarihi Hakkında İlk Mülahazalar)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1981, Sayı 3.

YAN Chenglin, "Sunan Wenshi Ziliao (Sunan Edebiyat-Tarih Materyalleri)", Gansu Eyaleti Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Komisyonu, Sunan 2000.

YAN Tianling, "Zongjiao Ruohua Xianxiang Shitan-Sunan Yugu Zu Zang Chuan Fojiao de Diaocha Yanjiu Dinin Zayıflaması Fenomeni Üzerine Bir Açıklama Denemesi-Sunan Sarı Uygurları Arasında Tibet Budizminin(Yayılması Hakkında Bir İnceleme)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1996 Sayı 1.

YAN Yaoling, "Zongjiao Ruo Hua Xianxiang Shitan-Sunan Yuguzu Zangchuan Fojiao de Diaocha Yanjiu (Dini İlananışların Zayıflaması Hakkında Bir Açıklama Denemesi-Sunan Sarı Uygurlarında Budizm Dini Hakkında Bir Araştırma)", Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları, 1996, Sayı 1.

YANG Fuxue," Ye Tan Sarı Baş de Ming Yu Yi (Sarı Baş'İsmi ve Anlamı Üzerine Bazı Görüşler)", Dunhuangxue Jikan (Dunhuang Araştırmaları Dergisi)1997, Sayı 1.

YANG Jianxin, "Zhongguo Xibei Shaoshu Minzu Shi (Çin Kuzeybatı Milletleri Azınlık Milletleri Tarihi)", Millet Yayınevi, Pekin 2003.

YAO Li, "Yugu Zu Zhangfang Daitou Hun Zai Yanjiu (Sarı Uygurların Zhangfang Daitou Evlilik Sistemi Hakkında İkinci Bir Araştırma)", Minzu Yanhiu (Millet Araştırmaları), 2002 Sayı 3.

YI Weixian, "Yuan dai Can Yu Tubo Shiwu de Weiwuerren (Yuan Hanedanı Döneminde Tibet Hizmetine Giren Uygurlar)", Ed. Wang Bulong, Xibei Shaoshu Minzu Shi Yanhiu (Kuzeybatı Azınlık Milletleri Tarihi Araştırmaları), Minzu Yaınevi, Lanzhou 2003.

HUI YONG, Su Zhu Lian-Yibu Jieshi Gulao er You Shenqi Shansui de Shiwu Shuxin , (Bir Kısım Eski ve Mükemmel Dağlık ve Sulak Bölgesi Zenginliklerinin Açıklanması), Gansu Kültür Yayaınevi, Lanzhou 2011.

YONG Anxiang, "Shishu Saliweiwuer Dong Qian (Sarı Uygurların Doğuya Göçleri Hakkında Bazı Görüşler)", Xibei Minzu Yanjiu (Kuzeybatı Milletleri Araştırmaları), 1988, Sayı 1.

YOUHUR Puchig (Sarı Uygur Kültürü), Buluo He Xingshi (Kabileler ve Sülaleler), Çin Gansu-Sunan Sarı Uygur Otonom İlçesi Sarı Uygur Kültürü Araştırma Ofisi, Sunan 2007, Sayı 1.

YUAN Hanedanı Tarihi,, Bölüm 121, Subutay Biyografisi

"YUGU Zhi Ge 1954-1984 (Sarı Uygur Türküleri-1954-1984)" Sunan İlçesi Anma Kitabı Hazırlama Bürosu, Sunan 1984.

"YUGUZU Dongxiangzu Baoanzu Shihui Lishi Diaocha (Sarı Uygur, Dongxiang ve Baoanların Toplum Tarihi İle İlgili Araştırmalar)", Millet Yayınevi, Pekin 2009.

"YUGUZU Jian Shi (Sarı Uygurların Kısa Tarihi)," Yazma Ekibi, Minzu Yayınevi, Pekin 2008.

YULDAŞEV A. A.-E. D. Deyenov, "Büyük Türkolog Baskakov", Çev: Ceenbek Şakeyev-Venera Turatbek Kızı, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, No 11-1.

YÜCE Nuri, "Prof. Dr. Nikolay Aleksandroviç Baskakov'un Hayatı ve Türkoloji Bilimine Hizmetleri", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleteni, 1995.

ZENG Guoqing, "Zang Zu Lishi Wenhua (Tibet Tarihi ve Kültürü)", Minzu Basımevi, Pekin 2000.

ZHAI Cunming, "Gansu Shaoshu Minzu fengsu Wenhua (Gansu Azınlık Milletleri Gelenek-Görenek ve Kültürleri)", Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2009.

ZHANG Tieshan-Zhao Yonghong, "Shaoshu Minzu Yishu (Azınlık Milletleri Sanatları)", Merkezi Milletler Üniversitesi Basımevi, Pekin 1996.

ZHANG Zhichun, "Gansu Yugu Zu Shi Hua (Gansu Sarı Uygur Tarihi Hakkında Konuşmalar)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2009.

ZHANG Zhichun-An Yongxiang, "Sunan Shi Hua (Sunan Tarihi Konuşmaları)", Gansu Kültür Yayınevi, Lanzhou 2007.

ZHONG Jinwen, "Guowai Yugu Zu Yanjiu Wenji (Çin Dışında Sarı Uygur Araştırmaları Hakkında Makaleler)", Merkezi Milletler Üniversitesi) Yayınevi, Pekin 2008.

ZHONG Jinwen, "Jin Ni Nian Guowai Yuguyu Yanjiu Gaishu (Son Yıllarda Çin Dışında Yapılan Sarı Uygur Dili Araştırmalarının Genel Durumu)", Tujueyu Yanjiu Tongxun (Türkoloji Araştırmaları Raporu), 1997 Sayı 1.

ZHONG Jinwen, "Jinxian Sichou Zhilu Shang de Yugu Zu Tuodui Wenhua (Yakın ve Çağdaş Dönemde İpek Yolu Üzerinde Sarı Uygurların Deve Kervanı Kültürü)", Xibei Minzu Xueyuan Xuebao (Kuzeybatı Milletleri Enstitüsü Dergisi), 1991 Sayı 1.

ZHONG Jinwen, "Sarı Uygur-Şira Uygur: Türk Moğol İlişkisi", Çince'den Çev: Dr. İnci İnce Erdoğdu, Çağdaş Türklük Araşurmaları Sempozyumu Bildirileri 2003, Cilt 2, Ocak 2007.

ZHONG Jinwen, Minzu Yugu zu Minjian Wenhua Zhong de Duozhong Zongjiao Yinsu Ji Qi Bianxi (Sarı Uygur Halk Kültüründe Sık Görülen Dini Unsurlar ve Onların Ayırt Edici Özellikleri)", Wenhua Tanmi (Milli Kültürün Sırları Hakkında Bazı Görüşler)", Tianjin Guji Yayınevi, Tianjin 1993.

ZHONG Jinwen, "Xizhi-Hazhi Kaolue (Xizhi-Hazhi Hakkında Bir Araştırma)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

ZHONG Jinwen, "Yugu Zu Shenhua (Yugur Efsaneleri)", Zhongguo Aertaiyuxi Zhu Minzu Shenhua Gushi (Çin Altay Dilleri Konuşan Milletlerin Efsane ve Hikayeleri), Ed: Man Duhu, Minzu Yayınevi, Pekin 1997.

ZHONG Jinwen, "Yuguzu Wenhua Yichan (Sarı Uygurların Kültürel Mirasına Dair)", Zhongguo Shaoshu Minzu Wenhua Yichan Ji (Çin Azınlık Milletlerinin Kültürel Mirası Hakkında Yazılar), Ed: Chen Li, Yunnan Eğitim Yayınevi, Kunming 2006.

ZHONG Jinwen, "Yugu Zu Wenhua Yanjiu (Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları)", Çin Havacılık Yayınevi, Pekin 1995.

ZHONG Jinwen, "Yugu Zu Wenhua Yanjiu (Sarı Uygur Kültürü Araştırmaları)", Çin Havacılık Yayınevi, Pekin 1995, 142.

ZHONG Jinwen, Yugu Zu Yu Xiongyali Minjian Gushi Bijiao Yanjiy (Sarı Uygurlar İle Macar Halk Hikayeleri Arasında Mukayeseli Bir Araştırma)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

ZHONG Jinwen, "Yugu Zu Zongjiao de Lishi Yanbian (Sarı Uygurların Din Tarihinin Gelişimi)", Yugu Zu Yanjiu Lunwen Duji (Sarı Uygur Milleti Hakkında Araştırmalar İle İlgili Makaleler Külliyatı), Ed. Zandan Zhuoga, Cilt II, Lanzhou Üniversitesi Yayınevi, Lanzhou 2002.

ZHONGGUO Gudai Beifang Minzu Wenhua Shi (Çin Eski Kuzey Milletleri Kültür Tarihi)", Ed. Ma Xiujuan, Heilongjiang Halk Yayınevi, Harbin 1993.

ZHU Weiguo-Yang Wanshou, "Yugu Zu Minjian Wenxue Gushi, Souji Zhengli Ji Yanjiu Zongshu (Sarı Uygur Halk Edebiyatı Alanında (Hikayeler) Külliyatı, Derlemeleri ve Araştırmaları Hakkında Bir Değerlendirme)", Hexi Xueyuan Xuebao (Hexi Enstitüsü Dergisi), 2004, Sayı 3

DİZİN

A

Abdürreşit Celil Karluk 56, 57, 81, 86, 101, 143, 151, 193, 198, 199, 216, 224, 245
Achanglar 51
Afyon Savaşları 230
Ai Yachı 96
Aksu Sazı 185
Aktatar 79, 81
Ak Yağlakarlar 81
Alay Dilleri Ailesi 113
Altan Han 106, 107, 190
Altan Urug 82
Altan Wurıgu 108
Altay Dağları 94, 108
Altun Yaruk 161, 190, 268
Alugeshıli 105
Anadolu 185
Ancan 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86
Anding 96, 99, 105, 236
Angeer 109
Angıi Bushijiayin 253
Angui Bushijia 252
Anjiang 79, 80, 82, 108
Anjisıke 253
An Luo 253
A. N. Maksimov 260
Anti Jingzengjia 162
An Weiwu 90, 176, 229, 237, 258
An Yongshou 254
Arslan 12
Art Salga 143
Arui 96, 99
Aruiwei 76
Asihasi 64

B

Bage Irmağı 195
Baiyin 48
Ba Jiulu 254
Baoanlar 41, 51, 53
Baocheng Kalesi 108
Baotou 230, 231
Baqiate 85
Bastı 198
Basud 79
Başlık Giyme Merasmi 227
Batı Bagemajia 82
Batumengkedayan Han 105
Bayat 80, 82, 83, 85
Bayat Taven 85
Baying 82
Ba Zhanlong 65, 130, 170, 171,

254
Bazidunchuan 83
Beiliang 88
Beixiang 46
Beşbalıg Eyaleti 96
Beş Devlet Tarihi 91, 111, 236
Biedtawen Otok 85
Bie Shudai 96
Bin Buda Mağaraları 98
Bingou Tapınağı 198
Bogoroditskiy 155
Bögü Kağan 56, 242
Budapeşte Üniversitesi 268
Budizm 25, 36, 98, 126, 155, 187, 188, 189, 190, 193, 233, 242, 248, 264
Büyük Yüeçiler 87
B. X. Todaera 60

C

Cengiz Han 94, 96, 108, 160
Chabuqile Tapınağı 106
Chabuqiyale 106
Changgou Tapınağı 81, 192, 193, 194
Chavannes 161
Chele 179
Cheng Hua 157
Chen Peng 69
Chen Wei 69
Chen Zhongzhen 101
Chen Zongzhen 65, 68, 72, 75, 157, 161, 257
Chıjin 100
Chıjin Moğol 99
Chong Xiaobo 115, 119, 199
Chubo 73, 96
Ciyun Tapınağı 200
Clark Larry 69
Cungal 80, 86
Cungarya 107, 108, 271
Cüysilo 102
Çağan Noyon Otok 86
Çağan Yuğur 86
Çağatay 61, 96, 104, 105
Çağatay Hanlığı 104, 105
Çahanbulak Lagaidaban 82
Çanman 80, 83
Çavros 80
Çilu 80
Çin Azınlık Milletleri Yazarlar Birliği 262
Çin Bilimler Akademisi 64, 164
Çingıs 80, 85
Çin Merkezi Milletler Üniversitesi 19
Çin Seddi 108
Çin Sosyal Bilimler Akademisi 19
Çonsa 80

D

Dacaotan 196
Dageer 187
Dahe 20, 41, 46, 49, 50, 52, 70, 81, 85, 86, 88, 123, 125, 139, 142, 156, 162, 194, 195, 200, 203, 239, 263, 273, 281, 288, 289, 291
Daitou 204, 205, 206, 249
Dalay Lama 106, 107
Dalian Milletler Enstitüsü 19
Daluhuachı 95
Damu 156

Dangxianglar 88
Dapan 81
Daqing Dağı 106
Deanglar 51
Dongba 156
Dongbage 210
Dongling 81, 156
Dong Wenyi 65, 72
Dongxianglar 41, 53, 150
Dongxi Haizi 230
Duan Wenbo 73
Duman 80, 81, 84
Dunhuang 62, 77, 87, 101, 111, 171, 231, 238, 248
Dun Li 69
Duwa 96

E

Eker 80, 82, 83, 84
Elçi 216
Erdenibaturhan Taiji 107
Erkin Arız 67
Erkin Ekrem 56, 80
E. R. Tenishev 60
Eski Tang Hanedanı 28

F

Fan Yuhai 72
Feng Sheng 98

G

Gandongwei 76
Gandongzuowei 230
Ganjun Kalesi 108
Ganliang 88, 91
Gansu 31-33, 35, 38, 41-44, 47, 48, 52, 55, 60, 62, 63, 64, 66, 69, 70, 71, 75, 76, 81, 83, 84, 88, 93, 95, 96, 100, 104, 105, 107, 109, 110, 111, 113, 118, 121, 122, 127, 128, 129, 136, 141, 156, 157, 161-164, 176, 179, 183, 190, 191, 192, 194-198, 200, 201, 209, 213-216, 218, 219, 225, 229, 230, 236-241, 243-250, 253-256, 258, 262, 263, 265, 266, 268-272, 274
Ganzhou 29, 30, 67, 72, 74, 76, 81, 88-92, 99, 101, 104, 106, 110, 111, 157, 160, 172, 184, 185, 189, 256, 271, 272
Ganzhou Huihu 74
Ganzhounan Dağı 230
Gaochang Uygurları 67, 74, 77, 104, 188
Gao Juhui 55
Gaotai 88
Gaotainan 230
Gaozhou 191
Gao Zihou 71
Gao Zizhou 67
Gazi Üniversitesi 58
Geng Shimin 58, 244, 257, 274
Gesar Destanı 225, 227, 237
Gesar Wang Zhuan 225
Ge Xiaohong 160
Glan 80, 81
Globalizm 145
Gong Erjian 165

Göktürk Kağanlığı 90
Guanghua 81, 85, 156
Guazhou Uygurları 89, 91
Gujia Kanbu 126, 127, 131, 195, 200, 237
Guo Mei 23
Guomindang 196
Gu Zifu 259
Gülçin Çandarlıoğlu 15, 34, 55, 56
Gülsün Mehmet 58

H

Hacettepe Üniversitesi 11, 13, 56
Haidu 96
Haiming 70
Haisi 84
Haiyagou 84
Hakas 62, 155, 260, 266
Hami 52, 96, 99, 100, 101
Han 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 87, 94, 106, 110, 129, 138, 139, 140, 145, 147, 163, 187, 200, 206, 210, 211, 220, 231, 236, 240, 244, 263, 309
Handong 99
Handongzuo 99
Han Hanedanı Kitabı 87, 236
Hei Irmağı 43
Heizangdaban 83
He Jixin 262
Helangge 49, 156, 207
Hetao Irmağı 105
He Weiguang 62, 68, 111, 193, 194, 204, 217, 222, 225, 227, 244, 263
He Xianzhi 263
Hexi Bölgesine 32
Hexi Huihu 67, 74
Hexi Koridoru 11, 25, 35, 41, 44, 45, 49, 67, 71, 87, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 101, 107, 108, 110, 111, 112, 121, 160, 171, 182
Hexi Uygurları 67, 71, 74, 89, 91, 92, 93, 94, 101, 111, 115, 171, 189
Hezhelar 51
Hezhou 94, 232
Hong Pianju 267
Hongshui 108
Hongwan İlkokulu 132
Hongwansi 41, 43, 46, 82, 83, 84, 85, 86, 128, 195, 213
Hongya Kalesi 108
Horankat 228
Horongghed 86, 197, 200
Huacai Kalesi 108
Huangcheng 41, 42, 43, 70, 82, 83, 85, 86, 90, 156, 157, 199, 237, 259, 264
Huangfan 60, 75, 82, 192, 200
Huangnipu 21, 44, 45, 46, 47, 52, 86, 113, 123, 129, 130, 131, 140, 160, 211, 212, 242, 283, 291, 294, 295
Huangtou 74
Huangtou Huihe 67, 74
Huangzang Tapınağı 191
Hu Hanxie 27
Huige 70, 71, 74, 76, 77, 89,

243, 246, 271
Huizhou 94
Huizu 41
Hulusitai 82
Hun 27, 80, 84, 87, 92, 109, 155, 178, 179, 204, 206, 207, 243, 245, 249, 261
Hu Otonom İlçesi 191
Hurungut 60
Hutan Köyü 84

I-İ

Indiana Üniversitesi 257
İç Moğolistan 19, 52, 59, 76, 100, 179, 225, 230, 231, 243
İ. İvanov Şatskaya 258
İlhan Çeneli 59, 61, 245
itüsü Kütüphanesi 19
İzgiller 81

J

Jian Boquan 72
Jiaocaigou 70
Jiayuguan 45, 46, 98, 191
jiji 143
Jingyao Tapınağı 192, 193, 194, 195
Jinzitan 70, 82
Jirmunskiy 258
Jiuquan 21, 32, 37, 38, 41, 44, 45, 46, 49, 52, 75, 86, 88, 101, 113, 123, 156, 159, 161, 162, 170, 171, 177, 179, 211, 231, 245, 254
Jiu Tang Shu 28

K

Kaare Thomsen 59, 267
Kangfeng 82
Kangle 20, 21, 38, 41, 47, 48, 52, 82, 83, 84, 88, 122, 128, 131, 145, 156, 174, 196, 210, 243, 252, 253, 254, 265, 266
Kanglonsi Tapınağı 20
Karakalpak 260
Kara Yağlakarlar 81
Kara Yogur 75
Karen 150
Kaşgar 62, 101, 155
Kazaklar 33, 48
Kedan 80
Kırgızlar 33, 187
Kitan 55, 161
Koço Uygurları 73
Komuna Canbuz 160, 185, 239
Konggangmu 84
Kononov 258
Konurat 80, 81, 82, 84
Koreki Otok 84
Koreliler 53
Kuanpi 152
Kubilay Han 96, 162
Kuça Uygurları 72
Kulinnaqsu 80
Kunlun Dağları 214
Kutluk Bilge Kağan 56
Kuzeybatı Eğitim Üniversitesi 253
Kuzeybatı Milletler Üniversitesi 128, 263
Kuzey Wei 88

L

Lagaidaban 82
Lalilamao 182
Lamaizm 37, 68, 117, 134, 135, 187, 189, 190, 221, 222, 233
Lama Mao 196
Lançak 80, 84
Lançaq 83
Lang Jinrong 264
Lanzhou 42, 43, 44, 47, 48, 52, 69, 71, 88, 93, 94, 95, 104, 109, 121, 122, 127, 136, 137, 157, 161, 176, 181, 187, 191, 192, 196, 208, 215, 218, 223, 229, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 254, 258, 263, 265, 274
Lanzhou Üniversitesi 12
Layos Ligeti 55
Lazslo Rasonyi 78
Leiden Üniversitesi 62, 266
Lei Xuanchun 65, 261
Liangzhou 31, 81, 89, 91, 185
Liangzhou Uygurları 89, 91, 185
Lianhua 46
Lianhua Tapınağı 132, 193, 197, 200
Li Futong 72
Liu Xu 28
Liu Xuanchun 65
Liuyuan Irmağı 84, 85
Li Yingkui 31
Liyuan Kalesi 108
Longshou Kalesi 108
Lorcalar 228
Luobalar 51
Luobu 96
Luoer 84, 156
Lu Xun 270

M

Majia 60, 84
Ma Laozang 126
Malov 59, 60, 61, 63, 75, 101, 157, 158, 188, 189, 209, 223, 245, 258, 261, 268, 269
Ma Manli 72
Manbulaiaguletaiji 105
Manchusumei Tapınağı 83
Mançular 41, 53, 187
Mang Gela 96
Manım 141, 143
Maniheizm 25, 36, 187, 188, 189, 233
Mannerheim 18, 55, 60, 62, 75, 101, 210, 217, 218, 255
Mantang Irmağı 194
Mantay 83
Maonanlar 51
Maoriyinghuer 183
Mao Zedong 181
Marti Ross 62, 261, 266
Masicheng 86
Mati 41, 86, 192, 263
Mati Tapınağı 192
Matthias Hermanns 59, 266
Mehmet Ölmez 58
Merkeg 150

Merkezi Milletler Enstitüsü 64
Ming hanedanı 31, 32, 35, 36, 57, 67, 71, 75, 76, 77, 88, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 104, 105, 107, 108, 111, 112, 125, 127, 134, 157, 168, 173, 190, 191, 200-223, 230, 236, 240, 241, 248
Ming Cheng 157
Ming Hanedanı Tarihi 19, 31, 67, 71, 77, 99, 104
Minghua 38, 41, 48, 49, 50, 70, 81, 86, 88, 131, 132, 133, 137, 145, 156, 174, 197, 198, 210, 217, 232, 245, 264
Ming Shi 19, 57, 67, 71, 76, 105, 236
Minguo 108, 109
Mochuo 81
Moğollar 35, 37, 41, 43, 53, 72, 84, 86, 95, 96, 97, 110, 125, 159, 180, 183, 187, 206, 220, 221, 225, 229
Mola 64
Moskova Üniversitesi 260
Müesser Öztürk 58

N

N. A. Baskakov 60, 155
Nahetudaban 84
Nanxiang 46
Naxi Milleti 225
Nayman 82
Ningxia 19
Ning Yuanbo 99
Niya 62
Nogay, 260
Nonlar \Beglerbeyi 82
Nuanquan Kalesi 108
Nular 51

O

Onrud 80, 82, 84
Oujinne 108, 200
Ou Luchı 96
Oulunchunlar 51
Ounen Irmağı 94
Ou Yangxiu 28
Oyrat 80
Özkan İzgi 56

P

Paltan 80, 85
Pekin Eğitim Üniversitesi 254, 258, 263, 274
Pekin Merkezi Milletler Üniversitesi 12
Phlilologiae Turciae Funfamenta 155
P. Matthias Hermanns 59
Potanin 55, 60, 61, 75, 235, 267
Puyan Timur 104

Q

Qalqa 80
Qalqar 80, 81, 85
Qızıl 80, 86
Qian Buquan 101
Qiantan 49, 171, 210
Qiantanpian 86
Qiao Huaixin 164

Qifengsi 41
Qilian dağı 41, 42, 45, 46, 48, 49, 61, 76, 82, 83, 85, 87, 88, 89, 94, 95, 97, 103, 105, 106, 108, 112, 126, 167, 169, 173, 177, 178, 179, 191, 198, 214, 223, 231, 253, 266, 267
Qing hanedanı 31, 35, 36, 45, 47, 75, 82, 83, 84, 85, 86, 108, 109, 122, 124, 125, 157, 161, 190, 191, 192, 195, 196, 198, 199, 213, 214, 223, 238
Qinghai Gölü 106
Qinglong Nahiyesi 48
Qingzang 106, 227, 264
Qing-Zang Platoları 214
Qingzhou Uygurları 91
Quwaidaiga 141
Quxian 96, 99
Quxianwei 76

R

Rahile Davut 160
Rimuqiaodaban 83
Rimu Yuefu 64
Rixinyu 126
Rona Tas 60, 61, 257, 268
Ruslar 51

S-Ş

Saadet Çağatay 57, 58
Sairdin 84, 85
Sajia 191
Sakhes 85
Sakhes Otok 85
Salarlar 33, 51, 53, 232, 259
Saliweiwu 35
Samoyloviç 155
Sanskritçe 126, 155
Saramak Huandiyçen 225
Sarı başlı Uygur 74
Sarı Uygur 273
Sarı Yuğur 11, 33
Savaşan Beylikler 87
Saydam Havzası 101, 230
Sayrang Danzhu 101
Shaanxi 52
Shalaweiguoer 74
Shanghai Üniversitesi 12
Shazhou Huihu 74
Shı Ji 27
Shila 60
Shiyang Nehri 45
Shizuishan 230
Shuicao Tapınağı 198
Shuiguan Tapınağı 156, 193, 199, 200
Shunde Kalesi 108
Shungaer 141
Shuo Sıban 96
Sıdalong Tapınağı 201
Sı Maqian 27
Sına 79
Sigejia Luoerjia 210
Sige Majia 84
Sinolog 16, 34
S. M. Abramzon 59
Soğıl 79
Sokalığ 81
Song Hanedanı tarihi 29
Song Lian 30

Songlingnan 156
Song Qi 28
Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi 259
Subutay 76, 94, 95, 249
Sultus 80, 82
Sunan 20, 23, 37, 38, 39, 41-45, 47-54, 56, 70, 81-85, 87, 88, 90, 112-115, 118, 121-129, 132, 135, 138, 139, 142, 145, 148, 149, 150, 155, 156, 159, 162, 163, 164, 171, 183, 184, 192-199, 202, 203, 211, 213-219, 222, 226, 232, 237-243, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 259, 262-266, 270, 271, 274, 278, 279, 289, 292, 295, 296, 300, 301, 308, 310
Sunan Kaymakamlığı 23, 128, 265, 278
Suogele 79
Su Zhen Hua Yi Zhı 31
Suzhou 32, 45, 60, 92, 127, 191, 230, 271
Suzhou Xin Zhı Gao 32
Şamanizm 25, 36, 57, 59, 64, 187, 188, 189, 209, 238
Şera Yugurca 255, 272
Şori Karaim 260

T

Talat Tekin 155
Tang Jingfu 68
Tang Kaijian 72, 101
Tangutlar 76, 82, 101, 160, 172, 190, 256, 267
Tanrı Dağları 95, 100, 104, 107
Taozhou 94
Tatarlar 31, 33, 51
Temurçin 80
Tenishev 60, 61, 155, 158, 244, 255, 258, 260, 261
Tianjin 120, 209, 230, 250
Tianshui 101
Tianzhu 225
Tibetliler 22, 26, 27, 36, 41, 43, 50, 53, 64, 83, 86, 91, 92, 111, 112, 125, 177, 201, 206, 213, 214, 217, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 233, 241, 247, 268
Timur Bey 14, 20, 95, 184, 270
Toğış 79, 82, 84, 86
Toru Saguchi 69, 76, 77, 271
Toumu 108, 210, 239, 253
Tubo 110, 223, 249
Tuji 41
Tuoeshi 79
Tuoman Namujia 272
Tuomian 143
Tuo Shengwu 21
Tuoshi 143
Turfan 62, 77, 97, 100, 101, 180, 190, 271
Turgun Almas 70
Turguş 81
Tuva 62, 266
Tümen/Duman 81
Tümen Yercan 65
Türkoloji 60, 157, 249, 250, 258, 260, 261, 266

U

Urumçi 62

V

Venfuşia 102
V. M. Nadelyayev 258
V. V. Bartold 260
V. V. Gordlevskiy 260

W

Wang Guowei 72
Wang Xingxian 64, 225
Wang Yande 55
Wang Yanjun 90, 237
Wang Yuanxin 64, 65, 66, 161
Wang Zhuan 225
Weidi Kalesi 108
Wei Quanming 164, 273
Weiwute 105
Wenshu 45, 192
Wenshu Tapınağı 192
Wudi 87
Wu Di 27
Wugemajia 85
Wu Hunli 96
Wurıgu 108
Wuwei 37, 41, 88
Wu Wen 64
Wu Yongming 69

X

Xaralığ 79
Xiangzhuyouning Tapınağı 194
Xiaobaiquan 83
Xichahe 200
Xidong Kalesi 108
Xigouhe 263
Xigou Tapınağı 126
Xike Otok 82
Xilayaohuer 75
Xiling 81, 156, 194, 273
Xiliugou 195
Xinhu 45
Xining 96, 104, 178, 207, 245
Xinjiang Eğitim Üniversitesi 254
Xinjiang Otonom Bölgesi 125
Xinjiang Üniversitesi 65, 238
Xin Tang Shu 28
Xin Wu Dai 28
Xin Wu Dai Shı 28
Xishi 86, 275
Xiwo Irmağı 84
Xizhı Hazhı 100
Xizhı Hazhı Destanı 102
Xizhou 73
Xizhou Uygurları 72, 76, 77, 93
Xorongot 79
Xue Juzheng 28
Xue Wenbo 66, 75, 89, 95
Xu Haofu 69
Xunhua 271

Y

Yağlak 60
Yağlakar 49, 56, 70, 71, 77, 79, 81, 86, 109, 156, 194, 195, 197, 207, 228, 246
Yalage 79
Yale 81
Yangcheng 90
Yang Fuxue 73
Yangge 48, 83, 156

Yanggoudaban 83
Yang Hua 195
Yang Kesa 165
Yang Yongjian 273
Yanhai 231
Yanke Otok 84
Yanzhı 179
Yaxlaq 81, 82
Ye Feng 164
Yeluoge 71
Yenisey Yazıtları 159
Yeni Tang Hanedanı Kitabı 28, 71, 91
Yibolaitaiji 105
Yingpan 83
Yoğur 75
Youtai 41
Yörük 38
Yuan hanedanı 19, 30, 35, 36, 57, 67, 72, 74, 76, 77, 85, 88, 92, 94, 95, 96, 104, 123, 125, 160, 161, 162, 190, 221, 222, 223, 226, 228, 236, 246, 248, 249
Yuange 89
Yuan Hanedanı Tarihi 67, 76, 94, 95, 223, 236
Yuan Shi 19, 57
Yumu Dağı 195

Z

Zanguar Meduk 21
Zeki Kaymaz 58, 155
Zhai Cunming 183, 191, 218
Zhala 142
Zhangfang 204, 206, 249
Zhanggan 205
Zhang Yanyu 31
Zhangye 20, 21, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 87, 88, 90, 101, 127, 131, 142, 171, 179, 196, 231, 237, 239, 240, 243, 245, 253, 263, 266, 270
Zhang Yichao 111
Zhang Yuchuang 32
Zhang Yusheng 32
Zhanmuer Buhua 96
Zhaojun 182
Zhao Yanji 164
Zhong Jinwen 22, 44, 52, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 69, 101, 120, 126, 169, 187, 197, 202, 222, 228, 229, 230, 231, 232, 241, 243, 245, 255, 256, 261, 262, 266, 274
Zhong Yuqin 133
Zhouzhi 230
Zhuanlun Tapınağı 193, 200
Zhua Rou 149
Zhu Wenshou 28
Ziyao Kalesi 108
Zoulang Nanshan 87

【中国】
China
黑龙江
Heilongjiang
吉林
Jilin
辽宁
Liaoning
北京 Beijing
天津 Tianjin
河北 Hebei
山东
Shandong
山西 Shanxi
内蒙古自治区
Neimenggu
宁夏 Ningxia
陕西 Shaanxi
甘肃
Gansu
青海
Qinghai
新疆维吾尔自治区
Xinjiang
西藏自治区
Xizang
四川
Sichuan
重庆 Chongqing
河南 Henan
江苏
Jiangsu
安徽
Anhui
湖北 Hubei
上海 Shanghai
浙江 Zhejiang
湖南 Hunan
江西
Jiangxi
福建
Fujian
台湾
Taiwan
贵州 Guizhou
广东
Guangdong
香港 Hongkong
澳门 Macao
云南
Yunnan
广西壮族自治区
Guangxi
海南
Hainan

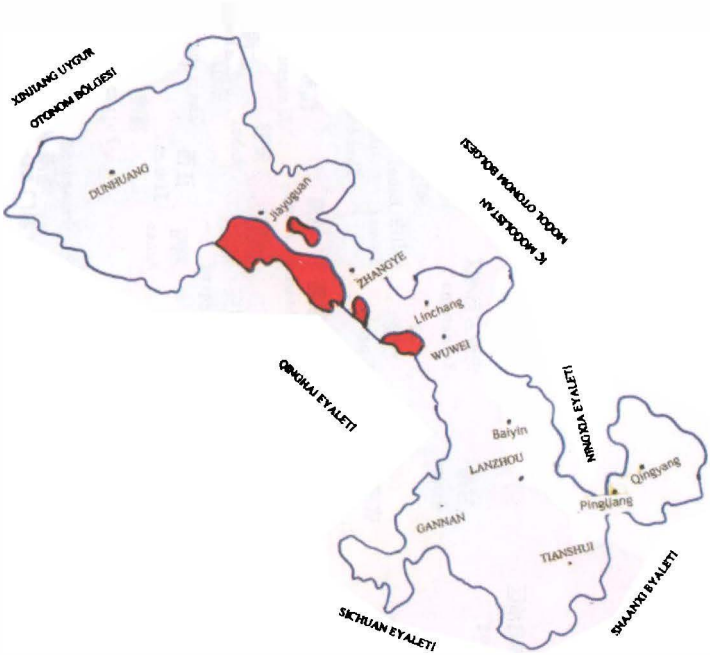

HARİTA-2 :Yukarıda Kırmızı renk İle Gösterilen Yerler Sarı Uygur Türklerinin Yaşadıkları Bölgelerdir.

Resim-1. Sarı Uygur Kültürü Araştırma Merkezi uzmanlarından Arslan Bey, "vatanım" dediği Sunan Bozkırlarında.

Resim-2. Sunan Kaymakamlığından bir yetkili, Sarı Uygurlar hakkında yazılmış bir kitabı tarafımıza verirken.

Resim-3. Sarı Uygurların önde gelen tarihçi, yazar ve şairi Timur Bey, geleneksel Sarı Uygur yemeğini bıçak yardımıyla yerken.

Resim-4. Sunan ilçesinden bir görünüm.

Resim-5. Bizi soğuk kış günlerinde sıcak bir şekilde ağırlayan, kış mevsiminde bozkırdaki kışlağında yaşayan göçebe bir Sarı Uygur eşi ve atı.

Resim-6. Orta yaşlı bir Sarı Uygur erkeği.

Resim-7. Yukarıdaki resimdeki şahsın annesi geleneksel Sarı Uygur giysileri içinde.

Resim-8. Dahe kasabasının yöneticisi makamında.

Resim-9. Sarı Uygurların en eski tapınağı Kanlong Tapınağı'nın giriş kapısı.

Resim-10. Bozkırda ilaç yapmak üzere şifalı ot toplayan Sarı Uygur.

Resim-11. Kanglong Tapınağı'nın bulunduğu köyde kerpiçten yapılmış bir köy evi.

Resim-12. Huangnipu Kasabasında yaşayan ve çiftçilikle uğraşan bir Sarı Uygur erkeği.

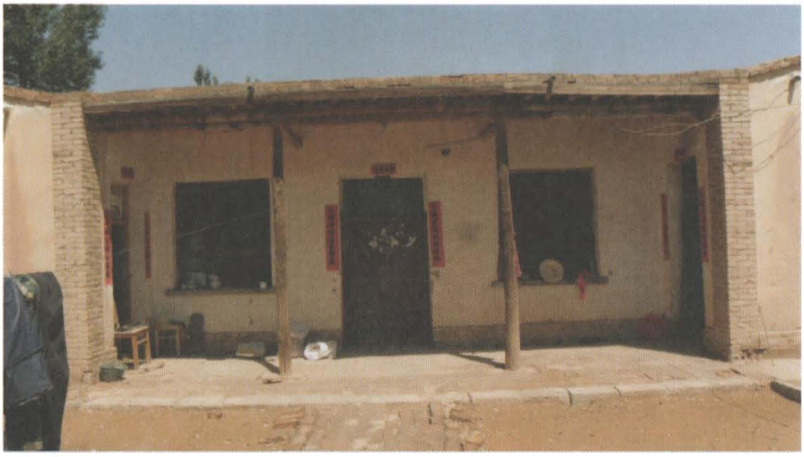

Resim-13. Yukarıda resimde görülen Sarı Uygurun yaşadığı ev. Evin dış duvarlarına asılan Çince yazılı afişler Çin etkisini yansıtmaktadır.

Resim-14. Kışlak evinde, gelen misafirine küçük tepsi içinde içki ikram eden bir Sarı Uygur kadını.

Resim-15. Geleneksel giysiler içinde Sarı Uygur gelin ve damat.

Resim-16. Sarı Uygurların evinde bulunan ibadet köşesi. Lamaist unsurların bulunduğu dışı saygı göstergesi olan kumaşlar.

Resim-17. Sarı Uygur sanat anlayışı ile dokunmuş olan bir heybe.

Resim-18. Kırsal kesimde yaşamış bir Sarı Uygura ait mezar. Mezarın etrafına dizilen taşlar eski Türklerdeki balbalları andırmaktadır.

Resim-19. Geleneksel giysiler giymiş Sarı Uygur karı-koca.

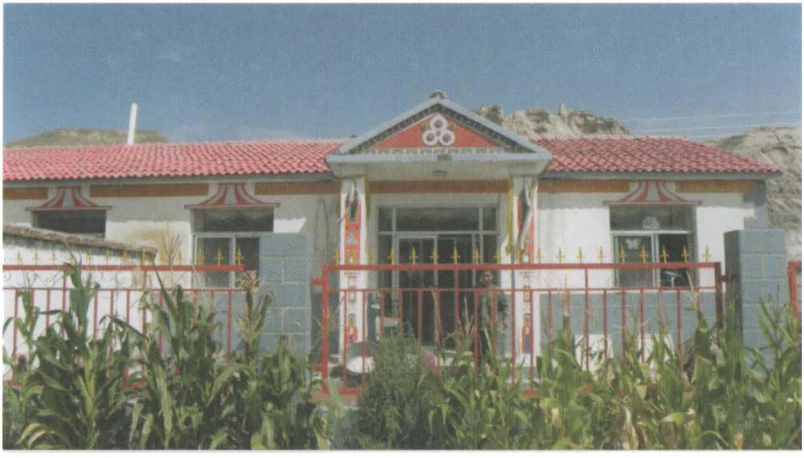

Resim-20. Kanglong Kasabasında modern Çin mimari tarzında yapılmış Sarı Uygur ailesine ait bir ev.

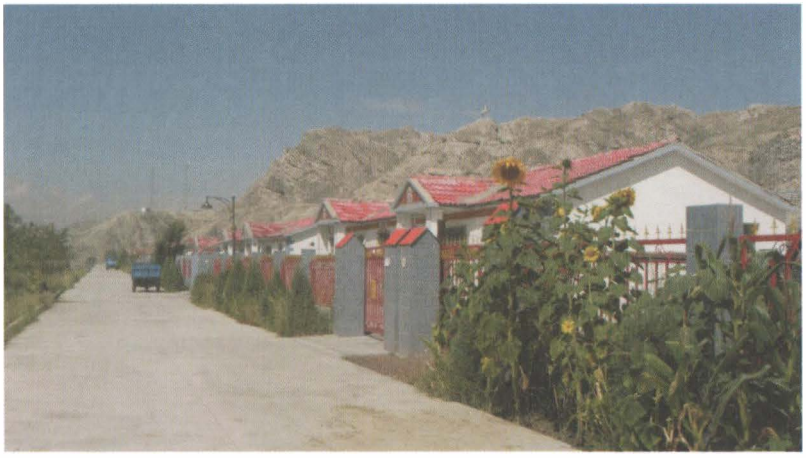

Resim-21. Kanglong Kasabasında birbirine bitişik olarak inşa edilen modern evler. Bu kasabada yaşayanların büyük bir kısmı Sarı Uygurdur.

Resim-22. Dahe Kasabasına yakın bozkırlarda yaşayan bir grup geyik.

Resim-23. Dahe Kasabası bozkırlarında dolaşan Yak Öküzleri.

Resim-24. Sunan ilçesi yakınlarındaki bozkırlarda beslenen koyunlar.

Resim-25. Annelerinin akşam eve dönmesini bekleyen kuzular.

Resim-26. Lokantaya gelen misafire içecek ikram eden genç Sarı Uygur kızı.

Resim-27. Huangnipu kasabası yakınlarında bulunan ve günümüzde sadece turistik amaçlı lokanta olarak kullanılan bir çadır ev.

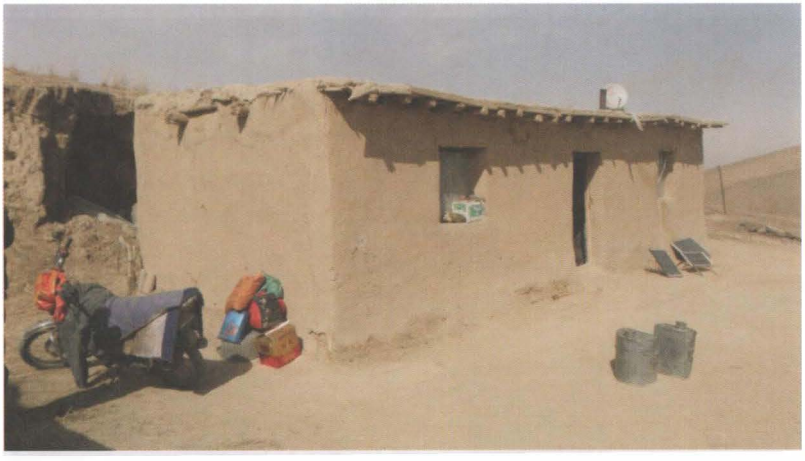

Resim-28. Dahe Kasabasına yakın bozkırda inşa edilmiş bir Sarı Uygur evi.

Resim-29. Sunan pazarında alış-veriş yapan iki Sarı Uygur kadını.

Resim-30. Mutfağında el yapımı makarna yapan bir Sarı Uygur kadını.

Resim-31. Sarı Uygurlara özgü sanat ürünleri satan bir Sarı Uygur kadını ve küçük kızı.

Resim-32. Köyde yaşayan tipik bir Sarı Uygur çocuğu.

Resim-33. Üzerine işlemeli örtü ve el dokuma heybe atılmış bir at.

Resim-34. Huangnipu Kasabasındaki ilkokulda görevli bir öğretmen.

Resim-35. Huangnipu Kasabasında bir ilkokul. Bu okulun öğrencilerinin büyük bir kısmı Sarı Uygur çocuklarıdır.

Resim-36. Sunan ilçesindeki bir parkta Budist abidesi.

Resim-37. Pencerenin üzerine çizilmiş bir duvar resmi. Sarı Uygura ait olan bu resim bariz bir Çin tesirini yansıtmaktadır.

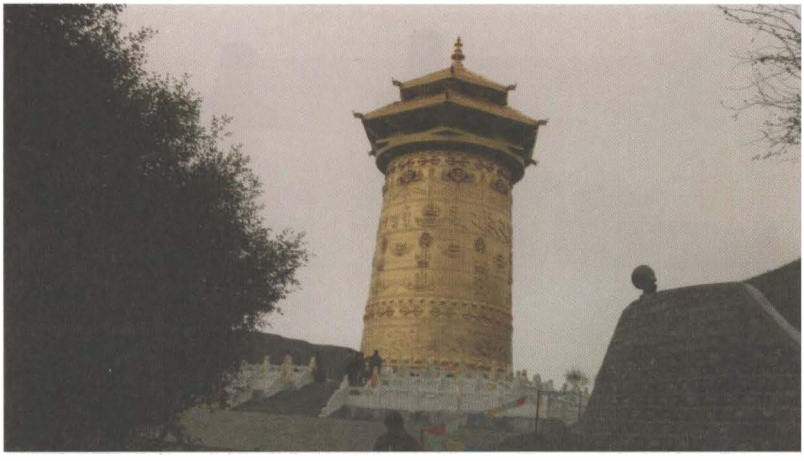

Resim-38. Sunan ilçesinin dışında yer alan ve Tibet mimari tarzında yapılmış bir ibadethane.

Resim-39. Üst kısımları Sarı Uygurların giydikleri şapka şeklinde inşa edilmiş bir işhanı.

Resim-40. Yine Sarı Uygur kızlarının şapkası tarzındaki mimari bir kültürel damga.

Resim-41. Bu yatağın altı hayvan gübresi ile ısıtılmaktadır.

Resim-42. Yukarıdaki yatakların ısıtılması, duvarlardan açılan deliklerden atılan yakacakla gerçekleşmektedir.

Resim-43. Anadolu'daki köylerde "yapma" tabir edilen tezekler, yazlak evin ahırından çıkarılarak kurumaya bırakılmış.

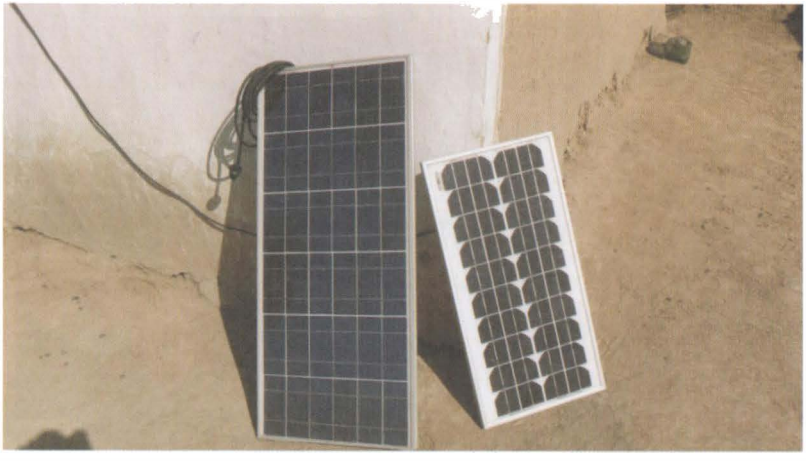

Resim-44. Sarı Uygurların yaşadıkları yazlak ve kışlak evlerin tamamında elektrik enerjisini kendileri elde etmektedirler.

Resim-45. Bozkırlarda yaşayan Sarı Uygurlar su ihtiyaçlarını açtıkları kar kuyularından çıkararak karşılamaktadırlar.

Resim-46. Sunan Emniyet Müdürlüğü binası.

Resim-47. Bir Sarı Uygur gelininin sağdıcı, tıpkı gelin gibi giyinmektedir.

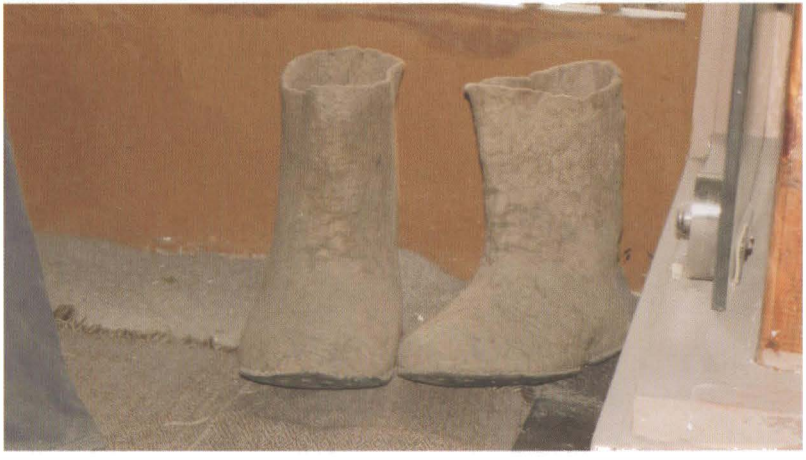

Resim-48. Keçeden yapılmış bir çift erkek çizmesi. Sunan Müzesi'nde sergilenmektedir.

Resim-49. Büyük bir otelin salonunda düzenlenen düğünde, sunucu misafirlere gelin ve damadı tanıtıyor. Günümüzde Sarı Uygur düğünleri klasik ile moderniteyi bir arada yansıtmaktadır.

Resim-50. Sarı Uygurların el dokuma heybeleri motosikletlerde de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Resim-51. Yukarıdaki dokumayı dokuyan yaşlı bir Sarı Uygur kadını, yukarıdaki çizgilerin bozkırın sonsuzluğunu işaret ettiğini bildirmektedir.

Resim-52. Bıçak yardımıyla yenen geleneksek Sarı Uygur et yemeği.

Resim-53. Hamur, et ve sebzeden oluşan bir Sarı Uygur yemeği.

Resim-54. Sarı Uygurların geleneksel içecekleri tereyağlı süt.

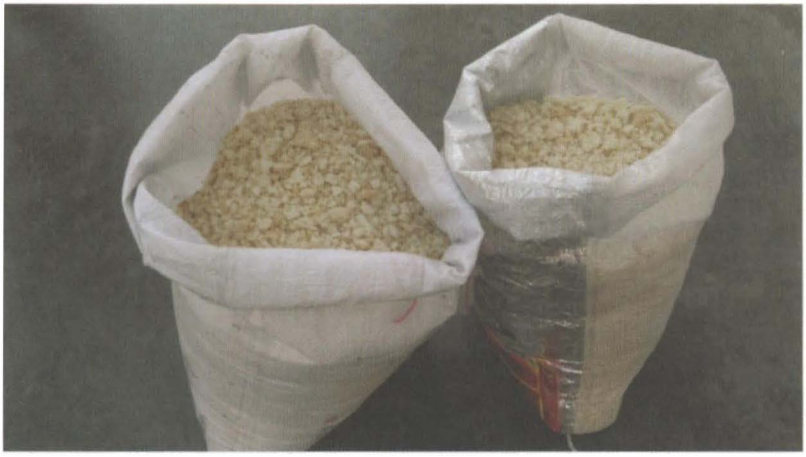

Resim-55. Küçük parçalara ayrılmış ve torbalanmış peynir.

Resim-56. Sığır işkembesine doldurulmuş tereyağı.

Resim-57. Sarı Uygurların geleneksel ekmeği.

Resim-58. Sabah kahvaltısında yaygın olarak yenen, yağda kızartılmış ekmek.

Resim-59. Bozkır evlerinde yemekler daima yer sofrasında yenmektedir.

Resim-60. Sarı Uygur bozkır evlerinde hayvan gübreleri günlük ihtiyaçların başında gelmektedir.

Resim-61. Sunan Müzesi'nde muhafaza edilen, telleri at kuyruğundan oluşan bir müzik enstrümanı.

Resim-62. Damat ve gelin törenin başlamasını beklerken, gelinin sağdıcı misafirler ile ilgileniyor.

Resim-63. Sarı Uygur mezarına bir örnek.

Resim-64. Han milletine mensup bir insanın mezarı.

Resim-65. İçine sıkça kullanılan ilaçların konulduğu torbalar. Tibet tarzında yapılmış bu torbalar Sarı Uygurlar tarafından da uzun süre kullanılmıştır. Sunan Müzesi'nde sergilenmektedir.

Resim-66. Sunan'ın tek Tibet Hastanesi. Bu hastanede tıbbi tedaviler tamamen Tibet usulünde yapılmaktadır. 20.yüzyılın 80'li yıllarında inşa edilmiştir.

Uygur Hakanlığı'nın yakılıp Uygurların birkaç kola bölünerek değişik yönlere dağılmasından sonra, ağırlığını Yağlakar boyundan kopanların oluşturdukları Sarı Uygurlar, hem ataları Uygurlardan hem de diğer Türk halklarından uzaklara, Çin'in iç kesimlerine savrulmuş ve hayatlarını orada devam ettirmişlerdir.

Sayıları on üç bin civarında olan Sarı Uygurlar, milli geleneklerini ve dillerini hâlâ korumakta, atalarından gördükleri ananelerini, kulaktan kulağa aktarılan destan ve türkülerini yaşatmaktadırlar. Bununla birlikte bir kısmı artık Moğolca, bir kısmı ise eski Türkçenin en az bozulmuş şeklini konuşmaktadır.

Biz onlara gidemesek, onlar bize gelemese de, haklarında çok az şey bildiğimiz bu insanlar da bizim insanlarımızdır.

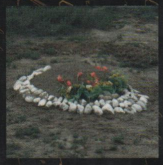

www.kitapyurdu.com